

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

İbrahim Necdet AYYILDIZ

**28 ŞUBAT:
BİR MÜDAHALENİN EKONOMİ POLİTİĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Cemal FEDAYİ

Kırıkkale - 2011

ÖZET

Bu tezin temel amacı 28 Şubat Askeri Darbesi'ni, darbeye neden olan iktisadî saik ve mücadele ekseninde, tarihsel arka planına da değinerek incelemektir.

Tez dört bölüme ayrılmıştır. Birinci Bölüm'de Türkiye'de sosyal sınıflar, bürokratik yönetim geleneği ve sivil toplum unsurları incelenmiştir. İkinci Bölüm'de ordunun sistem içindeki yeri, gelişimi, askeri müdahalelerin ekonomi politiği ve Türkiye'nin asker sorunu incelenmiştir. Üçüncü Bölüm'de 28 Şubat Darbesi'nin şartlarının olgunlaş(tırıl)ması, muhtıra ve siyasî yeniden biçimleşme incelenmiştir. Nihayet Dördüncü Bölüm'de 28 Şubat'a neden olan iktisadî politikalar ve Anadolu sermayesinin güçlenme süreci ve darbeyle oluşturulan siyasî ve iktisadî ortam incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca darbe ortamının neden olduğu, yolsuzluk ve iktisadî krizler incelenmiştir.

28 Şubat Darbesi, görünürde sunulduğu gibi dönemin iktidarının Türkiye'yi geri bırakma ve şeriatı getirme isteği ve uygulamalarına bir tepki olarak değil, Anadolu sermayesinin büyük sermaye aleyhine gelişmesi ve iktidarın çevre güçleri lehine uygulamalara yönelik bir tepki olarak yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 28 Şubat, darbe, ekonomi politik, merkez-çevre

ABSTRACT

Main objective of this thesis is to analyze the economic motive and the economic struggle of the February 28th Coup, referring its historical background.

The study is divided into four chapters. The first chapter analyzes social classes, tradition of bureaucratic sovereignty, and the elements of civil society in Turkey. The second chapter analyzes position and development of army in the system, political economy of coups, and military problem in Turkey. The third chapter analyzes the February 28th Coup's maturity level by actor of coup. This chapter also analyzes political climate which was reformed by actor of coup. Finally, the fourth chapter analyzes the economic policies and strong process of Anatolian capital which has caused to February 28th Coup, and the political and economic climate which has created by actor of coup. This chapter also analyzes the corruption and economic crises which were caused by coup climate.

February 28th. Coup isn't done because ruling party wanted to downgrade the Turkey and realize the religious law, but it is done because Anatolian capital has developed againsts dominate capital group and because of ruling party policy for peripher actor.

Key Words: 28 February, coup, political economy, centre-peripher.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

İbrahim Necdet Ayyıldız'a ait "28 Şubat: Bir Müdahalenin Ekonomi Politikası" adlı çalışma, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Cemal Fedayi (Danışman)

Üye

Yrd. Doç. Dr. Sara Onur

Üye

Yrd. Doç. Dr. Adnan Akın

ÖNSÖZ

Türkiye’de askerî darbeler ziyadesiyle incelenmiş olmakla birlikte bu inceleme konjonktürel olayların ya da güncel tartışma konu ve çekişme alanlarının dışına çıkamamış, darbelere sebep olarak daha çok dönemin kişi ya da gruplarının söz ve davranışlar ya da rejimi tehlikeye atan uygulamalar gösterilmiştir.

Oysa görünürde cereyan eden siyasî bir mücadele olmakla beraber darbeler, tarihsel kökleri itibariyle, toplumsal yapıya bağlı olarak şekillenen, arka planında iktisadî mücadelelerin bir sonucu olarak şekillenmiş iktisadî mücadelelerin bir sonucu olarak gerçekleştirilmiştir.

Tezin konusu olan 28 Şubat askerî darbesi de, tıpkı kendinden önceki mücadeleler gibi, genel olarak tarihî mücadeleye özel olarak da 80 sonrası gelişen iktisadî ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla 28 Şubat Darbesi’ni iktisadî kökleriyle inceleyebilmek için kaçınılmaz olarak toplumsal-iktisadî yapıya, ordunun sistem içindeki yerine ve darbeye giden süreçte aktör ve kurumların aldıkları tavırlara değinmek zorunda kalınmıştır. Sonuç olarak 28 Şubat’ın iktisadî arka planı bu konular ışığında, süreç içinde yaşanan mücadelelerin gösterilmeye çalışılmasıyla incelenecektir.

İbrahim Necdet Ayyıldız

Kırıkkale-2011

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	1
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR CETVELİ.....	viii
GİRİŞ.....	viii

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SOSYAL SINIFLAR VE BÜROKRATİK YÖNETİM GELENEĞİ

I. GENEL ÇERÇEVE.....	4
II. OSMANLI’NIN SOSYO-EKONOMİK YAPISI VE “BÜROKRASİZM”İN KÖKLERİ.....	6
III. CUMHURİYET VE “BÜROKRASİZM”İN “YENİ” EVRESİ.....	17
A. Tek Parti Dönemi ve Yeni Toplumsal Tabakalaşma.....	17
B. Demokrasiye Geçiş ve “Bürokrasizm”de İlk Çatlak.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

ASKERİ MÜDAHALELERİN EKONOMİ POLİTİĞİ VE TÜRKİYE’NİN ASKER SORUNU

I. OSMANLI ORDUSU VE YAPISI.....	35
A. Klasik Dönemde Ordu-Devlet Bütünlüğü.....	35
1. Yükseliş Dönemi.....	35
2. Bozulma ve Gerileme.....	36
B. Reform Dönemi ve “Aydınlanmış Asker”in Doğuşu.....	36
1. Tanzimat Dönemi Reformları ve Askerî Müdahaleler.....	36
2. II. Meşrutiyet Dönemi ve Karşılıklı Darbeler.....	40
C. “Yeni” Rejimde Asker-Siyaset İlişkileri.....	41

1. Tek Parti Döneminde Ordu ve Siyasetteki Rolü	41
2. 1945-1950 Döneminde Ordunun Siyasetteki Rolü.....	43
D. Çok Partili Dönem ve Darbelerin Sosyo-Ekonomik Arka planı.....	44
1. 1960 Darbesi'nin Hazırlık Aşaması.....	44
2. 1960 Darbesi'nin Sosyo-Ekonomik Arka planı.....	47
3. 1961-1970 Döneminde Askerin Siyasetteki Rolü	53
4. 1971 Muhtırası'nın Sosyo-Ekonomik Arka planı.....	54
5. 1980 Darbesi ve Sonuçları	56
II. ASKER-SİVİL İLİŞKİLERİ VE ASKERİN KONUMU	58
A. İktisadî Özerkliğin Araçları	63
1. Savunma Bütçesi ve Askerî harcamalar.....	63
2. Savunma Sanayisi	66
3. OYAK ve TSKGV	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

28 ŞUBAT DARBESİ: ŞARTLARIN OLGUNLAŞ(TIRIL)MASI, MUHTIRA VE SİYASÎ YENİDEN BİÇİMLENİŞ

I. 1980 SONRASI TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL GELİŞMELER VE YAPISAL DÖNÜŞÜMLER.....	77
II. REFAH PARTİSİ VE REFAHYOL HÜKÜMETİ	79
A. RP'nin Doğuşu ve Yükselişi	79
B. 1995 Seçimleri ve RP'nin Yükselişi.....	81
C. Refahyol'un Kurulması ve Muhtıra İçin Hazırlanan Olaylar	83
1. Libya Gezisi ve Kaddafi'nin "Skandal" Açıklamaları.....	84
2. Susurluk "Kaza"sı.....	87
3. TSK'dan Zinde Kuvvetlere Çağrı: "Bu Defa İşi Silahsız Kuvvetler Halletsin"	88
4. Fadime Şahin Mizansenî	89
5. Kudüs Gecesi Olayı ve Sincan'da "Darbe" Provası	91
6. "Beşli Sivil İnisiyatif" ya da "Beşli Çete"nin Rolü	94
7. 28 Şubat MGK kararları ve "Post-Modern Darbe"	96
8. Muhtıra Sonrası Gelişmeler.....	99
10. Emniyet Reorganizasyonu ve Genelkurmay'dan	

Karşı Hamle: Köstebek Olayı.....	101
11. 28 Şubat Süreci, Siyasî Yeniden-Biçimleniş ve DYP Operasyonu	102
D. Refahiyol'dan Sonra	107
1. Toros Tatbikatı ve "Ordu İçi Savaş" İddiası	110
2. Abdullah Öcalan ve Bülent Ecevit Operasyonu	111
3. Batı Çalışma Grubu (BÇG) ya da TC Gestaposu	111
III. 28 ŞUBAT SÜRECİNİN AKTÖRLERİ	115
A. Yargı, Üniversiteler ve Medya	116
B. Sermaye grupları.....	120
C. Sendikalar ve Beşli İnisiyatif/Çete	125
D. Siyasî Aktörler ve Süleyman Demirel	126
1. Demirel.....	126
2. Olaylar ve Liderlerin Tavırları	128

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

28 ŞUBAT EKONOMİSİ

I. RP'NİN İKTİSADÎ ANLAYIŞI VE UYGULAMALARI	132
A. Genel İktisadî Politikalar	133
B. Faiz Harcamaları ve Havuz Sistemi	143
C. Bedelsiz İthalat Uygulaması.....	146
D. Değişmeyen Makûs Talih: Anadolu Sermayesine Savaş	147
E. Krizler, Boşaltılan Bankalar ve Yolsuzluk Operasyonları	157
F. Elektrik Dağıtım İhalesinde Açığa Çıkan Çatışma	163
III. 28 ŞUBAT'IN MALİYETİ.....	163
A. Doğrudan Maliyet ve 2001 Krizi.....	165
B. Alternatif Maliyet	169
SONUÇ.....	171
KAYNAKÇA.....	175

KISALTMALAR CETVELİ

AP: Adalet Partisi

ATÜT: Asya Tipi Üretim Tarzı

Bkz.: Bakınız

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

Çev.: Çeviren

Der.: Derleyen

DP: Demokrat Parti

DSP: Demokratik Sol Parti

DTP: Demokratik Türkiye Partisi

DYP: Doğu Yol Partisi

Ed.: Editör

MÜSİAD: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği

MNP: Milli Nizam Partisi

MSP: Milli Selamet Partisi

OYAK: Ordu Yardımlaşma Kurumu

RP: Refah Partisi

SPK: Sermaye Piyasaları Kurulu

TSKGV: Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı

TÜSİAD: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği

USİAD: Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği

GİRİŞ

Türkiye yaklaşık 200 yıldır demokratikleşme ve modernleşme mücadelesi veren, köklü devlet ve yönetim geleneğine sahip bir ülkedir. Ne var ki, normalde kendisine karşı yürütülecek olanı devletin bizzat kendi eliyle yürütmeye çalıştığı için daha çıkış noktası itibariyle ironik, demokrasinin özgürlüğü tesis etme yolunda bir araç olarak görülmediği, aksine yine ironik olarak devleti kurtarmanın bir aracı olarak görüldüğü bir ülke görünümünde olmuştur.

Ancak demokratikleşmeyi sekteye uğratan daha ilginç bir nokta, devletin önce demokratikleşmeyi sağlayabilecek unsurları yok etmesi, daha sonra da bahsi geçtiği şekliyle, bunu bizzat kendi eliyle yürütmeye çalışmasıdır. Hâl böyle olunca demokrasiyi koruyacak ve yaşatacak unsurlar var olamamış, demokrasi önce tamamıyla rafa kaldırılabilmiş, ardında da sürekli kesintilere maruz kalmıştır. Öyle ki, demokrasiye yeniden geçildikten sonra ikisi doğrudan, üçü dolaylı –yalnızca biri başarısız- olmak üzere beş askeri müdahale ve teşebbüsü yaşanmış, darbe planları yapılmıştır.

Türkiye gibi askerî müdahalelerin sıklıkla yaşandığı bir ülkede askerî müdahaleler pek çok incelemenin konusu olmuş olması tabiidir. Ancak, bu tezin konusu olan 28 Şubat Müdahalesi dâhil askerî müdahaleler daha çok siyasî sebep ve sonuçlarıyla ya da bizzat darbeyi yapanın çizdiği paradigmanın doğruluğu ya da yanlışlığı ekseninde tartışılmış, çalışmalarda tarihi köklere içkin iktisadî arka plan yeterince incelenmemiştir. Oysa vuku bulan olaylar tarihî köklerinden ayrıldığı takdirde resmî ideolojinin, popüler kültürün ya da bizzat o tarihi yazanların vitrine koyduğu kavramlar ya da olaylar üzerinden tavır almaya, adım atmaya ya da karar vermeye mecbur kalınabilir bu da, sisteme sahip olan egemenlerin, kurdukları ideolojik araçlarla sürekli olarak bu vitrin siyasetini beslemesine ve kitleleri manipüle edebilmesine yol açabilmektedir.

Tarihî bir bakış açısı bizi Osmanlı'ya götürmelidir. Çünkü çalışmanın ilk kısmında da görüleceği üzere Osmanlı, sahip olduğu özellikler itibariyle hem nispi de olsa bir özgünlüğe sahiptir, hem de devlet yapısı ve yöneten-yönetilen ilişkileri

bakımından Cumhuriyet dönemine kaçınılmaz olarak devrolmuştur. Bu nedenle Osmanlı'nın siyasî ve iktisadî yapısına, tabakalaşma sistemine, devlet zihniyetine ve yaşadığı dönemdeki çağdaşlarından farkına dikkat çekilmelidir.

Osmanlı'nın yönetim zihniyetini tek bir cümleyle açıklanacak olursak o, devletin bekasını her şeyin üzerinde tutan, hiçbir güç odağının gelişmesine izin vermeyen, bunu sağlayabilmek için büyük bir bürokrasi sınıfının yanında yarı-militer, sürekli olarak olağanüstü hâl koşullarında yaşayan ve örgütlenen bir devlet ve toplum yapısı kuran bir imparatorluktu. Bu özelliği onu 14-17. Yüzyıl'lar arasında gücünün zirvesine çıkarmış, ancak daha sonra Batı karşısında geri kalmasına ve dağılmasına neden olmuştur. Adına “bürokrasizm”^{*} diyebileceğimiz bu sistem, kuruluş amacı olarak olmasa bile, sonuç olarak zamanla yerleşmiş bir yapının kendini devam ettirme pahasına her şeyi feda edebildiği bir vaziyete bürünmüştür. Güç odaklarını engelleme ve devlet otoritesini sağlama amacıyla kurulan bürokratik sistem, zamanla sürekli tüketen ama hiçbir şey üretmeyen ve hatta “merkeze rakip olur” düşüncesiyle üretici bütün sınıfları önce kontrolü altında tutan ancak ses çıkarınca da onu yok eden, sürekli olarak her şeyin üzerine kendi bekasını koyan bir sisteme evirildi. Bunun doğal sonucu olarak, siyasî ve iktisadî dönüşümü gerçekleştirmesi muhtemel bir orta sınıfın doğması engellenmiş, siyaset üzerindeki iktisadî ve siyasî vesayet garanti altına alınmıştır.

Türkiye'deki sınıf mücadelesini ve yaşanmakta olan gerilimleri bu sistem üzerine inşa ettiğimizde karşımıza şu sonuç çıkar: Bu topraklarda zuhur eden siyasî mücadeleler, zamanla bir sınıf hâlini alan bürokrasiyle reaya/halk arasındaki mücadeledir. Türkiye'de öteden beri toplumsal ve ekonomik ayrıcalıkların sadece gelir farklılıklarından ibaret olmamış, bürokrasinin makamsal araçları ve paraya çevrilebilir olanakları anlamında da gelir farklılıkları olmuştur (Mardin, 2007 s. 194). Bu bir yönüyle klasik Batı tipi sınıf mücadeleleriyle uyuşmamaktadır. Bu mücadelenin siyasî arenadaki sembolleri “bölüşüm” ya da “kazanım” mücadelesinde ideolojik birer perde işlevi görmektedir. Türk modernleşmesini ve demokratikleşmesinin çerçevesini de bu “bölüşüm” ya da “kazanım” mücadelesi belirlemektedir. Son tahlilde demokrasi de bir bölüşüm aracıdır ve kaynakların yeniden dağıtımının ya da kaynaklara ulaşma yollarının belirlendiği, oyunun kurallarının koyulduğu bir rejimdir. Demokrasinin bu işlevinin

---

^{*} Tabiri Çağlar Keyder *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* adlı kitabında ileride açıklayacağımız durum için kullanmıştır.

“katılım” yoluyla yerine getirildiği düşünülürse, “bölüşüm”ün siyasî arenadaki yansımalarının “seçimler” ve “darbeler” ekseninde yürümesi kaçınılmazdır. Bu mücadelede bürokrasi sınıfı tabii bir refleksle demokratikleşmeye direnmiş, kaçınılmaz olan modernleşmeyi ise bir modernleştirme stratejisine çevirerek, toplumsal yapıda hiçbir değişiklik getirmeyen, ama kendilerinin konumunu sağlamlaştıran bir modelde uygulamıştır. Bu anlamda Türk siyasî hayatının sembol ve değerleri modernleşme ile modernleştirme ve demokratikleşme ile vesayet arasında kurulmuş, temeli iktisadî bölüşüme dayanmıştır.

Tez, darbelere neden olan –sivil toplum ve piyasa ekonomisinin yokluğu, güçlü bürokratik gelenek gibi- yapısal sorunlara ışık tutmaya, bu yapısal sorunlar ekseninde de 28 Şubat Darbesi’ni irdelemeye çalışmıştır. 28 Şubat 1997’de dönemin koalisyon hükümetine verilen ve onun düşmesini sağlayan “post-modern darbe”, öncesi ve sonrasında yaşanan siyasî ve iktisadî olaylarla bahsi geçen kadim mücadelenin bir halkasını oluşturmuştur. Dolayısıyla bu muhtıra, kaybedilen ayrıcalıkların yeniden tesisine yönelik bürokratik bir savunma refleksi olmuştur. Dolayısıyla darbe, bahsi geçen arka plana uygun olarak incelenmiş olup, o dönemde tartışılan irtica-şariat-rejim gibi darbe aktörlerinin vitrine koyduğu suni gündemlerle ilgilenilmemiş, bunları incelemek gereksiz görülmüştür.

İşte bahsi geçen bu genel çerçeve içinde 28 Şubat darbesinin iktisadî arka planının incelenmesi için, birinci bölümde Türkiye’nin toplumsal yapısı ve sosyal sınıfları, ikinci bölümde ordunun Türk siyasî hayatındaki yeri ve asker sorunu, üçüncü bölümde 28 Şubat sürecinin öncesi, sonrasında yaşanan olaylar ve muhtıraya sebep olan iktisadî politikalar ve bölüşüm politikaları bu tarihî sınıflar/perspektif çerçevesinde incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SOSYAL SINIFLAR VE BÜROKRATİK YÖNETİM GELENEĞİ

I. GENEL ÇERÇEVE

Türkiye’de toplumsal yapı özellikle 1960’lı yıllarda yoğun olarak tartışma konusu olmuştur. Bunda, Türk solunun 27 Mayıs müdahalesini yetersiz görülmesi ve daha kapsamlı değişiklikler yapılmasını istemesi, Türkiye’nin sosyalizme geçebilme kabiliyeti, imkân ve imkânsızlıklarının incelemek istemesi önemli bir etkendi. TİP’in (Türkiye İşçi Partisi) içindeki bir grup istisna olmak kaydıyla tartışmaya dâhil olanlar, yapı olarak Batı’dan farklı olduğunda birleşmekte, yapının adını koymakta farklılaşmakta, ancak son tahlilde, yapının ATÜT* olduğunu savunanlar da, feodal olduğunu savunanlar da “tepeden aşağı” değişimi savunan tezler geliştirmektedir. Ancak aşağıda da tartışacağımız gibi, Osmanlı’nın iktisadî ve siyasî anlamda gelişmemesindeki yapısal özellikler tarihten gelen siyasî faktörler tarafından belirlenmekteydi ve bu kendiliğindenliğe¹ asla müsaade etmemekteydi. Dolayısıyla bizce sorun bu kendiliğindenliğe müsaade edilmemesi, çözüm olarak önerilen tepeden dayatmacı metotların bizzat sorunun kendisini oluşturmasıdır.

---

* ATÜT, devletin özgür köylü üreticinin artı ürününe el koyduğu (Keyder, 2009 s. 201), özel mülkiyetin olmadığı, toprakların devlete ait olduğu ve bu nedenle feodal ilişkilerin gelişmediği toplumları tanımlamak için kullanılır. Asya tip üretim tarzı anlamına gelir (Divitçioğlu, 1981). Farklı kullanımları mevcuttur: Asyaî, Asyagil, ATÜB, AÜB vs.

¹ Spontaneus order (kendiliğinden doğan düzen): Hükümet/devlet tarafından değil, bireylerin gönüllü ilişkilerinin sonucu doğan/ortaya çıkan düzendir. Burada önemli olan binlerce karar biriminin binlerce farklı seçenek arasından kendileri için en iyi olanı ararken, optimum çıktının elde edilebileceği bir hukuk-piyasa düzeninin, bu “arama” faaliyeti sonucunda kendi kurumlarını kendiliğinden doğurarak ortaya çıkarmasıdır.

Kaynak: http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Fcollection=104&Itemid=27

Gerçekten de Osmanlı Devleti, temelinde İslamî ilkelere bağlı kalıp bir dereceye kadar Roma-Bizans kurumlarından etkilenecek altı yüz sene belirli bir toplum anlayışı ve bir yönetici grup hiyerarşisi kurup, oluşturduğu bu devlet felsefesi yoluyla kendine özgü bir düzen yaratmıştır. Bu düzen, askerî-reaya, (yöneten-yönetilen) veya avam-havas (elit-kitle) olarak tanımlanan ikilikler üzerine oturur (Karpas, 2009 s. 8; 2010 s. 22). Osmanlı, halefi Türkiye'ye bıraktığı yapıda da görüleceği gibi, servet biriktirmenin mümkün olduğu ancak, bunun bir iktisadî sınıf oluşturmaya yetmediği bir yapıya sahipti. Çünkü siyasî sisteme giriş de siyasî elitleri ödüllendirecek ekonomik kaynaklar da denetim altındaydı ve bürokratik bir elitin kaynakları elinde tuttuğu merkezileşmiş bir tekel vardı (Karpas, 2009 s. 153). Bütün imparatorluk döneminde ve özellikle 19. Yüzyıl'ın reformcu akımları boyunca Türkiye'yi, birbiri ardına gelen bürokrasi yönetmişti. İktidarda kaldığı her dönem de toplumsal yapıyı kontrol etmede, varlığını bürokrasiye borçlu olduğunun bilincinde olan kendi oluşturduğu ya da sistemin bozulmasına müteakip ortaya çıkmış güçlerle ittifak kurmuştur. Ayrıca bürokrasi neredeyse modern ekonomilerde görülebilecek düzeyde bir denetim de kurmuştu. Bürokrasinin aşamayacağı bir sınır özel mülkiyetti. Onu da ancak 1858 yılında Arazi Kanununun çıkmasıyla aşmıştır (Keyder, 2003 s. 173-174)

Genel olarak doğu toplumlarında özel olarak Osmanlı'da ekonomik düzen ile politik düzen çakışmış durumdaydı. Öteden beri, siyasete hâkim olmak ekonomiye hâkim olmaktan daha önemli olmuş bu da, sürekli olarak rant dağıtan bir yapıda bürokrasiye otonom bir nitelik kazandırmıştı. Osmanlı'da ve Türkiye'de siyasî iktidar önce geliyor; piyasa ise ancak ona hizmet ettiği sürece varolabiliyordu.² Taşradaki soylular başkent bürokrasisinin göz yumduğu oranda varolabilmekteydi (Mardin, 2007 s. 101, 199, 233; Küçükömer, 1994 s. 146-147)

Bu anlamda, genel olarak siyasî kültür/yapı, özel olarak da askerî müdahalelerin toplumsal yapı/siyasî sistemle doğrudan ilişkili olduğu kanısındayız. Nitekim askeri müdahalelerin görüldüğü ülkelerin ya az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler olması tesadüf olmasa gerektir.

---

² Ömer Tarhan'ın "devlete kapulanma" geleneğini anlattığı yazısında belirttiği şu hususlar oldukça ilgi çekicidir: "Romanlarımızda mesut ve bahtiyar enmuzecler (olanlar) hep büyük memurlar, paşalar, irat sahipleri ve mirasyedilerdir. Aralarında hiçbir tüccar yoktur... derler ki 'Hayat romanı değil, roman hayatı yapar.' Ve bu pek doğrudur (Toprak, 1995 s. 161)."

Asker rejimlerin görüldüğü ülkeler bölgesel olarak dörde ayrılabilir. Bunlardan ilki olan Latin Amerika ülkelerinin geleneksel toplumsal yapısını “beylik düzeni” oluşturmaktadır. Burada düzen, “efendiler – aşağıdakiler” şeklindeki bir toplumsal tabakalaşma üzerine inşa edilmiştir ve Batı’lı anlamda sivil toplum çarpık ve yetersiz örgütlenmiştir. İkinci kategorideki Afrika ülkelerinin en belirgin özelliği ise sömürge dönemi itibariyle gelişen ve Batı’lı eğitim almış azınlığın oluşturduğu “bürokratik burjuvazi”nin sisteme hâkim olmasıdır. Burada da “burjuva devrimi” yapabilecek iç dinamikler oluşmamıştır. Üçüncü kategorideki Güney Asya ülkelerinin toplum yapısını belirleyen temel etmen, merkezî bürokratik denetim ve hiyerarşik otorite ilişkilerine dayanan katılıktır. Bu ilişkiler çerçevesinde toplum dikey bir şekilde örgütlenmiştir. Bunun yanında tüm bu ülkelerde görülen ikinci bir özellik ise feodal olmayan bir yapıdan “modern Batı”lı bir yapıya geçmeye çalışmalarıdır. Dördüncü kategorideki ülkelerin tipik örneğini ise Türkiye vermektedir (Mazıcı, 1989 s. 51-54). Türkiye’nin sosyo-ekonomik yapısı ise aşağıda incelenmiştir.

II. OSMANLI’NIN SOSYO-EKONOMİK YAPISI VE “BÜROKRASİZM”İN KÖKLERİ

15. Yüzyıl’dan itibaren padişah, klasik sistemin işlemlerini sağlayacak şekilde, varlığını başka hiç kimseye muhtaç olmadığı, kullarına zenginlik bahşetme ve aynı zamanda sivrilerek güç odağı hâline gelenleri de yok etme imkânına kavuşmuştu (Keyder, 2003 s. 22-23, 32). Klasik sistemde mutlak güce sahip olan padişaktır ve bürokrasi “kul” statüsüyle ona bağlıdır. Yönetici gruba girmenin yolları açık olduğu için de bürokrasi arasında, grup olarak güçlenmelerini engelleyecek bir rekabet vardı.³ İlk Osmanlı vezirleri ulemandandı ve Ortadoğu devletlerine özgü bürokratik gelenek 14. Yüzyıl’dan itibaren yer almaya başlayıp, yüzyıl sonuna doğru artarak egemen oldu. Özellikle II. Mehmet döneminde ciddî bir merkezileşme sağlandı, dinî bürokrasiyle

---

³ “Kul” sistemindeki pratik amaç, hanedanı aşan bir sürekliliğe sahip kulların, babadan oğla geçen siyasi güç ilişkilerinde devleti yıpratmalarının engellenmesiydi. Bunun için de devşirme yöntemi kullanıyor ve bürokrasi ve askerinin toplumsal bir köke sahip olması engelleniyordu. Noetik tabakalaşma sistemi içinde bürokratların ekonomik güç elde etmesi engelleniyordu. Yine, sisteme en büyük muhalefet devşirmelerden gelebileceği için devşirmelerin eğitime özel bir önem veriliyor, bütün güçlerin padişapta toplandığı mutlak sistem onlara benimsetiliyordu (Mardin, 2003 s. 87-88; Heper, 1974 s. 36-40).

Bürokrasinin sistem içindeki yeri oldukça önemlidir. Heper’e göre “Osmanlı-Türk devleti, hiç değilse gelişiminin uzunca bir bölümü bakımından ‘tarihi bürokratik imparatorluklar’ kategorisine dahil edilebilir. Bu sistemin Batı tipi bürokrasiden farkı, “biçimsel ussallık”ı değil, “özel ussallık”ı esas alması, yani liyakate dayanmamasıdır (Heper, 1974 s. 1, 4).” Gerçekten de Osmanlı’da bürokrasi yıllar içinde liyakate dayanma özelliğini kaybedecektir.

Kuranî bir meşruiyet, reaya desteğiyle de askerî sınıfın başında yer aldığı katı hiyerarşili siyasî düzen kuruldu (İnalçık, 2009 s. 71, 73; Karpat, 2009 s. 156-158).

Osmanlı'da ve halefi Cumhuriyet Türkiye'sinde siyasî güce sahip olmak ekonomik güce sahip olmaktan daha önemlidir.⁴ Servetleri en zengin tüccarlardan aşağı kalmayan seçkin bürokratlar vergi de ödememektedir (Mardin, 2003 s. 39-40). Sistem iktisadî üretimden çok iktidarın merkezî değere sahip olduğu bir rekabet tipini içermektedir. Bu toplumda merkezî değer en etkili toplumsal kaldıracı siyasî iktidardır. Batı'nın aksine gelirin ilk belirleyicisi statüdür.⁵ Özel mülkiyeti kalıplaştıracak tüzel kişilik türü mekanizmalar son derece zayıftır. Hukuk, piyasa ilişkilerinin yardımcıları olarak değil, esasta ceza hukukundan çıkarılarak gelişmiştir. Memurlar olağanüstü yüksek bir gelir almakta ancak ölümleriyle birlikte malları müsadere edilmekteydi. Sistem meritokrasiye dayanan –Platon'da olduğu gibi- iki sınıflı bir yapı oluşturmakta (koruyucular, sıradan yurttaşlar) ve yöneticiler hariç herkes için uygulanan “değişmez pasta” hiç kimse tarafından sorgulamamaktaydı. Sistemin

⁴ Nitekim Ülgener'e göre iktisadî güç devamlı bir tasarruf sonucunda değil servetin el değiştirmesiyle olmaktadır. Refah seviyesi emek ve istihlal ölçüsü ile değil, içtimaî ehramın kaide ve zirvesine yakın bir noktada yer almak suretiyle tayin edilmekteydi. Önemli ölçüde servet yığınının uzun zaman boyunca tüccar ve müteşebbis yerine siyasî nüfuz ve siyasî iktidar sahiplerinin elinde toplanmış olması bunun en açık delilidir. Öte yandan servetin harcanma ve tüketilmesi de siyasetle alakalıydı. En çok rastlanan şekilleriyle, gözden düşme, göze gelme, nihayet göze girmek için harcama! Yani kazanmak gibi tüketmek de iktisadî hayatın dışında ve ötesindedir (Altan, 2006 s. 11).

⁵ Karpat'a göre yüzyıllardan beri Ortadoğu toplumları spesifik rol, statü ve fonksiyonlar üstlenmiş dört temel tabakadan oluşmaktadır: Kalemîye (din adamları, yazarlar vs.), Seyfiye (Askerler), Tüccarlar ve Zanaatkarlar ve Köylü ve Çiftçiler. İlk iki grubun görevi herkesin kendi grubu içindeki yerini koruması ve grup fonksiyonlarını yerine getirmesini gözetmektir (Karpat, 2009 s. 33-34).

İnalçık'a göre Osmanlı toplumu başlıca iki sınıfa bölünmüştü. Bunlardan, askerî adını alan birincisi, sultanın kendilerine yürütme yetkisi veya dinsel yetki devrettiği herkesi, yani saray ve ordu amirlerini, devlet memurlarını ve ulemayı içine alıyordu. Reaya adı verilen ikinci grup ise, vergi ödeyen fakat devlet işlerinde hiçbir rol oynamayan bütün Müslim ve gayrimüslim uyruklar yer alıyordu. “Uyrukları askerî ayrıcalıklardan uzak tutmak, imparatorluğun temel kuralardan biriydi. . . Bir insanın statüsünü belirleyen ise, sadece sultanın iradesiydi (İnalçık, 2009 s. 74-75). Sistemdeki bu ikiliği daha da keskinleştiren iki özellik vardı. Biri, Hıristiyan çocukların köle hâline getirilerek devlet hizmeti için eğitilmeleri öngören devşirme sistemiydi. Diğer bir unsur ise toprak sistemiydi. Buna göre tüm topraklar devletindi ve devlet, işletmesi için tımara verdiği toprağı istediği zaman geri alabilmekteydi. Böylece zamanla gelişebilecek taşra aristokrasi de engellenmiş oluyordu (Özbudun, 1975 s. 21-22). Mardin'e göre optimum özelliklere yaklaşan bir “doğu despotizmi” özelliği gösteren bu ikili model aslında bir “ideal tip”i gösterir ve kural-dışı göstergeler de mevcuttur. Ancak kullardan oluşan merkezi yürütme sürekli olarak bu kural-dışı oluşumlarla mücadele etmiştir ki bu, Osmanlı toplumsal tarihinin başlıca özelliklerinden biridir (Mardin, 2003 s. 92).

Mardin'e göre Türkiye'deki siyasal çatışmanın asıl eksenini devlet bürokrasisi ile köylü olmuştur. Bu denklemde sömürücü, bürokratik grup, sömürülen köylüdür. Bu itibarla Batı'da bourgeoisie-proletarya çatışmasını Türkiye'de bürokrat-köylü çatışmasına ikâme edebiliriz (Heper, 1974 s. 2). Mardin, Koçu Bey'in “sıradan yurttaşlar, ulemâ, askerî sınıf” şeklindeki tanımlamasına değinir ve bahsi geçen “sınıf”ın dilsel bir farklılıktan kaynaklanmayıp, bugün kullanılmakta olan “mesleki tabakalara denk” düştüğünü ve bunun Osmanlı İmparatorluğunda varolan tabakalaşma bilinci konusunda ipucu verdiğini belirtir. Tabakalaşmanın ayırt edici bir özelliği yönetici sınıf üyelerinin “herkesin kendi yerini bilmesine” verdikleri önemdir. Enderun çıkışlı Koçu Bey'in ihmâl ettiği yönetilenler grubu Kâtip Çelebi'de İmparatorluğu oluşturan dört direk olarak ifade edilir. Bu gruplar da, sınıf bilincine sahip olma bakımından farklılaşmaktaydı. Tüccara kıyasla daha sıkı korunan esnaf arasında bu bilinçlilik daha netti (Mardin, 2003 s. 98-103).

Sencer Divitçioğlu'na göre Osmanlı toplumu sınıflı bir toplumdur. Sultan, asker, ulema, hâkim, reaya ise tâbi sınıftır. Bu nedenle Osmanlı ekonomisinde kişinin “sömürmesi” söz konusu değildir. Sömürme devletin fonksiyonlarını ifâ eden bir sınıfın reaya sınıfını sömürmesi şeklinde ortaya çıkar (Divitçioğlu, 1981 s. 92-93).

payandası sadece egemenin ekonomiye bakışı değil, aynı zamanda Montesquieu'nun teşhis ettiği gibi, 'merkez'in çevreyle arasında herhangi bir özerk aracı gövdenin gelişmesini durdurma isteğidir (Mardin, 2007 s. 196-199, 208, 210).

Fredrick T. Bent'e göre sistem siyasî ve iktisadî olarak tüm mekanizmaları – toprak, ticaret, zanaat- kontrol altında tutulabilecek bir zemin üzerine inşa edildi (Heper, 1974 s. 21). Bu sistem en kestirme yolla “malî devlet” olarak nitelendirilebilirdi. Bununla kast edilen, başlıca ekonomi siyasasının kırsaldan alınan verginin azamileştirilmesi çabasıdır.⁶ Merkezî ordunun büyümesiyle devlet toprağı doğrudan işletmemekte, daha çok nakit gelirlerle ilgilenmekte ve sipahinin elindeki toprakları gerektikçe almaktaydı. Ancak bir süre sonra sistemin dinamiklerini değiştirecek olan *âyan* sahneye çıkacaktı (Karpat, 2009 s. 42-48, 124; Mardin, 2003 s. 35-36; 2007 s. 205). Ayanlar, 18. Yüzyıl'da devlete borç verecek durum gelmiş, tarımsal faaliyetlerin yanı sıra gelişmekte olan ticaret ve imalatla da ilgilenmişlerdi.

Devlet üreticileri, kent sakinlerini ve loncaları kendi ihtiyaç duyduğu ürünleri üretmeye zorluyor ve düşük fiyattan satmaya zorluyordu. Ancak 17. Yüzyıl gibi erken bir tarihte Anadolu tarımındaki temel eğilim, tarımın ticarileşmesi yönündeydi ve ticaret gitgide tarımsal grupların üst tabakalarını etkiledi ve onları piyasa ekonomisi içinde faaliyet yapan toprak sahibi ya da imalatçıya dönüştürdü. Merkezî devletin vergi baskısına karşı bu iki grup ittifak kurdu. (Karpat, 2009 s. 51-54, 124-125, 161-162; Keyder, 2003 s. 32). Devlet ile tüccar sınıfı arasında sürekli bir çatışma vardı. Çatışma, köylünün ihracata yönelik ticarileşmesi bürokrasinin rantını azaltması ve 'merkez'in toprağı denetleyenler ve vergi toplayanlar üzerindeki hâkimiyetini kaybetmesiyle su yüzüne çıktı (Karpat, 2009).

---

⁶ Keyder'e göre Osmanlı toplumsal formasyonun egemen üretim tarzı ATÜT'tür. Bu sistemde devlete tarımsal artık veren köylü hukukî-ideolojik aygıtlarla devletle bütünleşir ve bu, sistem içindeki işbölümünün politik olarak belirlenmesini güvence altına alır. Egemen sınıf hem köylüyü (tumar yoluyla) hem de tüccarı (hisba yoluyla) çeşitli meşruluk araçlarıyla kontrol eder. Bunu da vergi gelirlerini ve tarımsal üretimi denetleyen idare aygıtı yoluyla yapardı. Denetimin iki önemli amacı vardı: Egemen sınıfın ihtiyaçlarına uygun üretimin yapılması ve ticari faaliyetin ve dolayısıyla ticarî bkrimin sınırlarının çizilmesi (Keyder, 2009 s. 194-222).

Karpat'a göre Türkiye'de Osmanlı'dan kalma çok güçlü bir devlet ve devletin ekonomiye hâkim olma alışkanlığı vardı. Klasik dönemde devlet otoritesine saygı sultana, yargıya ve adalete inanç gibi anlamları vardı. 17. Yüzyıl'a gelindiğinde devlet insanüstü, mistik bir karakter aldı ve devletle özdeşleşen padişah ve bürokratları alabildiğine yüceltildi. Bürokratların sultanın gücünü zayıflatıp güçlenmeye başladıkları andan itibaren, halkta devlete karşı varolan mistik öğeleri kendi çıkarlarına dönüştürerek muhafaza etmek istediler. Böylece geçişten gelen “muhtemel güç odaklarını bastırma” anlayışı bürokratlarla devam etti. Daha sonra bu yapı Cumhuriyete geçti ve devletçi niteliğini sürdürdü. Tek partili devletçilikle sanayileşme yürütülürken, devlet iktisadî kurumları etrafında gelişen kadrolar, devletçiliğin hem yararlananı hem de sözcüsü ve koruyanı oldular (Karpat, 2010 s. 67-68).

16. Yüzyıl'ın sonlarından itibaren tahıl fiyatlarının artması devlet memurlarının gelirlerinin düşmesine ve toprağın terk edilmesine sebep oldu. Terk edilen topraklar taşradaki güç sahiplerinin eline geçti. Yeni bir vergilendirme yöntemi olarak uygulanan iltizam sistemi tam tersi bir sonuç verdi ve mültezimler yeni doğmakta olan âyanın kontrolü altına girdi (Keyder, 2003 s. 24; Özbudun, 1975 s. 25). Köylü, 17. Yüzyıl'da gelişen ve 18. Yüzyıl'da bürokrasiye rakip olan âyana destek çıkmıştı (Karpat, 2010 s. 32-33). Öyle ki, memurlara genel olarak kötü gözle bakan köylünün bu tavrı, yerel eşrafa herhangi bir resmî görev verilince yumuşuyordu (Mardin, 2003 s. 46).

Aslında âyanlar devleti yok sayıyor değillerdi. Çünkü mülkiyet haklarının korunup yasallaşması için, devletin onlara duyduğu ihtiyaçtan çok onların devlete ihtiyaçları vardı. Âyanlar mülkiyet hakkının yanında, örtük bir biçimde, kendi kişisel ve bağımsız çıkarlarını cemaatin ve devletin çıkarlarının dışında aramak arzusundaydılar. Devlet ise tipik politikası olan orduyu ve şehirleri beslemek için kendi istediği ürünlerin üretilmesini ve istediği fiyattan almak istiyordu. Zamanla sevkiyatta zorlanmaya başlayınca, bazı ürünlerin onun istediği fiyattan üretilme şartıyla üreticinin piyasa için üretimine göz yummak zorunda kaldı. Devlet her ne kadar 1815'ten sonra âyanlara son vermiş olsa da piyasa güçlerini sosyo-ekonomik değişim sürecini hızlandırmaktan alıkoyamadı. Verimli toprakların bürokratik zorluklar, yüksek vergiler ve ticaret yasakları nedeniyle işlenmeden durduğu fark edilince miri toprakların büyük bir kısmının şahıs mülkiyetine geçmesine izin verildi. Zamanla muhacirlerin göçüyle süreç daha da hızlandı. Bunun dışında, elde kalan miri toprakların tespiti için çıkarılan 1858 tarihli Toprak Kanunu da toprakların özelleşme sürecini hızlandırdı. Son olarak merkezileşmeyi sağlamak için uygulanan Osmanlıcılık da küçük toprak sahiplerinden oluşan geniş boyutlarda yeni bir sınıfın doğuşunu hızlandırdı. Bu aynı zamanda Osmanlı Devleti içindeki ilk sivil gruptu. Ancak, toprak teknik olarak bürokrasi tarafından "bir zamanlar orman arazisiydi" denilerek bedelsiz kamulaştırılabilir durumdaydı. Bu nedenle bu sivil grup, devletin mülkiyet haklarına saygı göstermesini ve bunları geri alamaması için onun yetki ve gücünü sınırlayacak her türlü siyasî düzenleme ve inisiyatif destekleme konusunda birleşti. Ayrıca, sadece topraklarını güvenceye almak değil, aynı zamanda tarımsal girişimlerinin desteklenmesine de ihtiyaç duyuyorlardı (Karpat, 2009 s. 126-134, 162-164).

Böylece âyanın gücü kırsal kesimi aşır önemli bir güç hâline gelince, yeniçerilere karşı kullanılmak için merkez tarafından hukukî olarak tanınacakları Senedi İttifak'ı oluşturmak üzere merkeze davet edilecek noktaya geldiler. Bu tanınma zamanla bürokrasiyle âyanları tekrar karşı karşıya getirmiştir. Çünkü âyan gücü azalmış bir padişah karşısında gücü artmış bir bürokrasi istemezdi (Küçükömer, 2009 s. 70). Ancak işler Batı'da olduğu gibi yürümedi ve âyan yıllar içinde hem siyasî hem de iktisadî olarak merkez tarafından geriletildi (Mardin, 2007 s. 206; Keyder, 2003 s. 24-27).⁷ Nitekim II. Mahmut önce yeniçerileri kıskırtıp âyanları, sonra da yeniçerileri kaldırmıştır.⁸ Çatışmanın kaçınılmaz galibi olarak bürokrasi⁹, siyasî ve iktisadî konumunu sekteye uğratacak bir burjuvazinin, orta sınıfların geliştirmesi yolu ile temel bir değişim süreci başlatma olanağına set çekmiştir (Heper, 1974 s. 43-45)

İnalçık'a göre, "isimleri değişmiş olsa da âyanların ardılları, özel çıkarları ve dünya görüşleri nedeniyle Türk siyasal yaşamının altyapısını oluşturmuşlardır." Bu sınıfın bir özelliği 1945'ten sonra çok partili bir demokrasi kurma mücadelesine liderlik edecek olmalarıdır (Karpat, 2009 s. 132). Mardin ve Karpat'a göre Osmanlı'da sınırlı sayıda ve özel bir yapıya sahip, Avrupalı burjuvazi ile kıyaslanamayacak orta sınıf benzeri bir grup geleneksel dönemlerde varolmuştu. 16. Yüzyıl'dan yeni değişim güçlerinin sürece eklenmesiyle üçüncü ve dördüncü tabakaya mensup olanlar kendilerine çizilen sınırların dışına çıkmaya başladılar. Bu yapısal dönüşüm ürünü olan ve âyan olarak adlandırılan yeni grup birinci ve ikinci tabakaya mensup seyfiye ve kalemiyenin sosyo-ekonomik temellerini zayıflattı. Tabii, bu grupların Batı'da olduğu gibi bir güç hâline gelmesini engelleyen faktörler de vardı. Bu orta sınıf bir ayağı

⁷ Feodalitenin Avrupa siyasî düzenini anarşik bir tarzda parçaladığı bir dönemde, ülkeler arası ticaret ve sınaî imalatla birlikte sermaye biriktiren, önce ev sanayini sonra da imalathaneyi geliştirecek olan, daha çok mübadele merkezlerinde, uluslararası ticaretin yapıldığı yerlerde kurulup büyüyen, kültür, sanat ve eğitimde kendini geliştiren, önce krallarla birleşerek feodalleri, sonra da kurduğu sivil toplumla kralları sınırlayıp nihayet demokratik bir sistem kuracak olan burjuvazi doğmuştu. Osmanlı ise Batı Avrupa'nınkine benzer bir feodalizme, irsî bir aristokrasiye, bağımsız bir Kiliseye, güçlü ve bağımsız bir tüccar sınıfına, kendini yöneten şehirlere sahip olmayan, yönetim organları köle statüsündeki kişilerle doldurulmuş bir yapıdaydı (Özbudun, 1975 s. 23). Batı'da devlet ne kadar güçlenirse güçlensin, üretici sınıfların desteğine muhtaçtı. Bu nedenle şehirlilerin iktisadî verimliliğini sınırlayan uygulamalardan kaçındılar ve orta sınıfın palazlanmasına yol açıldı (Mardin, 2007 s. 12-13). Osmanlı'da ise Hem feodalleri andırabilecek âyanlar hem de gelişmekte olan burjuvazi kadir-i mutlak devlet tarafından yok edilmiş ya da kontrol altında tutulmuştu. Tüm bu yönleriyle Türk toplum yapısı Batı Avrupa'nın tarihsel evriminde rastlanan koşullarla hiçbir benzerlik göstermemektedir (Mardin, 2003 s. 82).

⁸ Ayanlara verilen öncelik dikkat çekicidir. Öyle ki nihayetinde bir 'devlet kulu' olan yeniçeri bundan öteye gidemezdi, ancak âyan merkez için muhtemel bir güç odağıydı (Karpat, 2010 s. 33).

⁹ Osmanlı'yı "tarihi bürokratik imparatorluklar" kategorisinde değerlendiren Heper, bunların bir siyasal sistem olarak belli başlı iki özelliğinin bulunduğuna dikkat çeker: Bürokrasinin giderek sistem içinde aşırı bağımsızlık kazanması ve zamanla belli başlı siyasî uğraşlara girmesi (Heper, 1974 s. 1). Takip eden sayfalarda görüleceği üzere Türk bürokrasisi de bu özellikleri sergilemiştir.

geçmişte, yeni bir gelecek istiyordu ancak karşısında ona emir kulu olarak bakan ve ondan itaat isteyen bir bürokrasi bulmuştu. Ayrıca bu orta sınıf üyeleri ulema, sipahi aileleri, emekli askerler ve diğer sosyal gruplardan meydana gelmekteydi ve bundan ötürü uzun süre devlete bağlı kalmaya devam et(tiril)diler. Statü edinmenin merkezin ihvanına bağlı olduğu hatırlanırsa bunun nedeni daha net anlaşılabilir (Mardin, 2007 s. 235) (Karpat, 2010 s. 29-30, 35; Karpat, 2010 s. 18-19). Öte yandan 19. Yüzyıl itibariyle kapitülasyonlar sayesinde ticarî ayrıcalık elde edecek olan Gayrimüslim azınlık ise başka yerlerde üstlenebildikleri siyasî ve iktisadî rolü Osmanlı'da oynayamamışlardı. İktisadî güçleri ne olursa olsun, onları sistem içerisinde fazla etkili olmaktan fiilen alıkoyan Osmanlı toplumsal örgüt sistemiyle büyük ölçüde etkisizleştirilmiş bulunuyorlardı (Lewis, 2004 s. 467). Duraklama ve gerileme döneminde zaman zaman sivrilen orta sınıfların sürekli engellenmesiyle servet biriktirip statü değiştirme imkânı olmayan çok sayıda küçük tüccar ile hiyerarşik bir şekilde örgütlenmiş, bütünüyle saraya tâbi olan bir memurlar sistemi öngören klasik modele tekrar geri dönülüyordu. Böylece bürokrasi eski gücüne tekrar ulaştı ve 19. Yüzyıl'da Osmanlı'nın sınıf profilini veren, bürokrat-köylü yapısı kurulmuş oldu (Keyder, 2003 s. 37-39). 19. Yüzyıl'ın sonu Osmanlı devletindeki sınıf profili şöyle özetlenebilir: Memurlar sınıfının üyeleri, bu sınıf içinde yer alan alt gruplardan sivil bürokratlar artık başı çekmekle birlikte, hâlâ en çok kayırılan mevkileri işgal ediyorlar, âyanlar ise zenginlik kaynaklarını ancak yavaş yavaş geliştiriyorlardı (Mardin, 2007 s. 218).

Modernleşme süreci içinde, bir sınıf olarak bürokrasi sınıfsal ayrıcalığını gözetten bir reformizm biçimini taşıdı (Keyder, 2003 s. 43-44).¹⁰ Bu düzeni meşrulaştıran bir takım ideolojik unsurlar vardı. Süreç içinde daha çok çevreyle özdeşleşecek olan din kurumu 'merkez' ile 'çevre'nin sınır çizgisi üzerinde duruyordu (Mardin, 2003 s. 41, 46; Kabaklı, 2002 s. 52). Devletin dine karışmasını engellemek amacıyla kurulan şeyhülislamlık bu özelliğini 16. Yüzyıl'ın ortalarından itibaren yitirmiş ve bundan sonra bozulan düzenden şikâyetçi olan halkı yatıştırmak için kullanılmıştır (Mardin, 2003 s. 46; Karpat, 2010 s. 26; 2009 s. 158-159). 'Adalet çarkı', toplumun ve devletin geleceğinin iktisadî kaynakların toplanmasına dayandığını telkin ediyordu (Keyder, 2003 s. 40-41). Bunun yanında gelenekçiliğin beslediği "baba devlet" anlayışı ve

---

¹⁰ Niyazi Berkes'in de belirttiği üzere reform atılımlarının başarılı olamamasının nedeni, bunların idare edenler tarafından zorla kabul ettirilmeye çalışılmasıydı.

padişah-devlete mutlaka boyun eğilmesi gerektiği görüşü mevcut sınıf çatışmalarının/mücadelelerinin önüne geçiyordu (Karpas, 2010 s. 169; Türküne (ed), 2005 s. 248). Kolektivist anlayışın bir uzantısı olarak İslamî devletlerde ve bu arada Osmanlı'da, devlete karşı koyma geleneğinin meşruiyet kaynağı Batı'daki gelişmelere benzer toplumsal dayanaklardan mahrum kalmıştır (Mardin, 2003 s. 15).

Tüm iktisadî hayatı kontrol altında tutan ve tüm güç odaklarını bir şekilde bastırmak üzerine kurulu bir sisteme sahip Osmanlı, bu sistemin aksi bir istikamette seyreden Batı'yla 1838 Balta Limanı Antlaşması'yla iktisadî olarak bütünleşmeye başladı. Yerli üreticinin yıkılmasının ve muhtemel bir kapitalist evrimin gerçekleşmemesi ve Batı'yla bütünleşmekten değil bu sistem farklılığından kaynaklanmıştır (Keyder, 2003 s. 48-49). Ubicini, Batı'ya yapılan ihracatla elde edilen gelir, Oradan hammadde alınmasına ve bunun yurda dönmesiyle sonuçlanıp yerli imalatçıyı olumsuz etkilemiş olsa da, hatayı, bütün çabalarını tarım üzerinde yoğunlaştırmayıp, ihtiyacı olan her şeyi kendi üretmeye çalışan Osmanlı'da görmüştür (Karpas, 2010 s. 23). İmparatorluğun politikası her zaman tüketici sınıfın politikası olmuştur. Sarayın kaynak sıkıntısı çekmemesi için ihracat yasaklanmakta ancak lüks tüketime dayalı ithalat teşvik edilmektedir (Keyder, 2009 s. 205). Sarayca tayin edilen tüccarlara ticaret tekelleri verme politikası bu amaç için kullanılmıştır. Ancak bu görünür endişenin ardında üretimi ve işbölümünü kontrol etmek gibi daha temel bir amaç görülebilir. Yani Osmanlı tüccarının ihracatı merkez sayesinde değil ona rağmen gerçekleşmişti (İnalçık, 2009 s. 144-145; Keyder, 2003 s. 32-46).

Gerileme dönemiyle birlikte İmparatorluğun yapısında başka bazı değişiklikler de zuhur etti. Pek bilinmeyen sebeplerden ötürü Osmanlı bürokrasisinin kudreti artmaya, patrimonial meşruluk kavramının kontrolü padişah'tan bürokrasiye geçmeye başlamıştı. Çöküşün engellenmeye çalışıldığı dönemlerde modernleşme girişimlerinde bulunan bürokrasi hayat ve mülkiyetini garanti altına aldı. Bu dönemde kendi toplumlarını talan eder duruma geldiler. Bürokrasi ile ağır vergiler altında ezilen köylü arasındaki ilişki "doğu despotizmi" niteliğini gittikçe daha açık gösterdi. (Mardin, 2003 s. 47)

Merkez, âyanın askerî gücünü kaldırılmış ancak onları destekleyen alt grupları veya bütün toplumu dönüştüren ekonomik ve sosyal süreçleri ortadan kaldıramamıştı

Bu da, bürokrasinin önüne, potansiyel bir güç tehdidi oluşturabilecek bir sınıfı, tüccarları koymuştu (Karpas, 2010 s. 34-35). Toplumsal düzen açısından bakıldığında çatışmanın iki maddî temele dayandığı görülecektir. Birincisi, tüccarların geleneksel sistemi temelinden değiştirme tehdidi demek olan kapitalizmle bütünleşme sürecini temsil etmesi –ki bunun anlamı bürokrasinin tüm ayrıcalıklarını kaybederek Weberyen bir aracı kuruma dönüşmesidir-, ikincisi reformizmi hedefleyecek olan bürokrasinin geleneksel sınıfların gözündeki meşruluğunu belli bir ölçüde muhafaza etme zorunluluğuydu. Sonraki süreçte bürokrasi, sistemin değişmeye başlamasıyla gelirlerini kaybetmeye ve geleneksel sınıflar gözünde meşruluğunu kaybetmeye başlamıştı. Gelirlerini yalnızca yeni vergilerle artırabilirdi ama Avrupa buna şiddetle karşı çıkmaktaydı (Keyder, 2003 s. 53-54). Ayrıca modernleşmeyi tepeden inme bir proje hâline getirdikçe de, kendisine yine kendi içinden –yani elitlerden- yeni bir muhalefet hazırlamış oluyordu. Bu, modernleşmeyle birlikte statülerinin sarsılacağından korkan yeniçeri ve ulemaydı (Özbudun, 1975 s. 29; Lewis, 2004 s. 42).¹¹

Osmanlı bürokrasisi tüccarın Avrupa'yla bütünleşmesine direniyordu ancak kendisi kısa vadeli çıkarları gereği uluslararası kredi piyasasıyla ilişki kurabiliyordu. Kurulan bu ilişkinin iki önemli sonucu olmuştu. Bürokrasi, dış borçlar yoluyla son zamanlarda gelirinin düşmesiyle tehlikeye giren konumunu bu fon sayesinde yeniden güvenceye almıştı. Ayrıca, her ne kadar Duyun-u Umumiye'nin kurulmasına neden olan ortamı bürokrasi kendi doğursa da, geleneksel değerlerin yıkıcısı sıfatını bu teşkilat kazanırken, bürokrasi ise normatif toplumsal düzenin koruyucusu olarak algılanmış ve böylece azalan meşruiyetini yeni bir ideolojik perspektifle pekiştirerek artırmıştı (Keyder, 2003 s. 55-62). Öte yandan Balkanlar'da gayrimüslimlerin güçlenmesi ve Müslimlerin statü kaybetmesi ya da Balkanlar'daki toprak kayıpları sonrası Anadolu'ya göçlerin yaşanması sosyo-ekonomik değişim sağlamış, bunu kavrayamayan Türk köylüsü de, grup dayanışması olarak dine yönelmiş ve siyasî elite özdeşleşmesine neden olmuştu. Bu gelişmeler merkezin alt tabakaları milliyetçilik doğrultusunda seferber edebilme kapasitesine kavuşmasıyla neticelendi (Karpas, 2010 s. 27).

---

¹¹ Öte yandan yine bu dönemde bürokrasinin eşraf/âyan ile de kurduğu ilişki, çıkar eksini üzerinde paralellik gösterebilmiştir. Âyan ile bürokrasi yer yer ittifak kurmuş ya da birinin çıkarına olan diğerinin de çıkarına olabilmıştır. Örneğin 1858 Arazi Kanunu'nu hem bürokratlar hem de âyan desteklemiştir. Çünkü bürokratlar müsadere tehlikesinden kurtulmuş, âyan da *de facto* mülkiyetini *de jure* hâle getirebilmiştir. İttihat ve Terakki de, merkezîyetçiliği savunmasına rağmen bir kısım yerel eşrafi yanına çekebilmek için çabalamış, hatta bazı illerde vekil adayı göstermek zorunda kalmıştı. Tabii İTC onlara sürekli şüphe ve güvensizlikle bakmaya devam etmiştir (Keyder, 2003 s. 71-101).

19. Yüzyıl'ın sonlarından itibaren hâkim sınıf olan bürokrasinin sayısı ve yöntemlerinde önemli değişiklikler gerçekleşti. İlk olarak Jön Türkler uluslararası sistemle bağlarını koparmaya başladı. Böylece 19. Yüzyıl'da başlayan merkezileşme çabası yeni bir evreye girdi (Keyder, 2003 s. 71). Yine bu dönemde Saray memurlarından ayrı olarak, fiziken saray dışında (Bâb-ı Âli'de) örgütlenen ikinci bir sivil bürokrasi gelişti. Özellikle son dönemde kurulan okullarda yetişen ve bürokrasiye atılan yeni simalar bürokrasinin reformcu ve devrimci kanadını besledi. Ancak nihayetinde bu gelişmeler onların bürokrat oldukları gerçeğini değiştirmemişti. Fikrî kaygıları ayrıcalık elde ettikleri devleti kurtarmaktan öteye giden tek bir Osmanlı aydını yoktu. Böylece, kendi ayrıcalıklı konumlarını korurken, toplumsal yapının dönüşümünü desteklemek arzusunda olan bürokratları politize eden çok sayıda organik aydın yetişti (Keyder, 2003 s. 71-73). Klasik sistemde tanımlayıcı özellik olan kökü olmayan kapıkulu sistemi de, padişahın kudretini kaybetmesiyle bozuldu ve bürokrat olmak liyakate değil soy-sopa bağlandı. Belli ailelerin çocukları suyun başını tutar oldular ki bu Cumhuriyet'e de devreden başka bir kast yapısı kurdu (Berzeg, 2000 s. 160; Kabaklı, 2002 s. 52).

Saray ve eyalet yöneticileri kırsal bölgelerin önde gelenlerinin görüşlerine, bağlayıcılığı olmasa da zaman zaman başvuruyordu. Ancak merkezi yönetim yerel birimler üzerinde daha etkili olabilmek ve eşrafın gücünü dengeleyebilmek için onları küçük birimlere bölünce, beklemediği bir şekilde yerel ve etnik farklılıkların gelişmesini sağladı. Valinin başkanlık ettiği vilayet yönetimlerine eşraf da dâhil edilince bu, hem orta sınıfların kırsal kesimde tanınmasını hem de kendi çıkarlarını savunmalarının yanı sıra merkezin kararlarını etkileyebilecek bir konuma getirdi. Ancak eşrafın asıl siyaset sahnesine çıkışı, saray ile bürokrasi arasında yaşanan ve 1876'da anayasa ve parlamentonun kabulüyle sonuçlanan mücadeleyle oldu. Gerçekten de 1877 parlamentosundaki taşra vekilleri, vatana, İslam'a, padişaha bağlılık ifade eden basmakalıp ifadeleri kullanıyor ancak, sıra kendi pratik taleplerini ifade etmeye geldiğinde net ve olgulara dayanan konuşmalar yapıyorlardı (Karpaz, 2010 s. 49). Bu, orta sınıfın aldığı mesafeyi göstermesi bakımından önemli olmakla beraber, aslında reform sürecinde hangi amaçla alınır alınsın tüm kararlar, niyetlenmeyen sonuçlar dışında, ya bürokrasinin ya da padişahın gücünü artırmaya yarlıyordu.¹²

---

¹² Örneğin reform mücadelesine katılan isimlerden Mithat Paşa kırsal bölgelerde hem halkla yakın ilişkiler kurup onların sorunlarını kaba kuvvete başvurmadan çözmeye çalışmıştı. Bunun yanında onları sarayın birer aracı olmaktan

Bürokrasinin reform sürecindeki bir diğer yöntem değişikliği çağdaşlarına özenerek millî ekonomi yaratma düşüncesine girmesiydi. Ama çağdaşlarından farklı olarak onlar bir sanayi burjuvazisine sahip değillerdi ve varolan ticaret burjuvazisini de sürekli tehdit olarak görüyorlardı. Ne var ki devleti ele geçirmek burjuvazi yerine geçebilecek ayrıcalıklı bir sınıf yaratmakta kullanılabilirdi. Devletin ayrıcalıklı yerini korumak için devleti ele geçirmek ve savunmak gerekirdi ki imparatorluğu ve kendi sınıf çıkarımı koruyabilsin (Keyder, 2003 s. 77-78). Ancak her ne kadar “ekonomik pasta”nın bir Türk müteşebbis sınıfı eliyle büyütülmesi gerektiğine ve bir “ara” toplumsal sınıf oluşturulmasına ikna olsalar da, böyle bir iş için biraz sınıfsal özerkliğin gerekli olduğunu fark edip fark etmedikleri açık değildir. Jön Türkler özellikle savaş yıllarında memurlara ve zenginleşen gruplara fırsat ve ayrıcalık tanıma yoluyla bir girişimci sınıf yaratmaya gayret ettiler (Mardin, 2007 s. 197, 219).

1908’li yıllara gelindiğinde Osmanlı orta sınıfı belki devrim yapabilecek değil ama devrim yaptırabilecek bir potansiyele ulaşmıştı. Nitekim 1908 Devrimi’nin gerçekleşmesini sağlayan bir avuç subayın isyanı değil, eşraf liderliğinde sokaklara dökülen kitlelerdi. Abdülhamit’i anayasayı yenden yürürlüğe koymaya zorlayan adeta mitolojik bir efsane hâline getirilen isyancı subaylar değil gelişmeye başlayan halk ayaklanmasıydı. İttihat ve Terakki ilk başlarda ülkenin çeşitli etnik ve dini grupları arasında eşitlik ve federasyon amacını güden Osmanlılar olarak görülüyorlardı ki bu iktidara gelebilmelerinin de tek yoluordu. Ancak daha sonra durum yavaş yavaş değişti ve İTC iki ana hizbe bölündü. İTC’den ayrılan grup adem-i merkezîyetçi ve serbest piyasacı *Hürriyet ve İtilaf* grubuydu, geriye kalanlar ise devletçi-merkezîyetçi gruptu.¹³

çıkartıp doğrudan sorunların çözümüne katılmaları sağlamış, yolsuzlukların engellenmesine, memurların halka kötü davranmasını önlemeye ve Müslüman ve Hıristiyanlar arasındaki dışlayıcı rekabete son vermeye çalışmıştı. Ancak Mithat Paşa, aslında alt etmeye çalıştığı tüm kötülüklerin sultanın mutlak otoritesini yeniden tesis etme çabasından kaynaklandığının farkına varacaktır. Sultan sürekli olarak eski gücüne dönmeye, bürokrasi de sürekli olarak sultanı alt etmeye çalışmaktaydı. İşte 1876 anayasası da bu mücadelenin bir ürünüydü (Karpas, 2009 s. 132-137, 164-165).

¹³ Kongar’a göre Türk siyasal yaşamı sınıfsal ilişkilerin içi içe girdiği iki karmaşık cephe çizgisinde çözümlenebilir. Bunlardan biri, devletçi-seçkin cephe, öteki gelenekçi liberal cephedir. Birinci grup batılılaşma ve onun simgesi çerçevesinde oluşmuştur. Bu cephenin yaratıcısı imparatorluğun aydın kesimini de temsil eden merkezî bürokrasidir. Kongar bürokrasinin, toplumda “kendiliğinden oluşan” başka sınıfların desteğinden yoksun olduğu için bütün yenilikleri devletin gücüne dayanarak gerçekleştirme yolunu seçtiği kanaatindedir [tabii Kongar bilinçli olarak bu “kendiliğinden oluşan” sınıfın oluşmayışının sebebine değinmez, hâlbuki asıl problem bizzat ordadır]. Buna göre bürokrasi kendi içinde ve kendisi için bir sınıf niteliği kazanmıştı [bu ifadenin bir “itiraf” olduğuna ilişkin bir emareye rastlanılmamıştır] ve bürokrasinin bir sınıf hâline gelen yapısı ve tepeden modernleşme tavrı, boynu büyük kitleler tarafından pekiştiriliyordu. İkinci grup ise liberaldi. Devletin baskısına ve ekonomi üzerindeki kontrolüne karşı çıkıyordu. Gelenekçiliği ise zorla dayatılan modernleşmeye dirençten kaynaklanıyordu. Bürokratik merkezîyetçiliğe karşı adem-i merkezîyetçiydiler. Yenilikleri engellemek için İslam dinini araç olarak kullanmaktaydılar (Kongar, 1997 s. 143-144).

İTC, İlk olarak kendilerini Devrim'i gerçekleştirmiş "hürriyet kahramanları" olarak tanıtmış, ardından da Devrim'in asıl mimarlarını tarihin çöplüğüne atmıştı. Karpat'a göre "Zinde kuvvetler"i yücelten bu çaba kendini daha sonra sırasıyla Kurtuluş Savaşı'nda ve 1960 "devrim"inde tekrar gösterdi (Karpat, 2009 s. 142-143).

Daha sonra İTC savaş döneminde kapitülasyonları kaldırıp, gümrük duvarlarıyla örülü bir sistem içinde devreye koyduğu siyasî ayrıcalıklarla gayrimüslimlere karşı Müslüman ve Türk bir burjuva yaratmaya ve kayırmaya koyuldu.¹⁴ Ancak, Batı tipi burjuva yaratmak isteyen İTC mensupları, adamları ve akrabalarıyla ancak komprador yaratabildiler. İTC için en anlamlı adı Yahya Kemal koymuştu. Bu ad "İktidar Tekkesi"dir. İktidar tekkesine mensup ittihatçıların bir kısmı firma sahibi de oldu. Bürokratlar üretim aracı sahibi olmaya, bu arada kapitalist olmaya, kendine has yollardan servet edinmeye başlamıştı. Suyun başında idiler (Buğra, 2010 s. 69-74; Küçükömer, 2009 s. 104). Savaş dönemi hükümetleri, başkentini ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanması bahanesiyle pazarı bütünüyle devre dışı bırakan tahsis mekanizmaları geliştirdi. Klasik Osmanlı döneminin ticaret tekeli sistemi –ırkçı bir versiyonla- tekrar dirilmiş oldu. Böylece, örneğin demiryolu kullanma imkânını elde edebilen siyasî gözdeleler çabucak büyük iş adamı oluverdiler (Keyder, 2003 s. 89-90). Gayrimüslimlerden kalan mallara hükümetle iyi ilişkiler kuranların yerleştirilmesiyle,¹⁵ vefaya¹⁶ ve "sömürgecilığe" dayanan rant ilişkileri gelişti (Buğra, 2010).¹⁷

Kazım Berzeg'e göre, Kongar'ın ayrımı hatalıdır. O'na göre bizde tarih boyunca iktidarda ve 1950'den bu yana iktidar kavgasında olan sınıf bürokrat aydın sınıftır. Kongar'ın seçkinler dediği, "kapıkulu" geleneğine bağlı sınıf, toplumumuzun asıl gelenekçi-muhafazakâr sınıfıdır. Bu sınıf eskiye bağlıdır ve 600 yıllık iktidarını, imtiyazını sürdürme hırsı içindedir. Bu nedenle gelenekçidir (Berzeg, 2000 s. 171-172). Nitekim Mardin de 1960 Devrimi'ni yapanların eski "zora dayanan" düzene geri dönmek isteyen, değişime karşı çıkan kesimler olduğunu, DP'yi destekleyen çevrenin ise değişim isteyen taraf olduğunu belirtmektedir (Mardin, 2003 s. 74).

Yine Özipek'e göre de, adına ister "merkez-çevre" isterse "kapıkulu-reaya" olarak ifade edelim, Türkiye'de tarihsel olarak sosyo-ekonomik bakımdan birbirinden farklı iki kesimin mücadelesini görürüz. İlk grupta yer alan ve sosyal piramidin tepesindeki küçük üçgeni teşkil eden avantajlı kesimle, onun altında yer alan büyük dezavantajlı çoğunluk arasındaki çelişkidir bu. Bu üçgenin yukarısında üst düzey asker ve sivil bürokrasi, büyük/devletçi sermaye, eşraf ve büyük toprak sahibi vardır; aşağıda ise esnafı, köylüsü, işçisi, memuruyla orta ve alt sınıfların çoğunluğu. Ülkenin ekonomik varlığını, bürokratik ve siyasî makamları ile maddî değerlerini bölüştürme yetkisine sahip olmak için yapılan sonu gelmez bir mücadeledir bu. Geçmişten günümüze, her iki sosyal kesimin de siyasî temsilcileri ve çıkarlarını savunan ideolojik yönelimleri tespit edilebilir (Özipek, Şubat 2002 s. 42-45).

¹⁴ Savaş döneminde vurgunculuğa ve spekülasyon faaliyetlerine karşı alınan önlemler büyük ölçüde gayrimüslimlere karşı uygulanmış ve Müslüman girişimciler bu uygulamalardan daha az etkilenmiştir (Buğra, 2010 s. 73).

¹⁵ Bugün için Türkiye'nin en büyük holdinglerinden biri ve TÜSİAD üyesi olan Sabancı'nın öyküsü bu "yerleştirmeyi" gösteren tipik bir örnektir. Zira Hacı Ömer Sabancı 1920'li yıllarda pamuk üretimi ve dokumacılık için Adana'ya giden Sabancı, Ermeni ve Rumların terk ettiği(rildi)kleri mallara hemşerilik bağları yoluyla sahip olmuştu (Buğra, 2010 s. 123-124).

¹⁶ Vefanın boyutları çok dokunaklıdır. Zira Rahmi Koç DP iktidarda geldikten sonra uzun bir süre daha, şükran duyguları nedeniyle CHP üyesi olmaya devam etmiştir. Zira Koç girişimlerini –kendisinin ifadesiyle- hükümetler ve CHP'yle kurduğu yakın ilişkilerle tesis etmişti (Buğra, 2010 s. 117). Normal şartlarda ancak bir "utanç" vesilesi olabilecek bu "itiraf"ın Koç'ta şükran duygusuna yol açmış olması düşündürücüdür.

Öte yandan bu uygulamaların siyasî arenadaki görünümü (cumhuriyete tevarüs edip bugüne kadar geldiği gibi) farklı bir ekseninde –etnik ve dinsel bir kisveyle- yürütülüyordu. Bu ideolojik örtü Türk, Rum ve Emeni nüfusları arasında karşılıklı düşmanlıklar doğmasına yol açmıştı. Oysa aynı çatışmayı sınıf ve sınıf projesi lügatçesiyle ifadesi, bürokrasinin karşı çıktığı toplumsal sistemin giderek kazandığı nitelik ve bu sistem içindeki sınıf hâkimiyeti yapısıydı (Keyder, 2003 s. 94-96).

III. CUMHURİYET VE “BÜROKRASİZM”İN “YENİ” EVRESİ

A. Tek Parti Dönemi ve Yeni Toplumsal Tabakalaşma

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e yaşanan gelişmeler bir kopuş ekseninde değil, ancak bir süreklilik ekseninde değerlendirilebilir.¹⁸ Osmanlı devleti ta başından beri kendisine rakip olacak bütün güç odaklarını bastırmış ya da denetim altında tutmuştu. İktidara sahip olmak bir piyasa aktörü olmaktan daha önemli olmuştu. Bu özellik de diğer pek çok özellik gibi Cumhuriyet tarafından Osmanlı’dan aynen tevarüs etti (Mardin, 2007 s. 233, 235).¹⁹ Bürokrasi, Osmanlı’nın klasik çağında –gözetilen denge siyasetinin gereği “kul”ların konumunun padişahın iki dudağının arasında olduğu dönemde- edindiği ayrıcalıklı konumu zamanla sağlamlaştırmıştı. Ancak her şeye rağmen bir memurdu ve son sözü, öyle ya da böyle, söyleyen bir amiri vardı. Dolayısıyla bürokrasinin gücünün kaynağı cumhuriyet değildi. Aksine, bürokrat zaten elde ettiği gücü Cumhuriyet’le meşrulaştırmış oldu. Bürokrasinin gücünü gerçekten halka devretmesi ise “iktidarın doğası” gereği mümkün değildi. İşte cumhuriyetçi terminolojiyi oluşturacak ve bürokrasinin gücünü elinde tutmasını sağlayacak “halk reşit değil” söylemi burada devreye girecek ve bu amaca hizmet edecekti. Yine Cangızbay’a göre muktedirin “devrimci ve ilerici” olamayacağı veri iken bu grup, kendi varlıksal özellikleri itibariyle

¹⁷ Bu uygulamanın en önemli yanı belki bundan sonraki siyasî ve iktisadî hayatı derinden etkileyecek, Osmanlıyı geri bıraktığı gibi Cumhuriyetin de milliyetçiliğe ve bürokrasi kontrolündeki burjuvazinin ayrıcalığına dayanan bir yapı arzemesini sağlayacak en önemli İTC icraatı (!) olmasıydı.

¹⁸ Tachau’nun da belirttiği gibi Kemalist Türkiye’nin siyasî kültürünün kökeni Osmanlı’dan tevarüs ettiği yapıda gizlidir. Buna göre Türkiye siyasî kültürünün en başat faktörleri İslam, devlet otoritesi ve merkez-çevre arasındaki çatışmadır (Dursun, 2007 s. 24). Yine Heper de Osmanlı Devleti’nin gardiyan-kast bürokrasisinin hâkim normlarının Cumhuriyet bürokrasisi için de önemini koruduğu kanaatindedir. Yine Osmanlı’da İslami olan buyurucu yöntem Cumhuriyet’te sadece nicelik değişerek laik bir nitelik kazanmış ancak buyurucu niteliğini değiştirmemiştir (Heper, 1974 s. 4, 19).

¹⁹ Nitekim politik bağların özel sermaye birikiminde önemli bir etken olduğu tartışmasız bir gerçektir ve girişimcilik faaliyetleri ve kamu görevleri birlikte yürütülebilmekteydi (Buğra, 2010 s. 74, 81).

hareketsizcilikden (immobilizm) yana olup mürteciliğin en uç noktasında yer alması muhtemel grup olacaktı (Cangızbay, 2007 s. 14-16).²⁰

Cumhuriyet yönetimi daha ilk yıl peyda olan muhalefete karşı gösterdiği hoşgörüsüzlükle geleceğe yönelik ilk sinyalleri göndermiş oldu. Aslında ilk sinyaller Saltanatın ve Hilafetin kaldırılmasında görülmüştü. Küçük bir azınlık, Anadolu'nun baskısız seçimlerle seçilmiş ve Kurtuluş Savaşı'na destek vermiş olan üyelerini (kürsüden “ya bu kanun geçecek, ya da bazı başlar gidecek” tehdidi gibi) kendine has usullerle bastırmıştır. TBMM'nin ikinci seçiminde İkinci Grup'tan hiç kimse namzet gösterilmedi. Artık serbest seçim yoktu. İTC'nin “Merkezi Umumi” hâkimiyeti, CHF'de tekrar kurulmuştu. Daha sonra bildik sahneler yeniden yaşanacak TCF ve SF bir dizi dini kisveli olay bahane gösterilerek kapatılacaktı (Küçükömer, 2009 s. 101-102, 104-106)²¹ Sistem, ideolojik olarak devletin “her türlü kusuruna rağmen ülkeyi orta çağ karanlığına geri götürmek isteyen dini gerici ve yobazlardan koruduğu” tezi üzerine inşa edildi. Ancak, efsanelerin amacı küçük bir azınlığın çıkarına olan rejime karşı sadakati beslemektir. Nitekim Osmanlı bürokrasisinin 31 Mart Olayları'nda kurguladığı efsane, Cumhuriyette Menemen'de tekrarlandı (Uzun, 2008 s. 20).²²

Osmanlı, onun gücünü sınırlandırarak zamanla bir burjuva kültürü oluşturabilecek ve sanayileşmeyi sağlayabilecek burjuva sınıfının oluşmasını engellemişti. Cumhuriyet Türkiye'si'nin kendine seçtiği bakış noktası²³ bu gelişmenin tarihî önemini azımsama (ya da bilerek gizleme) eğilimi gösterir. Osmanlı'da olduğu gibi “Cumhuriyet döneminde de siyaset ekonomiyi ve tüm toplumsal vecheleri belirlemeye devam etti.

---

²⁰ Aslında Kurtuluş Savaşı reşit olmadığı düşünülen eşraf tarafından yapılmıştı ve onu yeniden ön plana çıkarmıştı. Ancak bu rejimin gözünde onların “reşit olmadığı” gerçeğini değiştirmedir. “Zinde kuvvetler” eşrafın bir kısmını sisteme entegre etmeye muhalif kısmı ise etkisizleştirilmeye çalıştı (Karpaz, 2009 s. 146-147). Bu nedenle Osmanlı'dan 1950'ye kadar toplanan meclisler arasında en demokratik, cumhuriyete an fazla yaklaşan ve seçmenin ideolojik tercihlerini en iyi yansıtan parlamentolar son Meclis-i Mebusan ile 1920 Meclisiydi (Karpaz, 2009 s. 183) (Cangızbay, 2007 s. 19).

²¹ İTC döneminde sanayiye atılarak zenginleşen ve bunu cumhuriyet rejimiyle perçinleyen Süreyya İlmen'in, mebus olduktan sonra birçok toplumsal faaliyetlere girerek bürokratların ve vekillerin tepkisini çekmesiyle oğullarının ona, eğer fabrikalarının ayakta kalmasını istiyorsa “sorun yaratmaktan” vazgeçmesi gerektiğini söylemek durumunda kalmaları, bu dönemde siyasetle işgal etmenin maliyetlerini gösterir niteliktedir (Buğra, 2010 s. 107-111).

²² Resmî ideolojinin hem liberal Cavit Bey'i hem de Komünist Mustafa Suphi'yi asması ve kendisini Kemalizm üzerine inşa etmesi Kemalizm'in, bürokrasinin varoluşuna, pozisyonuna, imkânlarına ve iktidarına en uygun ideoloji olmasından kaynaklanıyordu. Kemalizm sadece siyasî bir ideoloji değil, bürokrasinin hem ekonomiyi, hem siyaseti hem de bütün toplumsal sistemi kendi lehine kullanmasını sağlayan bir ideolojidi (Altan, 2008 s. 127-128).

²³ İkinci Grup adem-i merkezîyetçiliği ve ekonomik liberalizmi savunurken, Kemalistler (Birinci Grup) plebisitçi demokrasiyi ve devletin orta sınıfları ortadan kaldırması gerektiğini alçak sesle belirtir gibiydi (Mardin, 2003 s. 60).

İktidara sahip olanlar, servete ve zenginliğe de sahip oldular (Başkaya, 1999 s. 339).”²⁴ Kurucular miras aldıkları “Türk müteşebbis yaratma” projesini sürdürmek için devlet imkânlarını kullanmaya yöneldiler ancak, siyasal iktidarın “korucuların” tekelinde kalmaya devam etmesi için oluşturulacak olan sınıfın belli sınırlar içinde tutacağını düşündükleri önlemler aldılar. Egemenlik bürokrasinin olunca, bu egemenlerin devleti soyması ve ilk büyük zenginlerin, ekonominin kilit noktalarını denetleyen zenginler olması kaçınılmazdı (Başkaya, 2004 s. 193; Mardin, 2007 s. 197-198).

Fırkalarını/partilerini milletin simgesi ve devletin somutlaşmış ifadesi sayıp, her türlü eleştirinin üzerinde tuttular. “Halk için hükümet” yerini “hükümet için halk”a bıraktı. Osmanlı’dan miras kalan her şeye muktedir devlet fikri korunmuş ve egemenlik nosyonu da eklenerek daha da genişletilmişti. Bu kadar güçlü bir kuvvete sahip devletin akla gelebilecek her şeye el atması gayet doğaldı. Devlet kurumsal olarak, kendi ödevinin toplumsal adaleti sağlamak ve bütün toplumsal zümrelerin çıkarlarını eşit bir şekilde korumak olduğu fikrindeydi ama gerçekte söz konusu zıtlıkların meydana gelmesinde bizzat devletin rolü olmuştu (Karpas, 2010 s. 187, 371-372; Karpas, 2009 s. 16). Türk toplumsal değişmesinin arka planında hâlâ bir “Osmanlı” ögesi bulunmaktadır. Sistem gün geçtikçe kapitalist özellikler içermekle birlikte geç “yeni-patrimonyalizm olarak adlandırılabilir. Sonuç olarak yöneten-yönetilen ilişkisi ve spesifik olarak “millî burjuvazi sevdası” bağlamında Osmanlı’dan Cumhuriyet’e çarpıcı bir devamlılık söz konusudur (Mardin, 2007 s. 198, 219; Mardin, 2003 s. 64).

Cumhuriyetle birlikte İTC de nitelik değiştirdi. Bu döneme kadar bürokrasi “devleti kurtarma” söylemine sıkı sıkıya yapışmıştı. Çünkü önceleri devşirme sistemiyle alınıp soyu sopu kesilen, yönettiği ülkeyle hiçbir bağı olmayan, devletten ve onun sağladığı ayrıcalıklardan başka hiçbir şeyi olmayan ve kaderi padişahın iki dudağı arasında olan bir sınıftı bürokrasi. Müsadere ve sürgün tehlikelerinin atlatılması ve yöneticiliğın soya sopa

---

²⁴ Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye’si’nde siyasetin piyasadan önce geldiğine ve piyasayı yönetebildiğine değinilmişti. Gerçekten de, Cumhuriyetin ilk yıllarında kapitalistler sistem içinde boy gösterme olanağına kavuşturulmuşlardı. Bunların özelliğı, tıpkı geleneksel sistemdeki faizciler gibi kolay bir biçimde denetim altında tutulabilmekteydi. Piramidin geri kalanı ise nispeten “eşit”lerden oluşur. Mardin’e göre bu Osmanlı’nın temel ekonomik kodu idi ve şimdi de modern Türkiye’de yeniden üretilmektedir (Mardin, 2007 s. 235). Devletle kurulan bağlar da zenginlik üretmede etkili oldu. Zira Koç’un hikâyesi bunu doğrular niteliktedir. Nitekim Koç anılarında, İkinci Dünya Savaşı sırasında hükümet için ithal ettiği kamyonları perakende satış fiyatı üzerinden % 90’lık bir komisyonla satmış olmasının iş hayatındaki önemli bir aşama olduğunu belirtir. Otomotiv sektörüne girişi ise devlet kulübüne girişinde mihenk taşı olmuştur. Yine, çok zengin bir aileye sahip olmayan Nejat Eczacıbaşı da cumhuriyetin kurucu kadrosuyla olan yakın ilişkiler sayesinde köşeyi dönmüştür (Buğra, 2010 s. 116-117).

başlanmasıyla bu saltanatını çocuklarına bırakabiliyordu. Dolayısıyla onun için “devleti kurtarma” aşkı, hasbî bir muhabbetten değil, sınıfsallığın bir tezahürüydü (Cangızbay, 2007 s. 26-27). Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasıyla vesayetin sürdürülmesinde artık “devleti kurtarma” kullanılamayacak, artık rejimin ana rengini “reformizm”in sertlik derecesi belirleyecekti. Yaşadığı grupların hiçbiriyle özdeşleşmeyen klasik Osmanlı kul bürokrati, Cumhuriyetle birlikte bu özdeşlememeyi yenden sağlamayı hedef edinmiştir (Cangızbay, 2007 s. 30). İşte bu noktada din faktörü yeniden devreye girmişti. Osmanlı’da ‘merkez’ ile ‘çevre’nin arasında sınır işlevi gören ve halkın hoşnutsuzluğunun giderilmesinde kullanılan din kurumu yeniden sahneye çıkmıştı. Bu sefer din, halkla özdeşlememe işlevi görecekti. Peş peşe gelen laikleştirme dalgaları sonucu ülke Avrupaî ilkelere göre yeniden biçimlendirilmişti. Ancak İslamiyet hâlâ toplumu bir arada tutan ilke olmaya devam ettiğinden militan laikliğin bu ilkeyi reddi, toplum ile devletin ayrılması sonucunu doğurmuştur. Böylece İslamiyet’in ‘çevre’nin devlete karşı birleşmesini sağlayan bir unsur olması şansı gitgide arttı (Mardin, 2003 s. 41; Keyder, 2003 s. 124-125). Bu durumda bürokrasi Osmanlı’dan miras aldığı “potansiyel muhalefet oluşturabilecek tüm grupların kökünü kazıma” geleneğine, bireyleri her türlü mahallî bağlantılarından soyutlayacak ulus yaratma projesini ekledi. Cumhuriyet belki seküler niteliğe bürünmüştü ancak, halefinin zihin ve kültür dünyasını şekillendiren devlet mitosunu doğal/sınıfsal olarak devam ettirdi (Çaylak, 2009 s. 24).

Tek parti döneminin genel karakteristiği rejim ve iktisadî politikada tutucu davranmak, eninde sonunda ortaya çıkacak olan siyasî katılım ve iktisadî çıkar taleplerinin önünü almaktı.²⁵ Liberalizm aleyhtarlığı, bürokrat-burjuva bloğu tarafından yayılan fikrî bir tavır olarak kaldı. Kitleler harekete geçmemiş olduğundan –tıpkı klasik Osmanlı döneminde olduğu gibi- mücadele edilecek bir güç de yoktu. Yönetilenlere güvenmemek bir Osmanlı yönetici sınıfı mirası olduğundan, yapılacak en iyi iş uyanmamış kitlelere göz kulak olmaktı.

Cumhuriyet elitlerinin Osmanlı’dan miras aldıkları bir başka konu da yer yer yerel eşrafla ittifak kurmaktı. Cumhuriyetin ilk yıllarında ittifakı zorunlu kılan bir husus merkezin modernleşme projesidir. Kemalist modernleşme, mevcut yapıda köklü

---

²⁵ Yine döneme ana rengini veren bu “reformizm”in, resmî tarihin sunduğu şekliyle, inkılapların amacı “lumpen kapitalistleşme”yi sağlamaktı. Tanzimat döneminden beri buna direnen geleneksel yapı büyük oranda tasfiye edilmiş olsa da, hâlâ buna karşı duran yapılar mevcuttu (Başkaya, 1999 s. 328).

değişikliklere gitmeden Batı'yı kopya etmeye yönelikti. Amacı köylü çocukların hayat standartlarında değişim yaşatmak değildi. 'Merkez' ile 'çevre' arasındaki temel ikiliğin kaldırılması bir yana ondan yararlanma yoluna gitmiştir. Türk devriminin temel stratejisi aydınların elde ettikleri köprübaşını genişletmek ve onu her türlü tehlikeden uzak tutmaktı. Bu nedenle Kurtuluş Savaşı'ndaki ortağını değiştirmek zorunda kalmamış aksine, taşradaki düzenin sürdürülmesinde ve merkezin buralarla uğraşmak zorunda kalmaması için eşrafın desteğini almıştır. Eşraf da bu işbirliği sayesinde aşar vergisinden kurtulmuş ve Rumlarla Ermenilerden kalan önemli tarım işletmelerinin kendilerine devredilmesi gibi çıkarlar elde etmişti.²⁶ Sonuçta İTC'nin devamı olan Halk Fırkası/CHF/CHP de yerel düzeyde ün yapmış güçlü toprak sahiplerini az da olsa içinde bulundurmaya gayret etmişti. Tabii bu ittifak bir bütünleşmeden ziyade çıkar birleşmesiydi. Taşralı kendi kimliğini korumaya devam etmiş, merkez ise tıpkı selefi İTC gibi onu potansiyel bir tehlike olarak görmeye devam etmiştir (Özbudun, 1975 s. 33-37; Cem, 1989 s. 299-300).

Öteden beri eğitim de bir "merkez için merkez" siyaseti olmuştur. Eğitim burjuva çocuklarının ailenin iş hayatına katılmaları için değil, idarî mekanizmaları doldurmak amacıyla kullanılmıştır. 19. Yüzyıl Osmanlı reformcuları, "devletin çıkarlarını" göz önünde tutan iyi yetişmiş, bilgili seçkinler yetiştirmiş, eski seçkinler zümresini sürdürmüştü. Aynı strateji TC'de bürokrasi piramidinin alt tabakasını doldurmak amacıyla kullanıldı ve bu, yürütmenin üst katlarında hoşnutsuzluğa yol açtı. Zamanla kendine özgü bir devlet görevlileri tabakası yaratılmış oldu (Mardin, 2007 s. 228-229; Mardin, 2003 s. 57, 64).

İktisadî anlayışın İTC'yle birlikte ırkçı bir versiyona büründüğüne değinilmişti. İTC varisleri bu anlayışı Cumhuriyet döneminde –padişahı ve Osmanlılık'tan kurtulmanın verdiği özgüvenle- pekiştirip uygulamaya koymuştu. Nitekim 'merkez' kendisine rakip olma potansiyeli taşıyan gayrimüslim azınlığı, sistemli bir şekilde ülkeden çıkarmaya ya da mallarını talan etmeye devam etti.²⁷ Zaten oldukça geç doğmuş olan taşra burjuvazisinin büyük kısmının ülkeden çıkarılması, burjuvazinin

---

²⁶ Nitekim birçok yeni palazlanan girişimci başarılarını, gayrimüslimlerin yerlerinden edilmesi hatta mülksüzleştirilmesi çabalarına borçludur. Azınlıkların yerine geçecek ulusal bir girişimci topluluğu inşa etme çabası Cumhuriyet döneminde devam etmekle kalmamış, 1940'larda çıkarılan Varlık Vergisi'yle ürktücü boyutlara ulaşmıştır (Buğra, 2010 s. 81).

²⁷ Özellikle bugünün büyük sermayesini oluşturan kesim içinde zanaatkar kökenlilerin sayısının az olması ilgi çekicidir. Nitekim bir zamanlar zanaatkarlıkta önemli bir rol oynayan azınlıkların varlığı bunu açıklar gibi dir (Buğra, 2010 s. 94).

yarattığı ve desteklediği bütün kültürel kazançları silip süpürmüştü. Doğmakta olan sivil toplum henüz faydasını sağlamadan boğulmuş ve bir kez daha devletin katı hâkimiyeti her şeyin üzerine çıkmıştı (Keyder, 2003 s. 111-113). Burjuvaziye ilk 4 yıl dokunulmamış, o da sisteme ortak olmaya, siyasî gücünü artırmaya çalışmamıştı. Bir başka deyişle sivil toplum kurma hakkından vazgeçerek karşılığında para kazanma ayrıcalığı aldı (Keyder, 2003 s. 116-117).²⁸

Sistemi güvenceye alan bir diğer faktör muhacirlerdi. Muhacirler, gerileme ve dağılma döneminde Kırım'dan ve Balkanlardan, nüfus mübadeleleri sonrasında ise Yunanistan'dan Türkiye'ye gelmiş ve Rum ve Ermeni'lerden boşalan topraklara ve ticaret sektörüne sokulmuştu. Muhacirlerin, -toprak ve işgücü kaybından kaynaklan-ekonomik sarsıntının daha az hissedilmesi anlamında olumlu, ancak aynen kapıkulları gibi, aynı yurdu paylaştıkları insanlardan önce devleti tanıyan ve dolayısıyla kapıkulu gibi davranan, ülke insanıyla bu anlamda “özdeş” olmayan insan yetiştirme imkânı açısından rejim için bulunmaz bir av niteliği taşıdığı devlet tarafından toprak ve iş sahibi yapıldıkları için bugün bile hâlâ resmî ideolojiye minnettar kalarak siyasî ve iktisadî vesayetin derinleştirmeleri anlamında olumsuz etkileri olmuştur (Cangızbay, 2007 s. 32-33). Bürokrasi “reformizm”ini, muhacirler ise yeni edindikleri ayrıcalıkları sürdürmek istiyordu. Bu iki isteğin aynı anda gerçekleşmesi de, bürokrasinin burjuvaziye hâkim olduğu, burjuvazinin de buna ses çıkarmadığı eski sistemin devam etmesi gerektiriyordu, etti de (Keyder, 2003 s. 114-115). Otorite sahipleri sahip oldukları tekel yoluyla, bir devlet ilkesi hâline gelen devletçilik uygulamasıyla bütün ekonomik kaynakların potansiyel sahibi hâline geldiler.

Devletin sınıfsal yapısını şekillendiren bir bürokrasi ilk önce kendi çıkarlarını koruyacaktır. Görüntü olarak “sosyal sınıf” yaratmaya dursa da, esasında kendi egemenliğini koruyacaktır. Gerçekten bu hâkim zümre elindeki devlet aygıtını geliştirmiş ve gerisini boş vermiştir (Kabaklı, 2002 s. 61; Altan, 2004 s. 64-65). İktidar için çekişenler, idareci elit –hepsi geçimini devletten sağlayan ve devlet hizmetini kendi türlerinden insanların tabî ve uygun mesleği olarak gören kimseler- içinde farklı gruplar veya hizipler idiler (Lewis, 2004 s. 457). Bu “tabî” elitler içinde devlet

---

²⁸ Bürokratlar ve siyasî elit, “bir grup âyan ve eşraf ile iş adamları tarafından desteklenen kapalı bir klik kurmuşlardır. Âyan ve eşraf ile iş adamlarının bu gruba bağlılığının nedeni ekonomik çıkarları olmuştur (Heper, 1974 s. 110).”

ormanlarından, orman işletmelerinden, devlet çiftliklerinden, ne işe yaradığı bilinmeyen haralardan maaş alan kalabalık memur grupları vardı. Örneğin sahillerin büyük kısmı hazine-devlet mülkü olduğu için ekonomiye faydalı bir hâle getirilemiyor, ancak sahiller, “tabii” olarak kamu kurumlarının yazlık kamplarıyla donanıyor, işgâl ediliyordu (Berzeg, 2000 s. 107).

Dönem dönem uygulanan devletçilik²⁹, bürokrasinin hâkimiyetini uzatmaya yönelik olduğu gibi, yeni gelişmekte olan burjuvaziye de yer açan bir koalisyon biçimiydi. Dolayısıyla, sadece seçkinlerin kendi aralarında pazarlık etmelerine ve siyasî tavr almalarına izin veren bir rejim kuruldu (Keyder, 2003 s. 152-153).³⁰

İdarî ve iktisadî politikalarda yapılan yeniliklerle parti-devlet birliği sağlanmış ve devlet, bürokrasinin zımnî hedefine, yani toplumun üstünde bir statü edinme amacını uygulayabilecek bir konuma geldi (Keyder, 2003 s. 137).

1930 dünya ekonomik krizi Türkiye’yi de etkiledi. Tarım ve ticaret krizin maliyetini yüklenen sektörler oldu. Hükümetin arasının iyi olduğu Alman pazarına sadece hükümetle arası iyi olabilenler girdi. Ancak kriz sanayiye yaramıştı. Sanayi sektörü serbest ticaretten kararlı bir şekilde uzaklaşılmasından yararlandı. 1931’de getirilen kota sistemi döviz tahsisini dolambaçlı yollara bağlamıştı. Böylece bütün bürokratik tahsis programlarında olduğu gibi, kota sisteminin işleyişi devlet memurlarının statüsünü artırmış, sistemden yararlanabilenlere cazip kârlar sağlamıştı (Keyder, 2003 s. 140-144). 1929 ile 1934 arasında devlet gelirleri % 40’ın üzerinde bir artış gösterdi ve bürokrasi daha büyük bir geliri kontrol etmeye başladı. Ancak bu gelir artışı sadece memur maaşlarının artırılmasında kullanıldı ve talep yaratmaya yönelik bir çaba gösterilmedi. Sosyal harcamalar memurlarına ucuz konut ve sübvansiyonlar biçiminde

²⁹ Dönemin sermaye sahiplerinin tutumu da kurulan koalisyona ilişkin çarpıcı bir örnek oluşturur. Nitekim örneğin 1933 yılında aşırı üretimi engellemek amacıyla yapılan düzenleme işadamlarından destek gördü. Yine diğer bazı piyasa-dışı politikaları da desteklemiş, hatta bizzat kendileri önermiştir. Mesela, iç talebin daralması karşısında hükümete yerli malının kullanılmasını zorlayan ve yine bu uygulamanın doğuracağı fiyat artışlarını engelleyici fiyat denetimlerini de bizzat kendileri önerdiler (Buğra, 2010 s. 153).

³⁰ Aslında millî burjuvazi yaratma çabalarının en önemli aktörlerinden ve Kadro hareketi üyelerinden biri olan Ahmet Hamdi Başar, millî burjuvazi yaratma girişimlerinin tehlikesine dikkat çekecektir: “...devleti genişleteceğiz; iktisadî hayatın idaresine karıştıracacağız; bu suretle bu devletin nüfuzunu, hâkimiyetini son derece kuvvetlendireceğiz. Bu büyük bir tehlike idi. İktisadî sınıfmız mukavemet gösterecek hâlde değil. Kapıkulu devleti, iktisadî hayata hâkim olunca bunun karşısında halk hâkimiyetine, demokrasinin teessüsüne katiyen imkân yoktur (Altan, 2004 s. 71).” Yeni rejimin ekonomi siyasetinden, yani millî ekonomi yaratma siyasetinden ve devletçilikten 3 grup faydalanmıştı: (1) İstanbul tüccarı, Anadolu eşrafi ve toprak ağaları, (2) Milli mücadelede katılan subaylardan sonradan ticarete atılanlar, (3) Bir grup mebuslar ve yüksek bürokratlar (Heper, 1974 s. 117).

sağlanan aynı ödemelerden ibaretti. Böylece krizin büyüttüğü kesime sanayicilerin yanında bürokratlarda eklenmiş oldu. Devlet sınıfı ile sanayi burjuvazisinin üst kademelerinin birbirinden ayırt edilmesinin çok güçleştiği bir kaynaşma gerçekleşti (Keyder, 2003 s. 147).

1934 itibariyle uygulamaya konulan –ancak kısmen uygulanabilen- beş yıllık kalkınma planları iktidardaki blok içindeki her iki tarafı da memnun eden bir pazarlığın ürünüydü. Sanayiciler, devlet tarafından sağlanacağı umulan kaynaklardan yararlanmaya hazırdılar. Bu, kullanacakları girdilerin daha büyük bir kısmının siyasî düzenlemeler yoluyla pazardan sağlanabilmesi demekti (Keyder, 2003 s. 148).

Resmen desteklenen ve özel teşebbüsün merkezî istihbarat gücünü temsil eden İş Bankası* sanayi burjuvazisine ait olması düşünülen alanları takip ediyordu. Bu banka sanayicilerle bürokrasi arasındaki yumuşak geçişi sağlıyordu. 13 yönetim kurulu üyesinin tamamı vekildi. Sanayiciler bu bankayı bürokratlarla yapılacak pazarlıklar için gerekli ortam olarak görüyorlardı. İş Bankası'nın iştiraki olan bütün şirketlerin yönetim kurulu üyeleri arasında yüksek bürokratlar ve milletvekilleri vardı. Bürokrat sınıfının bu şekilde yer almadığı büyük bir sanayi kuruluşunu düşünmek mümkün değil gibiydi. 1931 ile 1940 arasında kurulan şirketlerin % 74,2'sinin kurucuları bürokratlardı. Bu tablo bize –tıpkı Osmanlı'da olduğu gibi- siyasî nüfuza sahip olmanın ne ölçüde kârlı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Keyder, 2003 s. 148-149; Berzeg, 2000 s. 175). Devletçilik sanayi burjuvazisi ve bürokratları kaynaştırmıştı. Nitekim İsmet Paşa bizzat suyun başında olan kişi olarak *Kadro* dergisine verdiği mülakatta devlet ile özel teşebbüs arasındaki rekabetten değil tamamlanmadan bahsediyordu. Ayrıca özel teşebbüslerin devlet himayesinde gelişmeli diyordu. Aslında burada yeni olmayan, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden, kökleri Jön Türkler'in İTC kanadına tekabül eden bir anlayış vardı (Küçükömer, 2009 s. 112). Bu her iki tarafında karşılıklı olarak kazandıkları bir koalisyondur. Sanayiciler ticarete ve tarıma karşı –hatta onları yük bindirilerek- destekleniyor, bürokratlar ise siyasî kontrollerini artırıyorlardı. Hem bürokrat olup hem girişimcilik yapanlar farklılaşan çıkarlar bağdaşmaz hâle gelene kadar taraf seçmek zorunda kalmadılar (Keyder, 2003 s. 150-151).

---

* Fikret Başkaya, F. R. Atay'ın Çankaya romanından İş Bankasının rolünü gösteren şu alıntıyı yapar: “İlk aferizm (çıkarıcı özel iş) fesadı; Ankara'da iş takibine gelenleri haraca kesmekle başlamıştır. Bugün Milli Savunma'nın bir eksiltmesine katılan iki rakip firmadan ikisinin de temsilcisinin aynı milletvekili olduğu görülmüştür. İş Bankası'nın bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmuş olması, Cumhuriyet tarihi için pek acıklı bir aferzim salgınının başlangıcı olmuştur (Başkaya, 2004 s. 194).

Gerçekte Türk devletçiliği bir devlet kapitalizmiydi. Çünkü devlet elindeki iktidarı sermaye biriktirmekte kullanıyor, hammaddeleri düşük fiyatlarla alıyor, kendi mamullerini ise birkaç misli yüksek fiyatla satıyor, siyasî kaygılar toplumsal ve ekonomik amaçlardan önce geliyordu. Bu, tek taraflı bir devletçilikti; halkın çoğunluğuna ağır yükler yükleyerek onlardan feragat bekliyor, istemeyerek de olsa küçük bir azınlığın yararına işliyordu (Altan, 2008 s. 136; Karpat, 2010 s. 176-177). Türkiye’de oluşturulan devletçilik ve karma ekonomi modeli, dünyada benzeri olmayan, Türkiye’ye has bir modeldir. Bugünkü yaygınlaşmasıyla, doktriner bir özellik kazanmaktadır. Hâlen bürokratik bir özellik taşımaktadır (Berzeg, 2000 s. 172).

Savaşın köylü de çok etkilenmişti. Buğday fiyatları artmaya başlayınca Toprak Mahsulleri Ofisi Milli Korunma Kanunu uyarınca radikal kararlar aldı. Köylü kendisinden istenen miktarı karşılayamayınca memur baskısıyla eşyalarını satmak zorunda kaldı. Daha da kötüsü kuzey bölgelerden açlıktan ölüm haberleri gelirken, memleketin ihtiyaçlarını önceden kestiremeyen ofis elindeki ürün stoklarını yabancı memleketlere satmaktaydı. Ayrıca devlet geliri düşen memuru korumak için gıda ürünlerinden oluşan aynî yardımda bulunuldu. Bu yardımdan yararların sayısı 1.600.000 kişi olurken halk fakirlik içinde çırpınmıştı (Karpat, 2010 s. 193).³¹ Nitekim tıpkı Osmanlı’da olduğu gibi bürokratik modernleşme yine toplumsal yapıyı etkileyecek dönüşümler yapmamış, köylünün hayatında köklü bir değişiklik sağlamadan simgesel düzeyde, ulusal bir kimlik oluşturmaya çalışmıştı (Mardin, 2003 s. 63)

Savaşta tüccar kesimi önemli birikimler sağlamaya başlayınca bürokrasi ile burjuvazi arasındaki ittifak çözülmeye başladı. Bürokrat maaşlarının fiyatların gerisinde kalması ve sanayi burjuvazisinin vurgun imkânlarından yararlanamamasıyla bu iki gruptan sesler yükselmeye başladı. Bu çerçevede ticaret burjuvazisinin kolonyal İstanbul’u ile sanayinin millî Ankarası’nı karşı karşıya koymak zor görünmüyordu. Bu nedenle –numunelik kalmış- azınlıklara karşı kışkırtıcılık yapmak çözüm olarak görüldü. Çünkü bu kesim siyasî çekingenliğine rağmen burjuvazinin en az devletçi olan kesimiydi (Keyder, 2003 s. 156-158).

---

³¹ Tokat’lı bir köylünün oğluna söyledikleri meseleyi çok net bir şekilde özetliyordu: "Biz çarık bulamazken onlar 'tomofil' (üstü deri, altı lastik) ayakkabı giyerdi, biz arpa ekmeği bulamazken onlar portakal yerdi (Özipek, 30.06.2006).

Sözde vurgunculuğa karşı çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu'yla³² (1942) neredeyse numunelik kalmış olan gayrimüslimlerin varlıkları büyük oranda talan edildi.³³ Şaşırtıcı olmayan bir şekilde devlet gelirleri üçte birlik bir artış göstermiş ve ülkeyi terk etmek zorunda kalan gayrimüslim tüccarların mal ve mülkleri Müslüman işadamlarına servis edilmişti (Keyder, 2003 s. 158-159; Karpat, 2010 s. 205).³⁴ Böylece, rejim başı sıkıştığı ilk anda İTC'yle başlayan homojenleştirme projesine başvurmuştu³⁵

B. Demokrasiye Geçiş ve “Bürokrasizm”de İlk Çatlak

1950 seçimleri bir dönüm noktasıdır. Nitekim o zamana kadar siyaset seçkinlerin işiydi. Siyaset, iktidar ya da bürokrasi içinde devredilebilir ya da sayıları yüzyüze görüşülecek kadar az olan burjuvalarla paylaşılabilirdi. Bürokratik siyasî mekanizma içinde siyaset ayrı bir meslek değildi ve meclisler idarenin bir uzantısıydı. 1946'da demokrasiye geçiş kararıyla birlikte yüzyıllardır süregelen devletçi zihniyet ilk kez halka dayanma derdine düşmüştü (Keyder, 2003 s. 174). Geniş halk kitleleri artık birer seyirci olmaktan çıkıp aktör hâline gelmişti. Seçimden seçime de olsa iktidarlar, işçi, köylü ve esnaf ekonomik ve sosyal isteklerini dikkate almak zorunda kalmışlardı ki bu varlıklı sınıfların çıkarlarıyla çatışacaktı (Boratav, 1997 s. 311).

Bunun ilk adımı toprak reformu olmuştur. Bürokrasi, burjuvaziyle başı derde girdiği ilk anda yıllardır ağır külfet yüklediği köylüyle ittifak kurmak istedi. Bunu ele

³² Kanuna göre mahallî komisyonlar her bir bireyin ödeyeceği vergiyi tayin hakkına sahipti. Dönmelerin vergi oranları iki kat, azınlıklara uygulanan vergi oranı ise on kat fazlaydı. Varlık vergisinin % 70'i İstanbul'dan elde edildi. Toplanan vergilerin % 65'i gayrimüslimlerden alındı (gayrimüslimlerin genel olarak üreticilere oranı düşünüldüğünde onlardan toplanan verginin ürperticiliği açıkça görülür) Türklerin varlıkları ve ödeme kabiliyetleri gerçeğe uygun bir şekilde gözetlendiği hâlde, azınlıklar gerçek durumlarının üstünde ağır bir vergiye bağlanmışlardı. Gayrimüslimlerin çoğu vergiyi ödeyecek hazır parası olmadığından işyeri ve mülklerini satmak zorunda kaldılar.

³³ Talan sadece Kanun'un tüyler ürperticiliğinden değil, uygulamanın sonuçlarından, yani dolaylı etkilerinden de kaynaklandı. Buna Sabancı'nın çırçır yağlı üretmek amacıyla yaptığı girişim örnek verilebilir. Sabancı, Varlık Vergisi çıkmadan hemen önce, Musevi bir girişimcinin fabrikasını kendisine satmasını ister. Musevi girişimci buna yanaşmayınca da hemen yanına bir tane fabrika açar. Daha sonra bahsi geçen tüyler ürpertici kanun çıkınca, zor durumda kalan Musevi girişimci fabrikasını Sabancı'ya satar. Böylece Sabancı bölgede tekel hâline gelir. Sabancı'nın bu “girişim”ini bir bankaya ortak olması izleyecektir (Buğra, 2010 s. 124).

³⁴ 1965 yılında yapılan bir araştırmada, 1965 itibarıyla Türkiye'de faaliyet gösteren 103 büyük firmanın yarısından çoğunun 1940'dan sonra kurulduğu saptanmıştır. Yine 1970 yılında yapılan benzer bir çalışmada incelenen 224 firmanın yalnızca % 10,46'sının 1900'den önce kurulduğunu gösterir (Buğra, 2010 s. 85-86). Bu iki araştırma iki şeyi göstermesi bakımından önemlidir. Birincisi, Türkiye için yapılan “siyasî güce sahip olmanın iktisadî güce sahip olmaktan önemli olduğu (Mardin, 2007 s. 233-235) tespitini sağlamlaştırması ve ikincisi de daha spesifik olarak savaş dönemi elde edilen gelirlerin ne yönde kullanıldığı konusunda fikir vermesidir. Yani, aldığı imtiyazlar yoluyla, siyasî arenada etkinlik kurmak ve sivil toplum nüvelerini atma hakkından vazgeçen iktidar yandaşı sermayedarların ömrünün fazla uzun olmadığı görülmektedir.

³⁵ Bu örnekler açıkça klasik dönem Osmanlı sistemini ve o dönemde padişahın elindeki “tahsis etme” gücü ve kudretini hatırlatmaktadır. Ancak Cumhuriyetin Osmanlı'dan ayırt edici bir özelliği yok değildi. Osmanlı daha ilk döneminden itibaren elitist, ancak kökenleri halka dayanan bir devlet olarak kurulmuş (Karpat, 2010 s. 23).

veren en bariz örnek halkta toprak dağıtılması yönünde bir istek olmamasıydı. Çünkü hâli hazırda bir iş gücü eksikliği vardı (Keyder, 2003 s. 175).³⁶ Tabii bu arada giderek toprak ve servet edinen bürokratları ve öldüğünde geriye 154 bin 709 dönüm arazisi kalan M. K. Atatürk'ü de anmak gerekir (Asıldığı sırada Adnan Menderes'in toprağı 4 bin dönümdü) (Küçükömer, 2009 s. 246). Kendileri de birer orta sınıf mensubu olan DP kurucuları tasarıya karşı çıktılar. Menderese göre Türkiye'de büyük toprak mülkiyeti yoktu. Toprak yetersizliği, tarıma elverişli alanların işletmeye açılmamasından kaynaklanmaktaydı. Nitekim Menderes başbakan olduğu 1950 yılından itibaren tarımda uyguladığı siyaset bu görüşüne paralellik arz etmişti (Karpaz, 2010 s. 211-212).

Savaş sona erdiği zaman, Türkiye'de kendine güvenli ve ihtiraslı yeni bir zenginler sınıfı ortaya çıkmıştı. Savaş zamanı politikalarıyla iş ihtiyaçlarına tehlikeli bir anlayışsızlık, mülkiyet haklarına saygısızlık ve hem sıkıcı hem yetersiz bir iktisadî pederşahilik göstermiş olan bir bürokratlar ve askerler hükümeti ile karşı karşıya idiler (Lewis, 2004 s. 456). Yeni filizlenen bu kesimlerinin yanında, toplumun hemen her grubundan kişilerin yer aldığı muhalefet platformunun da iki temel direğinden biri piyasa ekonomisi, diğeri ise din özgürlüğüydü ki tek parti döneminin mirası düşünülduğünde bu hiç şaşırtıcı değildi. 'Çevre', kentlerin refahının kendi sırtından sağlandığı, nutuklarla avutulduğu, ama dinsel kültürünün mutluluğundan yoksun bırakıldığını kanaatindeydi (Mardin, 2003 s. 66, 71). 1920'li yıllarda boşal(tıl)an topraklara ve ticaret sahasına yerleştirilen Müslüman nüfus, 1930'dan sonra sonraki ekonomik kontrolden hayâl kırıklığına uğramış, siyasî güdümlü birikim ve savaş yıllarındaki vurgunla saflarını güçlendirmiş ve kendisini bürokrasiden ayırt edebilecek güçte görmüştü. Serbest piyasa ise kontrol altındaki fiyatlardan, ürüne el koyan jandarmadan, devlet tekellerinden ve başlıca kaygısı vergi toplamak olan devletten kurtulmayı vaat ediyordu. Siyasî otorite çevresinde kurulan ayrıcalık yapısı kırılacak pazar, iktisadî fırsatların peşinden koşulabileceği bir alan yaratacaktı. Nüfusun % 80'ini oluşturan köylü ve küçük üreticiler de pazar özgürlüğünü kabul etmeye hazırdı. Yani tercihleri sadece bürokrasiden kurtulmak değil 1945'den sonra artan iktisadî zenginleşmelerini artırmaktı (Keyder, 2003 s. 164-165). Ayrıca laikliğin "seçkinlerin üstün konumu, halk-devlet uçurumu ve Eski

---

³⁶ Karpaz'a göre bu tasarıyla çiftliklerden istimplâk yoluyla alınan toraklar sözde "topraksız" köylüye verilecekti. Kanunun en dikkat çekici maddesi bürokrasinin arazi kontrolünü ele geçirecek çiftlik sahiplerinin ekonomik gücüne son vermektir. Bundaki amaç ekonomik güç sahibi orta sınıfı yok ya da denetim altına almaktır (Karpaz, 2010 s. 52 ve Karpaz, 2009 s. 123; Buğra, 2010 s. 94).

Sınıf'ın ifade vasıtası"yla özdeşleşmesi gibi din de halkın ifade aracı olmuştu (Türküne, 1994 s. 103-104). Yine iktisadî bir temele dayanan katılım problemi de³⁷ DP'yi iktidara taşıyan bir faktör olmuştur. Nitekim DP'yi destekleyen unsurlar, iktidarda pay sahibi olma özlemini duyacak derecede modernleşmiş bulunan, fakat CHP'nin hayli dar ve katı yönetici kadrosuna girememiş olan sosyal gruplardır (Özbudun, 1975 s. 40). Nitekim Halk Partisi de bunun farkında olacak ki, karakteristik bir uyarında bulunmayı ihmâl etmemişti: "Destek bulmak için taşra kasabalarına gitmeyin; ulusal birliğimiz sabote edilmiş olur (Mardin, 2003 s. 62)."³⁸

ABD'nin ekonominin yeniden inşasında üstleneceği rol, halkta bir iyimserlik oluşturdu. Amerikalı uzmanların, "Hititlerden kalma" tarım makinelerinin 20. Yüzyıl tarım makineleri ile değiştirilmesi tavsiyesi doğrultusunda, tarım makineleri ithalatının toplam ithalat içindeki payı % 1'den % 8'e yükseldi. Uzmanlar, verimsiz sanayi ürünleri yerine devletin alt yapı hizmetlerini sağlaması, kalkınmanın halka yansımaları için tarım makineleri ve işlenmiş gıda imalatı sektörünün güçlendirilmesi gerektiği savunuyorlardı. Yine onlara göre ortalama bireyin refahı sanayileşme çabalarından hiç etkilenmemişti ve bu önerilerle denge kurulabilirdi. Bu teşhis, devletçilik dönemindeki sanayileşme maliyetinin kitlelere yüklenirken, yararlarının seçkinlere mâl olduğunun farkında olan halkın özlemleriyle çakışıyordu. Neticede yol yapım makineleri ve 15.000 traktör, retoriğin maddî boyutunu görünür kıldı: Ulaşım pazara girişi kolaylaştırdı, traktör kullanarak yeni topraklar tarıma açıldı ve üretim arttı (Keyder, 2003 s. 165-167).

Savaşın bitmesi ve çok partili siyasî hayata girişle birlikte Türk köyleri büyük bir iktisadî gelişmeye sahne oldu. Şehir çevrelerindeki otobüs hizmetleri, tazyikli su, günlük gazete, birkaç pilli radyonun yanı sıra hiç şüphesiz karayolları ve traktör – edebiyat üzerinde yaptığı etkisi de göz önüne alınırsa- gelişimin en önemli sembolü olmuştu. Köylü bunlara önce kuşkuyla sonra büyük bir özgüvenle karşılık verdi. İktisadî gelişim geleneksel teslimiyetçiliği de sarsmaya başlamıştı. Kemalizm şehirlere "devrim"i getirmişti ama köylere hemen hemen hiç el atmamıştı. Hatta muhtemel bir

---

³⁷ Ekonomik modernleşmenin, özellikle toplumun sosyal tabakalaşma sisteminde ve örgütsel yapısında meydana getirdiği değişimler yoluyla siyasal katılımı etkilemesi (Özbudun, 1975 s. 108).

³⁸ Bu "uyarı", Başkaya'nın "Cumhuriyet rejimi, halkın gözünde bir sömürge yönetiminden farksızdı ve bu bir yanılsama değildi (Başkaya, 1999 s. 338) yorumuyla birleşince, rejimin yapısını ve korkusunu daha net ortaya çıkarmaktadır.

göçün önüne geçmek için Köy Enstitüleri kurup köylüyü köyde tutmaya,³⁹ köyüyle, kentle, tüm-toplumun dinamik gerçekliğini bir kenara bırakıp belirli bir biçim içinde dondurmaya bile çalışmıştı (Cangızbay, 2007 s. 54). İkinci bir sessiz devrim [ya da aslında tek devrim] şimdi ülkenin derin katlarına erişiyor ve yeni bir değişimi başlatıyordu (Lewis, 2004 s. 472).

1950 itibariyle, nüfus değişiminden kaynaklanıyor gibi görünen büyük bir “eşitlikçi atılım” başlamıştı. Kırsal kesimdeki ciddi hareketlenme, eski köylüyü büyük kentlerdeki gecekonduya taşıdı. Bu gecekondu piramidin tabanında gibi görünüyorsa da politikacıların gözde mekânları olmuştu ki bu dar gelirliğin refah artışında önemli bir faktör oldu (Mardin, 2007 s. 234-235). 1960'lara kadar şehir, elit mirasını yeni gelenleri ürkütmeye yetecek kadar korudu. Gecekondu bu duruma ayrı durarak ve varoşlarda kendi köy kültürlerini yeniden üreterek cevap verdiler. 1950'lerden itibaren şehirden göç önce artan sonra da azalan bir ivmeyle devam etti. Bu fiziksel hareketlilikle mesafeler ortadan kalktı ve ‘merkez’ ile ‘çevre’nin karşı karşıya geleceği ülke içi bütünleşme başladı. Menderes’in kurduğu karayolu ağı kültürel duvarları yıktı ve seçkinlerin geleneksel ayrıcalık iddialarının çoğunu silip süpürdü (Keyder, 2003 s. 190-191). Ancak bu ayırım sınıfsal gerilimin bundan sonra da devam edeceğinin göstergesiydi. Bu dönem aynı zamanda devlet dışında bir sermayenin (yeniden) oluştuğu bir dönemdi de. Tabii olarak bürokrasi bu yeni orta sınıfa hasım gözüyle baktı. Asırlardan sonra ilk kez bürokrasinin siyasî nüfuzunun yanında iktisadî nüfuzu da tehlikeye girmişti (Kabaklı, 2002 s. 61). ‘Çevre’den gelenler varoşlarda yaşadıkları ve çocuklarını, kendi paralarıyla da yapıldığı hâlde “mahallenin çocuk parkı”ndan uzak tuttukları sürece bu gerilim hâli bir çatışmaya varmadan devam edecekti. Ta ki ‘çevre’den birileri “parka” izinsiz girene kadar... İşte bu, “cumhuriyet kazanımları”nın ve iktisadî nüfuzun tehlikeye düşmesi anlamına gelecekti ki, çok partili siyasî hayatın elit terminolojisi ve askerî müdahalelerin ekonomi politiği oluşmuş olacaktır. Ancak sürekli “park”tan kovulan “kenar mahalle çocukları”nın da terminolojisi de değişecektir. Onlar bir türlü olup bitene anlam veremeyecek ve kendilerinin aslında “iyi” olduklarını ispat etmeye çalışacaklardır. Ama ‘merkez’ onlara inanmayacak, daha doğrusu

---

³⁹ Küçükömer’e göre bu aynı zamanda zinde kuvvetlerin-Bürokratik geleneğin statükocu olmasına bir örnektir. Küçükömer bu nedenle DP’nin bir halk hareketi, demokratik bir devrim olduğunu vurguluyordu (Akyol, 01.11.2010).

inanmaması gerekecektir. Çünkü inanması “pastayı paylaşması” anlamına gelecektir (Özipek, 2006).

DP'nin 1950'de iktidara gelişi de, 1960'da iktidardan uzaklaştırılması da, tarihî sosyal grup/sınıfların mücadelesinin bir laboratuvar ortamında izlenmesine olanak vermesi bakımından ilgi çekicidir. Mardin, daha önce ifade edilen “bürokratik piramidin alt tabakalarının doldurulması” yoluyla devletin ‘merkez’den ‘çevre’ye bağ kurarak ve kendi görevlilerinin iş gördüğü alanları yaygınlaştırarak sahip olduğu küçük memurların ve bazı yerel nüfuz sahipleri ile tüccarların birleşerek, önceden ‘merkez’i ‘çevre’ye aktaran “taşıyıcı kayış”ın yön değiştirdiğini belirtir. ‘Çevre’deki güçlerin ‘merkez’e olan bağımlılıklarının sürmesi ve ‘merkez’den dışlanmışlıkları onları tek partiye karşı meydan okuyan bir güç hâline gelmelerinin nedeniydi. 1923’ten bu yana egemen olan bürokratik zümreye karşı ortak bir cephe kuruldu. Darbe, artık değişmez bir düzenin korunmasıyla özdeşleştirilen ‘merkez’ ile ‘çevre’ arasındaki kopukluğu açığa çıkardı. ‘Merkez’in ‘çevre’ karşısındaki kutuplaşması yeni bir biçim edindi. Eski cumhuriyetçi düzeni, yani zorlamaya dayanan düzeni koruyanların, değişim isteyenler karşısındaki kutuplaşmasıydı bu. Celal Bayar’ın, “1924 Anayasası ile 1961 Anayasası arasında, biricik egemenlik kaynağı olan “Türk halkı”na, bürokrat ve aydınların eklenmesinden başka bir fark yoktur” tespiti bu “koruma ya da koruyuculuk” içgüdüsünü göstermesi bakımından önemlidir (Mardin, 2003 s. 74; 2007 s. 231-232, 234).

Özbudun’a göre DP taraftarlarının ortak özelliği bürokratik ‘merkez’e karşı muhalefetleridir. Bu anlamda DP'nin yükselişini, kenarın ‘merkez’ karşısındaki zaferi olarak yorumlanabilir. Nasıl Osmanlı döneminde eşraf ve köylüler bürokrasiye karşı aynı kampta yer almışlarsa, bu kez de bürokratik CHP elitine karşı duyulan hoşnutsuzluk, işverenle işçinin, toprak sahibiyle topraksızın, din adamıyla taşralı serbest meslek erbabının aynı safta birleşmesine yol açmıştı. DP koalisyonu, türdeşlikten bu kadar uzak oluşuna rağmen 1950’lerde büyük istikrar göstermiş, hatta 1960 Darbesinden sonra da varlığını sürdürmüştür. Bu tahlile göre 1960 Devrimi, asker, aydın, bürokrat elit gruplarının, devletin menfaatlerini ciddi şekilde tehdit eder nitelikte gördükleri bir duruma karşı gösterdikleri tepki şeklinde yorumlanabilir (Özbudun, 1975 s. 43-44). Türk seçmeni 1950 seçimlerinden bu yana sürekli bir korkunun etkisinde oy kullanmıştır. 600 yıldır kendisini yöneten bürokrat aydın sınıfının tekrar iktidarı ele geçirmesi korkusu. Türk

siyasî hayatına hâkim olan başka bir kutuplaşma yoktur. Sürekli yapılan askerî müdahalelerle bürokrasi tekrar iktidara gelmekte ne kadar hırslı davrandıysa, halk da seçimlerden bunu engellenmek için o kadar hırslı davranmıştır (Berzeg, 2000 s. 179).⁴⁰

CHP temel meselelerin gözden uzak tutulmasında başlıca rol oynadı. Asıl muhalefeti, laiklik-İslamcılık çekişmesi hâlinde bir rejim meselesi üzerinden yaptı ancak bu, tarihî Osmanlı ve cumhuriyet bürokrati açısından rejim meselesiydi; Türkiye açısından değildi (Kabaklı, 2002 s. 58; Küçükömer, 2009 s. 123).⁴¹

1950 seçimleri, bürokrat, alafanga zengin güçlerin⁴² hiçbir zaman kendilerine yediremedikleri bir “halk zaferi” idi. Nitekim 1960’da yürüttükleri hareketle de muratlarına erdiler. 1961 Anayasası, nüfuzlu bürokratların, hâkim sınıfların arzusuna uygun olarak hazırlanmış ve halka zorla kabul ettirilmiş; millî iradeye karşı bürokratlar ve “özerkler” hâkimiyetini yasal hâle koyan bir anayasaydı (Berzeg, 2000 s. 153-154).⁴³

Müdahaleyi yapan “büyük koalisyon”un, yani hâli vakti yerinde, kentli, aydın asker ve sivil bürokratin ideolojisi *devletçilik*ti. Bu –Batı’dan farklı olarak- sadece onu benimseyen grubun alenî politikalarından ibaret değildi, aynı zamanda geçmişte yönetici grubun tanımlayıcı özelliği olan entelektüel üstünlük, okumakla elde edilen bilgi ve elitist liderliği de içine alıyordu. Bu yüzden devletçiler ekonomik planlamaya

---

⁴⁰ Bu tahliller bize iki şeyi göstermesi bakımından önemlidir. İlk olarak Cumhuriyetin Osmanlı’yla olan devamlılığı göstermesi bakımından önemlidir. İkinci olarak da, Türkiye’deki sosyal sınıfların Batı’da olduğundan ne kadar farklı bir mecrada seyrettiği ve buna bağlı olarak farklı iktisadî gelire sahip olsalar dahi grupların asıl rakipleri olan bürokrasi karşısında birleşebilmelerini ve sonu gelmez “iktisadî eşitlik” taleplerinden ziyade, bir “fırsat eşitliği alanı” talep ettiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Bu ittifakın geçici ve zorunlu bir birliktelik olmadığını, Abdülhamit’e karşı birleşen grupların, onu devirdikten sonra nasıl çil yavrusu gibi dağıldıkları hâlde bahsi geçen grupların hâlen devam etmekte olan ittifakına bakarak anlayabiliriz.

⁴¹ Karpat’a göre DP ve CHP çizgisini izleyen partilerin elitleri arasında sosyal köken –aynı eğitim sisteminde yetiştikleri için- felsefe, davranış ve hatta dünya görüşü bakımından büyük farklar yoktu (Özal örneğinde olduğu gibi zamanla oluşacaktı). Ancak DP ve mirasçıları devleti liberalleştirerek halk seviyesinde hizmet veren bir mekanizma hâline getirmeye; dünyevi ve pratik bir hâle sokmak istiyorken, CHP geleneksel görüşe yakın durarak devleti insanüstü, mistik ve her şeye muktedir bir varlık olarak düşünmekte direnmekteydi. Böylece CHP bu görüşü korumak isteyen ordu ve üniversitelerin dayanağı hâline gelmektedir (Karpat, 2010 s. 59-60).

⁴² 1940’lı yıllarda asıl işi mühendislik olmakla birlikte inşaat sektöründe faaliyet gösteren (1970’de STFA’yı kurmuştur), hükümetin milliyetçi duygularından yararlanarak yabancı firmalara karşı imtiyaz kazanan, hemen hemen tüm işi devletle olan Fevzi Akkaya –şaşırtıcı olmayan bir şekilde 40’lı yılları, mühendisler ile bürokratlar arasında karşılıklı anlayış ve güvene dayanan bir dönem olarak tasvir ederken, 1950’li yılları bu ilişkinin katı ve düşmanca bir nitelik kazandığı şeklinde tasvir eder. burada iki husus göze çarpıyor. Birincisi, Akkaya’nın ticari başarılarını 1950’lerde kazanmış olması, ikincisi ise bürokratların tarafını tutmasında, sözleşmede belirtilen süre öncesinde kendisine ödeme yapılabiliyor olmasının etkisinin olması (Buğra, 2010 s. 230). Burada bürokrat iyi niyetiyle kast edilenin sözleşme dışı davranışlar, DP’ye duyulan nefretin sözleşmenin dışına çıkılmamış olmasıydı.

⁴³ “Büyük koalisyon”, kuliste beklemeye sadece on yıl tahammül edebilmişti. Sahneye dönüşlerinin resmî tarih ve sol cenah tarafından bir “devrim” olarak adlandırılması ve sahiplenilmesi şaşırtıcı değildi. “kulistekilerin sahneye çıkması demek olan bir darbenin ‘devrim’ sayılması, ancak Türkiye gibi aydınların memur bilinci taşıdığı... ortamda mümkündü (Başkaya, 1999 s. 340).”

ve devlet müdahalesine bir kontrol ve denetim mekanizması olarak bakıyorlardı. Kendilerini halk karşısında, tüm kaynakları kullanmada öncelikli görüyorlardı. İşçi ve köylülerin ise sadece kişisel maddî motiflerden yola çıktıklarını, ama kendilerinin millî ve kolektif çıkarların peşinde koştuklarını iddia etmekteydi. Liberallerse “en yüksek üretim”in peşindeydiler ve bunun da, üretimi kısıtlanmadan değil, ekonomik faaliyetin en önemli uyarıcısı olan kâr kazanma arzusu ve bunun vaat ettiği ödüllerle mümkün olacağını düşünüyorlardı (Karpuz, 2010 s. 257-258).

İKİNCİ BÖLÜM

ASKERİ MÜDAHALELERİN EKONOMİ POLİTİĞİ VE TÜRKİYE’NİN ASKER SORUNU

Türkiye’deki askerî müdahaleleri açıklamak için ordunun tarihsel konumu, subayların sahip oldukları imaj, siyasî ve iktisadî elitin değişim ve hareketliliği ve ordunun modernleşme sürecindeki rolüne değinmek gerekir.

Bahsi geçen tarihsel koşulların neler olduğu Birinci Bölüm’de anlatılmıştı. Bu tarihsel arka plana göre bizce, Türkiye’de vuku bulan askerî müdahaleler bir sivil toplum yokluğundan ya da varolan sivil toplumun güdümlü olmasından kaynaklanmıştır.⁴⁴ Yine önemli bir husus Steven Cook’un da belirttiği gibi Orta Doğu devletlerinde, aslında kendisi de bizzat askerî hâkimiyetin mirası olan çok katmanlı kurumsal düzenin, rejimin istikrarı için oynadığı belirleyici roldür. Subaylar sivil müttefikleriyle birlikte, stratejik olarak toplumun geri kalanından çok kendilerinin lehine olan siyasî sistemi yaratmış ve kendilerini, düzenin demokratik görünümlü temsili yapılarının maskesi ardına gizlemeye çalışmıştır. Kriz anlarında ise, bu ince örtüden sıyrılmış ve sistemin otoriter yüzünü güçlendirmiştir.⁴⁵ Çünkü rejim, subaylar bizzat onu kurduğu için değil ama onlara ve müttefiklerine fayda sağladığı için

---

⁴⁴ Gerçekten de, demokrasi ve özgürlükleri talep edecek bir sivil toplum oluşmaması, Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye’sinde örgütsel zayıflığa yol açmış ve “nüfuz edici” güçten yoksun kalışına sebep olmuştur. Marx ve Ferguson da bu özelliği “sivil toplum”un yokluğuna bağlamaktadır. (Mardin, 2007 s. 233)

1977’de darbeye maruz kalan, ancak 1983 yılı itibarıyla bir restorasyon sürecine giden Arjantin’in 1983 yılında iktidara gelen ve cuntacı 5 generalin yargılanarak hapse atılmasını sağlayan Cumhurbaşkanı Carlos Feuntes şunu söylüyordu: “Ordu ve Kilise Latin Amerika’nın en eski, en güçlü iki kurumudur. Sivil toplum ise bizim en yeni kurumumuzdur. Güçlü ulusal devlet artık yetmiyor. Güçlü sivil topluma ihtiyacımız var (Cemal, 2010 s. 27).”

⁴⁵ Çok partili dönemden, yani “demokrasiye geçildikten” sonra yaşanan darbe ve muhtıraların anlamını da bu ekonomik ve sosyal temelde aramak gerekir. Kendisini nasıl meşrulaştırmaya çalışmış olursa olsun bütün darbelerin işlevi, iyi-kötü demokratik süreç içinde ‘çevre’yi temsil eden iktidarlar tarafından aşındırılan ‘merkez’in çıkarlarını korumak ve kayıplarını telafi etmek olmuştur. Darbelerin meşrulaştırıcıları olan medya, üniversite ve aydınlar ise, ideolojik işlevlerinin karşılığı olarak, el konan maddî değerlerden paylarına düşeni almışlardır. Ayrıca darbelerin sınıfsal işlevini örten, özü itibarıyla derinliksiz olsa da son derece iyi işlenmiş bir resmî ideoloji de üretilmiş ve çeşitli versiyonlarıyla piramidin altındaki kesimlere az-çok benimsetilmiştir (Özipek, Şubat 2002 s. 42-45).

varoluşsal bir meseledir (Cook, 2008 s. 27, 55-56, 61).⁴⁶ Bu açıdan Türkiye'nin mevcut durumu iddiamızı doğrular niteliktedir. Başkaya'nın da belirttiği gibi,

“... Türkiye’de ne ‘siyasî partiler’, ne de ‘sivil toplum örgütü’ denilenler öyle ileri sürüldüğü gibi “demokrasinin vazgeçilmez unsurları değil, vazgeçildiğinde pek bir şeyin değişmeyeceği unsurlardır... Bir kere, burjuva anlamda sivil toplum örgütü olmanın koşulu, devlet ideolojisinden bağımsızlaşmayı gerektirir. Oysa Türkiye’deki sivil toplum örgütleri, resmi ideolojinin taşıyıcıları olmaktan ötürü, aslında şeklen ‘sivildirler’. Sivillikleri bir “biçim sorunudur”... Siyasî partilerin ‘asıl devlet partisi’nin taşeronu, sivil toplum örgütü denilenlerin de bağınaz resmi ideolojinin ve bağınaz milliyetçilin taşıyıcıları olduğu, muhalifin ‘düşman’, farklı düşüncenin suç sayıldığı, insanların *nasıl düşüneceğine* devletin ‘karar verdiği’ bir rejime isim koymak gerekirse, hangi ismi uygun gördünüz? (Baskaya, 1999 s. 357)”

Son 80 küsur yıldır bir ulus devlete sahip olan Türkler bir zamanlar hükmettikleri geniş coğrafya içinde bir azınlıktı ve hükmettiği toprakları Ordusunun gücüyle kontrol etmeye kararlıydı. Bu özelliğini I. Dünya Savaşı’nı takip eden yıllara kadar sürdürdü. Bu tarihten sonra artık homojenleş(tiril)miş küçük bir halka, küçük bir coğrafyaya sahipti. “Yeni” rejimi kuranlar yüceltilmesi gereken tarihi Osmanlı öncesi tarih olarak belirledi. “Yeni” rejimin sahipleri kendilerinin de aslında Osmanlı bürokratları oldukları ve kaçınılmaz olarak onların devamı oldukları gerçeğini örtbas etmek için, Kemalist tarih yazımını özellikle son dönem Osmanlı padişahlarını kötülemek üzerine inşa ettiler. Bu “karanlık çağ”ı değiştiren ve değiştirmeye devam edecek olan cesur ve ulusun asil ideallerini savunan önderlere duyulan ihtiyacı da kendilerini bu pozisyona koyarak gidermeye çalıştılar ki, bu da aslında son tahlilde “asker”lere tekabül ediyordu. Bu nedenle 1830’lardan beri yürütülen reform çabaları ve modernleşmenin somut örnekleri kurumlarıyla beraber “ihmâl” edilebilirdi ama ordu için tarihin mirası önemliydi.

---

⁴⁶ Cook karşılaştırmasını yaptığı 3 Orta Doğu ülkesinde askerî anklavların darbe sonrası dönemlerde elde ettikleri ekonomik faydalardan örnekler vermektedir. Buna göre Mısır’da Hür Subaylar devlet eliyle kalkınma politikasıyla, yüce retorik hedefleriyle ilgisi olmayan bariz ekonomik çıkarlar elde etmişlerdi. Feodalizmi Yocketme Komitesi (Türkiye’de de 200’den fazla toprak zengini darbeden sonra gözaltına alınmıştı) orduya bağlıydı ancak subaylar devlet içindeki konumlarını istismar etmiş ve kişisel gelirlerini artırmışlardı. Yine Cumhurbaşkanı’nın açılış politikasıyla askerî üyeler ve ekonomik elit “komisyon oyunu”ndan ortaklaşa kazanç elde etmiş, subaylar zenginleşmiş, karşılığında da ordudan sözleşme akışı sağlama alınmış oldu. Asker, –tıpkı Türkiye’de olduğu gibi– çeşitli sermaye gruplarıyla işbirliğine giderek bazı sektörlerde önemli bir paya sahip olmuştur. Buna rağmen –yine tıpkı Türkiye’de olduğu gibi– ordu ihtiyaçları için sübvansiyon edilmeye devam edilmiştir. Yine –tıpkı Türkiye’de olduğu gibi– askerî anklav ekonomik varlıklarının açıklanamaz olduğunu beyan etmiştir.

Mısır’da olduğu gibi Cezayir’de de kurmayların Cezayir toplumunun zararlı paahasına korunan özel ekonomik çıkarları vardır. Cezayir’deki 1980 sonrası liberalizasyon çerçevesinde yapılan özelleştirmeler –tıpkı Türkiye’de olduğu gibi– devlete yakınlıkları nedeniyle zaten ekonomik fayda sağlayan subayların karını artırdı. Yine bu çerçevede örneğin araçların döviz işlemleri yapmasına imkân veren bir Merkez Bankası düzenlemesi subayların, özel müteşebbis görünümüyle kendi şirketleri aracılığıyla ithalat antlaşmalarına katılabilmelerine olanak sağlamış, bu da neticede subayların kendi ekonomik avantajlarını korumak için verdikleri mücadelede Cezayir’de nahoş bir ekonomik tablo ortaya çıkardı (Cook, 2008 s. 62-65, 116-117, 194-195).

Türk ordusunun tarihsel mirasının üç ana ögesi vardır: Klasik dönemdeki ordu-devlet bütünleşmesi, gerileme döneminde reform hareketlerine dayanan ve subayların aydınlanmanın öncüleri olduğuna dair inanç ve cumhuriyet sonrası kışlalara çekilen ve ancak devletin güvenliğinin tehlikeye düşmesi hâlinde açıkça siyasete müdahale edebildiği şeklinde yeni bir gelenek (Hale, 1996 s. 13-14).⁴⁷

I. OSMANLI ORDUSU VE YAPISI

A. Klasik Dönemde Ordu-Devlet Bütünlüğü

1. Yükseliş Dönemi

Albert Lybyer'in de belirttiği gibi “Osmanlı yönetimi, her şeyden önce bir ordu olmuştu... bütün [yönetici] kurum, bir ordu gibi örgütlenmiş olmakla kendisini iktidarda tutuyor, imparatorluğu savunup genişletiyordu (Hale, 1996 s. 14).” Devletin sivil ve askerî kolları arasında hiçbir ayırım gözetilmiyordu. Fetihle kurulan imparatorluğun sınırlarını, ordunun denetim gücü belirliyordu. Machiavelli'nin belirttiği gibi “askerleri olmasaydı sultan yok olurdu ve askerleri dost tutmak için başka her türlü düşünceyi bir tarafa bırakmak sultan için gereklidir (Hale, 1996 s. 14-15).”

Zamanla ordunun belkemiği hâline gelen yeniçeriler devşirmelerden oluşuyordu. Hale'a göre, sultanların Plato'nun *Cumhuriyet*'inden haberdar olduklarına dair hiçbir kanıt bulunmasa da⁴⁸ bu eğitim programı Plato'nun önerdiğiyle oldukça benzerdir. (Hale, 1996 s. 16). Yine Birinci Bölüm'de anlatıldığı üzere yeniçeriler, önce uç beylerinin sonra da tımarların güç kaybetmesiyle ordunun belkemiği hâline gelmiş ve merkezileşmeyi uç noktaya taşımışlardı.

---

⁴⁷ Bu üç ögenin birbiriyle uyumlu olmadığı aşikârdır. Ama bizce, tarihsel süreç incelendiğinde ana eğilimlerin korunduğu ve aslında bu üç devrenin zihniyet olarak birbirine benzediği -ilk bölümde verilmeye çalışılan bürokratik gelenek ve toplumsal yapı göz önüne alındığında- görülecektir. Yine bize göre ne bu dönemler arasında ne de Osmanlı'dan Cumhuriyet'e keskin bir kopuş yaşanmamış, ana eğilimler devam etmiştir. Zira üçüncü özelliğe ana rengini veren “devletin güvenliği”nin ne manaya geldiğini yine Birinci Bölüm'de aktarmaya çalıştık. Ayrıca, siyasetin aslında tam da devlet güvenliği tehlikeye girdiğinde devreye girmesi gereken bir sorun çözme yöntem ve zihniyeti olduğu düşünüldüğünde de sisteme ana rengini veren özelliklerin pek değişmediği görülecektir.

⁴⁸ Aslında Antik Yunan eserlerinin dönemin İslam dünyasında çevrildiği ve hatta Plato'ndan çok etkilendiği için ona *Eflatun* adının verildiği bilinmektedir.

2. Bozulma ve Gerileme

18. Yüzyıl'da tüm alanlarda görüldüğü gibi orduda da bozulmalar baş gösterdi. Osmanlı ile Fransa'yı karşılaştırılan ve Osmanlı'nın sahip olduğu merkezileşme ve güçlü ordu sistemine vurgu yapan Machiavelli, "Türk devletini ele geçirmek çok güç, fakat fethedildi mi de onu elde tutmak kolaydı, çünkü hiçbir direniş merkezi bırakılmazdı" tespitini yapmış ancak tehlikenin dışarıdan değil içeriden geleceğini öngörememişti. Zamanla yeniçeri ocağı Türk-Müslüman toplumla bütünleşir hâle geldi ve bütün sadakatini yitirdi. Hatta zaman zaman devleti fiilen ele geçirdi. Belki onlardan vazgeçilmemişti ama kul statülerini yitirmeye başladılar (Hale, 1996 s. 19). Yönetici devşirmelerden farklı olarak onlar, devleti kurtaran reformlar otoritelerini sarstığı için, yine onlarla aynı durumda olan ulema ile çok sıkı bir bağ kurarak sarayın gücüne karşı bir kalkan ve geleneksel yaşam tarzların koruyucusu oldular. Askerlik görevlerine kayıtsız kalarak sosyal ve siyasî roller almaya giriştiler. 18. Yüzyıl'ın sonunda yeniçeri ocağı, bir şehirdeki tüm Müslüman erkeklerin üye olduğu bir çeşit sosyal kulübe dönüştü (Karpas, 2010 s. 314). Öyle ki "bir zamanlar Avrupa'yı dehşete düşüren Osmanlı orduları, kendi hükümdarlarından ve sivil halktan başka hiç kimseyi korkutmuyordu (Lewis, 2004)." Yönetimin merkezinde fiziksel kuvvetin fillî tekeline sahip oldukları için de 16. Yüzyıl sonu ve 17. Yüzyıl başlarında bir tür istikrarsız askerî diktatörlük kurabildiler. 1618 ile 1730 arasında altı tane sultanı değiştirebildiler. Bunun dışında –her ne kadar Fatih Kanunnamesi'yle "kardeş katli vacip" hükmü getirilmiş olsa da bu tahta kavgalarını önleyememişti ve- yeniçeriler bu mücadelelerde belirleyici rol oynayabilmişlerdi (Hale, 1996 s. 19-20).

B. Reform Dönemi ve "Aydınlanmış Asker"in Doğuşu

1. Tanzimat Dönemi Reformları ve Askerî Müdahaleler

Birinci Bölüm'de, değişimin kaçınılmazlığı karşısındaki "devlet refleksi"ni ve bu refleksin dayandığı sosyo-ekonomik güdü açıklanmaya çalışılmıştı. Sultanın kararıyla başlayan, elitlerin isteğiyle devam eden, pratik amacı devleti/kapıyı güçlendirmek olan, bunun için zaman zaman sivil gruplarla işbirliği yapmakla beraber devleti kontrol altında tutmayı hedefleyen, halkı da devlet hizmetinde tutmayı hedefleyen bir değişim,

bir reform, “reformizm”di bu (Karpaz, 2010 s. 8). Askerin siyasî sistem içindeki konumu merkezileşmeye dönük modernleşmeyle iç içeydi. Modernleşme bir merkez projesi olarak yürütülmüş ve “devleti kurtarmayı” hedef edinmişti. Dolayısıyla süreç kapıkullarının güçlerini artırmasıyla sonuçlandı.

Askerlerin öncelikli olarak Türk etnik kimliğiyle haiz kişilerden seçen modern bir ordu 18. Yüzyıl sonunda, 19. Yüzyıl başlarında oluşturulmuştu. Bu ordu merkezileşen hükümete güç katmak, Osmanlı toprağını korumak ve nihayetinde ayanların gücünü bitirmek amacıyla kullanıldı (Karpaz, 2010 s. 314). 1789’da III. Selim’in tahta çıkışıyla Tanzimat olarak adlandırılan döneme girilmiş oldu. Devletin geriliğinin fark edilmesiyle birlikte başta askerî ve eğitim alanları olmak üzere bir dizi reform çabasına girişildi. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde askerî makinenin yeniden yapılandırılması ve devlet gücünü artıracak personelin yetiştirilmesi reformcuların zihninde neredeyse her zaman ön sırayı aldı. Sistem bir bütün olduğu için askerî alanda yapılan değişiklikler diğer kurumları etkiliyor, bazen bir set işlevi görüyor bu da siyasî reform taleplerini gündeme getiriyordu. Asker bu sefer yeniden, ama niteliği değişmiş bir pozisyonda siyasetle yakından ilgilenmeye başlayacaktı (Hale, 1996).

18. Yüzyıl’ın başlarında bazı uzmanlar eşliğinde bir dizi yenilik yapılmaya çalışılmış ancak bunlar çok etkisiz kalmıştı. Yüzyıl’ın sonuna doğru yaşanan ve Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla sonuçlanan büyük yıkım alarm zillerini çalmış ve daha büyük bir reform hareketini gerekli kılmıştı. Sistem bundan sonraki en büyük mücadeleyi önce yeniçerileri kaldırmak için verdi. Yeniçeriler en küçük bir reformu bile şiddetle reddediyor ve kazan kaldırıyordu (Hale, 1996 s. 24-27).

Verilen mücadelelerde, yeniçeri mevcudiyetinin varlığı sürdüğü sürece reform yapmanın imkânsızlığı anlaşılmış oldu. Ancak yeniçeriler isyana devam edince II. Mahmut ocakları topa tutturdu. Sistem Devrim sonrası Fransası’nın örgütlenme biçimi esas alınarak değiştirilmeye çalışıldı. En anlamlı reform ise bir subay okulu olan Mekteb-i Ulum-i Harbiye’nin 1836’da İstanbul’da açılması oldu. Ancak ilk mezunlar pek de liyakate göre seçilmemiş, siyasî nüfuza sahip saray erbabının çocuklarıydı. II. Mahmut dönemini takip eden yıllar reorganizasyon konusunda daha önemli reformlar

sağladı. Her şeyden önce bundan sonra uzun yıllar etkisinde kalınacak Prusya modeli alınmaya ve Prusya ile derin bağlar oluşmaya başladı. (Hale, 1996 s. 28-29).

Ancak en hayati reform modern eğitimin yaygınlaştırılması kararı oldu. II. Mahmut zamanında rüşdiyeler açılmaya başlanmıştı ancak sayısı sadece altmış idi. bu nedenle yetişmiş subay ihtiyacını karşılamak için ordu kendi rüşdiyelerini açmaya başladı. Bunu *idadiler* ve *Harbiye* izledi. Sivil kesimde ise *idadiler* ve *sultaniler* ile *Mekteb-i Mülkiye* açıldı. Tanzimat döneminde ortaya çıkan bu okulların siyasî sonuçları da oldu. Bir ölçüde hem askerî hem sivil okulları bitirenler, birbirlerini aynı babanın çocukları, gelenekçiliğe karşı mücadelede aydınlanmanın öncüleri olarak değerlendirmiş göründüler. Bu sistem, kaçınılmaz olarak kendi ürünlerine toplumun diğer kesimlerinin yoksun olduğu bir tür tüzel toplumsal homojenlik kazandırdı (Hale, 1996 s. 32-33). Bu bir anlamda yeni kapıkullarının doğuşu demekti. Gelecekte olabileceklerin erken bir uyarısı –ki biz buna ilk modern askerî müdahale de diyebiliriz- 1859’da “Kuleli Olayı” ile gerçekleşti. Kendilerine *Fedailer Cemiyeti* diyen bir grup komplocu, Sultan Abdülmecit’i devirmek için bir komplo hazırladılar. Komplo açığa çıkarıldı ve amacı hakkında birbirinden farklı pek çok yorum yapıldı. Ancak bunlardan daha önemli olan bir şey varsa o da bu olayın o sırada ordu içinde de destek gören bir tür siyasî muhalefet olayının doğmuş olmasıydı (Hale, 1996 s. 33).

1876’daki anayasal gelişmeleri üç gücün birleşmesi getirmişti: Batı’lı güçler, Genç Osmanlı’lar ve pragmatist bürokrasi. Ancak daha da önemlisi üçüncü grubun önemli siması olan Mithat Paşa’nın sahip olduğu ordu desteği idi. 1876’nın anayasal devrimi aslında bir nevi *darbeydi* ve başarısı, Tanzimat’ın sivil ve asker çocukları arasındaki ittifaka bağlıydı (Hale, 1996 s. 34). Parlamento toplanmıştı toplanmasına ama kısa süre sonra patlak veren Rusya’yla savaşta, siyasetle ilgilenmekte başarı gösteren ordu bozguna uğradı ve Rus ordusu çatalca önlerine kadar geldi. Yeşilköy’de geçici barış imzalandı ve dış güçler bir kez daha Rusya’nın önüne set oldu. Bu arada Ayastefanos’la gelen yıkımı engellemek ve V. Murad’ı tahta çıkarmak için Ali Suavi darbe girişiminde bulundu. Bu da Abdülhamit’in meşrutiyet karşıtı tutumunu güçlendirdi, anayasayı ilan ettiren kadro sürgüne gönderildi ve parlamentonun süresiz tatil edilmesiyle II. Abdülhamit’in mutlak iktidarı başladı.

Teknik alanda Abdülhamit kendi konumunu zayıflatmaksızın imparatorluğu güçlendirebileceği umuduyla yenilikleri geliştirmeye hazırlandı. Abdülhamit döneminde ilkokullar iki kat, rüşdiyeler dört kat arttı. Mülkiye öğrencilerinin sayısı da artıyordu. Ayrıca Darül-Funun-i Osmaniye de pek çok fakültesiyle birlikte açıldı. Sultan böylesi değişimlerin siyasî sonuçlarını kabul etmekte gönülsüz davransa da, yeni bir teknokratlar sınıfı oluşmaktaydı (Hale, 1996 s. 36). Mardin'e göre, Tanzimat'la başlayıp Abdülhamit'le devam eden süreç "patrimonyal bürokrasisi"nden, Weber'in hukukîlik ile farklılaşma ve uzmanlaşma ile ifade ettiği "rasyonel bürokrasi"ye geçiş sürecini andırır. Sürecin ikin önemli özelliği ise (Mardin, 2003 s. 213-222).

1869'da Hüseyin Avni paşa tarafından oluşturulan model korunarak genişletildi. Askere alınma sistemi genişletildi ve ordunun toplam gücü 1897'de 700 bin kişiye yükseldi. Bu arada Alman etkisi de devam etti. Prusya ordusunu reorganize eden Albay Goltz İstanbul'a davet edildi. Ancak orduda sonraki süreci etkileyecek temel bir sıkıntı vardı. Saray torpili ve sultana sadakat yoluyla, hiçbir resmî eğitim görmeyen alaylıların yükselmesi mekteplileri rahatsız ediyordu (Hale, 1996 s. 37). *Sultani* denilen bu yöntem bahsi geçen Weberyen süreçle de çelişiyordu.⁴⁹ Zamanla devrimci fikirler asker ocağına girmeye ve mekteplilerin sultanla ve alaylılarla mücadele etmesine neden olacaktı. Bunun en vahim sonucu, başlamış olan rasyonelleşmenin sekteye uğraması olacaktı (Akyaz, 2006 s. 25-32). Bir başka paradoks da, yaygınlaşan eğitim kurumlarına alınan öğrenci profilinin yaşadığı değişim sonucunda görüldü. Abdülhamit dönemindeki okullara taşradan gelen çocuklar da giriyordu. Aydınların sayıca genişlemesine ve çeşitlenmesine neden olan bu gelişme, bu aydınların devlet yönetiminde rol almasını ve imparatorluk içinde birer köprübaşını tutmasını (Karpata, 2010 s. 61) ve daha sonra da 'çevre'yle bağlarını kopararak 'merkez'le özdeşleşmesine neden oluyordu. Ordu bir yandan profesyonelleşiyordu ancak, profesyonel kaygıların yanında demokrasinin faziletleri konusundaki soyut düşünceler yavaş yavaş 1908 başkaldırısını hazırlıyordu (Hale, 1996 s. 38).⁵⁰

⁴⁹ Bu bize aynı zamanda Abdülhamit'in askerî eğitim reformlarının nasıl bir paradoksa yol açtığını da gösterir. Ta ilkokuldan itibaren ailesinden ayrılan ve çok farklı bir dünyaya adım atan çocukların gelişiminde aile fonksiyonunu yitiriyor ve okul bu gelişimde rol oynamaya başlıyordu. Böylece çocuklar geleceğin "aydınlanmış askerleri" oluyorlardı ki bu, ileride çok büyük çatışmalara neden olacaktı.

⁵⁰ "Askerî profesyonelleşmenin sonuçları, –daha pretoryen özellikler taşıyan ülkelerde- sivil kesimlere karşı üstünlük duygusuyla birleşerek ordu tarafından, toplumun tüm önde gelen sorunlarını militerize edecek siyasal ideolojiler benimsenmesini kolaylaştırır. Guillermo O'Donnell, "Modernleşme ve Askerî Darbeler", *Latin Amerika'da Militarizm*, s.98'dan aktaran (Mazıcı, 1989 s. 66-67)." Zira belirttiğimiz gibi Abdülhamit'e karşı muhalefet askerî

2. II. Meşrutiyet Dönemi ve Karşılıklı Darbeler

“Jön Türk Devrimi”nin gidişatı dramatik oldu. Haziran 1908’de Selanik’teki devrimciler, hükümet ajanlarının örgütü açığa çıkarmasından korkuyordu. Haziran’ın sonlarına doğru saray ajanları Resne’deki yerel İTC ağına girmeyi başardı. 3 Temmuz’da yerel İTC’yi yöneten Ahmet Niyazi 200 adamıyla diğer subaylar Cuma namazındayken Resne garnizonunun silahlarına, mühimmatına ve levazımına el koydu. Niyazi’yi, tepeleri tutan Enver ve diğer subaylar da izledi. İsyân Selanik’teki Üçüncü Ordu’da hızla yayılırken, Anadolu’dan gönderilen sadık birlikler isyanı bastıramadı. Abdülhamit büyük ödünler vermek zorunda olduğunun farkına varmıştı. 23 Temmuz akşamı parlamentoyu yeniden toplama vaadiyle teslim oldu (Hale, 1996 s. 41-22).

1908 Devrimi’nin gerçekleşmesini unsurlardan biri olan⁵¹ ve sonraki yıllarda Türkiye’nin siyasî talihinin nihaî yargıcı olacağı anlaşılan orduda da tıpkı siyasî arenada olduğu gibi bölünmeler oluşacaktı. Yeni rejime karşı ilk tepki 13 Nisan’da (hicri takvimde 31 Mart) patlak verdi. Asiler, bir dizi kabine değişikliği, İslam hukukunun tam uygulanmasını, mektepli subayların yerine alaylıların geçirilmesini ve isyanlarından dolayı bağışlanacaklarına dair padişah’tan söz vermesini isteyen bir dizi istekte bulundular. Kabinenin istifasını takip eden 11 gün içinde asiler başkenti kontrol altına aldılar ancak Üçüncü Ordu devrimi savunmak üzere başkente doğru harekete geçti. Abdülhamit düşürüldü ve yerine kardeşi V. Mehmet tahta çıktı (Hale, 1996 s. 44-45).⁵²

Sonraki süreç İTC’nin diktatörlük kurma çabasına, 3 dış savaşa ve 9 hükümet değişikliğine sahne oldu.⁵³ İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Mahmut Şevket Paşa genel olarak tüm birlikler üzerinde otoritesi vardı ve en önde gelen amacı orduyu siyasetin

---

okul mezun ve öğrencileri arasından doğdu ve sürgündekinden tamamen bağımsız bir şekilde gelişti. Bu iki ekibin birleşmesiyle felaketler zincirini tetikleyen askerî müdahale için sahne hazırlanmış oldu (Hale, 1996 s. 36-40).

⁵¹ Hale, ordu için “fiilen tek başına gerçekleştiren” diye bahseder. Ancak biz Karpat’ın –Birinci Bölüm’de bahsi geçen- yorumuna katılmaktayız. Zira Abdülhamit’i esas korkutan balkanlardaki büyük ayaklanma idi. Nitekim Devrim sonrası Müslim ve gayrimüslimlerin kucaklaşarak sevinç çığlıkları atması bu korkunun yersiz olmadığını gösterir. Kısacası bu Devrim’in halkı arkasına alan âyanlar ve ordunun birlikte yaptığını söyleyebiliriz.

⁵² Bu olaylar aynı zamanda alaylı-mektepli çatışmasındaki ilk hesaplaşma olmuş ve alaylılar büyük oranda tasfiye edilmiştir. Yine olaylar, özellikle Balkanlar’da subayların komitacılık faaliyetlerine giriştiğini gösterir (Akyaz, 2006 s. 29-31). Ayrıca bu dönemde mekteplilerin ödüllendirilmelerinin din-ilim, gerici-ilerici şeklinde tanımlanmasıyla ekonomik-sosyal bir sorun ideolojik bir şekle büründü (Karpat, 2010 s. 116).

⁵³ Son 3-4 yıl içinde yaşanan tüm bu iktidar mücadelelerini, İstanbul’a Türk ordusunu ıslah için gönderilen General Liman von Sanders’e Kaizer II. William’ın yaptığı şu öğüt özetliyordu: “Türk subaylarının saflarından siyaseti çıkart. En Büyük kusuru siyasî faaliyetidir (Hale, 1996 s. 50). Yeniçeriler 1826’da ortadan kaldırıldı belki ama bıraktıkları gelenek Osmanlı’daki son darbesini “31 Mart Olayı” ile yapmış, sonrada koca imparatorluğu tarihi sahnesine gömmüştü.

dışında tutmaktı. İTC'ye gelince, kendini gerçek bir siyasî partiye dönüştüremeyen bir yer altı cemiyeti olduğu için belirsiz bir niteliği vardı. 1911'e kadar parlamentoyu denetim altında tutmuştu ancak kabinede sadece birkaç üyesi vardı. 1911'e gelindiğinde cemiyet içindeki bölünmeler su yüzüne çıktı. Bu, 1909'dan beri gölgede kalmış olan liberallerin canlanmasına yol açtı. Kasım 1911'e gelindiğinde *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* adından geniş bir liberal ittifak kuruldu. 11 Aralık'ta İstanbul'da yapılan ara seçimlerinden liberal adayın zafer kazanması ittihatçıların gerilediğini tescilledi. Bu yenilgiyle birlikte –teamül ve geleneklerine çok önem veren- ittihatçılar geleneği bozmayarak eyleme girişti. Nisan ayında yapılan seçime ittihatçıların sayesinde –sonraki yıllarda ittihatçı geleneğin yine başvuracağı gibi- hile ve şiddet bulaştı ve seçim tarihe “sopalı seçim” olarak geçti. Bu, karşı bir tepkiyi doğurdu ve İstanbul'daki subaylar Balkanlar'daki âsi birliklerin desteğiyle *Halaskar Zabitan* olarak bilinen bir grup kurdular. Grup, seçimlerin yenilenmesini ve –ironik bir şekilde- ordunun siyasetten çekilmesini istiyordu. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa muvazzaf subayların siyasete bulaşmasını engelleyen bir düzenleme hazırlayınca bu, ittihatçıların tepkisini çekti ve Şevket Paşa'yı çekilmeye zorlamasıyla sonuçlandı. Buna karşılık olarak Halaskar Zabitan Sait Paşa'yı pes etmeye zorlayan bir darbe tehdidinde bulundu. Onun yerine emektar asker Gazi Ahmet Muhtar Paşa öncülüğünde üç sabık sadrazamdan oluşan kabine kuruldu. Bu, İTC'nin kabineden uzaklaştırılması anlamına geldi. Daha sonra ittihatçılar, Balkan savaşını fırsat bilerek ünlü Bab-ı Ali Baskını'nı yaptı. Baskını, Prens Sabahattin'in sekreteri Satvet Lütfi Bey'in düzenlediği bir komplonun açığa çıkarılması ve Mahmut Şevket Paşa'nın suikasta uğraması izledi. Bunu izleyen tutuklama dalgasıyla liberallerin örgütlenmesi fiilen ortadan kaldırıldı (Hale, 1996 s. 47-49). Artık sahne üç genç radikalın –Evner, Talat ve Cemal- elindeydi.

C. “Yeni” Rejimde Asker-Siyaset İlişkileri

1. Tek Parti Döneminde Ordu ve Siyasetteki Rolü

Halide Edip'in Kurtuluş Savaşı sonrasında söyleşi yaptığı Mustafa Kemal, “emekli olacak mısınız?” sorusuna verdiği, “emekli mi? Ne emekli? Yunanlılardan sonra birbirimizle dövüşeceğiz, birbirimizi yiyeceğiz (Hale, 1996 s. 66)” cevabı sadece o dönemin değil, genel olarak rejimin “yeni” karakteri hakkında ipucu veriyor olsa

gerektir. Taktik gereği savaş sırasında gerçek niyetlerin gizlendiği ve savaş sonrasında bırakıldığı, Mustafa Kemal'in *The Times* ile yapılan ama yayımlanmayan⁵⁴ mülakatındaki şu sözlerden anlaşılabilir: “dış düşmanlarımızla savaşmayla bu türden bir iç siyasî mücadeleyi eşzamanlı yürütmek benim için olanaksızdı (Hale, 1996 s. 66).

Muhtemel muhalefet liderleri Kurtuluş Savaşı'na katılmış olan generallerdi ve tabii olarak Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarıydılar. Ancak Mustafa Kemal eski bir ittihatçıydı ve siyaseti [belki askerlikten daha iyi] biliyordu. Süreç içinde “her türlü hileci-komplocu-darbeci yöntem ve aracı büyük bir ustalıklarla kullanacak, Bizans-Osmanlı-İttihatçı yöntemleriyle tam bir Osmanlı askeri olduğunu kanıtlayacaktı (Başkaya, 1999 s. 327).” Kendisine “siyasî bir komplo düzenlendiğini”, TCF'nin “Şeyh Sait isyanını teşvik ettiğini”⁵⁵, İzmir suikast girişiminde “silah arkadaşlarının da yer aldığı” türünden iddialarla kendisine muhalefet eden silah arkadaşlarını buna pişman etti. Böylece, Mustafa Kemal'e rağmen siyaset yapılamayacağı büsbütün belli edildi (Hale, 1996 s. 66-77).

1926 itibarıyla Türk ordusunun sonraki 20 yıllık öyküsü, ordunun aktif siyasete bulaşmaktan geri durduğu ender bir sükûnet dönemidir. Bu genel olarak böyle devam etti ve askerler sıkı sıkıya geri planda kaldılar. Ordunun bu sadakatinde en önemli rol Fevzi Çakmak'ın oldu. Genelkurmay Başkanlığı resmî olarak kabineden ayrı olmasına karşın, kabine toplantılarına düzenli olarak katıldı ve Atatürk ve İnönü ile olan uzun birlikteliği sayesinde askerî işlerin yürütülmesinde geniş bir özerklikten yararlandı (Hale, 1996 s. 78).⁵⁶

Askerî örgütlenme açısından 1923'te kurulan model korundu. Askerî modernizasyon ise genel olarak ihmâl edildi. “Ordunun taşlaşmasına izin verildiği” abartı olsa da, 1940'lara gelindiğinde Türk ordusu tehlikeli bir biçimde eskimişti. Silahları birinci Dünya Savaşı'ndan kalma ve nakil araçları hâlâ katır ve atlara bağımlıydı. Bunun bir sebebi bir yönüyle Fevzi Çakmak'ın muhafazakâr yapısıyken, bir

---

⁵⁴ Michael M. Finefrock, *From Sultanate to Republic: Mustafa Kemal Atatürk and the Structure of Turkish Politics, 1922-1924* (doktora tezi, Princeton University, 1976)'dan aktaran (Hale, 1996 s. 66).

⁵⁵ Laçiner, isyanın aylar öncesinden hazırlandığını bilindiğini ve bastırılacak kıvama gelmesi için el altından uğraşıldığını belirtir. İsyanın sonra TCF'den Komünist Parti'ye tüm muhalefet ezildi (Laçiner, 2009 s. 21).

⁵⁶ Askerî bürokrasi siyasete karışmamayı bir anlaşma ile kabul etti. Buna göre Genelkurmay başkanı kabinedeki koltuğunu bırakacak, meclis de askerî bürokrasiyi doğrudan doğruya denetleyemeyecekti (Heper, 1974 s. 113). Ayrıca, Osmanlı'dan miras kalan subayların yüksek özgüvenlerinin onları meşru iktidara el koymaya kadar götürebileceği tehlikesiyle, orduya 1930 kadar “ölçülü disiplin”le 30'dan sonra ise “katı disiplin”le yaklaşıldı (Akyaz, 2006).

nedeni de savunmaya fazla kaynak aktarılmamasıydı. Bu durgunluk sadece Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda tehlikeli bir pozisyonda kalmasına yol açmadı aynı zamanda, eski komutanlar ile 1950'lerde üst rütbelere yükselecek olan subaylar arasındaki kuşaksal ve entelektüel farkı da açacaktı (Hale, 1996 s. 79).

İlke olarak ordunun hükümetten resmî ayrılığı iki savaş arası dönemle sınırlı kaldı. Siyasî açıdan ise ordunun hayatî işlevi, er ve erbaşlar arasında laik-ulusalcı” prensipleri yaymak, memleketlerinde döndüklerinde birer nefer olmalarını sağlamaktı. Mustafa Kemal'in ya da tek parti döneminde ordunun siyasetten uzak tutulduğu, Mustafa Kemal'in bunu özel olarak arzuladığı sıkça vurgulanır. Bu bir yönüyle doğrudur. Tabii Kemalizm'in ve “devrim”lerin bekçiliği yapmak ya da muhaliflerin ve vergi mükelleflerinin korkulu rüyası olmak siyaset olarak kabul edilmediği takdirde... 1935 tarihli Ordu İç Hizmet Kanunu'yla silahlı kuvvetlerin rolü belirlenmişti. Buna göre Kanun'un 34. Maddesi “Silahlı kuvvetlerin Anayasa'da belirtilen Türkiye Cumhuriyeti'ni Türk anayurdunu korumak ve kollamaktır” diye emreder (Hale, 1996 s. 79-80).⁵⁷ Kurtuluş Savaşı'nda oynadığı rol ve daha sonra Mustafa Kemal'in yanında yer alarak “Kemalist devrimin destekleyicisi, silahlı gücü ve güçlü dayanağı” olması ordunun siyasetin içinde ve hatta önemli belirleyicisi olduğuna işarettir (Özdağ, 1991 s. 44 vd.) (Akyaz, 2006 s. 422). Ordu bir nevi, “kendi kıışlada, fikirleri iktidarda” durumundaydı.⁵⁸ Ayrıca, hepsi birer Osmanlı subayı olan Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak'ın tecrübeleri ve onun beslediği kaygı, aslında ordunun egemen sınıfa rakip olabilecek bir iktidar odağı olarak güçlenmesini engellemektir (Cizre, 2009 s. 141; 2005 s. 66).⁵⁹

2. 1945-1950 Döneminde Ordunun Siyasetteki Rolü

Hale'a göre Karpat'ın “1946'dan 1950'ye kadar ordunun siyasî mücadeledeki rolünün hiç önemli olmadığı” görüşü abartılıdır. Gerçekten de, subaylar arasında

---

⁵⁷ Birand da Atatürk'ün şu sözlerini aktarır:

“... Türk milletinin ve onun Silahlı Kuvvetleri'nin başarılı olması için düşmanını tanıması gereklidir. Türkiye'yi “Dinamik İdealine” varmaktan alıkoyan iki kuvvet vardır. Biri dış düşmanlardır... Fakat bizim için bunlardan daha zararlı, daha öldürücü bir sınıf daha vardır; o da içimizden çıkması muhtemel olan hainlerdir (Birand, 1986 s. 139).”

⁵⁸ Parlar'ın da belirttiği gibi 1920-1946 arası şeflerin askerî karizması nedeniyle kendini iktidara yakın gördüğü, bu nedenle rejimi gözetim altında tutma dışında siyasî bir eylem içinde olmadığı bir dönemdir (Parlar, 2007 s. 23).

⁵⁹ Bizzat Mustafa Kemal'in kendisi de, genç subayları kendilerini devrimin bekçileri gibi düşünmeye özendirerek ordunun rolü ile ilgili bu geniş yorumu teşvik etti ve bu öğretisi, askerî eğitim sistemiyle güçlendirildi. Türk devrimi dersleri, Ankara'daki askerî okulların eğitim programlarının zorunlu bir bölümüydü (Hale 1996, 80).

sürmekte olan siyasî hareketlere aldırılmazlık etmediğini gösteren yer altı faaliyetleri görülmektedir. Bir kısım subay asr-ı saadetin –yani tek parti döneminin- sona ermemesi için diğer bir grup da hilesiz bir şekilde seçimlere gidilmesi için mücadele ettiler (Hale, 1996 s. 87-90; Akyaz, 2006 s. 59-61)

D. Çok Partili Dönem ve Darbelerin Sosyo-Ekonomik Arka planı

Türk militarizminin tanımlayıcı özelliğine ve ideolojisine, bu ideolojinin işlevine değinilmişti. Türk militarizminin “sınıfsal” kökenini daha iyi anlayabilmek için özellikle askeri müdahalelerin iktisadî arka planına bakmak elzem görünüyor. Militarist olsun ya da olmasın işçi hareketlerine ve sol akımlara genel olarak bir hoşnutsuzluğun olduğu açıktır. Ama Türkiye’de egemen zümrenin gelişen burjuvaziye karşı takındığı tavır çok daha ilgi çekicidir.⁶⁰ Öyle ki, 1920’lerden bu yana hâkim zümre, TCF ve Serbest Fırka’da temsil edilen dönemin zayıf burjuvazisinin ve gelenek ile uzlaşan bir modernleşme perspektifi ile ortaya çıkışına izin vermemiş, aynı geleneğin temsilcisi DP’yi kapatıp temsilcilerini idam etmiş, DP’nin devamı olan AP’yi muhtırayla indirmiş, 70’lerde asker-bürokrat elitin “medeni toplum” proje tekeline fiilen kıran siyasî partilerin tümünü ezmiş ve dağıtmıştır (Laçiner, 2009 s. 22).

1. 1960 Darbesi’nin Hazırlık Aşaması

DP göreve geldikten birkaç ay sonra silahlı kuvvetlerin tepesinde temizlik yaptı. Genelkurmay başkanı dâhil kuvvet komutanları görevden alındılar. Ancak temizliğin tam amacı –muhtemel darbeyi önlemek mi, yoksa bir ilkenin sonucu olarak mı olduğu-belli değildi. Yine bu dönemdeki yasal düzenlemeler de orduyu siyasetten uzak tutmaya yönelikti. Tüm asker ve askerî öğrencilerin oy kullanma hakkı alındı. 1949’da Genelkurmay, başbakandan çok, savunma bakanına karşı sorumlu hâle getirildi. Bu şekilde Türkiye’deki pratik, pek çok demokratik ülkedeki pratikle bağdaşır hâle geldi.

Özdağ’ın tespit ettiği üzere, İnönü dönemi ordu için, 1939-1944 yılları “Kemalist devrimin bekçisi” olduğu, 1944-1950 arası ise “Kemalist devrimin iktidar ortaklığından

---

⁶⁰ Genel olarak, burjuvazinin sisteme hâkim olduğu ve işçileri sömürdüğü, devleti de bu doğrultuda kullandığı Marksist ideolojinin sıkça vurguladığı bir hususken Türkiye’de burjuvazinin ezilen taraf olmasının iktisadî olmayan gerekçelerle açıklanamayacağı düşüncesindeyiz.

çıkarıldığı” dönemler olmuştur (Özdağ, 1991). Bu tespit, sadece 1945 sonrası değişimi göstermesi bakımından değil aynı zamanda, tek parti döneminde oluşan “büyük koalisyon”u oluşturan unsurlarında birini göstermesi bakımından da önemlidir. Dolayısıyla, askerî müdahaleler, bu tespit ışığında⁶¹ daha bir anlamlı olmaktadır.

Yine Özdağ’ın aktardığı kadarıyla tespit edilebilen ilk darbe girişimi, Kur. Yb. Faruk Ateşdağlı’nın 1951 yılındaki girişimidir. Bu girişimin özelliği, sadece DP iktidarına karşı değil, genel olarak sivil iktidarlara karşı, uzun vadede iktidarı ele geçirmeyi amaçlayan bir girişimdi ve Türkçü-popülist bir düşünceye sahipti (Özdağ, 1991 s. 75).⁶² Ancak öyle görünüyor ki, Ateşdağlı’nın grubu tek parti döneminden çok da rahatsız değildir ve sivil yönetim değişir değişmez (yani henüz “darbe şartları” oluşmamışken) bir darbenin hazırlıklarına girişmiştir. Bu da bize, DP ne yaparsa yapsın iktidardan düşürüleceğini, “büyük koalisyon”un yeniden kurulacağını göstermektedir.

DP iktidara geçerken, ordu görünüşte arka plana geçti. Aslında 1960 müdahalesi, 1952 yılında NATO’ya girmiş –dolayısıyla seçilmiş sivil bir yönetimin orduya üstünlüğünü varsayan bir sisteme dâhil olmuş- bir ülkede beklenilmeyecek bir durumdu. Ancak paradoksal bir biçimde bu üyelik birçok subayın önce “duygusal” bir tepkiye vermesine, daha sonra da gitgide radikalleşmesini sağladı (Akyaz, 2006 s. 43-56; Hale, 1996 s. 91). Örneğin General Esengin, sırf NATO’dan yardım alındığı için DP’nin, tüm tarihî geleneklere ve ordunun onuruna ters düşen tavizler verdiğinden, yabancılara denetim hakkı verildiğinden, emir-komuta zincirinde onlara üstünlük verdiğinden yakınmaktaydı (Akyaz, 2006 s. 51).

1948’in ordusu donanım ve örgütlenmesiyle 1920’lerdekinden çok az farklıydı. Bu gerilik Batı’lı ülkelere askerî kaynak akmasını sağladı. Bunu dışında Amerikalılar askerî eğitim sisteminde de köklü bir reformu öne çıkardılar. Amerikan sistemi, küçük ve orta dereceli subayların önemini artırmış, yine bu subayların eğitim kapasitesi

---

⁶¹ Özdağ bu tespitiyle, “olması gereken”den sapışı kasteder. Ancak biz kastedilen sürece katılmakla beraber, Birinci Bölüm’de betimlemeye çalıştığımız “büyük koalisyon”un dayandığı ekonomi politik arka plan çerçevesinde Özdağ’ın tanımının aksini düşünmekteyiz.

⁶² Girişimin her türlü siyasi iktidara karşı kurulmuş olması, hem de kurulduğu tarihin “erken” bir döneme tekabül etmesi Karpat’ın 1960 darbesiyle ilgili, “Demokrasinin korunması için gerekli bir adım olarak meşrulaştırılan darbe esas olarak, 1923-1950 arasında Türkiye’yi yönetmiş olan CHP’ye yönelik tehdide (şayet böyle bir tehdit varsa) bir cevap olarak tasarlanmıştır” tespitini doğrulamaktadır. Nitekim ilerde de anlatılacağı üzere, darbeye sebep olarak gösterilen siyasî ya da iktisadî hususların “daha vahim” niteliktekileri tek parti döneminde yaşanmıştı.

artırmış ve bu subaylarla, “biz İstiklal Harbi’nde” diye söze başlayan yaşlı kuşak arasındaki farkı artırmıştı. (Akyaz, 2006 s. 52-56). Dolayısıyla, birçok alt ve orta rütbeli subay için bu reformlar yeterli değildi. Özellikle, eski değerlere bağlı generalleri etkisizleştirmek için üst rütbelere dokunulmuyordu.⁶³ Hatta aksine Menderes generalleri sisteme entegre edecek mükafatlarda bulunmuştu. Ama paradoksal olarak, DP üst rütbelilerin tepkisinden kaçınırken, tepede bir temizlik bekleyen alt ve orta rütbeli subayları kızdırmıştı. Bu, genç kuşağın profesyonel kaygılarını artırdı. (Statüden kaybindan kaynaklanan bu) kızgınlık DP’yi indirmenin nedenlerinden biri hâline gelecekti. Subayların kızgınlığı, eğitim amacıyla gönderildikleri NATO ülkelerindeki profesyonel olanakların, Prusya hiyerarşisine göre düzenlenen Türkiye’dekinden daha iyi olması da artırdı (Karpaz, 2010 s. 239; Hale, 1996 s. 91-93). DP’nin yüksek kademe yaptığı tek tasfiye 1950 yılında, İnönü’ye bağlı generallerin darbe yapacağı ihbarından sonra olmuştu (Akyaz, 2006 s. 65-66).

1960 Darbesi’ni planlayıp gerçekleştiren grubun oluşumu İstanbul’daki Harp Okulu’nda başlamış görünüyor. Bu arada Ankara’da da genç subaylar arasında iki ayrı grup oluşmaktaydı. Bu iki grup daha sonra İstanbul’da birleşmiş ve bunu kutlamışlardı. Grup kendine bir lider ararken Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin’i de denemişti. Ergin kendisine yapılan liderlik teklifini hem “bilgece” geri çevirmiş, hem de onu suçüstü tutuklamamıştı (Hale, 1996 s. 95-96).⁶⁴

Daha sonra “Dokuzlar” adıyla anılan tutuklamalarla ilk kez bir komplo kamuoyuna yansımış oldu. Olayın önemli sonuçları olmuştur. Bu tasfiyeyle Menderes darbe tehlikesi kalmadığına ikna olmuş olabilir. Örgüt de artık daha ihtiyatlı davranması gerektiği kavramıştı (Hale, 1996 s. 95-97).⁶⁵ Tutuklanmalardan fiilen etkilenmeyen tek grup Koçaş’ın grubuydu. Koçaş, darbenin lideri gibi davranacak bir üst rütbeli general bulunması gerektiğini kavramıştı. Böylece general arayışlarına başlayan örgüt Cemal Gürsel’le kurulan irtibatla “kısmi bir evet” duyunca bu amaçlarına ulaştılar (Akyaz,

---

⁶³ Aslında Milli Savunma Bakanı Seyfi Kurtbek muhtemel bir temizliği savunuyordu ve hatta bir reform planı da hazırlamıştı. Ancak Kurtbek’in Enver Paşa misali orduyu temizleyip Bakanlığı iktidarı ele geçirmede bir araç olarak kullanacağı söylentileri yayılınca reformdan vazgeçildi. Bu karar oldukça pahalıya mâl olacaktı.

⁶⁴ Akyaz’a göre Milli Savunma Bakanı’na yapılan bu teklif, askerî müdahale arayışlarında başka bir örneğine görülemeyecek nitelikte olmasının yanı sıra, siyasî iktidarın içine düştüğü aczi göstermesi bakımında da önemlidir (Akyaz 2006, 100).

⁶⁵ Ayrıca Örgüt, Menderes’in “orduyu kötülemesi” algısıyla genç ve orta düzeyli subayların desteğini kazanmış ve zaten tasfiye etmek istedikleri Güventürk’ten kurtulmuştu (Akyaz 2006, 101-102).

2006 s. 108). Ancak darbe sonrası bir kısmının başını yiyecek olan “pastayı paylaşma” savaşı, daha darbe olmadan başlamıştı.⁶⁶

1958’e gelindiğinde siyasî tansiyon iyice artmıştı. Ulus gazetesi 1958 Mayıs’ında Atatürk’ün, “gençliğin reformları koruması gerektiği” anlamına gelen sözlerini manşet yaptı.⁶⁷ Yine İnönü patırtılı bir meclis toplantısında, “şartlar mecbur ettiğinde, ihtilâl milletlerin meşru hakkıdır” ünlü sözünü sarfetti (Hale, 1996 s. 99-101; Akyaz, 2006 s. 80-81, 121-122).⁶⁸ Darbeye az bir süre kala “555 M (beşinci ayın beşinci günü saat beşte)” olarak adlandırılan büyük bir miting organize edildi.⁶⁹ Özellikle ordu mensupları gösterilere yol açıyor, yer yer onlara eşlik ediyordu. İstanbul ve Ankara’da sıkıyönetim ilan edildi. Bazı subayların tutuklanması protesto etmek için bin kadar subay ve Harp Okulu öğrencisinin Çankaya’ya yürüdüğü olay ordu üzerindeki denetimin neredeyse tamamen yitirildiğini gösterdi. Kontrolü kaybeden sadece iktidar değil aynı zamanda, ordu da subay gösterilerinde yaşanan ve hiyerarşiyi allak bullak eden olaylar nedeniyle kontrolü yitirmişti (Akyaz, 2006 s. 120-126; Hale, 1996 s. 101-102). Darbe için gerekli ortam oluşturulmuştu. Ancak darbeyi meşrulaştırmak için öne sürülen sebeplerin meşru olup olmadığına ilişkin, “DP ne yaparsa yapsın iktidardan düşürüleceği” yönündeki tespitimizi hem seçimlere iki ay kaldığı gerçeği hem de, kendisine darbe liderliği teklifi götürülenlerden biri olan Cevdet Sunay’ın şu ifadesi doğrulamaktadır: “Bu şekilde hareket tehlikelidir, vazgeçin. Esasen hükümet birkaç haftaya istifa edecek (Akyaz, 2006 s. 115).”

2. 1960 Darbesi’nin Sosyo-Ekonomik Arka planı

1960 darbesi 1923’ten beri ülkeyi yönetmekte olan sivil ve askerî elitler arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktasıydı. “Demokrasinin korunması için gerekli bir adım olarak meşrulaştırılan darbe esas olarak, 1923-1950 arasında Türkiye’yi yönetmiş

---

⁶⁶ Örneğin Alparslan Türkeş, “ülkenin hâlâ geri olduğunu, Atatürk devrimlerinin tamamlanmadığını ve ülkenin sorunlarının “muhafazakâr köylü bir kitleye” hesap vermek zorunda kalmayacak radikal bir rejimle çözülebileceğini” yani kısaca totaliter bir askerî diktatörlüğü savunuyordu (Hale 1996, 99).

⁶⁷ İlerde de görüleceği üzere bu “gelenek” daha uzun yıllar sürecek, bir gazete “bu sefer silahsız kuvvetler halletsin” gibi militer bir cümleyi manşet yapabilecekti.

⁶⁸ İnönü, partisinin kapatılacağı varsayımıyla bu sözleri söylemişti ancak, aslında CHP’nin kapatılmak istenmesinin darbe nedenlerinden biri olduğunu kabul etmek de zor görünüyor. Çünkü daha sonra değinileceği üzere, cuntayı oluşturan üyelerden “Ondörtler” adıyla anılan grup CHP’ye de DP’ye olduğu gibi eleştirel yaklaşıyordu (Karpat, 2010 s. 242-244).

⁶⁹ Yine bu da, gelenek hâlini alan olaylardan biridir. “Zinde Kuvvetler” olarak adlandırılan gruplardan biri olan (sivil ya da asker) “aydın gençler”, harekete geçilmek istendiğinde kullanılacak malzeme olarak görüldü ki geçtiğimiz yıllarda “Cumhuriyet Mitingleri” olarak adlandırılan ve okullardan otobüs otobüs öğrenci taşınan mitingler bunlardan biriydi.

olan CHP'ye yönelik tehdide (şayet böyle bir tehdit varsa) bir cevap olarak tasarlanmıştır (Karpat, 2010 s. 281-282).” Darbe örgütlenmelerinin 1954’lerde başladığı düşünülünce Bayar’ın 1960’dan sonra yaptığı bir röportajda sarfettiği “DP’yi silah kuvveti ile iskat etmek (düşürmek) teşebbüsü 1954 seçimlerinden, onu iktidardan uzaklaştırmak için başka çare kalmadığı anlaşıldıktan sonra başlamıştır” sözleri anlamlı görünüyor (İba, 1998 s. 170).

Menderes’in ordu karşısındaki tutumu muğlak olmakla birlikte, devletin savunucusu olarak onun tarihsel rolünü takdir ediyor ancak, zamanla merkezîyetçi-devletçi-elitist bir konuma gelmesinden, idarî adem-i merkezîyet isteyen gruplara dostça davranmamasından ve tüketici bir sınıf olarak millî gelirden hakkından daha fazlasını almasından rahatsızlık duymaktaydı. Bu nedenle, Birinci Bölüm’de anlatılan sosyal ve iktisadî mücadele, sivil-asker bürokratik vesayetinin azaltılması konusunda da kendini gösterdi. DP’nin orta-sınıf politikaları enflasyona sebep olmuş ve askerinin alım gücünü, prestijini ve nüfuzunu azaltmıştı. Ancak ordunun modernizasyonu anlamında belli başlı istekleri de yerine getirmişti (Karpat, 2010 s. 282). Dönemin iktisat politikaları “rejimin” rayından çıkabileceği ihtimâlini artırmıştı. Çünkü devlet memurları tek parti döneminde toplumun ayrıcalıklı kesimini temsil ediyordu. 1950’den itibaren kaynaklar başka alanlara kaymaya başladı. 60’a yaklaşıldığında bu kesim ciddi kayıplara uğramıştı (Üskül, 2004 s. 198-199). Hale’a göre de Menderes’in orduyu salt malî anlamda ihmâl ettiği düşüncesi, gerçeklere dayanmıyor.⁷⁰ Yine de birçok subay hükümetin bilerek orduyu kaynaklardan yoksun bıraktığına inanır hâle geldi. Bir söylentiye göre Menderes’in “ben orduyu yedek subaylarla da yönetim, kravatlı şövalyelerin burunlarını kıracağım” sözleri –ki kendisi bunun asılsız olduğunu söyleyecektir- üzerine daha da kızdılar.⁷¹ Tabî 1954 sonrası dönemde yüksek enflasyona bağlı olarak gelirlerinin düştüğü doğrudur. Ama bu genel olarak ekonominin tüm kesimlerinde bir gelir kaybı doğurmaktaydı ve DP’nin oyları da zaten buna bağlı olarak düşüyordu (Hale, 1996 s. 94). Ama esas sorunun geçici maddî kaygılar olmadığı ve subayların gözünün çok daha yüksekte olduğunu, “hiçbir zaman satın alınamayacaklarını ve hiçbir

⁷⁰ Genelde yükselen GSMH’ye oranı olarak savunma harcamaları 1950’lerde düşmedi. Kaldı ki oran düşse dahi, eğer GSMH büyüyorsa, gelir artmaya devam edebilir. Gerçekte DP’liler, ekonomik büyüme potansiyelinin önemli bir bölümünü Türkiye’nin askerî gücünü korumaya feda etmeyi sürdürdüler.

⁷¹ Genelkurmay’ın 1949’da MSB’ye bağlandığı, dolayısıyla da ordu komutanı ya da üst rütbeli subayların Başbakan’ın muhatapları olmaması, Menderes’in bu sözü söylediği iddiasını zayıflatıyor (İba, 1998 s. 170).

ekstra ücret ya da ayrıcalığın siyasî kaygılarını teskin edemeyeceğini (Hale, 1996 s. 94)” ileri sürmelerinden anlaşılabilir.

Karpat’a göre Menderes’in üst rütbeli subayları aşağılamak ve ordunun toplum içindeki itibarını hiçe sayması ve subayların geçim zorluklarını görmemesi gibi hataları olmuştu (Karpat, 2010 s. 15). Şüphe yok ki bazı subaylar ta başından beri CHP’ye sadıktılar ve DP’den hoşlanmıyorlardı.⁷² Bir kısmı da DP’nin 1950’deki zaferini selamlamış, ancak sonradan hayâl kırıklığına uğramıştı. DP işadamlarına, serbest meslek sahiplerine ve (zengin) köylülere dayanmaktaydı ve hâliyle, -tek parti dönemine sadık, asr-ı saadet özlemi duyan- subaylara daha az önem veriliyordu. Yeni rejim altında, ordu ve sivil bürokrasinin temsil ettiği “devlet”ten çok bireysel vatandaş, ulusal kalmama ana motifi olarak teşvik edildi (Hale, 1996 s. 94). Kaçınılmaz olarak birçok subay, Türk siyasî kültüründe geleneksel olarak sahip oldukları merkezî rollerinden yoksun bırakıldıklarını düşünmekteydi. Bu açıdan subayların kendi haklarında geliştirdikleri üstünlük imajı ve topluma yukarıdan bakışı, sivil hükümetlere karşı güvensizliği aynı zamanda da, ordunun kendi militarist kültürünü üstün görmesi ve bunu değiştirmemekte ısrar etmesi, bu elitist militarist kültürün demokrasiyle asla uyuşmadığını görmemesi onları müdahale itmiş olabilir (Karpat, 2010 s. 15). Ancak bu “geleneğin” devlet tarafından kurumsallaştırılmış ve bir süre sonra meşruiyet kaygısından sıyrılmış bir gelenek olduğu gerçeği önemlidir. Zira bu geleneği yıpratma konusundaki köylü, tüccar ve ayan çabası Birinci Bölüm’de anlatılmıştı.

Aslında siyasî iktidarın otoriterleşmesinin ve memurların –ve bu arada askerlerin- hayat standartlarının kötüleşmesinin “bir darbe gerekçesi” olarak sunulması manidardır. Çünkü eğer “otoriterleşmek” kıstas alınacaksa, tek parti döneminde üzerinde baskı kurulacak bir sivil toplum ve siyasî örgütlenme dahi ol(a)madığı, yani bu dönemin en ılımlı döneminde bile bir “diktatörlüğün” hüküm sürdüğü; iktisadî olarak da, yine bu diktatörlük döneminde sivil asker bürokrasi ve onların güttüğü sanayi burjuvazisi dışındaki tüm halk kesimlerinin “tarladaki samanı yemek zorunda kaldıkları” düşünülürse, hem bu “darbe gerekçeleri” konusunda hem de “askerin rahatsız olduğu

---

⁷² Sadakatin boyutları o kadar acıklıdır ki ordu, Ankara-Erzurum arasında uçuş yapan bir grup askeri uçaktan şehir ve köylerin üzerine “milletin birlik ümidi olan İnönü’nün şahsı etrafında toparlanılması gerektiği”ni ifade eden beyannameleri atarak CHP’nin gençlik kolları gibi çalışmıştır. Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Çeltüt Matbaası, 1966’dan aktaran (Yıldız, 2000 s. 15).

koşulların halkınkiyle ne kadar kesiştiği hususunda ipucu edinebiliriz.^{73,74} Bir subay müdahalenin sebebi olarak şu ifadeleri kullanmıştı:

“Demokratlar... Bir yanda yokluk içinde bir yaşama, hemen yanında akıl almaz bir para hırsı, eğlence, lüks ve sefahatin olduğu diğer bir yaşantıya sebep oldular. Materyalizm her şeyin efendisi oldu. Ahlaki düşünce ve hisler yok oldu... Demokrat Parti hükümetinin sadece bu alanda yaptıkları işler, vatana ihanetle suçlanmaya ve ölüm cezasına çarptırılmaya yeterdi (Karpaz, 2010 s. 323).”

Müdahaleden sonra muvazzaf subaylar yüksek miktarda konut kredisinin, denklere olan sivil memurlara göre iki kat maaşın ve isteklerine göre bir emir eri ya da ayda 200 TL alıyorlardı. Hâl böyle olunca yasaklı DP'nin taraftarları, devrik hükümeti materyalizmle suçlayan ama kendi yaşam standartlarını yükselten ordunun durumundaki tezatlığı dile getirdiler (Karpaz, 2010 s. 334).

Öyle görünüyor ki, Ordunun müdahalesine sebep olan hayatî unsur, bahsi geçen mesleki şikâyetlerden yanında parti politikasıydı da. İktidarın dışında kalmak CHP'nin hoşuna gitmedi.⁷⁵ Aslında DP Halkevleri ve Köy Enstitüleri gibi tek parti yönetiminden devralınan şüpheli kurumlar dışında tek parti döneminin temel kurumlarına

⁷³ Genel olarak devlet memurlarının, özel olarak da ordu mensuplarının yaşadığı statü kaybını, Kenneth Fidel'in aktardığı ve eski bir piyade albayına ait olan şu sözler daha net açıklıyor: “Ordu, zarar gören tek grup değildi... öğretmenleri ve devlet memurlarını da bir kenara attılar. Artık şehirlerin iyi kısımlarında oturamıyorlardı... Bu insanlar yıllarca şeref duydukları her şeyden mahrum bırakıldılar – yüksek hayat şartları ve yeni zengin çiftçi ve tüccarlar nüfusun en ileri kesimi olma şeref ve saygınlığını yok ettiler (Hale, 1996 s. 95).”

Karpaz'ın bizzat görüştüğü subaylar da, ev sahiplerinden, bahşişi düşen subayların onlarla ilgilenmemesinden, pahalı ürünleri onlara göstermeyen dükkân sahiplerinden, ailelerin kızlarını onlara layık görmemesinden, ek iş yapmak zorunda kalmalarından vs. şikâyet etmekteydi. Yine daha 1954'lerde kurulan ilk örgütlerden birinin kurucularından bir subayın, “örgütün ismini İade-i İtibar Cemiyeti koymak niyetinin olduğunu söylemesi oldukça manidardır (Karpaz, 2010 s. 321, 323). Farklı subaylar konuya ilişkin şunları söylemiştir:

“Siz siviller için, bir general üst düzey bir subaydır; bizler için ise... yarı tanrı, tüm genç subayların ulaşmak istediği ideal konumdur. Genç subaylar bir generalin kapıyı açıp sivil bir bakan karşısında eğildiğini görürlerse bu değerler sistemi ne olur? (Karpaz, 2010 s. 322)”

“Ordunun millî kültürdeki önemini azaltmak için her yola başvurdu. Asker olmanın bir insanı gerçek adam ettiğine dair eski inancı yok ettiler (Karpaz, 2010 s. 322).”

“Bir seferinde bir arkadaşımın izin günümde İzmir'de bir restorandaydık. İçerisi varlıklı siyasetçiler ve iş damlarıyla doluydu. Çalışanlar bütün hürmet ve ilgisini onlara yöneltmiş, kimse bizimle ilgilenmiyordu. Arkadaşıma döndüm ve bunun böyle devam edemeyeceğini söyledim (Karpaz, 2010 s. 323).”

⁷⁴ Darbeci Subaylardan biri şöyle yazacaktı:

“Bütün bu kurumların –ordu, üniversite, basın- manevi gücü 27 Mayıs öncesine göre çok zayıflamıştı. İki yıl süren kısır darbeci eylemler halkın gözünde bu kurumların saygınlığını bitirdi. Saygınlığı azalan aydınlar... kendilerini halktan ayrı bağımsız bir sınıf olarak gördüler, milleti yönetme fırsatını kullandıkları için toplumsal ayrıcalıklar elde ettiler. Bu ayrıcalıklar kendilerine verilmemiş olsaydı toplumun asla modernliğe ulaşamayacağına dair mutlak bir inançları vardı. Türkiye'nin kurtuluşu bir aydınlar oligarşisinin kurulmasıyla olacaktı gibi... Planton'dan beri halka dayatılan bir fikirdir bu (Karpaz, 2010 s. 343).”

⁷⁵ Gerçekte, İslamcı yayın organlarının kışkırtmaları sonucu A. Emin Yalman'a yapılan suikast sonrası DP dini konularda daha hassas davranmıştı. Nitekim bu sırada *Büyük Doğu*, *Sebilürreşad* ve *İslamiyet* gibi yayın organlarına dava açılmıştı (Akyaz, 2006 s. 83).

dokunmamıştı ancak, giderek kabuk değiştiren ve setleşen CHP'nin yeni kuşağı DP'nin politikalarını yine de kabul edilemez olarak görüyordu (Karpaz, 2010 s. 285-286).

Darbenin temel etkisi, sözde sosyalistler dâhil olmak üzere CHP'nin radikal devletçi-laik kanadının bazı mensuplarının devletin etkili konumlarına getirmesiydi. Bunun dışında, DP'lilerin mahkemeye çıkartılması, toprak ağlarının özel kamplarda toplanması, DP'lilerin servetlerinin kaynağını araştırmak üzerine komite kurulması gibi "sınıfsal" tedbirler Ordunun radikal kanadı ve sivil danışmanlar tarafından hayata geçirildi (Karpaz, 2010 s. 287).⁷⁶

Darbe sonrası iki önemli olay yaşandı. Birincisi binlerce subayın emekli edilmesi oldu. Diğeri de sivil yönetime geçişe itiraz eden ve MBK içinde ilk gerçek krize neden olan ve Türkeş ile diğeri 13 radikal, 13 Kasım 1960'da komiteden atıldı (Hale, 1996 s. 119). 14'ler olayıyla radikal olduğu iddia edilen 14 subay görevden uzaklaştırıldı ve parti içindeki radikaller iktidarı doğrudan ele geçirme araçlarından mahrum kaldılar. Radikaller, devletin ekonomide mutlak hâkimiyet kurmasından yanaydı. Bağımsız dış politikadan yana, tabii olarak milliyetçi ve laiktiler. Bu grup ticaret merkezli bir girişimci sınıfın yükselişine ve geleneksel devletçi-elitist değerlerin aşınmasına karşı tipik bir bürokratik-aydın reaksiyonu temsil ediyordu (Karpaz, 2010 s. 287-288).⁷⁷

14'lerin yönetimden uzaklaştırılmasıyla sivil yönetime pürüzsüz geçildiği izlenimi verilir. Ancak gerçekte silahlı kuvvetlerde ciddi homurdanmalar olmuştu. Kara ve hava kuvvetlerinde Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) olarak bilinen bir bakıma gölge bir yapı oluşturuldu.⁷⁸ Aydemir ve Seyhan gibi MBK'ya ta baştan alınmamış iki subay da Mürted Grubu kurmuştu. Daha sonra bu iki grup Mürted üssünde 70 alt rütbeli subayla Mürted Protokolü olarak bilinen belgeyi imzaladılar. Böylece daha bir yıl bile geçmeden subaylar eski alışkanlıklarına geri dönmüşlerdi. SKB MBK'dan silahlı kuvvetlerdeki terfi ve atamalara karışmaması ve bundan böyle komiteden atılmalarının olmamasını isteyen bir

---

⁷⁶ Karpaz'a göre Doğu Anadolu'da 240 kadar toprak zengininin tutuklanarak Sivas'ta tutulmaları ve "hangi yolla zenginleştiklerinin araştırılması" amacı darbenin toplumsal amaçları olmadığı fikrini çürütmüştür (Karpaz, 2010 s. 333). Hale'a göre bu uygulamanın diğeri bir sebebi de, bu ailelerin potansiyel muhalif etnik grup üzerinde büyük bir nüfuza sahip olmasıydı (Hale, 1996).

⁷⁷ Dolayısıyla müdahaleyi tetikleyen bir unsur olarak DP'nin, kurucu ideolojinin askerî kanat aracılığıyla yeninden tanımlanarak siyasette ağırlık kazanmasını engelleyici bir tavır içinde olması gösterilebilir (Cizre, 2009 s. 147).

⁷⁸ Karpaz'a göre SKB, Türkiye'nin siyasî kaderini şekillendirmede MBK'dan daha etkili oldu (Karpaz, 2010 s. 332).

Ültimatom verecek ve bunda da başarılı olacaktı. MBK'nın istekleri kabul etmesiyle SKB içindeki şahinlerin eli güçlenmiş oldu (Hale, 1996 s. 126-128).

Referandumdan sonra, gelecek seçimler için yürütülen kampanyanın aldığı yn hem SKB'yi hem de MBK'yı ciddi derecede endişelendirmişti. Çünkü hayır oyları %38'e kadar yükselmişti. Ancak 15 Ekim'de yapılan genel seçim sonuçları MBK'nın konumuna daha büyük bir meydan okumaya neden oldu. Bu durum SKB içindeki şahinleri harekete geçirdi. Talat aydemir gurubu sonuçların millî iradeyi tam yansıtmadığına ve müdahale etmeleri gerektiğine karar verdiler. Böylece 21 Ekim Protokolü ortaya ıktı. Buna göre yeni TBMM toplanmadan önce duruma müdahale edileceği, iktidarın milletin hakiki ve ehliyetli sahibine tevdi edileceği, (ama bir yandan da) siyasî partilerin faaliyetlerinden men edileceği, seçim sonuçları ve MBK'nın fesh edileceği ilan ediliyordu. O sırada İstanbul valisi olan Refik Tulga'nın Metin Toker'e, sadece okuma yazma bilenlerin oy kullanmasına izin verileceğini, bunun da "milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine iktidarın tevdi" anlamına geleceğini söylüyordu (Hale, 1996 s. 131-132). Bu protokole karşılık Cevdet Sunay ve kuvvet komutanları, 21 Ekim Protokolünü kabul etmemek için belli tavizler vermeyi öngören bir ankaya Protokolünü kabul ettiler. Buna göre İnönünün başbakanlığı ve Grsel'in cumhurbaşkanlığı partiler tarafından desteklenecekti. Böylece zoraki bir evliliğe dayanan koalisyon kurulmuş oldu (Hale, 1996 s. 132).

1961 Anayasası da, bir yönüyle "büyük koalisyonu" tahsis eden, bir yönüyle de kısmen zoraki bir uzlaşmaya dayanan tarzda kaleme alındı.⁷⁹ "Bu reformların amacı Demokratların yaptığı gibi devlet kaynaklarının dağıtım şeklini değiştirmeye kalkışacak veya Kemalizm'e karşı bir söylem geliştirecek herhangi bir siyasî oluşumun potansiyel gücünü sınırlamaktı (Cook, 2008 s. 245-246)." Darbe, eski iktidar koalisyonu – bürokratik-aydın-askerî elitlerin- yeni bir sivil düzenin doğuşuna karşı yeniden başa geçmek ve asrısaadetin- yani tek parti diktatörlüğünü- yeniden tesis etmeyi hedefleyen sınıfsal bir tepkiydi ve anayasası da bunu yansıtıyordu.⁸⁰ Ancak halk meseleye yeni

⁷⁹ Gayet "liberal", mevcut gçlerin "alma" mücadelesine girişmelerini engelleyecek, onlara "hak"larını peşinen "veren", belli başı bütün anayasalarını inceleyip en iyi hükümleri seçen, her şeyden önemlisi bahsi geçen "okuma yazma bilmeyen" halkın "yanlış" yola sapmasını önleyecek bir seçim sistemi ve bürokratik vesayeti sağlam temellere oturtacak anayasal mekanizmalar getiren bir anayasa hazırlandı.

⁸⁰ Başkaya'dan yapılacak bir alıntı darbeyi ve anayasasını özetler niteliktedir:

anayasa gözüyle değil, yaşam ve geleneklerinin tahrif edilmesi gözüyle bakıyordu. Nitekim yapılan ilk seçimde DP'nin devamı olan Adalet Partisi yine iktidara taşınca da bu sefer de devreye ikinci plan sokuldu ve önce İnönü'ye azınlık hükümetleri kurdurtuldu. İktidarı teslim etmek kaçınılmaz hâle gelince de, zaten kendi yaptıkları ve yürütmeyi baştan zayıf tuttıkları anayasayı sonuna kadar kullandılar (Karpaz, 2010 s. 243-244, 289-290).⁸¹ Aynı zamanda bu kişiler, başlangıçta iktidara çok kötü hazırlandıklarını, birçok hata yaptıklarını ve birçok noktada sivil yönetime geçişin bir kısa mesafe koşusu hâlini aldığını kabul etmeye hazırlar (Hale, 1996 s. 133). Bu bize, sonraki müdahalelerin aksine ordunun, devletçi-bürokratik koalisyondaki konumunun henüz küçük olduğunu gösterir. Darbenin bir önemli sonucu da kardeş kavgasını önlemek şöyle dursun, Abdi İpekçi'nin Orhan Erkanlı'ya gönderdiği mektupta belirttiği gibi, bu “amacın” tersini başarmıştı. Darbenin ürünleri, sonraki yıllara nefret tohumları ekti (Hale, 1996 s. 133).

Darbeyle birlikte Osmanlı'da defalarca ezilen sivil toplum benzeri unsurlar, bir kez daha ezilmişti. Bu ilk Cumhuriyet darbesi şu soruyu sordurtuyordu: “Kapıkulları”nın bu zaferi bir süreklilik arzedecek miydi? Karpaz, 1970'de *The American Historical Review*'da yayınlanan yazısını şu sözlerle bitiriyordu:

Fakat mutlaka belirtmeli ki ordunun sivil, demokratik bir düzeni kabul etmesi, ordu içinden gelen bir düşünce sonucu değil. Siyasî önderlik konusunda sivil kesimin iddiasını ortaya koyuşundaki büyük başarıdan dolayıdır. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan, gerçek bir sivil toplumun tesisine giden asırlık süreç nihai aşamasına girmiş oldu (Karpaz, 2010 s. 344).⁸²

3. 1961-1970 Döneminde Askerin Siyasetteki Rolü

Darbe sonrası silahlı kuvvetlerin tutumu da belirsizlik içindeydi. Ahmad'ın işaret ettiği gibi, iki çatışmalı mirası, darbenin meşruluğunu savunma ve aynı zamanda

---

Bir kere tarihsel ve toplumsal perspektiften bakıldığında, bir darbe anayasasının, ‘ileri’ olması mümkün değildir. Zira, darbeler her zaman varolanı muhafaza etmek, değilse önceden kaybedileni yeniden kanmak için yapılır... Ülkeye Özgürlük getirmek cuntacı bir subay klüğünün işi midir? Aslında 27 Mayıs darbesi, 1946-1950 ‘muvâzaa muhalefeti’ ve DP ‘iktidarı’ döneminde, ‘asıl devlet partisi’ aleyhine kaybedilen mevzileri yeniden kazanma girişimiydi. 1961 Anayasası da esas itibarıyla bu kayıpları ödünleyici ve takviye edici hükümler içeriyordu. Bir kere ordunun bürokrasi içindeki konumu takviye edilmiş, ordu sistem karşısında ‘özekleştirilmişti’; ikincisi tabii... ‘asıl devlet partisi’nin sahneye çıkmasını gerektirmeden işlerin kotarılmasını sağlayacak kurumlardı.

⁸¹ Bu, Ordunun daha kısa bir süre önce “demokrasiyi DP'nin gazabından kurtarması” istemiyle göreve çağrılmasıyla birlikte düşünülünce oldukça manidar görünmekte ve devletçi-radikal aydınların zihin dünyasına ilişkin ipuçları vermektedir.

⁸² Bu yazıdan topu topu bir yıl sonra “büyük koalisyon”, ‘bozulan düzeni yeniden tesis etmek’ üzere yeniden müdahale etti. Bu müdahaleyi de, ordunun sürekli olarak siyasî ve iktisadî vesayetini artırdığı yenileri takip edecekti. Öyle anlaşılıyor ki, sivil toplumun makûs talihi, kısa dönemde düzelecek gibi görünmüyor.

parlamente demokrasiyi koruma mirasını devralmışlardı. Ama bu “demokrasi”, DP’lilerin genel af kampanya yürütme faaliyetini içermeyen bir demokrasydi. Meclisin bir af kanununu gündeme almasıyla, eski cuntacı yeni senatör Mucip Ataklı ikinci ve “daha korkunç” bir müdahale “uyarı”sında bulundu (Hale, 1996 s. 135-136).

Radikallerin darbe hedeflerinde bir soğuma olmamıştı. AP’li vekillerin söyledikleri her söz onları “kızdırmaya” yetiyordu. İnönü ve Sunay ortamı sakinleştirmeye çalışıyordu [zira koalisyon adına alınabilecek her şey alınmıştı]. Sunay bir toplantıda SKB’nın dağıtılması ve askerlerin kışlarına dönmesi gerektiğini söyleyince bundan rahatsız olan SKB üyeleri ikinci bir protokol için hazırlandılar. 9 Şubat Protokolü adlı bu protokol teknik bazı detaylar dışında ayrıntısı bilinmeyen bir protokoldü. Ama amacı darbeydi. Ertesi gün ek bir protokol daha hazırlandı. Örgüt, hareketin hem üst düzey komutanların hem de hava kuvvetlerindeki önemli subayların desteğini alacağını varsayıyordu. Ancak iki beklenti de gerçekleşmedi.

1960-1971 arası çok ciddi 2 askerî kalkışma Albay Talat Aydemir tarafından yapıldı ancak başarılı olamadı.⁸³ 1970’e gelindiğinde ordu içindeki saflaşma ve gerginlik hat safhaya ulaşmıştı.

4. 1971 Muhtırası’nın Sosyo-Ekonomik Arka planı

Siyasî arenanın yumuşamasını AP’nin kazandığı iki seçim takip etti. Bu, muhaliflerde homurtulara yol açtı. Diğer yanda, “aşırı” sol örgütler ve siyasî partiler de siyasî arenada boy göstermeye başlamıştı. 60’ların sonuna doğru siyasî arenada, solun, eğer anayasal yollardan iktidara gelemelerse devrim yoluyla, silaha başvurarak başa geçmeye inandıkları bir uç noktaya savruldukları görüntüsünü verir. Bunun yanında yüksek öğrenimdeki sorunlar çatışmayı daha da şiddetlendirdi. Öğrenciler, 27 Mayıs’ın kahramanları olduklarını düşünüyorlardı. Gösterilerin vanasını kapatmak artık mümkün değildi.⁸⁴ Ayrıca 1968’de Paris’ten gelen öğrencilerin başarılı ayaklanma haberleri de

⁸³ Bu arada Senato’da Mucip Ataklı “Kemalist düşünceler dışındaki zihniyetleri tasfiye” edecek “hukukî bir ihtilâl” öneriyordu (Hale, 1996).

⁸⁴ Burada önemli bir parantezi açmak gerekir. Nitekim gerçekte öğrenci olayları artmış olmakla birlikte, ordunun olayları bilerek belli bir seviyeye yükselttiği (örneğin bir koleje bomba atılması), böylece bir muhtıranın verileceği MGK’da elini güçlendirmek istediği, yıllar sonra Aksiyon’a konuşan dönemin devrimcilerinden denizci subay Sarp Kuray’ın ifadeleriyle somutlaşmıştır (Aksiyon, 09.01.2006).

gösterilerin şiddetini iyice artırdı. Son olarak örgütlü işçi hareketleri de artmış, sendikalar güçlenmişti. 1970’de, TÜRK-İŞ’den ayrılan 6 sendikanın kurduğu DİSK’in, kitlesel mitingler düzenlemekteydi. İstanbul ve Kocaeli’nde sıkıyönetim ilan edilmiş bütün grevler yasaklanmıştı. Öte yandan merkez sağda bölünmeler yaşanıyor ve Demirel aşırı sağ ve solun dayattığı tehlikelerin üstesinden gelemeyeceği görüntüsü veriyordu (Hale, 1996 s. 154-159). Dolayısıyla, 27 Mayıs’la kurulan ve sistemi devletçi-bürokratik tarzda dizayn eden koalisyonda çatlak oluşmuş, gruplar “verilen” hakların ve kendilerine çizilen “sınır”ların dışına taşmıştı. Süreç, 27 Mayıs’ın kazanımlarını yeniden tahsis edecek şekilde yeniden dizayn edilecekti.

Muhtıra 12 Mart 1971’de verilmiş Demirel, “muhtıra ile Anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değildir” diyerek istifa etmişti ancak, muhtıranın arkasındaki olaylar çok açık değildi. Çünkü 12 Mart’ta cuntalar, iç içe bazen de birbirinden ayrı müstakil gruplar olarak çalışmıştı. Nitekim yapılması gerektiğini düşündükleri müdahalenin yöntemi konusunda – 27 Mayıs’ta olduğu gibi- ayrışıyorlardı. Öyle ki, muhtıranın verilmesinden sonra üst rütbeli subaylar, muhtıranın silahlı kuvvetlerdeki radikal unsurların çok daha sert ve tahrip edici müdahalesini engellediği düşüncesini yaydılar. Muhtıradan sonra bazı asker ve siviller tutuklanarak yargılandı. Bunların içinde en dikkat çekici olan Madanoğlu’ydu.⁸⁵

1971’deki 12 Mart Müdahalesi gücünü Ordunun devletçi elitistlerle ve CHP’yle işbirliği geleneğinden alıyordu (Karpaz, 2010 s. 294). Nitekim öyle görünüyor ki, silahlı kuvvetlerle hükümet arasındaki çatışma 1970-1971’de ağır ağır gelişti ve 1965’ten sonra varılan uyuşmaya son verir duruma geldi. Fikirsiz ayrılıkların görülmesi ise doğrudan müdahale konusunda isteksizlik doğurdu (Hale, 1996 s. 163-169). Bu nedenle muhtıradan sonra “partiler üstü” bir kabine kurulması düşünüldü. Zira daha önce belirtildiği gibi partiler kendilerine çizilen sınırların dışına taşıyor “büyük koalisyonu” bozuyordu. Tabii bu yeni “partiler üstü” kabineye liderlik etmesi uygun görülen CHP’li Nihat Erim “partiler üstü”lüğün gereklerini ihlal anlamına gelmiyordu.⁸⁶ Sonuç

---

⁸⁵ Hâlâ karanlıkta olan bu dönemde aslında üst kademedede de çok daha radikal darbe planları yapılmıştı. Madanoğlu, yazar Doğan Avcioğlu’yla birlikte bir taslak oluşturmuşlardı. Buna göre Madanoğlu Devrim Genel Konseyi’nin başkanı, Avcioğlu da genel sekreter olacaktı. Madanoğlu sonunda aklanmıştı ancak, aslında yetkililer komplonun pekâlâ farkındaydılar. Zira komploculardan biri sanılan Mahir Kaynak aslında MİT ajanıydı (Hale, 1996 s. 160-163).

⁸⁶ Çünkü CHP “büyük koalisyon”un üyelerinden biriydi. Nitekim Erim de, üniversite ve devlet memurlarından ve eski ordu mensuplarından oluşturduğu kabinesiyile “büyük koalisyon”un diğer unsurlarını da gözetti.

itibariyle 27 Mayıs'a tekrar geri dönmüştü. Bu müdahaleye CHP'den gelen tepki sonraki müdahale olan 1980 darbesinin niteliğini ya da mevcudiyetini önemli ölçüde etkileyecekti. Çünkü İnönü muhtıraya destek verirken, sonrada partinin başına geçecek olan Ecevit karşı çıktı. Zaten Ecevit'in Kemalizm'den uzaklaşır görünmesi de zamanla Ordu ve CHP'nin arasını açtı (Karpaz, 2010 s. 294-296). Bu gelişmenin konumuz açısından önemi, asker ve sivil bürokrasinin aslında bir örgütlenme olarak CHP'yi de bir araç olarak görmesi ve devletçi-elitist perspektiften uzaklaşılmasını birinci öncelik hâline getirmesidir. Nitekim bu anlamda 1980'nin hiçbir tarafa dayanmadığı iddiası, CHP'nin bu değişimi göz önüne alınca daha iyi anlaşılacaktır.

5. 1980 Darbesi ve Sonuçları

1970'in sonlarında şiddet olayları iyiden iyiye artmış görünmekteydi. Ayrıca 1977 seçimlerinden de salt çoğunluğu saplayan bir parti çıkmadı. Seçim sisteminin küçük partilere tanıdığı avantajlar sayesinde, bu partiler hayatî roller oynayabiliyor, sistemi allak bullak edebiliyorlardı. Genel anarşi karşısında komutanlar sessiz kalamazlardı çünkü "kapı" tehdit altındaydı.

Şiddet olaylarının engellenemediğine daha önce değinilmişti. 1973 ile 1980 yılları arasında yaşananlar "kötü birer anı" olarak sürekli anlatılıyorsa da, döneme ilişkin hâlâ çoğu şey bilinmiyor gibidir. Zira faili meçhullerin faileri meçhul müydü? Taksim katliamı, sağ ya da sol herhangi bir örgüt tarafından yapılabilecek bir eylem miydi? "Olayları bizzat yönettik" diyen, dönemin aktif paşası neyi kast etmişti? Tabii Demirel'in, "darbe öncesi ordu aynı imkânlarla sahipti. Sıkıyönetim vardı, madem bütün olayları durdurabiliyorlardı neden bunu 11 Eylül'de yapmadılar" sorusu, ya da Evren'in "şartların olgunlaşmasını bekledik" derkenki şartlar kaç cana tekabül etmişti? Sonuç olarak darbenin bilinmeyenini bilenenden çok gibi görünüyor. Ancak asıl önemli olan "darbeye zemin hazırlayan şartlar" değil, darbenin neyi amaçladığıdır.

1980'e gelinen süreçte Türkiye'yi yöneten koalisyondunun yapısında gerçekleşen derindeki yoğunlaşmaya ve hayatî öneme sahip bir noktayı vurgulanmıştı. Bu olgu, Ordunun zamanla CHP'den soğuması şeklinde ifade edilebilir. 1980 müdahalesinin önemli bir yönü, saha komutanlarına kadar danışılarak planlanması, anayasadan temel

işleyişe kadar her şeyin ayrıntısına kadar planlanmış olması ve halkın desteğinin alınmasına özel olarak önem verilip, darbenin herhangi bir sivil ya da bürokratik grupla özdeş görünmemesine çalışılmasıydı (Karpat, 2010 s. 297-299).⁸⁷

Uygulamaya konan temel felsefe “asrısaadet dönemi”ndeki gibi, devlet otoritesinin idarenin siyasal ihtiyaçlarıyla uyumlu olarak ve “sosyal, ekonomik veya ideolojik kaygılardan kaçınarak sıkı bir şekilde hayata geçirilmesi” oldu. Bunun dışında, ne 1950 sonrasında olduğu gibi orta sınıflara ve seçilmiş iktidarlara dayanan, ne de 1960’dan sonra yapılmaya çalışıldığı gibi devletçi-elitist-ayrıcalıklı zümrelere dayanan bir yapı kurulmayıp, devletin ve orta sınıfın konumun yeniden planlandığı bir koalisyon kurulmaya çalışıldı (Karpat, 2010 s. 301, 306). Aslında bu oldukça “rasyonel” bir adımdı. Çünkü ayrıcalıklı zümreye dayanan bir yönetim halkı ‘çevre’ partilerine daha sıkı bağlayacağı gibi, orta sınıfın yani ‘çevre’ye dayanan bir yönetim de devletçi-elitistlerin tüm ayrıcalıklarını ortadan kaldırabilirdi.

Cuntacıların hazırladığı anayasa genel anlamda yürütmeyi güçlendirmekte ve daha çoğunlukçu bir yapı arz etmekteydi. Ancak, sivil yönetime geçişten sonrası için en fazla önem kazanan hususlar, Evren otomatikman cumhurbaşkanı olacağı için cumhurbaşkanının yetkileri ve beş cunta üyesinin altı yıl boyunca görev yapacağı Cumhurbaşkanlığı Konseyi’nin görevleri ve ayrıca ağırlığı artırılmış MGK idi (Hale, 1996 s. 220). Zira “büyük koalisyon” bu sefer işini şansa bırakamazdı. Bu nedenle, asker yönetimden çekilse dahi, siyasetteki ağırlığını devam ettirebileceği bir düzen kuruldu. Herkesin “çizilen sınırlar dâhilinde kalması”, “verilen haklara” razı olması gerekiyordu. Ayrıca temel hakların “sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliği sağlamak... amacıyla kullanılamazlar” hükmüyle yönetilenlerin “sınıfsız ve kaynaşmış” olması hedefleniyordu.⁸⁸

Kasım 1982’de yeni anayasanın yürürlüğe girmesiyle generaller, Siyasi Partiler Yasası’nın yürürlüğe girmesiyle siyasî yapılanmanın ikinci aşamasına girdiler. Yeni

⁸⁷ Bundaki amaç 1960 sonrasında yaşananların, yani DP geleneğinin yeniden iktidara gelmesi “sorununun” halledilmesi ve yeniden “darbe koşullarının oluşmaması”ydı. Gerçekten de ordu kendisinin de aktif olarak yer alacağı, bir daha darbe yapmaya gerek kalmayacak bir düzen inşasına girişti (Cizre, 2005 s. 60-62).

⁸⁸ Aynı şeylerin yönetenler için geçerli olduğunu söylemek zordu. Zira ilerde değinileceği gibi OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu) yoluyla ordu, iktisadî olarak da özekliğini ciddi bir şekilde artırmıştı. Aslında yeni sistemi en iyi Ecevit’in askerlerin gerçek bir demokrasi değil de ancak, “sivil elbise içinde bir ordu rejimi” kuracağını söyleyen sözleriydi.

yasa siyasî partilere pek çok bürokratik kısıtlama getirdi. Özellikle geçici maddelerden biri, MGK'ya kurucu üyeleri veto etme hakkı tanıdı ki, bu madde siyasî yeniden biçimlenmeyi sağlayacak çok geniş bir yetki sağladı. Cuntacılar, rejimi devam ettirecek bir parti kurulmasını düşünüyordu. Bu amaçla Turgut Sunalp'e MDP (Milliyetçi Demokrasi Partisi) kurdurtuldu. Seçimlere meşruluk katmak için bir de ılımlı bir sol parti kurulması öngörülmüştü. Necdet Calp'ın Halkçı Partisi de bu işlevi görecekti. Son olarak da Turgut Özal liderliğindeki ANAP (Anavatan Partisi) kuruldu. Özal önce Evren'i ziyaret etmişti. Bu görüşmeyle ilgili anlatısında, Evren'e bir parti kurmak istediğini, Evren'in de ona "Evet olur; istihbarat servisimiz yüzde 5'ten fazla oy alamayacağınızı bildiriyor" dediğini ve bu deneyimin kendisine istihbarat servisinin ne olduğunu öğrettiğini aktarır. Bunun dışında siyaset sahnesine çıkmaya çalışan partiler, geçici madde kullanılarak engellendi (Hale, 1996 s. 221-226).

II. ASKER-SİVİL İLİŞKİLERİ VE ASKERİN KONUMU

Modern devletlerin bir özelliği feodal yapılardan farklı olarak "güç kullanma tekeline" sahip olmasıdır. Yine feodal yapıdan farklı olarak modern devletler daimî bir orduya sahiptir. Bu ordu, merkezî iktidarın emri altında hareket eden, insana değil rütbeye olması anlamında hiyerarşik, "rasyonel" olarak tanımlanmış amaçları gerçekleştirmek için tasarlanmış ve nihayet zikredildiği üzere daimîdir. Modern devletlerde şiddeti tekelleştirilir ve bununla "suç ve ceza"nın hukuk ilkelerine göre, önceden belirlenmiş kurallar esasına göre, önceden belirlenmiş mahkemeler tarafından yapılması amaçlanır. Nitekim şiddetin tekelleşmesinin toplum tarafından arzuya şayan olarak kabul edilmesini ise şiddet olaylarındaki azalma sağlamıştır. Böylece ordu, modern devlete güç ve güce dayalı saygınlık verdi. Gücün verdiği bu saygınlık ise, Weber'in deyiimiyle "gücün genişlemesi" demektir. (Coşkun, 2009 s. 273-275)"

Ancak ulus-devletlerin güvenlik siyasetlerinin, hiç de "masum" olmadıklarının ve bizatihi kendilerinin güvensizliğe sebebiyet verdiklerinin görülmüş olması öncelikle değinilmesi gereken bir konudur (Coşkun, 2009 s. 394-404).

Hem ulus-devletlerin sahip olduğu özelliklerden hem de, tüm bu dönüşüm ve zafiyetlerden kaynaklanan durumdan öte, silah yetkisine sahip kişi ve kurumların

toplumsal konumu, her zaman ve her yerde, az ya da çok huzursuzluk ve gerginlik nedenidir. Yine asker-sivil ilişkileri ya da askerin sistem içindeki pozisyonu her zaman bir anlaşmanın eseri olmayabilir. Nitekim tarihin her döneminde ordular, kendilerine biçilen rollerin dışına çıkarak siyaset sahnesine girmiştir. Örneğin, M. Ö. 6. Yüzyıl'da, Atina sitesinde Peisistratos, askerler aracılığıyla iktidarı devirme eylemini gerçekleştirmiştir. Yine Osmanlı'da yeniçeriler, ordunun modernize edilmeye başlamasından itibaren sık sık ayaklanmış ve padişahları değiştirmiştir. Yakın zamanda (1958'lerde), gelişmiş bir ülke görünümünde olan Fransa'da dahi askerî darbe girişimi olabilmektedir. Yine 1958 ve 1975 yılları arasında 101'den fazla başarılı veya başarısız askerî darbe girişimi olmuş ve bu darbe girişimlerinin yapıldığı ülke sayısı 50'yi aşmıştır (Öztürk, 1993 s. 30).

Türkiye'nin de durumu çok farklı değildir. Türkiye'de ordunun konumu, bahsi geçen modern niteliklerden alabildiğince uzaktır. O her şeyden önce geleneksel düzende kendisine biçilen rolü aşmış, onu kurumsallaştırmış ve modern olanla harmanlayarak gücüne güç katmıştır.⁸⁹ Etkin bir toplumsal meşruiyeti cumhuriyet sonrası dönemde tarihsel şartların da yardımıyla edinse de o, varlığı belirlenen değil, varlığını belirleyen bir pozisyonda olmuştur. Bunu şüphesiz oluşturduğu özerklik sayesinde başarmıştır. “Ordunun özerklik fonksiyonu onun devletin sürekliliğini sürdürme etkiliğinden kaynaklanmaktadır. Ordu açısından devletin sürekliliğinin sürdürülmesi bir anlamda tarihî bürokratik Türk devletler sisteminin sürdürülmesidir (Pusat, 1996 s. 69-70).”

Türkiye, ordunun sivil siyasî iktidara tâbi olduğu demokratik ülkelerdeki “susan ordu konuşan halk” özelliğini taşımamaktadır. Ancak, parti-devlet bütünleşmesinin hâkim olduğu askerî bir diktatörlük de değildir. Bu nedenle Türkiye'deki rejimin karma yapısını “pretoryen cumhuriyet”⁹⁰ olarak tanımlamak mümkündür. Kimi yasal, kimi kısmen sahip olunan özerk ve üstün konum ve bu yapıda türetilen zümresel üstünlük ve

---

⁸⁹ TSK mensupları, neredeyse 200 yılı bulan modernleşme çabasına rağmen, askerliği profesyonel bir tarzda algılayamamış, geleneksel zihin yapısını korumuştur. Nitekim askerler, kendilerine mesleklerini ifa edebilmek için verilmiş olan “silahlar” için “bizim” diyebilmektedirler. “İrtica brifingleri”nde Askerler “ellerinde silahlar bulunduğunu ve bunu dışta olduğu gibi içte de kullanabileceklerini” söylüyorlardı. Ordunun pretoryen özelliğini bunsan daha iyi anlatabilecek bir örnek olmasa gerekir.

⁹⁰ “...askerlerin yönetime müdahalesini ve yürütme organı üzerindeki hâkimiyetini ifade etmek üzere kullanılan ‘proteryenizm’ eski Roma’daki ‘proteryen muhafız’lardan mülhem bir terimdir. Roma İmparatorluğu’nda, pretoryen Muhafızlar imparatorun yönetimi altında etkin bir siyasal güç hâline gelmişlerdi; o kadar ki, imparatorları tahta çıkaran ve tahttan indiren siyasî amaçlı eylemlerde bulunmaları da olağan sayılır olmuştu. Bu durum, son dönem Osmanlı siyasetindeki ‘Yeniçeri’ etkisine benzemektedir (Erdoğan, 1998 s. 329-342).”

ayrıcalıklar pretoryen cumhuriyetin ayırıcı özellikleridir (İnsel, 2009 s. 44). Bu sistemde her grup kendi niteliği ve yeteneklerini yansıtan araçlar kullanarak etkin olmaya çalışır. Bu “araç” ordu söz konusu olunca “darbe” türevlerine tekabül eder. Azgelişmiş ülke sistemi olan pretoryen sistemde askerler, daha çok ücret ve daha çok sosyal mevki ile ilgilenirler (Mazıcı, 1989 s. 72). Nitekim Türkiye’de de [Kökü tarihte olmakla birlikte] pretoryen merkezî zümre TSK, bu “araç”ı cömertçe kullandı ve rejimin pretoryen özelliğinin arttığı 1980 Darbesi’yle birlikte, giderek daha fazla içine kapanan ve kendi kendini üreten bir toplumsal zümreye, bir toplumsal sınıfa evirildi (İnsel, 2009 s. 45).⁹¹ Sivil ve askerî elit gerçekleştirdiği reformların Türk toplumu için en iyisi olduğunu düşünmüş olabilir ancak sonuç, ağırlıklı kendi çıkarlarına yönelik bir siyasî sistemin oluşmuş olmasıdır. Nitekim rejim hangi kulvarda seyrederse seyretsin ordu ve müttefiklerinin güçlerini sürekli artırmaları tesadüf değildir (Cook, 2008 s. 241).

Öte yandan Türkiye’deki cari sistem pretoryen olmanın yanı sıra militarist olarak da adlandırılabilir. Ancak burada ikili bir ayrıma gitmek ve militarizmi iki başlık altında tanımlamak gerekir. Aristokrasinin yönlendiriciliğinde bir modern-endüstriyel toplum oluşturma ideolojisi olarak militarizm “klasik militarizm” olarak adlandırılır. Klasik militarizmlerde ordunun bizzat yönetime el koyması gerekmez. Zira militer ideoloji ve değerler, devlet aygıtının işleyişine ve özellikle eğitim sistemine içselleştirilmiştir. Buna mukabil askerin, aristokratların organik bir parçası olmadığı, ordunun günlük siyaset içinde bir aktör olduğu, her tür çıkar kavgasının içine girdiği ülkeler “sıradan militarizm” olarak adlandırılır (Laçiner, 2009 s. 13-16).

Laçiner’e göre, ordu odaklı bir Türk militarizminin bu iki türden birine dâhil etmek kolay değildir. Çünkü modernleşme tarihi içinde “klasik”den başlayıp “sıradan”a doğru bir gidiş gerçekleşmiş olmakla birlikte, hem başlarda tam klasik görüntüsü vermemiştir hem de sıradanlaştığı sırada “klasik”in özelliklerini edinmeye çalışır görünmüştür. Gerçekten de, Türk militarizminin aktörleri olan “asker-sivil-aydın (bürokrat) zümre aristokratik bir kökene sahip değildir. Klasik militarizmlerde görülen, “aydınlanmanın bilgi ve fikriyat yelpazesini kendi geleneksel değer ve kabulleri süzgecinden geçirip eleyen”, bununla çatışan diğer modern düşünüş ve referans sistemleri ile yarışan bir yapıda olmamıştır.

---

⁹¹ Bu sınıf Osmanlı kapıkullarını anımsatır niteliktedir. Zira 28 Şubat’ta BÇG tarafından hazırlanan Batı harekât Konsepti adlı belgede tehdit olarak sayılanlardan biri kelimesi kelimesine şöyledir: Türk milletinin dinine, örf ve âdetlerine bağlılığından kaynaklanan tehdit (Türküne, 2007).”

İktisadi dinamizmi elinde bulunduran gayrimüslimleri bir şekilde tasfiye etmiş ve yarışacak alternatif modern düşünüş bırakmamıştır. Modernleşmenin “sivil” aktörlerine –örneğin burjuvaziye- her zaman kuşkuyla yaklaşmıştır. Sistem içindeki tüm muarızları “modernleşme karşıtı” kategorisine koymuş ve onlara iç düşman muamelesi yapmıştır. Bunu yaparken de kendisine ideoloji olarak Atatürkçülüğü seçmiştir. Atatürkçülük, hâkim zümrenin konjonktürel ihtiyaçlarını, iç tutarlılık gözetmeksizin eklemleyebildiği bir ideoloji olmuş, bu ideolojinin aslî saiki de -başta ordu komuta kadrosunun- aslî sahiplerinin siyasî-içtimaî egemenlik konumunu korumak olmuştur (Laçiner, 2009 s. 16-18). Ancak şuna da değinmek gerekir ki, “militarizmin çekiciliği, asker/sivil arasındaki zümresel ve sınıfsal çelişkilerden çoğu zaman çok daha baskın çıkmıştır (Mahçupan, 2009 s. 120).” Gerçekten de, özellikle Osmanlı’nın gerilemeye başladığı yüzyıldan itibaren, kitleler içine girdikleri psikolojinin de etkisiyle, militarist siyasete prim vermiştir.⁹²

TSK, MGK ve Genelkurmay Başkanlığı’nın resmî hiyerarşi içindeki konumu ve denetiminde bulunan malî ve sınaî yapıyla bahsi geçen yapısını pekiştirmiştir. Özellikle 1960 Darbesi’yle TSK karşısında sivil siyasî güçler bütünüyle teslimiyet ilişkisi içine girmiştir. Elbette bunun en büyük sebebi, tarihsel süreç içindeki rolünün yanı sıra, son elli yılda üst üste gerçekleştirdiği silahlı müdahalelerdir. Zira bu müdahaleler, basitçe kâğıt üzerindeki “potansiyel darbe” tehdidiyle sınırlı kalmamış, darbe sonrası oluşturulan kurumlarla özerk yapı geliştirilmiş, son tahlilde darbe yapmaya gerek kalmayacak şekilde sistem inşa edilmiştir. Teslimiyet ilişkisinin ikinci nedeni, Kurtuluş Savaşı üzerinden oluşturulan resmî ideolojidir. Bu resmî ideoloji sürekli olarak beslenmekte ve TSK’nın hâkim konumu doğallaşmaktadır. Üçüncü neden ise, toplumsal yapıyı oluşturan [aslında daha çok oluşturulan] ataerkil normların, ordunun merkezî toplumsal yapısıyla uyum içinde olmasıdır (İnsel, 2009 s. 42-43).

Cizre, üçüncü dünya ülkelerinden farklı olarak, Türkiye’de ordunun, demokrasi ve sivil iktidarı tanınması, demokrasiyi zayıflatma veya sivil otoriteyi ele geçirmeye yönelik bir isteğinin olmaması, sivil-asker ayrımını yok etmemesi, “askerî hükümet” gibi bir fikri olmaması, sivil kurumlara sızmak yerine TSK kanalıyla siyasete ağırlığı koyması,

---

⁹² Birinci Bölüm’de de bahsedildiği üzere, İTC kapitülasyonları kendisi kullandığı ve tamamen bürokratik zümre/sınıf siyaseti güttüğü hâlde yürüttüğü “kapitülasyon karşıtı” propaganda ile halkın ilgisini çekebilmiştir. Yine balkanlardan göç eden muhacirler devlet tarafından gayrimüslimlerden boşal(tıl)an yerlere yerleştirildikleri için bir ömür devletin duacısı olmuş, orduyu her koşulda desteklemiştir.

siyasetteki varlığını maskeleyemeye çalışıp, müdahaleler sonrasında artırdığı anayasal rolleri kullanmaya gayret etmesi gibi nedenlerden dolayı orduyu pretoryen bulmaz. Ancak Cizre, ordunun 1982 Anayasası'yla kaba siyasî müdahalelere gerek kalmayacak şekilde veto gücünü artırdığını da ekler (Cizre, 2005 s. 60-62). Ancak Cizre'nin son ilavesi, bahsi geçen hassasiyetlerin bir "ilke" olmadığını, "müdahaleye hacet bırakmayan bir yapının kurulması"nın bahsi geçen "askerî hükümet gibi bir fikri olmaması" yargısının geçersiz kıldığını gösterir gibidir. Dolayısıyla "müdahaleye hacet bırakmayan" bir düzen bizce "pretoryen" bir yapının varlığı hakkında bir ipucu vermektedir. Kaldı ki, 28 Şubat sürecinde, "büyük koalisyon" güçlerinin mücadelesinde ordu, bahsedildiği gibi "sivil-asker ayrımı"ni yok etmemelik, ya da sivil kurumlara sızmaya çalışmamazlık etmemiş, 1982 Anayasası'yla sağladığı özerk durumu, aynı zamanda sivil kurumları da militerize ederek pekiştirmiştir. Yine her müdahale sonrası demokrasiye dönülüyor olması demokrasiye olan inançtan değil yönetimi daimî elde bulundurmanın "rasyonel" olmamasından kaynaklanmaktadır. Cook'un belirttiği gibi ordu kışlaya dönmekten memnundu, zira subayların hâkimiyetine dayalı kurumsal bir düzenin gelişmesini sağlamıştır. Bu, askerin kışlasından dışarı bir adım bile atmasına gerek kalmadan yönetebildiği bir düzendir. Yine ordu yarı-demokratik kurumların varlığından 3 alanda yararlanır. Birincisi, vitrindeki demokrasi görüntüsü "çağdaş medeniyetler seviyesine" ulaşma söylemiyle uyum taşır. İkincisi, bu yarı-demokratik kurumlar subayların kendilerini siyasetten yalıtılmalarını sağlar. Üçüncüsü, yarı-demokratik kurumlar ordunun halkın nefretinden sıyrılıp, aksine onun saygısını kazanmasını sağlar (Cook, 2008 s. 38).⁹³

Türkiye'de ise TSK, tarihsel koşulların getirdiği "hikmeti hükümet" yoluyla söz söyleme ve talepte bulunmanın yanı sıra, siyasî otorite nezdindeki geniş özekliği nedeniyle demokratikleşmenin önündeki en önemli kurumsal engellerden biri olmuştur (İnsel, 2009 s. 42).

Bahsi geçen paradoksun ve huzursuzluk kaynağını aşmanın ya da en azından yatıştırmanın bir yolu, "güvenlik güçlerinin serbest seçimlerle oluşmuş sivil iradeye tâbi olması ve sivil güçlere kıyasla özel/üstün bir konumun olmamasıdır (İnsel, 2009 s. 41)."

---

⁹³ Ordu özerklik konusunda oldukça hassastır. Nitekim 2003'de, özellikle Savunma Sanayini Destekleme Fonu başta olma üzere ordunun bütçe dışı fonlarını denetim altına aldığı ve 2004'de de ordunun Sayıştay denetiminden muafiyetini feshettiği ve MGK'nın işlev ve yetkilerinde bariz değişikliğe gidildiği bir dönemde (Cook, 2008 s. 292-293) ordu içinde birbiri ardına darbe planları hazırlandı.

A. İktisadî Özerkliğin Araçları

1. Savunma Bütçesi ve Askerî harcamalar

Silah sanayisi konusunda çalışmalar Kıbrıs Harekâtı sonrasında hız kazandı. Parlar'ın ifadesiyle “Militarist ve şoven siyasetlerin pragmatik uygulayıcısı Ecevit” Kıbrıs harekâtı sonrasında savaş sanayisinin oluşumu için her şeyi yapmıştır. Harekât sonrası bir araya gelen sanayiciler silah sanayisinin sorunları ve geleceği üzerine bir seminer düzenlediler. 1975 itibariyle DPT ile Sanayi ve Ticaret Odaları, “silah sanayinin kurulması için eldeki imkânları süratle denetlemek” üzere görevlendirildiler. Bundan sonraki gelişmeler günümüzde askerî sınaî kompleksin oluşumuna açılan koşullara ışık tutar mahiyettedir. Türk tank birliklerinin modernizasyonu kapsamında Koç grubu devreye girmiş ve Braunschweig'teki Luther fabrikası ve Krupp ile ortak, Arifiye'de tank onarım ve montaj tesislerinin kurulması gündeme gelmiştir. Tank zırhı üretimi için gerekli olan çelik, Koç grubu tarafından kurulan Asil Çelik tarafından sağlanmıştır. Öte yandan, bu dönemde, Kırşehir Holding Türk Otomotiv Endüstricileri AŞ, Petkim ve OYAK silah üretim projelerini yönlendiren kuruluşlar arasındadır. Bu silahlanma girişiminin bedeli oldukça ağırdır. Döviz rezervleri 1973 başında 2 milyar doların üzerindeyken 1975 Haziran'ı sonunda 1 milyar dolardan az kalmıştır. 1975'in ilk üç ayında temel giderler % 45 oranında artmıştır. 1975 bütçesinde askerî giderlere % 25 pay ayrılırken, köy kalkınmasına % 5 civarında, tarımsal reform programlarına % 1 civarında, sağlık sektörüne % 4 civarında pay ayrılıyordu. 1980'lerin başlarında yoğunlaşan silah sanayisi çalışmalarının en önemli adımı, F-16 projesidir. Görüşmeleri 3 yıl süren bu projenin anlaşması, 14 Aralık 1983'de 12 Eylül hükümetinin “son icraatı” olarak imzalanmıştır (Parlar, 2007 s. 275-277).

13 Kasım 1985'de “Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme Dairesi Başkanlığının Kurulması” adlı bir yasa çıkarıldı. Yasaya göre, içki ve sigaradan yapılacak kesintiler, akaryakıt tüketim vergisi miktarından yapılacak kesinti, Millî Piyango, müşterek bahis gelirleri, bedelli askerlik gelirleri, ücret dışı gelir ile kurumlar vergisinden pay, oyun salonları gelirlerinin bir kısmından vs. oluşuyordu (Birand, 1986 s. 462-463). Bu tarihten itibaren büyük sermayenin bu sanayiye olan ilgisi giderek arttı. Sabancı Holding Akkardan adlı motorlu taşıtlara transmisyon mili üreten tesislerini geliştirerek

savaş sanayisine adım atma isteğini açıkladı. Koç grubu da otomotiv ve elektrik sektöründeki öncülüğünü silah sanayisinde kullanmak üzere çalışmalara başladı. Alarko Holding de elektronik malzeme üreten fabrikalarında değişikliğe giderek silah sanayisinin ihtiyacı olan tüm elektronik aksamı üretebileceğini açıkladı. Yine Otomarsan, Vestel, Profilo, Teletaş, Ercan Holding mevcut fabrikalarında savaş sanayisine yönelik adaptasyon planları olduğunu açıklamıştı. 1995-2004 yıllarına ilişkin stratejik Hedef Planı'nda 1523 proje için 67 milyar dolarlık kaynak hazırlanmıştı. Bu dönem, tekelci sermaye ile TSK arasındaki işbirliğinin yeni bir aşamaya geçtiği dönemdi. Tekelci sermayeye verilen bir brifingde NATO ve BAB'ın silahlanma işbirliği programlarına Türk işadamlarının katılımı istenmiş "Türk sanayicilerinin bu tür konsorsiyumlardan önemli iş payları alabileceği değerlendirilmekte ve desteklenmektedir" denilmiştir. Tüm bu planlar çerçevesinde parlamentonun nerede yer aldığı ise, "Genelkurmay Başkanlığı'nca onar yıllık periyotlar hâlinde tespit edilen TSK ihtiyaçlarının, TBMM'de onaylanarak sanayiciyi teşvik edecek şekilde yasalaştırılması ve her yıl bütçe yasası kapsamında kaynak aktarılması, bu alanda yatırım yapacak sanayi kuruluşlarına güvence kazandıracaktır" ifadelerinden anlaşılabilir (Parlar, 2007 s. 275-277, 288-293). 1996 Haziranı'nda işbaşına gelen Refahyol'u bu tablo içine oturttuğumuzda müdahaleye neden olan faktörlerden biri hakkında ipuçları elde edilebilir.⁹⁴

Savunma Bütçesi, savunmaya için ayrılan kaynakların % 84'ünü teşkil eder (kalanı, % 15 ile Savunma Sanayii Destekleme Fonu ve % 1 ile de TSKGV'den aktarılır). Dolayısıyla Bütçe üzerinden bir değerlendirme, savunmaya ayrılan kaynakları % 16 kadar eksik gösterecektir. Harcama düzeyi açısından 1979-1988 alt dönemi ile 1989-2002 alt dönemi arasındaki fark çok belirgindir. Bütçe 1988 yılından itibaren - 1994 ve 2001 kriz yılları dışında- çok ciddi bir artış göstermiştir. Ancak yine de 2001'deki düzey 1980 yılı düzeyinin 2 katından daha fazla olmuştur. Öte yandan savunma harcamasının toplam düzeyi kadar, bütçe içindeki konumu da önemlidir. Yaygın söylemde savunma harcamalarının bütçe içindeki payının sürekli düştüğü dile getirilse ve konsolide bütçe içinde bu oran düşüyor görünse de⁹⁵, faiz-dışı bütçe içinde konumunu artırmış (Günlük Şenesen, 2009 s. 271-274).⁹⁶

⁹⁴ Nitekim Şen (2000), sürmekte olan ve bir süre sonra savaşa neden olacak olan gerilimin, Anadolu sermayesinin savunma sanayine giriş açıklamasıyla (Üçüncü Bölüm'de değinilmiştir) erkene alındığı kanısındadır.

⁹⁵ 1979'da % 13.2 iken, 2001'de % 8.0 olmuştur (Günlük Şenesen, 2009 s. 273).

⁹⁶ 1979'da % 13.7 iken, 2001'de % 16.1 olmuştur (Günlük Şenesen, 2009 s. 273).

“Savunma fonundan ayrılan ödeneklerin ve orduya bütçeden tahsis edilen payın merkezî hükümetin harcamaları içindeki yüzdesi askerî özerklik açısından bir ölçüyse, o hâlde denilebilir ki, Türk silahlı kuvvetleri bütçeden kendisine ayrılacak pay konusundaki taleplerini pek güzel kabul ettirebiliyor (Cizre, 2005 s. 72).” Bugün için siyasî iktidar, TSK’nın sadece siyasî alandaki tasarruflarında değil aynı zamanda, askerî harcamaların boyut ve içeriği hakkında da bir sorgulama yapamamakta ve TSK, siyasî iktidarı sadece formel bir bilgilendirme yapıp, bunun ötesine geçmemesine özen göstermektedir.⁹⁷ Aynı zamanda PKK’ya karşı yürütülen savaş da, askerî harcamalar üzerindeki aciliyet havasını ve esrar perdesini artırmıştır (Cizre, 2005 s. 74). Görünüşte harcamalar Milli Savunma Bakanlığı’nın denetimindedir ama bütçe görüşülürken savunma bütçesi gizli görüşülmektedir. Sayıştay’ın denetleme yetkisi ise önce ordu elindeki kamu mallarının denetimi, ardından da askerî alım ve kadrolar olmak üzere zamanla alındı. 1971 Muhtırasıyla başlayan ve devam eden bu süreç, TSK’yı sadece denetim dışına itmekle kalmamış, sorumsuz konumunu da güçlendirmiştir. 1980 Darbesi’nden sonra ise Sayıştay Kanunu’nda yapılan değişikliklerle askerî alım ve sözleşmelerinin denetimi, Sayıştay’ın denetleyemeyeceği istisnalar arasına sokulmuştur (Bayramoğlu, 2009 s. 80-81, 86).

Ayrıca askerî strateji açısından gizli kalmasının hiçbir yararı olmayan bilgilerin dahi gizlenmesi, sembolik olarak, Türkiye’de askerî alanın dokunulmazlığını simgelemesi bakımından önemlidir. Nitekim siyasî partilerin seçim bildirgelerinde askerlik süresinin azaltılması yönünde bir vaatte bulunmamaları da, bu simgenin gücünü göstermesi bakımından anlamlıdır. 2003’te gündeme gelen süre kısaltımı da, hükümetin hiçbir inisiyatifi olmadan, TSK’nın tek başına aldığı bir karar olarak sunuldu. Yine benzer bir konu silahlanma ihtiyacının tanımlanmasında görülür. 1996 yılında yürürlüğe giren, 150 milyarlık bütçeli ve 30 yıllık süreli bir modernleşme programı da ne siyasî güçler tarafından ne de basın tarafından tartışılmamıştır.⁹⁸ Oysa 4 yıl sonra miktar, yıllık

---

Gerçi oran gerçekten düşmüş dahi olsaydı –ki 2003 itibarıyla düşmeye başlamıştır- genel gelir düzeyi yükseldiği için, düşüş oranının sert olması beklenir. Çünkü eski gelirden % 10 ile alınabilecekler yeni gelirden % 5 ile alınabiliyorsa, yeni oranın % 5’e en yakın yerde olması makbul görünür.

⁹⁷ Sivil bir bürokrat 2003 yılında Hasan Cemal’e şöyle yakınmaktadır:

“Bir albay koltuğunun altında bir dosya ile Maliye Bakanlığı’na gelir, ‘işte bizim bütçemiz’ deyip masaya bırakıp gider dosyasını. Genelkurmay bütçesini hazırlar, kimse karışmaz, sorgulamaz. TBMM’de de durum farklı değildir. Plan ve Bütçe Komisyonu’nun gizli oturumunda okunur, iş biter. Kalem dükümü de yapılmaz. Askerî harcamalar konusunda bazı bakımlardan sıfır denetim söz konusudur (Cemal, 2010 s. 31).”

⁹⁸ Son yıllarda bu konuda olumlu gelişmeler mevcuttur. Askerin sahip olduğu kaynaklardan savunma stratejisine kadar yoğun bir şekilde eleştirilmektedir. Aynı süreç Mısır’da da gelişmiş ve muhalif basın bu gayri resmî tabuyu yıkmıştı. Yine her iki ülkede de ordunun bu gelişmelere verdiği yanıt benzer olmuştur. Mısır ordusu, “demokrasi ve

2 milyar dolara yine ordu tarafından indirildi. Öyle görünüyor ki, 1996 yılında belirlenen bu miktar, silah üreticilerini cezp etmek için, biraz rastgele bir biçimde belirlenmişti. Yine askerî harcamaların nedenini oluşturan “iç ve dış düşmanlar” da, TSK tarafından belirlenen ve sivil otoriteye karşı kıskançlıkla savunulan bir konudur (İnsel, 2009 s. 46-50). Öyle anlaşılıyor ki, “iç ve dış düşman yaratma” tekelinin bir denenin de harcamaların ekonomi politikasıdır. Zira tehdit ve ihtiyaç doğru orantılıdır.

Yine TSK'nın üyelerine sağladığı aynî ayrıcalıklar da aynı “sorgulanamazlık” payesini taşır. Orduvelerinde üretilen hizmetlerin maliyeti, askerlik hizmetini yapanların çalıştırılmasıyla sağlanan bedava işgücü hesaba katılmadan hesaplanmaktadır. Ayrıca askerî personele sağlanan lojman imkânı, diğer kurumlara sağlanandan kat be kat fazladır (İnsel, 2009 s. 50-51).

2. Savunma Sanayisi

TSK'nın, alternatif kamu kaynakların alternatif tahsis değerlendirmesi konusunda da diğer alanlardaki özerkliği söz konusudur. TSK'nın malî hareket alanını kısıtlayanlar, bütçenin genel büyüklüğü ve bütçe üzerindeki borç ödemeleri türünden dış etmenlerdir. Ama “tasarruf önlemlerinin” tüm harcamacı kuruluşlara ağır biçimde empoze edildiği kriz döneminde, 1,2 milyar dolarlık uçak ihalesinin Amerika'ya, 600 milyon dolarlık tank modernizasyon ihalesinin İsrail'e verilmesi anlamlıdır (İnsel, 2009 s. 52).

Öte yandan TSK savunma sanayisi konusunda da, sadece ihtiyaç belirleyen değil, üretimin organizasyonu da büyük ölçüde üstlenen bir kurumdur. Savunma sektöründe yer alan yerli şirketlerin cirolarının takriben % 85'i askerî alımlara yöneliktir. Yine savunma sektörünün müşterisi de, satıcısı da, motoru da TSK'dır. Bu yapının, dünyada hızla terk edilen eski Sovyet modeline benzemektedir. Savunma pazarının % 20'si iç pazardan tedarik edilmektedir. İç üretimi gerçekleştiren sanayisi sektöründe, KİT statüsünde MKEK ve Elroksan gibi bağlı şirketler, ASELSAN, HAVELSAN, ASPİLSAN, İŞBİR gibi TSKGV'ye bağlı şirketler, SAVRONİK, HEMA, Elektronik,

---

muhalefet'e değer verildiğini ama bu tarz girişimlerin ulusal güvenliği tehlikeye attığını' söyleyerek karşılık vermiş (Cook, 2008 s. 69), Türk Genelkurmayı ise basını açıkça tehdit ederek 'herkesi dikkatli olmaya ve doğru yerde bulunmaya' davet etmişti (NTVMSNBC, 16.10.2008)

SEDEF Gemi, OTOKAR gibi özel sermayeli yerli ve MİKES, NETAŞ, TELETAŞ, SİMKO vs. gibi yabancı sermaye ortaklı şirketler vardır (İnsel, 2009 s. 52-53).

“Susan millet” isteğini somutlayan bazı örnekler verilebilir. Bunlardan biri Kamu İhale Kanunu’nda öngörülen “savunma, güvenlik ve istihbarat” alımlarının kamu ağırlıklı şirketlere ihalesiz alım hakkı istisnası tanınmasıdır. Bu, askerî vakıf protokolleri üzerinden yapılmakta ve sivil otoritenin izlemesini imkânsız kılmaktadır. Bir diğer örnek şirketlerdir. Türkiye’deki savunma harcamaları pazarında 600 civarında aracı şirket vardır ve hemen hemen hepsi Ankara’da olmak üzere faaliyet gösteren bu şirketlerin içinde yüksek miktarda emekli subay çalışmaktadır. Ayrıca TSK’nın bir tür genişletilmiş personel politikası aracı gibi faaliyet göstermektedir. Sadece TSKGV’ye bağlı kuruluşlar değil, diğer kamu kuruluşları için de bu geçerlidir. Bu kuruluşların yönetim kademelerinde hem emekli subaylar, hem de subay yakınları, Türkiye ortalamasının çok üzerinden bir maaşla istihdam edilmektedir. Yine böyle bir amaca hizmet eden Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) da böyle kendisi için varolan bir zümrenin çıkarlarına cevap vermek üzere biçimlendirilmiştir (İnsel, 2009 s. 55-56).

Cook’a göre Mısır ve Cezayir’den farklı olarak OYAK ordunun yüksek kademeli üyelerine doğrudan kâr getiren rant akışı üretmez. Yine de askerî kurumun millî ekonomiye iyice yerleşmiş olmasının bir anlamı vardır. Subaylar, hem özel hem de kamu sektöründen profesyonel fırsatlar vasıtasıyla kâr elde ederler. Bunun yanında ordunun önde gelen şirketlerle arasındaki ilişki, TSKGV’yi meydana getiren şirketler ve ABD, İsrail ve Rus savunma müteahhitleri ile ilişkileri ordunun ordunun yapı içindeki konumunu gösterir. Dolayısıyla, askerî kurumun Türkiye’nin geçerli ekonomik düzenlemelerinin sürmesinde zorunlu olarak çıkarı bulunmaktadır (Cook, 2008 s. 262).

3. OYAK ve TSKGV

a) OYAK

OYAK’ın kuruluşuna geçmeden önce onu önceleyen başka bir şirketten bahsetmek gerekir. Bu şirket 1922’de Ankara’da kurulan Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi’dir. Dönemin pek çok askerî şöhreti devletin kurduğu bu şirkette toplanmıştır.

Şirketin asker kökenli idare meclisi üyeleri arasında İstiklal Mahkemesi Başkanı Kılıç Ali ve Ali Çetinkaya, Atatürk'ün yaveri Salih Bozok gibi isimler vardır (Parlar, 2007 s. 95).

27 Mayıs Darbesi'nden sonra dönemin hükümetince önerilen *sui generis* bir yasa maddesi Kurucu Meclis tarafından çıkarılan bir "Özel Kanun" ile OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu) adı altında bir oluşum meydana getirerek, hızla onandı (Parla, 2009 s. 201). Olağanüstü bir dönemin ürünü olan OYAK, sahip olduğu hukukî ve kurumsal yapı ve genel olarak orduların işlevleri gözönüne alındığında pek de olağan kabul edilemeyecek bir kurum olarak vücut buldu (Akça, 2009 s. 227-228).⁹⁹

Yasanın "amaç" maddesi "TSK üyeleri için yardımlaşma hizmetlerinin sağlanmasından" bahsediliyordu ancak, son maddenin ayrıntılı listesi, büyük bir ticarî işletmenin silahlı kuvvetlerin kurumsal yapısıyla birleştirileceği gerçeğini anımsatıyordu.¹⁰⁰ Nitekim öyle de oldu. Kuruluşu izleyen on yıl içinde OYAK'ın net değeri % 2400 arttı.¹⁰¹ Gerçekte "yardımlaşma" etkinlikleri, malî portfolyosunun yalnızca % 20'sini oluşturmaktaydı. Nitekim maaş ve yan ödemelere ek olarak, emekli maaşları, ölüm, kaza sigortası hizmetleri, krediler, konut kredisi vb. yoluyla yaşam düzeylerini yükseltmiştir. % 80'i oluşturan kısmın ise çok az bir kısmı üretime yönelik olup büyük kısmı ithalata yöneliktir. Tabii OYAK'ın kurulduğu bu dönem ithal ikamesine geçişin yaşandığı ve kapalı ekonomi modelinin uygulandığını da hatırlamak gerekir (Parla, 2009 s. 201-203). Yatırım faaliyetlerine ithal ikameci sanayileşme döneminde başlayan OYAK "sınaî ve iktisadî faaliyetlerini 5 yıllık kalkınma planlarıyla ve planlarda belirlenen sektörlere uyumlu bir şekilde" yaptığını ısrarla vurgulamıştır. Ancak ithal ikameci sanayileşmeye dayalı sermaye birikim sürecinde planlarda belirlenen sektörler yüksek gümrükler, ithal yasakları, vergi muafiyetleri ve çeşitli teşviklerden en üst düzeyde yararlanan sektörler olduğundan aynı zamanda en kârlı sektörlerdir ve bu sektörlere yatırım yapmak "ulusun kalkınması"ndan ziyade yatırımı

⁹⁹ Nitekim OYAK benzeri kurumların olduğu ülkeler asker-sivil ilişkilerinin pek de "olağan" olmadığı ülkelerdir. Ülkelerin bir kaçı şunlardır: Nikaragua, Şili, Guatemala, El Salvador, Honduras, Ekvator, Kolombiya, Bolıvyaya, Çin, Endonezyaya, Tayland, Mısır, Suriye, Pakistan (Akça, 2010 s. 17).

¹⁰⁰ Öte yandan "üyeler için yardımlaşma" amacı da çok mâsum görünmüyor. Bir general OYAK'ın kuruluş fikriyle ilgili olarak şunları aktarır:

"Öyle bir sistem istiyorduk ki, Silahlı Kuvvetler mensupları sadece hükümetlerin eline bakmasın... devletten hiç para almadan, üyelerinden yapacağı kesintiler ve bu kesintileri işletip sosyal hizmet verecek bu sistemi geliştirdik... (Birand, 1986 s. 279)"

¹⁰¹ 1970 yılı itibarıyla kuruma bağlı şirketlerin etkinlik alanı şöyleydi: Süpermarket zincirleri, emlak etkinlikleri, hisse senetleri ve bonolar, sigorta işlemleri, [en önemlisi de] ortak girişimleri olan Renault için parça ithalat şirketi, lastik sanayisi, petrol ürünleri (Petkim), konserve sanayisi, tarım ürünleri sanayisi, çimento sanayisi.

yapan grupların büyümesi anlamına gelmekteydi. Yine aynı dönemde OYAK'ın, sahip olduğu "karişik" hukukî duruma rağmen –"özel" lehine işleyen- sistemde kamu sektörü değil "özel" sektör tarafında yer aldığı görülür. (Akça, 2009 s. 244). Ordunun, sahip olduğu bu kaynakları ulusal savaş sanayisine aktarma gibi bir düşüncesi de uzun zaman olmadı. Yani bir dönem, yatırım yaparak ekonomiye katkıda bulunmak bir yana, ordunun kendi kendine yetmeyi bile amaçlamadığı, 1970'lerde deniz ve hava araçları yapımına başlanması için kamuoyun yapılan yardım çağrılarında anlaşılabilir Daha sonra bu sektöre TSKGV ile girecektir (Parla, 2009 s. 201-204, 216 vd.).

OYAK'ın sahip olduğu başarının sırrı, "Özel Yasa" çerçevesinde sahip olduğu – ve başka bir örneği olmayan- yasal imtiyazlar ve özel girişimler için bütçeden verilen bir dizi finansal yardımlardır.¹⁰² Diğer sosyal güvenlik kuruluşlarıyla karşılaştırıldığında serbest fonların kullanımında gelir gayeli yatırımlar yapma açısından diğerlerine tanınmayan serbestlik OYAK'a tanınmıştır (Akça, 2009 s. 238). Serveti, kazancı ve tahsil olunacak hesapları, tıpkı hükümetlerdeki gibi üçüncü şahıslara karşı üstünlük hakkına sahiptir. Yine OYAK'ın mal varlığına zarar veren her şahıs ya da kuruluş devlet malına zarar vermiş gibi işlem görür. Yine tüm bunlara rağmen Özel Yasa OYAK'ın Özel Ticaret Kanunu'na bağlı olduğunu söyler (Parla, 2009 s. 205).

OYAK, C. Wright Mills'in "üçlü erk (triumvira)" dediği hükümetin, iş dünyasının ve askerî elitin somut bir örneğidir. Nitekim kurulmasını sağlayan 1961 Anayasası 1960 Darbesi'nin bir ürünüdür ve bu darbe yükselen (ticaret) burjuvazine ve mobilize olan Türk köylüsüne karşı, eski asker-sivil bürokrasi seçkinleri, sanayi burjuvazisi ve kentli aydın kesimler kendilerini güvenceye almaları amacıyla yapılmış, ordunun siyasî rolünü yeniden kurumsallaştırmış bir darbedir. Sayılan kesimlerden hiçbiri toplumsal bir desteğe sahip olamayacakları için, düğüm asker tarafından çözülmüştür. Ancak Parla'nın da belirttiği gibi OYAK'ı açıklayacak asıl anahtar, daha ziyade iş dünyasının seçkinleri ile askerî seçkinler arasındaki ilişkide yatar (Akça, 2009 s. 231; Parla, 2009 s. 210). Nitekim bugün için, yabancı sermayeye bakış, ABD ile ilişkiler, AB ile ekonomik

---

¹⁰² OYAK şunlardan muaftır: (1) Kurumlar vergisi, (2) Diğer her türlü gelir vergisi, (3) Üye katılım ücretleri ile düzenli aidatlar, (4) bütün satış ve tüketim vergileri, (5) tüm yasal işlemlerden alınan damga vergisi (Parla, 2009 s. 205). OYAK'ın başarısının sırrı Genel Müdürü Coşkun Ulusoy'un söylediği "Sonuçta iş hayatı da bir savaştır. Binlerce yıl kanla sinanan askerî prensipler iş hayatına uygulanırsa, hata olasılığı sıfırdır." (Sabah, 23.11.2001) sözleri değil, bu imtiyazlardır (Akça, 2009 s. 249).

ilişkiler vs. boyutuna bakıldığında büyük sermaye grupları hangi sorunlarla karşı karşıya iseler OYAK da aynı sorunlarla karşı karşıyadır (Üskül, 2004 s. 200).

Yaygın değerlendirmelerin aksine ne Türkiye'deki askerî müdahaleler ne de Türkiye toplumunun tarihsel-toplumsal dönüşümü devlet-sivil toplum, asker-sivil gibi basit karşıtlıklar üzerinden kavramlaştırılmaz. Sermaye birikim modeli, onun içindeki çeşitli sınıfsal ve toplumsal aktörler ve devlet içi aktörler arasındaki ilişkilere bakmak daha açıklayıcı olmaktadır (Akça, 2009 s. 230). Parla bunun için, muhtırayla yapılan 1971 müdahalesinden¹⁰³ sonra basın, yasanın ve düzenin koruyucuları olarak görülen komutanların ve onların kurmaylarının onuruna resmî ziyafetler veren ticaret ve sanayi odalarının haberleriyle dolu olması örneğini verir. Her şeyi bir yana bırakalım, bu durum, ordunun 1960 darbesi öncesi işadamlığı karşıtı tutumuyla belirgin bir çelişki oluşturuyordu. Ve bu değişimin adı OYAK'tır. Parla'ya göre fikrinin nasıl doğduğu bilinmemektedir ancak iş dünyası seçkinlerinin, bir ortaklık ya da boyun eğme duygusuyla, orduya hem insan gücü hem de maddî kaynaklar sunmayı akıllıca bir yönelim olarak gördüklerinin bir kanıtıdır. Yine Parla'ya göre bu ortaklıkta Türkiye ekonomisi olgunlaşmadıkça ve pazarları boş oldukça güneşin altında herkes için bir yer bulunacaktır (Parla, 2009 s. 210-211; Akça, 2009 s. 233).

Akça'ya göre de Türkiye'de sermaye birikim süreci ve sınıfsal yapının özelliklerinin etkisinden bahsetmek gerekir. Türkiye kapitalizminin yapısal bir özelliği az sayıda büyük sermaye grubunun eksik rekabetçi, diğer bir deyişle oligopolistik piyasaları kontrol etmesidir.¹⁰⁴ Genel olarak izlenen gelişme stratejileri ve uygulanan iktisat politikaları büyük sermaye gruplarının kontrolü altındaki sektörlerin desteklenmesine yöneliktir. Kuruluşundan itibaren büyük fonları bünyesinde toplayan OYAK, büyük sermayenin girebileceği sektörlere yatırım yapmış ve devletin sermaye grubu yaratma politikalarından (krediler, teşvikler, muafiyetler vs.) en az diğer büyük sermaye grupları kadar yararlanmışır

---

¹⁰³ 1960-1971 dönemi boyunca askerî ödeneklerdeki eğilimleri inceleyen bir çalışma başka bilgilerle beraber, bütçedeki askeriye payının düştüğünü de gösteriyor. Bu durum askerî müdahalenin bir nedeni olabilir (Parla, 2009 s. 206).

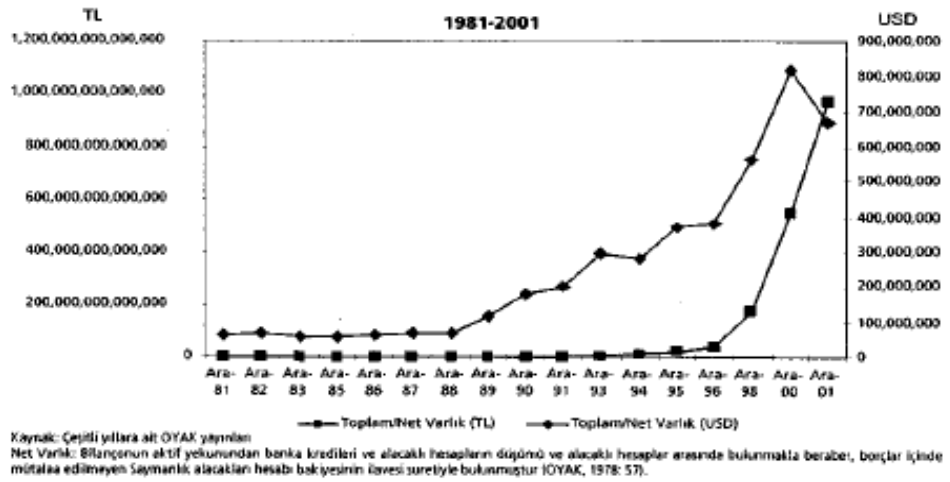
¹⁰⁴ Girişimcinin kaynaklarının arz faktörleri tarafından etkilenmesinin ötesinde, hükümet politikalarının da küçük işletmelerin sayıca az ve güçsüz olmalarında etkili olduğundan bahsedilebilir. Geç-sanayileşmenin görüldüğü diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de hükümetler 'estetik' bir 'kaygı'dan hareketle ufak işletmelere hoş bakmamışlardır. Ancak bizce daha önemlisi 1930'lu yıllarda da görülebileceği üzere rekabetin israf yarattığı yolunda 'düşünce'ler küçük işletmelere yönelik ters tutumun oluşmasında etkili oldu (Buğra, 2010 s. 94-95).

(Akça, 2009 s. 250). Öte yandan, bu genel eğilimin yanında belli sermaye gruplarına iltimas geçilmesi durumu da OYAK'ı büyütüştür.¹⁰⁵

OYAK'ın kuruluşu amacı dönemin mevcut sınıfları gözönüne alınırca açıklığa kavuşabilir. Asker, statüsünün düşmesine neden olacak bir durumdan sakınmaya çalışmış, bunu da o dönemin koşullarında sivil iktidarlar karşısında iktisadî özerkliklerini garantileyerek yapmıştır (Akça, 2009 s. 232).

OYAK'ın kuruluşuna ve Yönetim Kurulu'na ilişkin, Milli Birlik Komitesi tutanaklarında ilginç ifadeler vardır.¹⁰⁶ Bu ifadeler, hem OYAK'ın “gerçek” kuruluş amacını, hem de askerî seçkinler ile iş dünyasının seçkinleri arasında kusursuz bir görüş birliğinin varlığını gösterir ki, Vehbi Koç'un ve Kazım Taşkent'in, ilk yönetim kurulunda yer almış olması ve ilk önemli OYAK girişimlerinde birer kurucu hissedar olması bunu kanıtlıyor (Parla, 2009 s. 211).

Şekil 1: 1981-2001 Dönemi OYAK'ın Gelişim Trendi

OYAK'ın sahip olduğu gücü ve ekonomi politik yönünü iki örnek üzerinden açıklayabiliriz: OYAK Türk Boston Bankası'ndaki % 34,5'lik hissesini % 100'e

¹⁰⁵ Örneğin 1999 yılında 9 SSK inşaatın % 1 ve 6,5 tenzilatlarla Oyak İnşaat'a verilmiş, o da bu inşaatları % 23.24 tenzilat ile taşeronlara devretmiştir. Arada kalan fark, faaliyete girişmeden kâr olarak alınmıştır (Yeni Şafak, 18.06.1999). Dönemin çalışma ve sosyal Güvenlik Bakanı Yaşar Okuyan da, SSK inşaatlarında Oyak İnşaat'ın kayırıldığını itiraf etmiştir (Yeni Şafak, 03.09.1999).

¹⁰⁶ 1) "Deneyimli ve hattâ bu alanda birer otorite olarak görülen pek çok insanla dayanışmayı gerekli kılan bir işleyişi de yasaya ekledik.... Bu kuruluşta silâhli kuvvetlerin egemen olmasını istemedik. Çünkü pazar koşullarını bilmiyoruz, ticaret alanına ilişkin bilgimiz de çok az."

2) "Buradaki etkinlik devlet hizmeti değil... Bu, bizim kendi işlerimizi düzenlemek için oluşturduğumuz bir kurumdur... "Bu şirket ulusal çapta büyük bir şirket olacak (Parla, 2009 s. 211)."

çıkarak, bankayı Oyakbank'a çevirmiştir. Bunun yanında çimento sektöründe 1991 yılında sahip olduğu 4 çimento fabrikasındaki sırasıyla %48, % 47, % 50, % 50, olan hisseleri 1998'e gelindiğinde, tüm fabrikalarda yaklaşık % 50 arttığı gibi bunlara – özelleştirmeler yoluyla- 3 fabrika daha eklenmiştir. 1990 yılında OYAK'ın Türkiye'deki çimento üretimindeki payı % 12 olmuştur. Ayrıca OYAK yakın zamanda Türkiye'nin ilk iki büyük holdingi Koç'la otomotiv ve Sabancı ile çimento sektöründe oligopolcü bir duruma gelmiştir (Parla, 2009 s. 213). Yine OYAK'ın otomotiv sektöründeki payı 1990'lara gelindiğinde % 44'dü (Parlar, 2007 s. 96-97).

1997 itibarıyla "Türkiye'nin En Büyük 500 Sanayi Kuruluşu"na göre OYAK-Renault, Türkiye'nin en büyük dördüncü özel şirkettir ve tüm şirketler içinde henüz özelleştirilmemiş dev boyutta bazı kamu işletmelerinin ardından onuncu sıradadır. KOÇ'un TOFAŞ'ı, sırayla, ikinci ve yedincidir. Bu ikili, otomotiv sektörüne egemendir. OYAK-Renault, yine "500 Büyük"e göre Türkiye'de ikinci "en çok kâr getiren" ve "katma değer" ölçüsüne göre üçüncü en büyük şirkettir (Parla, 2009 s. 213-214).

OYAK Türkiye'nin pazar ekonomisini yönlendirecek kadar güçlü bir kuruluştur.¹⁰⁷ Yirmi beş şirketi ve Türk ekonomisindeki ayrıcalıklı durumuyla OYAK, 1980'ler ve 1990'larda Türkiye'nin en büyük 4. veya 5. holdingi oldu. Ordu ve büyük iş dünyası arasında ciddi hiçbir kazanç çatışması yaşanmadı; tersine, OYAK tam bir "huzur evliliği" olduğunu kanıtladı. Huzurlu bir birliktelik olmanın da ötesinde, hikâye, bir birlikte yaşama öyküsüne döndü ve kusursuz bir denge içinde, ordu sermayeci, sermayeciler militarist oldu (Parla, 2009 s. 215).

Kurumun gelir kaynaklarına bakıldığında da iştiraklerden gelen gelirlerin en başta geldiği görülür. 1961-74 arasındaki 14 yıllık devrede Kurumun toplam bilanço kârlarının yüzde 74'ü iştiraklerden gelmiştir. OYAK'ın iştiraklerinin sayısı da yıllar içinde artış göstermiş olup 2003 yılı itibarıyla Kurum bünyesinde doğrudan iştirakler ve iştiraklere bağlı şirketlerin sayısı 37'ye ulaşmıştır. Bu yatırımların büyük bir kısmında

---

¹⁰⁷ Goodyear özel şirketler arasında en büyük 19'uncu, bütün diğer şirketler arasındaysa 27'cidir, sektörde yalnızca, OYAK'ın başka ortaklıklarının bulunduğu Sabancı'nın Brisa'sının ardında ikinci sıradadır. OYAK in şu anda bulunan 25 girişiminin dışında, endüstriyel olarak sınıflandırılanlardan 9 tanesi en büyük 411; 7 tanesi en büyük 338; 4 tanesi en büyük 153 özel şirket arasındadır.

Sermaye bakımından 1986'nın en büyük holdinglerinden Koç Holding 35 milyar TL; Sabancı 32 Milyar TL, Çukurova Holding 26 milyar TL ve OYAK 22 milyar TL'ye sahiptir.

OYAK hisselerin çoğunluğuna sahip olup şirketlerin kontrolünü elinde bulundurmaktadır. OYAK'a bağlı şirketlerden 1999'da 12, 2000'de 8, 2001'de de 9 tanesi Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluğu içinde yer almış, 2000 ve 2001'de 5 şirketi en çok kâr eden ilk 50 kuruluğu arasında yer almıştır. 1961 yılında 4.871 dolar olan 2001 yılı sonu itibariyle 668 milyon dolara ulaşan net kurum varlığı ile OYAK, Türkiye'nin ilk beř holdingi arasında yer almaktadır. Kârların gelişimi ačíısından bakıldığında, 1990'da Koç ve Sabancı'nın ardından üçüncü sırada yer almıştır. 2000 yılı toplam ciroları üzerinden bakıldığında da Koç Holding 11,7 milyar dolar ile birinci, Sabancı 5,6 milyar dolar ile ikinci, OYAK da 4,9 milyar dolar ile üçüncü büyük holding olarak gözükmektedir (Akça, 2009 s. 239).

OYAK'ın 38. Genel Kurulu'nda alınan bazı ilginç kararlar, OYAK'ın neyi planladığı ve neyi yapmakta olduğunu teyit eder niteliktedir. Kararlardan bazıları şunlardır: "OYAK'ın ve OYAK'ın tüm ortak girişimlerinin parasal işlemleri OYAK-BANK kanalıyla gerçekleştirilecektir... Yönetim Kurulu yatırımlardan gelecek kazançları arttırmak, OYAK'ın yatırımlarını sektörel bir temelde toplamak ve güçleri birleştirmek, yani, ayrı ayrı sektörlerdeki bütün gücünü arttırmak için diğer şirketlerle ortaklık kurmak üzere yönlendirilecektir." Yine 1989'da OYAK'ın otomotiv sektöründeki üç devasa kuruluğu, OYAK-Renault, MAİS ve Goodyear, OYAK'ın o yıl içindeki toplam kazancının yüzde 66'sını sağlıyordu (OYAK 1991, s. 23). OYAK'ın özellikle otomotiv ve çimento sektöründe "bir çeşit düzenleyici gibi görev yaptığı ve bir lider rolü oynadığı" söyleniyordu (Parla, 2009 s. 216).

b) TSKGV

TSKGV ise OYAK'tan farklı olarak melez bir yapıya sahip olmayıp, doğrudan doğruya ekonomik girişimlerde bulunmak üzere bir yasa ile kurulmuş askerî bir şirkettir. Türkiye'de ordunun savunma sanayisinde girişimci olarak yer almaya başlaması 1970'lerin ikinci yarısında kuvvetlere bağlı vakıfların kurulmasıyla başlamış olmakla beraber bünyesinde yerli ve yabancı sermaye ortaklıkları olan 15 şirketi barındıran büyük bir holding yapısına kavuşması, 1987 tüm vakıfları bünyesinde birleştiren TSKGV'nin

kurulmasının ardından gerçekleşmiştir.¹⁰⁸ Merkez kapitalist ülkelerde askerî-sınai kompleks savaş sanayisi üzerinden gelişirken çevre ülkelerde öncelikle üretim ve tüketim malları sektörlerinde baş göstermekte, ancak ilerleyen süreçte askerî sermayenin savaş sanayisinde de yer almaya başladığı gözlenebilmektedir. Askerî-sınai kompleksin bu formunun en gelişkin örneğinin Türkiye olduğu söylenebilir (Akça, 2009 s. 226).

Tıpkı OYAK'ta olduğu gibi TSKGV'de de, Kuruluş Senedi'nin 6. maddesine göre Vakıf, gelirlerinin yüzde 20'sini idame ve idarî harcamalara, yüzde 80'ini kuruluş amaçları için tahsis etmek (ve Genelkurmay Başkanlığı'na plan ve projelendirme maksadıyla bildirmek) zorunda olduğu hükmüne rağmen, 1987-99 yılları arasında kuvvet komutanlıklarına sadece % 33'ü aktarılmıştır (Akça, 2009 s. 260).¹⁰⁹ Yine aynı kaynaktan yapılan hesaplamalar, 1987-99 arasında toplam gelirler arasında en yüksek payın yüzde 46,44 ile faiz gelirlerinde olduğunu, ardından ise yüzde 23,44 ile iştirak kâr paylarının ve yüzde 15,98 ile kambiyo gelirlerinin geldiği görülmektedir. Bağışlardan gelen gelirler ise toplamın sadece yüzde 3,27'sini oluşturmaktadır (Akça, 2009 s. 261).

TSKGV, OYAK gibi bazı imtiyazlara sahiptir ve muaf olduğu vergiler vardır. Bunlar şunlardır: Kurumlar Vergisi, Bağışlar ve aldığı yardımlarla ilgili vergi, tüm resmî işlemlerden alınan damga vergisi (Parla, 2009 s. 258). Yine batık şirketlerini KİT'e rahatlıkla devredebilen OYAK, bu yönüyle de oldukça ayrıcalıklı bir konumdan yararlanır (Parlar, 2007 s. 97).

OYAK ve TSKGV diğer devlete göbekten bağlı büyük sermaye grupları gibi ekonomideki konumları ve davranış tarzları benzerlik gösterir ve Türkiye'deki sermaye çevrelerinin hareket tarzı konusunda fikir verir. "Kendilerinin de dâhil bu olduğu özel sermayeye... devlet tarafından finanse edilip yasal olarak korunan, yeni girişimlerin risklerini azaltan, pek çok girdi fiyatını düşüren ve tekel kazançlarını güvence altına alan, en kısa vadede en çok kârla güvenli yatırımlar sağlayan, pazar dalgalanmalarını ve kâr oranının düşme eğilimini kontrol eden, çok önemli pek çok ekonomik ve siyasal

¹⁰⁸ Vakıfların birleşmesi ile beraber TSKGV'ye şu şirketler o dönemdeki hisse oranlarıyla geçmiştir: Aselsan (yüzde 96.07), TUSAŞ (yüzde 45), TAI (yüzde 1.9), TEI (yüzde 1.9), Havelsan (yüzde 94.948), Petlas (yüzde 0.92), Aspilsan (yüzde 83.5), İşbir (yüzde 50.55), Otomarsan (yüzde 5), Köytaş (yüzde 11.02), Sidaş (yüzde 10), Ditaş (yüzde 20), Netaş (yüzde 15), TTE (yüzde 12), Türk telefon (yüzde 15), Testaş (yüzde 23)

¹⁰⁹ Bu, "millî harp sanayisinin geliştirilmesi, yeni harp sanayi dallarının kurulması, harp silâh, araç ve gereçlerinin satın alınması suretiyle Silâhlı Kuvvetlerin savaş gücünün artırılmasına katkıda bulunmak" olarak öngörülen kuruluş amacına sadece % 33 aktarıldığını gösterir.

kararda odak oluşturan bir birikim tarzı... (Parla, 2009 s. 220)” yine “...ekonomide bu militaristleşmenin, yasal çerçevenin, devlet yapısının ve siyasetin 1961 ve 1982 anayasalarıyla militaristleşmesi süreciyle aynı zamana rastlamasıdır. Bu anayasalar, Silâhlı Kuvvetler'in kurguladığı kurucu meclisler tarafından hazırlanmış ve söz konusu dönemlerin cuntaları tarafından onaylanmıştır (Parla, 2009 s. 221).”

Parla, ordunun iktisadî bir aktör olarak varlığının onun “siyasî tarafsızlık” ideolojik maskesini düşüren bir unsur olduğunu kanısındaydı (Parla, 2009)¹¹⁰. Kaldı ki ordu, 28 Şubat sürecinde hiç de “tarafsız” kalma kaygısı taşımamış, günlük siyasetin tam merkezine yerleşmiştir.

Bu etki sonucunda tek tek ordu mensuplarının gündelik yaşam pratikleri alt toplumsal kesimlerden kopmakta ve üst-orta sınıf kesimlerle bütünleşmektedir. Örneğin 1960 öncesi ve sonrası özellikle alt düzey subayların sol politik hareket ve ideolojiler ve onların toplumsal tabanları ile iletişime girdiği görülmekle birlikte, bu bağın 1970 sonrasında kopmuş olması sol hareketlerin orduya yönelik tavırlarındaki değişimden de gözlenebilir. Yine kurumun sosyal hizmetler ve yatırımlar arasında yaptığı tercihler, daha fazla sosyal hizmet bekleyen Genel Kurul üyesi alt ve orta rütbeli subaylar ile ekonomi üzerinde kontrolü artırma yönelimindeki Yönetim Kurulu'ndaki üst rütbeli subaylar arasında gerginliklere yol açmaktadır (Akça, 2009 s. 263-264).

---

¹¹⁰ Bu ideolojik maske düşürüldüğü oranda, yani aslında sürekli genel çıkarı temsil ediyormuş gibi görünmek zorunda olan ordunun aslında kendisinin tikel çıkarlara sahip olduğu ve/veya belirli tikel çıkarların organik temsilcisi olduğu gösterildiği oranda, siyasal özerklik sonucu mümkün olan askerî sermaye olgusunun dönüp nasıl o siyasal özerklik üzerinde yıpratıcı etkilerde de bulunduğuna bakmak mümkün olacaktır (Akça, 2009 s. 263).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

28 ŞUBAT DARBESİ: ŞARTLARIN OLGUNLAŞ(TIRIL)MASI, MUHTIRA VE SİYASÎ YENİDEN BİÇİMLENİŞ

Birinci ve İkinci Bölümler’de Türkiye’deki bürokratik gelenek, sivil toplumun durumu ve siyasetle iç içe geçmiş iktisadî mücadelenin görünümü ekseninde Türkiye’de askerî darbelerin arka planı incelenmeye çalışıldı. Bu tarihsel arka plan, tezimizin konusu olan 28 Şubat Darbesi’nin iktisadî arka planına tarihsel bir derinlik kazandırmış, ayaklarını yere bastırmıştır. Nitekim Başkaya’dan yapacağımız bir alıntı bu tarihselliği göstermesi ve hatırlatması bakımından elzem olacaktır:

27 Mayıs devrim sayıldı; ve yaklaşık 20 yıl süreyle Milli Bayram olarak da kutlandı. ‘Memleketin sahipleri’ kulisten sahneye her çıktıklarında, bir daha sahneye çıkmalarını gerektirmeyecek *düzenlemeleri* de yapıyorlardı; 1971’de ve 1980’de tekrar sahneye çıktılar. 1980’de kuliste uzun süre kalmalarına uygun ‘düzenlemeleri’ yapma konusunda daha başarılı olduklarını teslim etmek gerekir. Son darbeyi 28 Şubat 1997’de yaptılar; ama artık ‘yeni dünya düzeni’nin, ‘küreselleşmenin’, velhasıl ‘iletişim çağının bir gereği olarak, bu sefer sahneye çıkışları eskisinden farklı olacaktı. Yeni Dünya Düzeni’nde darbe de yeni olmalıydı... Kulistekiler, kuliste kalmış gibi yaparak kulisten çıktılar. Sahnenin önüne yerleştirilen *Sivil Toplum Kuruluşları* sahnedekileri gizlemek içindi... Uzakta kalanlarla, ‘uzaktan bakanlar’, oyunun ne olduğunu pek anlamadılar... oysa her şey apaçık ortadaydı... ‘Geç ittihatçılar’ tekrar sahneye çıkmışlardı... aslında bir ‘geç ittihatçı’ darbesi olan 28 Şubat müdahalesine kimileri ‘postmodern darbe’ diyecekti... Bu dünyada darbenin hizmetindeki kuruluşların *sivil toplum örgütü* sayıldığı başka bir ülkenin mevcut olup olmadığı doğrusu araştırılmaya değerdir... (Başkaya, 1999 s. 340)”

Bu bölümde Türkiye’nin 1980 Darbesi’nden sonraki yapısal ve toplumsal dönüşümü, dönüşümün iktisadî yansımaları, RP’yi iktidara taşıyan gelişmeler, RP iktidarı dönemi yaşananlar, bu dönemin iktisadî arka planı, Refahyol sonrası kurulan ara dönem hükümeti, darbeden önce başlayan ve aşama aşama hazırlanan “siyasî yeniden biçimleniş” ve 2001 krizine yol açan siyasî-iktisadî ortam incelenecektir.

I. 1980 SONRASI TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL GELİŞMELER VE YAPISAL DÖNÜŞÜMLER

28 Şubat’ın ne zaman başladığı, askerın siyasî sisteme müdahale etmeye ne zaman karar verdiği ya da zinde güçlerin ne zaman harekete geçtiği konusunda farklı yaklaşımlar olmakla birlikte, ille de “şu” olayla başladı diyerek tespit etmek çok anlamlı değildir. Önemli olan, 28 Şubat’ın amacının ne zaman başladığını tespit edebilmektir. Şüphesiz biz bu soruya, önceki bölümlerde çerçevesini çizilen tarihsel perspektif ışığında cevap vermeyi uygun görüyoruz. Bu açıdan, “büyük koalisyon”un bir operasyonu olan 28 Şubat Darbesi’ni anlamak için 1980 sonrası gelişmeler özel olarak önem kazanıyor. Nitekim, Bayramoğlu’nun da belirttiği gibi 80’lerden sonra sermaye yapısı farklılaşmış, yan kaynakların büyük bir çoğunluğunu emen tekelsimsi sermaye dokusunun karşısına, fleksibil ve küçük-orta ölçekli üretim çerçevesinde yeni iktisadî aktörler çıkmıştır (Bayramoğlu, 2007 s. 26).

1980’den sonrası Türkiye ekonomisini şekillendirecek en büyük adım 1979 yılında 24 Ocak Kararları’nın alınmasıydı. Kararlardan sonra iki önemli çatışma noktası ortaya çıktı. Bunlardan biri, yıllarca uygulanan ithal ikameci politikaların terk edilmesinin getirdiği çatışma, diğeri hangi uluslararası sermayeyle ilişkilerin öne çıkarılacağı konusunun yarattığı çatışmaydı. Tavizlere rağmen uygulanmaya çalışılan liberal politikalar, yıllarca korumacı ekonomik yapı üzerinden çıkar sağlayan kesimlerin aleyhine bir durum yaratmaktaydı.¹¹¹ Yine yeni modelin bir parçası olan özelleştirme politikaları da, nihayetinde bir kaynak transferi anlamına geldiğinden sermaye içi dengeleri bozucu ve rekabeti artırıcı etkiler yaratmaktaydı (Şen, 2000 s. 109-111).¹¹²

1980’den sonra dışa açılma gerçekleşmiş olsa da iç pazar önemini hâlâ korumaktaydı. Yabancı sermayedarlar dâhil ihracata yönelmekte pek istekli olunmadı.

¹¹¹ Liberalleşmenin artması ve gümrük duvarlarının inmeye başlaması büyük sermayeyi zor durumda bırakmıştır. Çiller’in danışmanı Şükrü Karaca, Tansu Çiller’in medya patronlarını hedef alan ve “28 Şubat’çı koronun şeflerini” deşifre ettiği 1997 Sultanahmet konuşmasının bir sürecin sonucu olduğunu söyler. Kavganın çok önce başladığını belirten Şükrü Karaca, meselenin birilerinin istediklerini alamaması olduğunu ifade etmektedir. Karaca bizzat Çiller’in anlatımını aktararak, Koç ailesinin patronlarının Çiller’e Gümrük Birliği’ne girmemesi yönünde baskı yaptığını, bunu başaramayınca da bu sefer Çiller’den bir kaç milyar dolarlık sübvansiyon talep ettiğini, bu talepler karşılanmayınca kavganın başladığını, Sultanahmet konuşmasının da bunun sonucu olduğunu vurgulamaktadır (Aksiyon, 01.11.2010). Gerçekten de, TÜSİAD ve özel olarak Koç Çiller’e tepki göstermiş ve 3 gün sonra da, ekonomiden ümidi kesiklerini ve hükümetin başarısız olduğunu beyan etmişlerdi (Zaman, 16.05.1997).

¹¹² Şen’e göre bahsi geçen iki faktör konusunda, gelişimin hangi doğrultuda olacağına müdahale kaçınılmaz oldu. Bu faktörler de 28 Şubat Darbesi konusunda önemli birer etkidir (Şen, 2000 s. 148).

Şüphesiz bu çok da şaşırtıcı değildir. Nitekim dışa açılmak demek kanaatkâr ve henüz doyum noktasından çok uzak olan Türk pazarı yerine yurtdışı rekabet sistemi içerisine atılmak demektir. Böylece dışa açılma sırasındaki bazı sorunlar iç pazarı daha da önemli hâle getirdi (Şen, 2000 s. 111). Bu noktada Anadolu sermayesi olarak adlandırılan kesimlerin önü açılmaya başladı.¹¹³

Özal'ın küçük ve orta ölçekteki işletmelerin önünü açan uygulamaları, Cumhuriyet'in büyük ölçeğe ve iktisadî yaşamda kamu girişimini desteklemeye dayalı politikalarına ters de düşmekteydi.¹¹⁴ Bu uygulamalar devlet merkezli ekonomik işleyişten toplum ve piyasa merkezli bir işleyişe geçişi hazırladı (Özdemir, 2006 s. 101).

1980'li yıllardan itibaren çeşitli toplumsal hareketlilikler yaşandı. Benimsenen liberal politikalar, göçün artması, yüksek öğretimin ve insan kalitesinin atması gibi nedenlerle modernlik Türkiye genelinde derinleşiyordu. Bu sadece sivil toplum olanaklarını artırmıyor aynı zamanda “gerici” addedilen unsurların kamusal alandaki görünürlüğünü de artırıyor (Özdemir, 2006 s. 61; Çaha, 2008 s. 34, 39). Sistemden rahatsız olanlar merkez partilerden kopmaya ve RP saflarına katılmaya başladı. RP, sistemin rahatsızlıklarını kucaklarken, aynı zamanda ANAP'tan doğan boşluğu doldurdu ve gelenekçi kitlenin sistemle bütünleşmesini sağladı. Böylece RP hükümet ortağı hâline gelmiş, sermaye içi dengeleri etkilemeye başlamıştı (Şen, 2000). Nitekim Özal politikalarının toplumsal tabakalara yaydığı serbestiyet toplumsal grupların - yeniden- canlanmasında önemli bir oynamıştır. Zira o zaman değin kamusal yaşamda daha çok bir siyasî parti düzeyinde varlık gösterebilen değişik gruplar bu kez grupsal kimlikleriyle boy göstermeye başlamıştır (Çaha, 2004 s. 99).¹¹⁵

“Türkiye doğmakta olan yeniyle, yerleşik merkezin kavgasını ve buna bağlı bir değişim sürecini yaşamaktadır. 90'lı yıllar, Türkiye'de modernliğin kaçınılmaz aşamalarından birisine, merkezle çevre arasındaki mesafenin azalmasından kaynaklanan kriz dönemine tanıklık yapmaktadır... Kürt kimliği, İslami kimlik, laik kimlikleşme merkez-çevre

¹¹³ Bu kesimin, 12 Eylül'ün bir sonucu olduğu ya da 12 Eylül tarafından yaratıldığı yorumları yapılmaktadır. Ancak sınırlarını çizdiğimiz tarihsel perspektif bizi bu sonuca götürmemektedir. Gerçekten de, bürokratik zümre-kapıkulu sınıfı ekmeğini yediği devlet kapısının-devletin bekasını her şeyin üstünde tutmuş, bunu başarabilmek için her türlü yönetime başvurmuştur. Nitekim “12 Eylül idaresi, 24 Ocak kararlarını coşkuyla kabullenmiş değildir. Daha çok devletin bekası için en uygun görülen politikalar unlar olduğu için desteklemiştir (Demirel, 2009 s. 365).”

¹¹⁴ MÜSİAD örneğini çalışan Özdemir (Özdemir, 2006) ve Anadolu'da yaşayan girişimcileri inceleyen Kapu görüşülen işadamlarının en çok, hantal bürokratik işleyişinden ve özellikle de işlerin kasıtlı yavaşlatılması ve engellenmesinden şikâyetçi olduklarını belirtmektedirler (Özdemir, 2006 s. 161).

¹¹⁵ Burada kültürel taleplerin ekonomik talepleri taşıyor hale geldiğine değinmek gerekir. Bunun nedeni, asıl tartışmalar kültürel boyutta sürerken merkez-sağ ve sol partilerin farklı grup taleplerini temelde ekonomik talepler olarak yansıtmasıdır (Bayramoğlu, 2007 s. 23).

çatışmasının asli faktörleri olmuştur. Ve bu durum, yerleşik cumhuriyet paradigmasını tartışmaya açmış, bir yanda yeni bir demokrasinin doğmasına yol açarken, cemaatleşme ve milliyetçilik süreçlerini beslemiş ve çatışmaları derinleştirmiştir. Bu kaçınılmaz ve yeni sentezlere yol açacak bir değişim sürecidir (Bayramoğlu, 2007).”

Bu dönem TSK’yı ve onun toplumsal meşruiyetini de etkileyen bir dönem oldu.

1980 sonrası yaşanan liberalizasyonun dolaylı bir etkisi göç olgusu ve teknolojik gelişmelerin tabana doğru yayılmasıydı. Bu gelişmelerin TSK’nın önceki toplumsal meşruiyetini ciddi derecede azalttığı bir gerçektir. Şen’in de belirttiği gibi köy delikanlılarının köy dışında kalan dünyayı tanıdıkları ilk yer artık ordu değildir. Dolayısıyla “Silahlı Kuvvetlerin rejimin toplumsal desteğini artırmak amacıyla başlattığı faaliyetler artık eski önemini yitirdi (Şen, 2000 s. 133).¹¹⁶

II. REFAH PARTİSİ VE REFAHYOL HÜKÜMETİ

A. RP’nin Doğuşu ve Yükselişi

RP, 1970 yılında kurulup 1971’de kapatılan Milli Nizam Partisi’nin (MNP) ve 1972’de kurulup 1980’de kapatılan Milli Selamet Partisi’nin (MSP) devamıydı. MNP’nin kuruluş beyannamesine bakarak Osmanlıcı, millî bağımsızlıkçı, İslamcı ve modernist yönler taşıdığı söylenebilir. MNP, TC’nin okullarında yetişmiş, taşra kökenli dindar meslek sahipleri ile yine taşrada ticaret ve sanayiyle iştigâl eden dindar girişimcilerin hareketi olarak tanımlanabilir. Refah’ın seçmen kitlesini küçük işletmeler ve tüccarlar oluşturuyordu. AP’nin zamanla büyük toprak sahiplerine ve büyük sermayeye yaslanması iktisadî büyümeden en az payı alan küçük imalatçı kesimin tepkisiyle karşılaştı. Taleplerinin AP tarafından artık gözönüne alınmadığı gören bu kitlenin tepkisi MNP ve Demokratik Parti’de vücut buldu (Şen, 1995 s. 18).¹¹⁷ Bu kitle 1980 sonrası liberalizasyonla daha da genişledi ve 1990’lara gelindiğinde orta ve büyük ölçekte holdingleri ihtiva etmeye başladı (Öztürk, 2007 s. 777). Ancak RP’nin ve tabanının asıl dönüşümünü sağlayan ve onu ‘merkez sağ’a yaklaştıran 80 sonrası toplumsal dönüşüm oldu. Özal, sistem tarafından “çağdaşlaşma projesi’ne karşı görülen

¹¹⁶ Bu meşruiyet konusu aslında görüldüğünden daha önemlidir. Zira, Nazi flamalarında ve SS kasatularında yer alan sözün tercümesi olan “Orduya sadakat şerefimizdir” yazısını kışlaya yazdıracak kadar proteryen ve oligarşik bir yapıya sahip olan, faşizmde devlete gösterilen sadakati bizzat kendisine gösteren TSK (Türküne, 2007), yürüttüğü faaliyetler ve sosyal yardımlar yoluyla bu oligarşik yüzünü maskeleyerek, meşruiyet zeminini pekiştirmekteydi.

¹¹⁷ Şen’e göre MNP’nin AP’ye tepkisi, İslamî bir tepki olmanın uzağındadır. AP’nin büyük sermayeden yana olan tavrı küçük ölçekli sermayenin partileşmesine yol açtı. Nitekim 1973 seçimlerinde partilerin aldıkları oylar içinde orta ve az gelişmiş illerden alınan oylar baz alındığında MSP, CHP ve AP’ye oranla daha fazla bu bölgelerden oy almıştır (Şen, 1995 s. 17, 20).

bu kesimleri siyasî iktidarda pay sahibi yapıp, devletçi politikaların aksine¹¹⁸ onları devlete değil de serbest piyasa politikalarının belirleyiciliğinde yeniden yapılanan sisteme entegre olmasında başarılı olmuştu (Çakır, 1994 s. 75).¹¹⁹ Piyasa süreçleriyle yaşanan bu entegrasyon Refah'ın sisteme bakışını da etkileyecektir.

MSP ilk seçim başarısını 14 Ekim 1973 seçimlerinde parlamentoya 48 vekil sokarak elde etmiş ve CHP'yle kurulan koalisyonla iktidar ortağı olmuştur. Ardından da I. ve II. Milliyetçi Cephe'ye dâhil olmuş ve iktidar ortağı olmayı sürdürmüştür. Nihayet 1983'den sonra cuntanın parti yasaklarını kaldırmasıyla RP 19 Temmuz 1980'de kuruldu. Böylece disiplini vurgulayan 'nizam' ve maneviyatı vurgulayan 'selamet'ten ekonomik vurguya sahip 'refah'a geçilmiş oldu. Ancak kendisi de bir Nakşî olan Özal "dört eğilimi" birleştirmek için Milli Görüşçülere nitelikli görevler verince RP'liler nostaljilerini bir süre ertelediler. 1987'de yasakların kalkmasıyla RP'liler yuvaya döndüler. 1987 seçiminde RP oyunu % 7'ye yükseltmiş ancak barajı aşamayarak meclis dışı kalmıştır. 1989 yerel seçimlerinde ise bazı illeri alarak gücünü ispat etmiştir. Çakır'a göre RP'nin yükselişini sağlayan etkenlerden biri, ANAP döneminde mutlu olan muhafazakâr kitle ve elitlerin ANAP'ın boşluğunu dolduracağı ümidiyle RP'ye yönelmeleriydi. Bu tespit sadece RP'nin başarısının değil, aynı zamanda onun klasik "merkez sağ"ı oluşturan HİF, TCF, SF, DP, ANAP'ın devamlılığını göstermesi bakımından önemlidir. Elbette ki RP 90'larda henüz bir merkez sağ parti olamamıştır ancak 95 seçimlerinden sonra merkez sağ parti hâline gelecektir (Çakır, 1994 s. 19-16). RP'nin dönüm noktası ise 1991 erken seçimleri oldu. Bu seçimle birlikte RP yıllar sonra ilk kez TBMM'de, hem de 62 vekille temsil şansı buldu. Tabii bunda Türkeş'le yapılan ittifakın da payı olmuştu. Nitekim seçimden sonra 22 vekil yuvaya dönmüştü.

---

¹¹⁸ Yabancı sermayenin karşılaştığı prosedürel güçlükler, onları tek başına hareket edemeyecekleri bir konuma sokuyor ve Türk işadamlarını avantajlı konuma getiriyordu. Böylece dış ticaret ve yabancı sermaye politikaları, hükümetle yakın ilişkiler kuran işadamlarına kârlı alanlar oluşturmaktaydı. Ancak bu, işadamlarının devlet yetkililerinin aldığı kararlarda son derece güçsüz olmalarına neden oluyordu ve ayrıca, yabancı sermaye karşısındaki avantaj –normal şartlarda- bu kesimlerin devletten uzaklaşarak bağımsız bir kimlik kazanmasına yardım edecekken, tersine devlete olan bağımlılıklarını artırıyordu. Buğra, yabancılarla yapılan ortaklıklarda işadamlarının kaçınılmaz olarak devletle karşı karşıya kalınması sonucunu doğurduğunu, ancak incelediği otobiyografilerde bunun bir yakınlığa sebep olmamasının ilginç olduğunu da belirtir (Buğra, 2010 s. 103-106).

¹¹⁹ Çakır'a göre bu değişim ve entegrasyon RP'nin yöntem ve yaklaşımına da yansımıştı. Nitekim, Mehmet Metiner RP'nin stratejisini "kır yoksullarının metropolü kuşatması" olarak isimlendirmekteydi. Çakır, Erbakan'ın, "İki tip insan vardır: Refah'lı olanlar ve Refah'lı olmayı bekleyenler" sözleri, MNP-MSP döneminin dışlayıcı, kendi içine kapalı çalışma tarzının reddi anlamına geldiğini belirtmektedir (Çakır, 1994 s. 80-81).

B. 1995 Seçimleri ve RP'nin Yükselişi

1980'den sonra yaşanan ekonomik ve toplumsal gelişmelerle RP'nin tabanı dönüşüme uğradı ve bu kaçınılmaz olarak RP'nin MSP çizgisinden kopmasına neden oldu.¹²⁰ Öyle ki, RP'yi destekleyen küçük sermaye –1980 öncesinin yapısına uygun olarak savunduğu- korumacı ve ulusalcı nitelikten sıyrılmış, aksine dünya pazarıyla doğrudan ilişki kurar bir pozisyona gelmiştir. Şen, gelenekselci-İslamcı sermaye ile önemli bir çatışmaya girmeden büyüdüğünü ve bunda 1980'lerden sonra “dayatılan” ekonomik sistemin payının olduğunu belirtir (Şen, 1995 s. 30, 37). Şen'in bu tespiti yaptığı kitabı Mayıs 1995'te çıkmıştı. Öyle görünüyor ki bundan sonra gelişecek olaylar Şen'in tespitinin aksine işleyecekti.

RP'nin iktisadî perspektifini Erbakan'ın kaleminden çıkan *Adil Ekonomik Düzen* adlı broşür özetler gibidir. Erbakan, kapitalizm ve komünizmin zararlı yönlerinin olduğunu bu nedenle serbest piyasanın faizsiz bir modelinin tercih edilmesi gerektiğini, ayrıca tekel ve tröstlerin engellenmesi gerektiğini belirtir (Erbakan, 1991 s. 17-18). Şen'in de belirttiği gibi, faiz ve tröstlerin reddi kapitalizmin reddi anlamına gelmediğinden RP'nin hedeflediği İslami motiflerle süslenmiş bir kapitalizmdir (Şen, 1995 s. 27). Yine RP'nin Adil Düzen'i tanıttığı bir broşürde de, Adil Düzen'de, “...devlet ekonomik faaliyette bulunmaz. Ekonomik faaliyetleri özel kesim yürütür... her müteşebbis, devlet hizmetinden yararlanır. Kişi ve kurumlar arasında fark gözetilmez... ‘istediğin müesseseye imkân ver, istediğin müesseseyi batır’ gibi zulmü saplayan faydasız kurum ve mekanizmalar ortadan kaldırılıyor... mevcut düzende krediler ancak zengin olan bir avuç insana gider...” denilmektedir (RP, 1995 s. 1-2).¹²¹

Ancak RP kendisini nasıl tanımlarsa tanımlasın “mimli” bir partidir ve her halükârda iktidardan uzak tutulmaya çalışılacaktır. Bu, bazı çevreler tarafından ‘RP'nin laikliğe aykırı eylemlerinin maskelenmesi’ olarak da yorumlanabilmiştir ancak, henüz

¹²⁰ Bu etki'yi Nuri Gedik şöyle açıklamaktadır: “... Bugünkü Rp'nin... farklı olan belediye başkanları Özal'ın çocuklarıdır. Özal Türkiye'sinin çocuklarıdır. Bugün artık ya Erbakan onlarla meydanı terk edip gidecektir veya onlarla uzlaşacaktır. Çünkü bu çocuklar... artık Faysal Finans, Albaraka Türk, Anadolu Finans'la çok yoğun finans ilişkilerine girmiş; bundan sonra asla kapalı bir ekonomiye razı olmayacak ithalata, ihracata teşne... işverenler RP'nin tabanını teşkil etmektedir... ve müslümandırlar, yabancı dil bilen ama başı kapalı sekreterler arıyorlar (Şen, 1995 s. 34-35).”

¹²¹ Bu ifadelerden, RP'nin büyük sermaye çevrelerine karşı, küçük müteşebbisleri koruyan bir anlayışa sahip olduğunu anlayabiliriz.

Rafahyol kurulmadan önce RP ile koalisyon hazırlıkları yapan ancak daha sonra vazgeçen ANAP'ın lideri Yılmaz bu yargıyı haklı çıkararak şu sözleri sarfetmişti: “Senin başbakan olmana şartlar izin vermiyor (Radikal 14.02.1996).” Gerçekten de, süreç içinde yaşanan gelişmeler RP'ye karşı takınılan tavrı göstermiştir. 7 Ocak 1996'da Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı sivil araba ve sivil bir kıyafetle Çiller'i ziyaret etmek için Başbakanlık Konutu'na gitmişti. Askerin mesajı açıktı: “Refah Partisi'nin iktidar ortağı olmasına kesin karşıyız. Eğer Yılmaz'la anlaşmazsanız, o zaman yine erken seçim olsun. Cumhurbaşkanı Demirel'e de aynı şeyi söyleyeceğiz (Cemal, 2010 s. 209).” Eğer sivil araba ve sivil elbise, ‘asker o kadar siyasetten uzak duruyor ki, siyasî mesajını “sivil” bir şekilde veriyor” türünden “naif” bir yorum doğurmuyorsa, askerın “partiler üstü” olduğu yönündeki iddia, sadece bu ziyaretle bile manidar bir pozisyona düşebilmektedir.¹²² Çünkü “ülkeye şeriatı getirip bir din devleti kurmaya çalıştığı için ordunun tepkisini çeken” ve bu nedenle de “28 Şubat Müdahalesi'ni hak eden” bir RP iktidarı olmadığı hâlde asker, “kesin karşıyız” diyebiliyordu. Böylece Karadayı'nın bu ziyaret sırasında sarf ettiği bu sözler, 28 Şubat Darbesi'ne neden olan “vitrin güzellemeleeri”ni çürütmektedir.¹²³

Genelkurmayın bu “müdahale etmemek için müdahalesi” sonuç verdi. Seçimden bir süre sonra Anayol kuruldu. Ama her iki lider de birbirinin gözünü oymaya devam ediyordu. Hükümetin kurulmasından daha birkaç ay geçmişti ki, hükümet çatırdamaya başladı. Yılmaz Çiller'i Yüce Divan'a göndermeye çabalayınca Çiller de, “Doğru Yol olarak Yılmaz'la ilgili dosyaları... gündeme getirip erken seçim şartına bağlı olarak Refah'la koalisyon yapabiliriz” dedi (Cemal, 2010 s. 213-214). Bu arada, muhtemel bir Refah iktidarını “kesin olmaz” diyerek kestirip atan ordunun, hakkındaki yolsuzluk iddiaları arşa dayanmış koalisyon partileri hakkındaki görüşleri ise Coşkun Kırca'nın

---

¹²² 28 Şubat'a giderken askerın mevcut durumunu en iyi Coşkun Kırca'nın şu sözleri anlatıyordu: “Bak Hasan Cemal, Türkiye'de bugün bir yandan Refah Partisi, öbür yandan ordu partisi güçleniyor, bunu bilesin (Cemal, 2010 s. 213).”

¹²³ Eylül 1996'da Karadayı'nın *Sabah*'a verdiği demeç sonrası Çiller, “Genelkurmay Başkanı'nın *Sabah*'a o demeci bir muhtıradır” demişti. Ancak askerın gerçek niyetini daha iyi gösteren bir yorumu Zafer Mutlu Hasan Cemal'e şu sözlerle aktarmıştı: “Asker kamuoyu oluşturuyor. Darbe niyetleri olmasa, Çiller'i çağırıp boz bu koalisyonu derlerdi (Cemal, 2010 s. 224).” Bu sözlerden askerın, darbe yapmadan da hükümeti bozabileceği anlaşılıyor. Yine Tayyar, henüz hükümetin iki ayı dahi dolmadan ve İran gezisi ile Kürt meselesi dışında ciddi bir hadise olmadığı hâlde Teoman Koman'ın Hasan Celal Güzel'e, “Hükümetin icraatlarını, gidişatını çok iyi görmüyorum. Sanmasınlar ki sessiz kalırız. Çok açık söylüyorum, böyle devam ederlerse darbe dahi olabilir” demesini önceden planlanmış bir oyunun sahneye konmak istenmesine ve askerın gözünde sorunun iktidarın icatları olmayıp, bizzat kendisi olduğuna bağlamaktadır (Tayyar, 2009 s. 35).

aktardığına göre, Anayol'un da bir halt yapamayacağı yönündedir (Cemal, 2010 s. 211). Anayol'dan umut yok, Refah ise kesin olmazdı. Peki, asker ne istiyordu?

Anayol'u düşüren, "Parsadan skandalı" oldu. Selçuk Parsadan adlı bir dolandırıcı, Necdet Öztorun'un sesini taklit ederek çilleri aramış ve ondan ANAP'tan DP'ye oy taşıma çalışması yapmak için para istemişti. Ayrıca Çiller'in başbakanlığının son gülerinde bütçeden örtülü ödeneğe 500 milyar aktardığının belgesi basına yansıyınca Çiller dört taraftan ateş altına girdi. Bu gelişmeler üzerine Çiller son bir hamleyle RP'ye yanaştı (Cemal, 2010 s. 215-216).

C. Refahyol'un Kurulması ve Muhtıra İçin Hazırlanan Olaylar

Böylece Refahyol hükümeti 8 Temmuz 1996'da güvenoyu alarak kuruldu. RP'nin ilk icraatına verilen tepki sürecin nasıl şekilleneceğini gösterir gibiydi. Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın ayağının tozuyla hazırladığı kararname için üst düzey bir yargı mensubu şöyle diyordu: "Laik rejimi ve hukuk devletini hedef alan bir girişim... Laik, Atatürkçü, çağdaş diye bilinen kim varsa yeni kararnameye konulmuş durumda (Cemal, 2010 s. 219)."

Hükümet kurulalı daha 40 küsur gün olmuştu ki, Cemal'in deyimiyle 28 Şubat'ın işaret fişegi atıldı. Genelkurmay Başkanı Karadayı *Sabah*'ın Ankara temsilcisi – "teğmen"- Fatih Çekirge'yi 30 Ağustos resepsiyonunda bir köşeye çekerek Humeyni'nin İran'da yaptığı devrim hakkındaki görüşlerini aktardı. Çekirge'nin haberi ertesi gün *Sabah*'ın manşetinde, "Karadayı'dan Humeyni Dersi" şeklinde verildi (Sabah 01.09.1996). Cemal'in, "28 Şubat'ın fişegi atıldı" görüşü doğru görünmekle birlikte eksiktir ancak, "asker süngünün ucunu göstermişti (Cemal, 2010 s. 222)" derken de haklıydı. Zira aslında 28 Şubat, Refah seçimlerden birinci parti çıktığı gün başlamıştı. Zira TÜSİAD üyelerinin toplantısı ve Karadayı'nın Çiller ziyareti başka türlü anlam kazanmazdı. Öte yandan, fiilî olarak 28 Şubat'ın, bu süngü gösterisiyle başladığı da doğrudur. Teoman Koman kendisini karargâhında ziyaret eden Hasan Celal Güzel'e, "Hükümetin gidişatını iyi görmüyorum. Sanmasınlar ki sessiz kalırız. Çok açık söylüyorum, böyle devam ederlerse darbe dahi yaparız (Cemal, 2010 s. 222)" derken

geleceğe ilişkin ipuçlarını veriyordu. Zira takip eden olaylar bunu kanıtlayacak, “gerekirse”nin somut gerekçeler oluşturulacaktı.

Erbakan’ın katıldığı ilk YAŞ’da ordunun bundan sonraki tavrı kendisini gösterecekti. İrtica gerekçesiyle ordudan atılan subaylar ilk çekişme konusu oldu. YAŞ sırasında ayrıca Erbakan’a içki testi yapıldı. Güven Erkaya bir kadeh rakı isteyerek masaya koymuş ve diğer bardakları uzaklaştırarak rakı bardağını, yani ürünü “öne” çıkarmıştı. Bu psikolojik savaşın ilk hamlesiydi. Bu “test”i TRT’de yayınlanan ve “12 Eylül’ün şartları var; Cumhuriyet’in temelleriyle oynanırsa ordu harekete geçer” mesajı taşıyan bir program takip etti. Bu programın izlenmesi için kışlalara Bir imzalı talimat gönderilmişti. Programı, normalde Çillere yakın görünen *Sabah*’ın, Mesut Yılmaz’ın “Darbesiz İndiririz! Erbakan’ı ve onun zihniyetini demokratik yoldan, Meclis çatısı altında biz tasfiye edeceğiz” açıklamasını manşet yapması takip etti (Sabah 21.09.12). Ayrıntıda Yılmaz’ın yaptığı, “Hükümet Türkiye’nin rotasını Batı’dan Doğu’ya çevirmektedir” yorumu “büyük koalisyon”un hassasiyetiyle paraleldi. Daha sonra ele alınacağı üzere AB büyük sermayenin iş bağlantılarına sahip olduğu bir pazardı.

1. Libya Gezisi ve Kaddafi’nin “Skandal” Açıklamaları

Hükümeti çok zor durumda bırakan olaylardan biri de Erbakan’ın Libya gezisi sırasında yaşananlar olmuştu. Erbakan ilk gezisini İran’a düzenlemiş ve bu, askerde büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Askere yakınlığı sır olmayan İçişleri Bakanı Mehmet Ağar Erbakan’ı uyarılmış ancak Erbakan gezi programını değiştirmemiş, buna bir de Sudan’ı eklemişti (Cemal, 2010). Ancak Erbakan’ın Libya gezisi Kaddafi’nin çıkışıyla “skandal”a dönüştü.

Hürriyet, “Bunun Hesabını Millet Soracak” manşetinin altında Kaddafi’nin “Kürtlerin de Araplar gibi istiklale hakkı var... Türkler Kürtleri boğazlıyor... Türkiye’den memnun değilim (Hürriyet, 07.10.1996)” ifadelerini; *Milliyet*, “Libya Faciası” manşetinin altında, Kaddafi’nin “Türkiye Kürtlere eziyet etmektedir. Kürdistan kurulmalıdır. Türkiye iradesini kaybetmiştir, işgal altındadır” ifadelerini (Milliyet, 07.10.1996); *Sabah*, “Utanç Gecesi” manşetinin altında Kaddafi’nin “Ben burada büyük Kürdistan’dan bahsediyorum. Orta Doğu’daki bu güneşin altında bu millet de yerini

almalıdır... İstiklal isteyen milletlere savaş açmak hiçbir bölgede netice vermiyor... Büyük Türkiye'nin eski kurucularını nasıl unutturuz? Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemler bu kurucuları inkâr etmiştir. Bu tarihi inkâr etmeyen sadece Refah'tır. Türkiye'deki vatandaşların Refah'a katılmalarını teşvik ediyorum. Çünkü Refah tarihine saygılı insanların partisidir (Sabah, 07.10.1996)" ifadelerini; *Yeni Şafak*, "Kaddafi Zehir Zemberek" manşetinin altında, genel olarak spotlara taşınan 'dış politikadan memnun değilim' ve "Kaddafi bu politikanın sorumlusunun Çiller ya da Erbakan olmadığını belirtti (Yeni Şafak, 07.10.1996)" ifadelerine yer verdi.

Olay, bir "skandal"a yol açmakla beraber, basın olayı aktarırkenki tavrı daha da dikkat çekicidir. Nitekim, "merkez" basın bir yandan Libya liderine hakaretler yağdırırken (Hürriyet: Küstah Kaddafi, Küstah Libyalı; Sabah: Baldırı çıplak bir bedevi) bir yandan da, "Kaddafi az bile yapmış (Ekşi, 07.10.1996)", "Böyle Başbakan'a Böyle Muamele (Sabah, 07.10.1996)" yorumlarında bulunuyordu. Libya gezisini takip eden dönemde Demirel'de Roma'yı ziyaret etmişti. Bu ziyaret *Hürriyet*'te "Demirel'i top atarak karşıladılar (Hürriyet, 08.10.1996)" şeklinde yer alırken, *Yeni Şafak*'da "Bir Skandal da Roma'da (Yeni Şafak, 09.10.1996)" şeklinde yer aldı.

Mehmet Ağar'ın gezi konusunda Erbakan'ı uyarması ve "programdan Libya çıkarılmazsa gezi kararnamesini imzalamayacağını bildirmesi (Sabah, 27.09.1996)" ilginçtir. Ağar program kapsamındaki Mısır, Libya, Tunus ve Nijerya'dan neden sadece Libya'ya karşı çıkmıştı? Yakın zamanlarda "Ergenekon davası" kapsamında gözaltına alınan Veli Küçük'ten ele geçirildiği iddia edilen bir belge, hem Ağar'ın itirazını, hem de 'merkez' medyanın tavrını açıklar niteliktedir. Buna göre Ergenekon sanıklarından Mehmet Özbay CIA'den, Çiller'in Kaddafi'ye suikast düzenleteceğini gösteren düzmece bir rapor hazırlaması istemiş, daha sonra da bu raporu Veli Küçük'e vermişti. Yakın bir zamanda kendisine suikast girişiminde bulunulan Kaddafi de kendisine yönelik böyle bir girişimi görünce çok sinilenmiş ve Erbakan'a köpürmüştü (İnternet Haber, 09.06.2009). Düzmece bir rapor hazırlanması Ağar ve Küçük arasında rekabet olması, hatta Küçük'ün, "Susurluk'ta Ağar da ölecekti (Stratejik Boyut, 11.03.2008)" şeklinde açıklama yaptığı da ortaya çıkmıştı. Ağar'ın geziye ısrarla karşı çıkmasındaki sebep ona ulaşan bir istihbarat olabilir. Demirel'e yakın bir kaynağın, "Sayın Demirel zor durumda" darbe korkusu var dedikten sonra, "iki kez tehlikeli nokta doğdu..."

İkincisi Libya dönüşü yaşanmış müthiş bir gerginlik... (Cemal, 2010 s. 228)” demesi operasyonun neredeyse darbeye götüreceğini göstermektedir.

Son olarak Erbakan’ın neden ısrarla geziye çıktığı da önemlidir. Genel olarak RP, dış politikada sadece Batı’yı değil, aynı zamanda Doğu’yu da gündeme alan bir yaklaşım sergilemekteydi. Ticarî ilişkiler bakımından Doğu’yla ilişkilerin geliştirilmesinden yanaydı. Özel olarak Libya ile ise Türk müteahhitlerinin alacakları konusunda sorunlar yaşanıyordu (Sabah, 27.09.1996). Ancak bu konu –ilerde de değinileceği üzere- sadece basit bir politika tercihindense ibaret değildi. Bu aynı zamanda Batı’yla iktisadî ilişkiler kurmuş olan büyük sermayeyi ve OYAK’lı orduyu karşıya almak anlamına geliyordu.

Libya krizinden yaklaşık bir hafta sonra *Sabah*’ta yer alan bir haber bu konuyu aydınlatması bakımından önemlidir. Buna göre gezinin “MÜSİAD üyelerine yaradı”ğından dem vuruluyordu. Yine haberin ayrıntısında geçen “... müteahhitler dört yıldır bekleyen alacaklarını Libya’dan kopardı (Sabah, 18.10.1996)” bilgisi de, gezinin ilk başta hedeflenen sonuçlarına ulaştığını göstermektedir.

Ordunun Psikolojik harekâtı da devam ediyordu. 1 Ekim’de meclis açılışına katılan komutanlar, Demirel orduyu överken aşağıya doğru eğilip kimin alkışlayıp alkışlamadığını kontrol ediyordu. Hürriyet Meclis’in açılış gününü “Hoca’ya Laik Kuşatma (Hürriyet, 02.10.1996)” manşetiyle duyurmuştu. Aynı gün Karadayı bir resepsiyonda Mümtaz Soysal’a Afganistan’daki durum ve Taliban rejimi hakkındaki görüşlerini beyan ediyor ve *Sabah* da, ertesi günkü manşetinde paşanın sözlerini “Paşa’dan şimdi de Afganistan uyarısı (Sabah, 01.10.1996)” şeklinde aktarıyordu. Paşa’nın “Afgan olayından alınacak önemli dersler var, bu olay derslerle dolu, duracak bekleyecek zaman değil” sözlerini soran gazetecilere Soysal, “Biraz iktidar değişikliğine yönelik bir sözdü” diyerek yanıtlıyordu. Yine sabah aynı gün birinci sayfaya ANAP’ın anketini taşıyordu. Anket haberine göre kararsızların oyu yüzde 40’a yükselmişti. Haberin hemen yanında ise Yılmaz’ın gölge kabine kuracağına değinilmişti. Yine aynı gruba bağlı ATV’de de, Refah’ın sözcülerinden Hasan Hüseyin Ceylan’ın Hollanda’da, imam hatip mezunlarının Harp Okulu’na girmesiyle ilgili yaptığı konuşma yayınlanmıştı (Cemal, 2010 s. 225).

Aynı günlerde MİT'in üst düzey bazı yetkilileri, bazı medya patronlarını, siyasî parti liderlerini ziyaret etmeye başlamıştı: “Bu işi Meclis’te çözülsün, yoksa asker müdahale edecek!” 2 Ekim’de Yılmaz, “Bir darbe hareketinin oluşturulmasına ilişkin bazı kadroların çalışma içinde olduklarına dair sezgilerim, hatta bilgilerim var (Sabah, 03.10.1996)” açıklamasında bulundu.

2. Susurluk “Kaza”sı

Siyasî gündem laiklik mesajları ve darbe söylentileriyle çalkalanırken, Küçük’ün, “Ağar da ölecekti” dediği Susurluk kazası 3 Kasım 1996’da patlak verdi. Yıllardır bahsedilen ama ortaya çıkarılamayan “derin devlet”, devlet-mafya-siyaset üçlüsünü bir nebze deşifre eden bir kazaydı bu. “Derin devlet” içi hesaplaşma olduğu yolunda iddiaların gündeme geldiği bu kazanın 28 Şubat’la ilgili kısmı ise, büyük bir ironinin eseri olarak, ordu tarafından hükümete kaşı kullanılması oldu. Erbakan, önce sessiz kalmış, araştırma komisyonu kurdurmuş, ancak daha sonra “fasa fiso” ve “gulu gulu dansı” diyerek olayı küçümsemişti.

Kazanın hükümet aleyhine döndürülmesinde bu tutumun etkili olduğu söylenebilir. Nitekim, böyle bir örgütlenmenin ordudan bağımsız olamayacağı Ergenekon davası ile ortaya çıkmıştı. Teoman Koman ve Necdet Üruğ Susurluk Komisyonu tarafından çağırılmış, ancak gitmemişlerdi. Ergenekon davası kapsamında tutuklu yargılanacak olan, Veli Küçük’ün de aralarında olduğu sekiz kişinin Meclis Komisyonu’na çağırılması ise Çiller tarafından engellenmişti. Ama Çiller’in yaptığı bununla sınırlı kalmamıştı. Çiller Çatlı’yı, hem de Meclis çatısı altına yaptığı bir konuşmada “kahraman” ilan etmiş ve “Bir ülke uğruna, bir millet uğruna kurşun atan da, kurşunu yiyen de her zaman için saygıyla anılır” demişti (Cemal, 2010 s. 227).

Bu kazanın bizzat psikolojik harekât kapsamında yapılıp yapılmadığı bilinmemektedir. Derin devlet içinde yaşanan ve Ağar ekibini tasfiye etmeye yönelik bir operasyon da olabilirdi. Ama son tahlilde, Erbakan’ın da hatasıyla başarılı bir şekilde bu operasyona eklendiği gerçektir. Gerçek ne olursa olsun, bundan sonra yaşanacak olaylar psikolojik harekâtın şiddetini artıracaktı.

3. TSK'dan Zinde Kuvvetlere Çağrı: “Bu Defa İşi Silahsız Kuvvetler Halletsin”

“Balans ayarı”ndan bir süre önce iki önemli hadise yaşandı. Şevket Kazan’ın iddiasına göre, TÜSİAD’ın 11 Aralık 1996’da Atina’da düzenlediği ve Türk-İş, DİSK, TESK, TOBB üyeleri ile Aydın Doğan, Dinç Bilgin ve Güven Erkaya’nın da katıldığı Türk-Yunan İşadamları Konseyi Toplantısı’nda ilerleyen dönemlerde Refahiyol hükümetine karşı neler yapılacağı, hangi stratejilerin uygulanacağı hazırlandı. Nitekim yaşanacak olayları haber veren bir manşet *Hürriyet*’te yayınlanmıştı. Bu manşet hem operasyon hazırlıklarının tamamlandığını haber veriyor, hem de “zinde kuvvetler”e mesaj iletliyordu: “Bu defa işi silahsız kuvvetler halletsin.”¹²⁴ Spotta “Ordu darbe mi yapacak söylentilerine cevap veren üst düzey bir komutan, ‘Bu sefer işi silahsız kuvvetler halletsin’ dedi” sözü verilmiş, hemen alta ise “tesadüfen” bir grup çarşafli ve başörtülü kadının fotoğrafı koyulmuştu (*Hürriyet* 20.12.1996). Daha sonra bu üst düzey komutanın DKK Güven Erkaya olduğu ve olayın perde arkasında Süleyman Demirel’in de olduğu ortaya çıkacaktı (Cemal, 2010 s. 233-234).

“Silahsız kuvvetler” manşetinden sonra, mesajı alan “kuvvetler” hareketlenmeye başladı. Bu süreçte medya ve “sivil toplum”un bazı kesimleri öyle bir tutum takındı ki, aslında muhtırayı verdikleri ya da askeri, mutlaka vermeyi planladıkları bir muhtırayı erkene almak zorunda bıraktıkları söylenebilir. Daha çeşitlenmiş bir versiyonuyla zinde kuvvetler “post-modern” bir görünümle yeniden siyaset sahnesine, yitirdiklerine yeniden kavuşmak, devletle olan bağı yeniden güçlendirmek ve “pastadaki paylarını” yeniden tesis etmek için harekete geçti.

Hürriyet’in sivilleri, yani “ürünü” ön plana çıkaran bu manşetinden sonraki gün rektörler bir bildiri yayınladı. *Hürriyet* bildiriye aktardığı haberin başlığını –1960’a atıfta bulunurcasına- “Üniversiteler olaylara gebe (*Hürriyet*, 21.12.1996)” şeklinde veriyordu. YÖK duyurusunda tam da zinde kuvvetlerin resmi çiziliyordu: “Bağımız yargı, çağdaş ve hür üniversiteler ile basın demokratik toplumun vazgeçilmez unsurlarıdır...” denilmektedir. Ancak rektör *Hürriyet*’in başlığına ek de yapıyor ve “toplum”un da olaylara gebe olduğu imasında bulunuyordu.

¹²⁴ Akpınar’ın aktardığına göre manşetin atıldığı dönem, askerin RP’den iyice rahatsız olmaya başladığı, MSB bütçesinden 50 trilyon liralık kesintinin yapıldığı dönemdi.

4. Fadime Şahin Mizansen

“Silahsız kuvvetleri” mobilize edebilecek ve kamuoyunu infiale uğratabilecek olay, *Hürriyet*’in “silahsız kuvvetler” manşetinden sadece 8 gün sonra yaşandı. Silahsız kuvvetlerin bu kadar erken harekete geçmesine ise, Erbakan’ın “gerekirse ordunun içi bile araştırılabilir” dediği, devlet içindeki çetelere ulaşıldığını gösteren bir olay neden olmuş gibi görünüyor.¹²⁵ 28 Aralık’ta emniyet ekipleri Aczmendi lideri Müslüm Gündüz’ün evine baskın düzenledi. Hasan Cemal olayı şöyle aktarır: “İlginçtir, yanında gazeteciler, televizyon kameralarından oluşan bir ordu hazır. Balyozla kapı kırılıp içeri girildiğinde, Aczmendilerin lideri Müslüm Gündüz ile Fadime Şahin yarı çıplak vaziyette bir yataktadırlar. Kameramanlar harıl harıl çekim yaparken, Müslüm Gündüz giyinmeye çalışmaktadır (Cemal, 2010 s. 227).”¹²⁶

Takip eden günlerde medya, Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir’in, “Basın yayın organlarında ‘Aczmendi’, ‘Üfürükçü Hoca’ vb konuların sürekli gündemde tutularak bunların gerçek yüzlerinin bütün topluma gösterilmesi (Taraf, 27.02.2009)” “emri”ni uygulamaya koyacak ve konuyu sürekli sıcak tutacaktı. *Sabah*’ın “Fadime’nin rekoru (Sabah, 08.01.1997)” manşeti de bu anlamda oldukça manidardır. Habere göre “... meşhur olan Fadime Şahin çıktığı haber bültenlerini meşhur yapmıştı.”

Çevik Bir’in bu emri “mizansen”in çok küçük bir kısmıydı. Nitekim, Ergenekon soruşturması kapsamında ifade veren bir gizli tanığın anlattıkları olayın tüm yönlerini açığa çıkarmakta ve psikolojik hareketin boyutunu ortaya koymaktadır. Buna göre cunta ekibi Rafahyol’u devirmek için harekete geçmiş ve bunun için ilk olarak toplumun sinir ucunun ne olduğunu araştırmışlardı. Toplumun nabzını en iyi tutacağını düşündükleri

¹²⁵ *Hürriyet*’in “Vay canına” manşetiyle duyurduğu habere göre MİT ve Başbakanlık Teftiş Kurulu’nun iki raporunda “müthiş” bilgilere ulaşılmış ve Erbakan oldukça şaşırılmış, çok “tehlikeli” şu ifadeleri kullanmıştı: “58 kişinin adı geçiyor... araştırmanın derinleştirilmesi için liderleri ikna edeceğim. Gerekirse ordunun içi bile araştırılabilir. ‘Biz bu işleri devlet için vatan için yaptık demek mazeret olmaz.’ Devlet güvenlik konularında devlet dışından kimseleri görevlendiremez. Kimse devlet içinde kendi başına çete kuramaz (*Hürriyet*, 22.12.1996).” yine *Hürriyet*’in “Olaylarda asker, polis, politikacı ve mafya var” manşetiyle duyurduğu habere Erbakan ertesi gün de açıklamalarını sürdürmüştü: “Durum kamuoyuna yansiyandan çok daha vahim... buna göre, üç özel tim görevlisi Topal’ı öldürdüklerini itiraf etmiş, savcılık iki olayı örtbas etmiş, kurye kız Dilek Örnek’in paraları İbrahim Şahin’in korumasına getirdiği bilgileri bilinenlerde sadece bazılarıydı.

¹²⁶ Ancak görüntülerdeki tek gariplik bu “hazırlık” değildir. Gündüz, sanki karısıyla değil de bir başkasıyla basılmış gibi oldukça tepkisizdir. Ve hiç de şaşkın değildir. Giyinirken ki hareketleri de gayet rahattır. Daha da ilginç kesinleşmiş 2 yıllık hapis cezasından arandığı hâlde gazetecilerin, “yanınızdaki hanım kim” sorusunu yöneltmeleri. Sivil-resmî bir grup polis tarafından basılacak denli suç işlemiş biri, evin içinde olağanüstü rahatlıkta gezinmekte, televizyoncularla “röportaj” yapabilmektedir. Hatta bir ara polis Gündüz’ü o kadar boşluyor ki, belki olay “mizansen” olmasa “suçlu” kaçacaktır. Gerçi sonradan olayın mizansen olduğu ortaya çıkacaktır.

taksi şoförleri üzerinde yaptıkları saha araştırmasında şoförlerin, ‘Bunlar Türkiye’yi İran’a çevirecek’ yorumunu ciddîye almadıklarını ama 'Filanca tarikatın şeyhi, kadınlara kızlara tecavüz etmiş' yorumuna ciddî tepki gösterdiklerini görünce operasyonu bu yönde geliştirmeye karar verdiler. Senaryo Harbiye Ordu Evinde hazırlandı. Senaryoları darbeciler adına Veli Küçük organize ediyordu.¹²⁷ Senaryonun finansörü Turgut Büyükdağ, organizatörleri ise Strateji Dergisi'nin Genel Yayın Yönetmeni Ümit Oğuztan¹²⁸, Sisi olarak bilinen transseksüel Seyhan Soylu ve Polis Müdürü Ümit Bavbek'ti. Senaryo için iki tarikat şeyhi (Müslüm Gündüz ve Ali Kalkancı) ve bir pavyonda konsomatrislik yapan Fadime Şahin ayarlandı. Alkolik Kalkancı ve konsomatris Şahin dinî konularda staja tâbi tutulduktan sonra operasyon başladı (Yeni Şafak, 06.08.2008).¹²⁹ Ancak mizansene ilişkin tek kanıt gizli tanığın ifadeleri değildir. Zira 2002 yılında Nuriye Akmanla röportaj yapan Sisi kod adlı Seyhan Soylu olayın operasyon olduğuna ilişkin “itiraf”larda bulunmuştur.¹³⁰

Bu arada ordu da rahatsız olduğuna ilişkin îmalarda bulunmaya başlamıştı. Genelkurmay Başkanı Karadayı Fatih Çekirge’yi arayarak, “Birazdan Genel Sekreterlik’ten bir açıklama yapılacak” dedikten sonraki gün (Cemal, 2010) *Sabah*,

---

¹²⁷ İlerleyen sayfalarda bahsi geçeceği üzere, Susurluk kapsamında ifadesi alınmak istenen Küçük, J.G.K Güven Erkaya tarafından korunmuş ve ifadesi alınması engellenmiştir.

¹²⁸ Gizli tanığın ifadelerinin ve Seyhan Soylu’nun “itiraf”larının yanında, aslında Nazlı Ilıcak o günlerde sırf gazeteden takip ettikleriyle, olayın mizansen olduğunun ortaya çıkarılması adına kapıyı aralamıştır. Öyle ki Ilıcak, Emire Kalkancı’nın (“şeyh” Ali Kalkancı’nın karısı) sözcüsü diye tanıtılan Ümit Oğuztan’ın garip bir şahıs olduğunu söylemekteydi. Çünkü gazetelerin iddiasına göre Ali Kalkancı’yı da, Fadime Şahin’i de Star Gazetesi’ne götürenin Ümit Oğuztan’dı. Ve devam ediyor Ilıcak: Halef selef olmaları itibarıyla Fadime Şahin’in ve Emire Kalkancı’nın birbirine pek yakın olmamaları gerekirdi. Ali Kalkancı’nın ise her iki kadınla arası açık. Her üçü de nasıl Ümit Oğuztan’a güveniyor? İşte tam bu noktada gizli tanığın ifadeleri önem kazanıyor. Yıllar sonra bu tanık Ilıcak’ın sorusunu da yanıtlamış oluyor: Çünkü Oğuztan operasyonun organizatörlerinden biri. Yine Ilıcak porno yazılarıyla bilinen Oğuztan’ın muhafazakâr bir çevrenin sözcüsü olmasının garip olduğu söylüyordu. Yıllar sonra Ali Kalkancı, “karımın porno görüntüleriyle tehdit ettiler (www9.gazetevatan.com, 28.11.2009)” diyerek operasyonu açığa çıkaracak ve Ilıcak’ın garip dediği bir olay daha ortaya çıkacaktı (Ilıcak, 1999 s. 16).

¹²⁹ Yine Tamer Korkmaz da Gündüz’ün bir kamu kurumunda serbest memur” olarak çalıştığını öne sürdü. Korkmaz’ın iddiasına göre; baskın gecikince Gündüz, polisi telefonla aramış, ‘yahu nerede kaldınız’ diye sormuş. Polis de “televizyoncu arkadaşlardan biri gecikti, gelmek üzere. O gelir gelmez oraya intikal ediyoruz” demişti. (Zaman, 02.03.2005).

¹³⁰ Soylu, 1996 yılının ikinci yarısından itibaren JİTEM’de 8 ay süreyle “genel koordinatörlük” yaptığını, Kalkancı tarikatı için tesettüre girdiğini, Askeriyeden emekli olan insanların olduğunu, o tarihte RP’nin oyunun yüzde 38 olduğu için (TÜSIAD’ın yaptığı araştırmadan bahsediyor olsa gerektir) bir çalışma içine girdiklerini, Ali Kalkancı ve Emire Kalkancı olayını yakaladıklarını, Fadime Şahin ile Emire Kalkancı’nın ekrana çıkarılmasını sağladıklarını, Ali Kalkancı’nın aslında pazarda limon satan bir adam olduğunu, Kur’an okumayı dahi bilmediğini ve beş yılda on milyon dolarlık bir servete sahip olduğunu, 28 Şubat’ın gizli kahramanı olduğunu, 28 Şubat sürecinin yaptığı olaylarla başladığını vs. ifade etmiştir (Zaman, 21.09.2008). Yine bir fabrikada ele geçirilen 2 milyon adet uyuşturucu hap nedeniyle gözaltına alınan Kalkancı da, “1996 yılında tekkemize gelen Fadime Şahin’le tanıştım. Mürşit ile mürit arasındaki ilişkiyi aşması nedeniyle onu ikaz ettim. Bir senaryonun parçası gibi beni bir takım olaylara çekmek istemesi nedeniyle kendisini kovdum. Fadime Şahin daha sonra benimle yapamadıklarını Müslüm Gündüz’le yaptı. Ardından da 28 Şubat sürecinde bir komplonun içine çekildim (www9.gazetevatan.com, 21.09.2008)” demiştir.

“Şeriat özlemcisi basın yayın organlarıyla aynı özlemlerin temsilcileri” cümlesiyle başlayan açıklamayı sürmanşetten duyuruyordu: “Ordu Rahatsız (Sabah, 13.12.1996)”

Diğer yandan da siyasî arenanın yeniden şekillendirmeye yönelik faaliyetler başlayacaktır. Bu amaçla Hüsamettin Cindoruk’un başkanlığında Demokrat Türkiye Partisi (DTP) kuruldu. Eski DYP’li vekillerden Hikmet Aydın’a göre bu, “siyasî arenanın yeniden biçimlendirilmesine yönelik” bir devlet operasyonu idi. Harekât başarısız olabilir, darbe blöfü işe yaramayabileceği için iş şansa bırakılmamış, koalisyonun bölünerek yıkılmaya da çalışılmıştır. Parti DYP’den kopan milletvekilleriyle kuruldu. Cemal’in de belirttiği gibi Cindoruk’un hedefi belliydi: Çiller’i bitirmek, Doğru Yol’u bölmek, Refahyol’u düşürmek... Ama henüz yeterli sayıda milletvekili koparamamıştı DYP’den (Cemal, 2010 s. 230).

11 Ocak 1997’de, Oramiral Salim Dervişoğlu’nun, “28 Şubat’ın başlangıcı noktası oldu” dediği (Tayyar, 2009 s. 49) olay yaşandı. Genelkurmay Başkanlığı’nda Demirel’e uzun bir brifing eşliğinde 55 dosya verildi. Demirel’e, “Hükümet irticayı cesaretlendiriyor. Türk Silahlı Kuvvetleri olarak buna müsaade etmeyeceğiz. Bu tehdidi bertaraf etmek için her türlü yönteme başvururuz” tehdidi savruldu.¹³¹ Bunu, 14 komutanın, bir yol haritası çizmek amacıyla Gölcük Donanma Komutanlığı’nda yaptıkları toplantı takip etti. *Cumhuriyet*’te yayınlanan ve komutanların toplantısında “milli mutabakat hükümeti” seçeneği üzerinde durduğu haberi (*Cumhuriyet*, 28.01.1996) toplantıyı özetler gibidir.

5. Kudüs Gecesi Olayı ve Sincan’da “Darbe” Provası

RP’li belediye başkanı Bekir Yıldız’ın 31 Ocak 1997’de düzenlediği ve İran Büyükelçisi’nin davet edildiği Kudüs gecesinde, iddialara göre bir grup “Şeriat isteriz” diye slogan atmıştı. Birkaç gün sonra “gece” gazete manşetlerini süslemişti. Ancak *Sabah* konuyla özel olarak ilgilenmiş ve ilk manşeti de o atmıştı. *Sabah*’ın eski çalışanı Tayyar’a göre gecenin izlenmesi için gazete önceden uyarılmıştı. Fotoğraflar sadece *sabah*’ta vardı. O nedenle haberin yayını için ertesi gün beklendi. 2 Şubat’ta *Sabah*, “Kudüs Gecesi’nde şeriat çağrısı” manşetiyle verdi. *Hürriyet* ise olayı son anda haber

¹³¹ Tabii tehdit aslında hükümete idi. Yoksa “Demirel ile TSK arasında gönül köprüsü kurulmuştu (Tayyar, 2009 s. 48).”

almış ve foto muhabirini “olay yerine” göndermişti. Ancak muhabir yetişememişti. Olayın ardından işine son verilen muhabir Tayyar’a, “ orada *Sabah* foto muhabiri Ali Ekeyılmaz’la karşılaştım. Bana, ‘Önemli bir şey yok’ dedi. Ama haber 2 Şubat’ta *Sabah*’ta manşetten yayınlandı. Tayyar’a göre “erken uyarı”, Sincan’ın bir oyun alanı olarak seçildiği kuşkusunu gündeme getirmektedir (Tayyar, 2009 s. 50-51). Aynı gün Genelkurmay karargâhı hareketlendi. Toplantının en hızlıları Erkaya ve Köksal’dı. Hükümete gözdağı verilmesi kararı çıktı. Tatbikata katılacak tankların eğitim alanına Sincan’dan geçirilerek gönderilmesi kararı alındı. Köksal’ın “emrini alırım” dediği Karadayı henüz toplantıya gelmemişti. Zaten tankların yürütülmesi kararının da ondan habersiz yapıldığı ortaya çıktı (Tayyar, 2009 s. 51). Tanklar 4 Şubat’ta Sincan sokaklarına çıkmıştı.

Tankların bu gösterisi amacına ulaşmış ve medyada “darbenin ayak sesleri” şeklinde yer almıştı.¹³² O dönemde *Sabah*’ın başbakanlık muhabiri olan Şamil Tayyar, olayı görüntüleyen iş arkadaşlarının ona gazetecilik refleksiyle oraya gittiklerini söylediklerini ancak bunun doğru olmadığını, nitekim o günkü yöneticilerin kendilerine, ‘Sincan’da önemli olaylar olacak, özellikle askerî araçlara dikkat edin’ dediklerini anlatır. Bir merkezden Sincan’da tankların yürütüleceği haberi bazı gazetelere geçilmişti ancak, gazeteciler beklemekten yorulup Ankara’ya dönmüş, *Sabah*’ın iki muhabiri ise arabada sabahlamış, sabah olunca da olayı görüntülemişlerdi. Hatta bunu öğrenen bazı gazetelerin üst düzey yetkilileri Genelkurmay’dan tankların tekrar yürütülmesini rica edince, aynı gün saat 16.00 civarında tanklar yeniden sahneye çıktı (Tayyar, 2009 s. 52). Erbakan ise Susurluk olayındaki müstehzi tavrına devam ediyor ve tanklarla ilgili, “Cumhuriyet Bayramı’nda 240 tanesi geçiyor (Cemal, 2010 s. 233)” diyordu. Tankların yürüyüşü bir başka önemli ayrıntıyı da ortaya çıkarmıştır. Daha önce komutanların yol haritası çizmek için bir araya geldiğine değinilmişti. Toplantının üzerinden bir hafta geçmemişken Sincan’da tankların yürütülmesi ne anlama geliyordu? Mesut Yılmaz – herkesin bildiği malûm olan- şu sözleri konuya ışık tutar gibidir: “Sincan’daki tankların yürüyüşünden Karadayı Paşa’nın haberi yoktu. Komuta kademesinin tepesinde uyum yok. Geçen ay Gölcük’teki toplantıyı bunun için yaptılar. Karadayı Paşa daha zamana yaymak istiyor işi. Ağustos’ta –Bir emekli olacağı için- güçleneceğini düşünüyor, kendi

¹³² *Sabah*’a göre bazı vatandaşlar sevgi gösterisinde bulunmuşlardı (Sabah, 05.02.1997). Yine aynı gün *Sabah*’ta Fatih Çekirge, “Tanklar korku değil, gurur sembolü olmalı” başlıklı bir “analiz” yazısı yazarak, muhtemelen hâlâ “sevgi gösterilerine katılmamış olan halk’a, “vatandaşlara” katılmaları yönünde bir çağrıda bulunur gibiydi.

takımını getireceği için... (Cemal, 2010 s. 235)” Bu çekişme belki, neden darbe değil de “post-modern” darbe yapıldığına ışık tutabilir. Nitekim Bir, Karadayı’nın yakasına yapışacak kadar güçlü bir isimdi.

Tankların yürüyüşünü kadın yürüyüşleri takip etti. Önce 6 Şubat’ta, Türk Anneler Derneği öncülüğündeki kadınlar Anıtkabir’e yürümüş ve bunu elli iki STK ve/veya siyasî partiye mensup “on binlerce” kadının, “Şariata Karşı Kadın Yürüyüşü” adıyla devam ettirdikleri yürüyüş takip etmişti. *Sabah* eylemi, “adeta bir karnaval havasında... temiz toplum istediklerini ellerindeki boş tencereleri birbirine vurarak anlatırken, bir yandan da zamları protesto ettiler” şeklinde vermişti (Sabah, 16.02.1996).¹³³

Bu dönemde “silahsız kuvvetler”in elini güçlendiren en önemli olay ise, “sürekli aydınlık için bir dakika karanlık” eylemlerinin ustaca hükümete karşı çevrilmesiydi. Oysa eylem “susurluk karanlığı”na karşı başlatılmıştı. Anlatıldığı üzere Çankaya zirvesine Erbakan elinde MİT tarafından sunulmuş 2 raporla katılmış ve rapor hakkında söylediği sözler *Hürriyet*’e manşet olmuştu. Erbakan çok önemli bilgilerin yer aldığı bu raporlardan sonra olayı derinleştirme kararı almış ve Mehmet Elkatmış’ı komisyonun başına getirmişti. Ancak şurası açık değildir. Erbakan ve Kazan’ın eylem aleyhine yaptıkları ve tepki çektikleri konuşmalar eylem “dönüştürüldükten” önce mi oldu sonra mı? Birand’ın “1 dakika karanlık eylemini bile kendilerine döndürdüler” başlıklı yazısında “Refah’ın susurlukla hiç ilgisi yoktu... talihli bir durumdaydılar... Ama bir de ne görelim, Erbakan ve Kazan’ın çıkışlarıyla birden kendilerini hedef gösterdiler. O sözlere ne gerek vardı (Sabah, 23.02.1997)” demektedir. Ama Birand’ın henüz göremediği, çünkü henüz deşifre edilmemiş- Batı Çalışma Grubu (BÇG) gerçeği vardı. Ve sonradan bu eylemlerin BÇG tarafından nasıl organize bir şekilde hükümet karşıtlığına dönüştürüldüğü ortaya çıkacaktı.¹³⁴

¹³³ Eyleme katılan yazarlardan Fatih Çekirge, o zamanlar komutanlar tarafından da sıklıkla kullanılacak bir klişe cümleyi, sözde yanına yaklaşarak ona söyleyen bir orta yaşlı kadının ağsından aktarıyordu: “Benim de annemin başı bağlıydı. Ama başörtüsünü şeriat propagandası olarak kullanmadı. Dinsiz miydi? (Çekirge, 16.02.1997, *Hürriyet*).” *Cumhuriyet*, eylemlere olan ilginin artmasını şu şekilde verdi: “Halk bu eylemi çok sevdi (Cumhuriyet, 09.02.1996)”

¹³⁴ Refahiyol düşürüldükten sonra gelen Anasol-D’nin devlet bakanlarından Eyüp Aşık Başbakan Yılmaz’a gidecek ve “Veli Küçük sorgulanmadan bu Susurluk hadisesini çözmek mümkün değildir. Hangi taşı kaldırsam altından Veli Küçük çıkıyor” diye dert yanınca Yılmaz da konuyu J.G.K Teoman Koman’a açmış ve şu cevabı almıştı: “Veli Paşa çok önemli, değerli bir komutandır. Söylenenlere inanmayın. Sakın ha, Veli Paşa ile ilgili herhangi bir işlem yapmaya kalkmayın (Tayyar, 2009 s. 114).” Aşık daha sonra, “Mumcu cinayetini çözecek gibi olduk. Ama devletten bize “durun” denildi. İşte o zaman anladık ki “devletin bazı adamları” bu işin önünü kesiyor (Yıldırım, 2009 s. 179).

6. “Beşli Sivil İnisiyatif” ya da “Beşli Çete”nin Rolü

“Zinde kuvvetler”in post-modern versiyonu sokaklara çıkmış ve mevcut hükümet döneminde nispeten iyi bir dönem geçiren işçi-memur-işveren sendikaları (kamuoyunda ‘sivil inisiyatif’ ya da ‘beşli çete’ olarak anılacak olan TOBB, Türk-İş, DİSK, TESK ve TİSK) da tarihsel misyonlarına uygun olarak meydanlardaki terlerini almışlardı.¹³⁵ Gizli mimarının Demirel olduğu daha sonra anlaşılan¹³⁶ bu ‘çete’nin ilk eylemlerden biri – Atina toplantısıyla aynı gün- KESK’in 11 Aralık 1996’da yaptığı iş bırakma eylemi ve Türk-İş’in öncülüğünde 5 Ocak 1997’de yapılan mitingdi. Sözde işçi haklarını savunmak amacıyla yapılmışlardı ancak, daha çok siyasî iktidarı yıpratmaya yönelik eylemler olarak hafızalara kazıldı. *Milliyet* bu birleşmeyi “Sivil Dayanışma’ manşetiyle alkışlıyordu (Milliyet, 26.02.1996). Tayyar’a göre “bu 5’li platform, ‘süngü’ korkusuyla oluşturulmuş siyasî operasyonun parçasıydı (Tayyar, 2009 s. 56).”

Muhtıranın verildiği 28 Şubat’a az bir süre kala, bir yandan siyasî tansiyon artarken, bir yandan da MGK’nın gündemini oluşturması istenilen olaylar “olgunlaştırılmıştı”. Şüphesiz bu “olgunlaştırmada” medya üzerine düşeni fazlasıyla yaptı. *Milliyet* Güven Erkaya’nın sözlerini manşete taşıyordu: “İrtica Terörden Daha Tehlikeli (Milliyet, 25.02.1997).” Spotta ise şunlar yazılıydı: “Oramiral Erkaya: Aşırı

¹³⁵ On yıl sonra dönemin DİSK, Türk-İş ve TİSK Başkanları günah çıkaracaktır. DİSK başkanı Budak, “Keşke 28 Şubat hiç olmasaydı, sivil siyasî sürecin önü kesilmeseydi... 28 Şubat, tarihimize olumlu bir sayfa olarak yazılmayacak... Demirel, bizi çağırıp yardım istedi. ‘Kardeşim her seferinde süngüyü dayatmaya gerek yok. Demokrasi kendi sorununu çözer. Bana yardımcı olun bu müdahaleyi önleyelim. Siyasette aksamalar olduğunda asker süngüsünü sokarsa böyle demokrasi işler mi?’ dedi... 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat... Sivil siyasî sürecin önü hiç kesilmeseydi Türkiye bugün olgun bir demokrasiye sahip olurdu... -Kıvrıkoğlu’nun bin yıl sürecek sözüne affen- 5 yıl bile devam edemedi. Demek ki, asker’in siyaset, irtica ve bölücülük konusundaki öngörülerini doğru çıkıyor. Asker siyasetten anlamaz. Müdahale ettiği gün de iyi yönetemez. Zaten, müdahale ettiklerinde her şey daha kötü olmuştur...”

TİSK başkanı Baydur, “-8 Şubat’ta Türkiye’de bir rejim tehlikesi yoktu. Rejim tehlikesi varmış gibi gösterilerek ‘askerle sivil el ele demokrasiyi kurtardı’ söylemi doğru değil. İhtilal havasını estiren şey tankların yürümesiydi. Buna gerek yoktu. Çevik Bir, bazı yerlere ulaşma arzusunda’yı. Ben, Bir’in Sayın Karadayı’nın önüne geçebilecek kriterlere sahip olduğunu zannetmiyorum. Benim Bir’le hiç irtibatım olmadı. Ne o beni aradı ne ben onu aradım. Ben niye aramadım? Ben memlekette rejim tehlikesi olmadığı müddetçe asker’in kışlasında oturmasından yanayım. İşveren kanadı maalesef kendi çıkarına bakıyor. Şimdi Erdoğan hükümetini bütün sanayici, tüccar gönülünden kabul ediyor mu? Mümkün değil. Ama alkışlıyor. Niye? Avucuna dolan var. Biz bu kadar da çıkarıcıyız. Ben de onların arasındayım. Dolayısıyla ekonomik çıkarları zedelenen kesim bunu teşvik etti.”

Türk-İş Başkanı Bayram Meral, “O dönemde Erbakan’ı defalarca uyardım. ‘Sayın başbakan, bazı olumsuzluklar izliyoruz. Bakın 12 Eylül oldu; siz gittiniz, tekrar geldiniz başbakan oldunuz, haklarınızı aldınız. Ama biz haklarımızı hâlâ geri alamadık. Yeni bir darbe istemiyoruz. Sizden rica ediyorum, bazı partililere çekidüzen verin.’ dedim. Tansu Çiller’e “güvenme”mesi tavsiyesinde bulundum. Erbakan’la ‘dost’ olarak ilişkimiz sürüyor. Demokrasinin zarar görmemesi için uyarı yaptık; ama ters anlaşıldı. Biz sivil toplum kuruluşları olarak demokrasiye sahip çıktık; çünkü bizim yaşamamız onun içinde... artık ‘28 Şubat’ benzeri süreçler yaşanmaz. Hükümetler geçmişten ders almalı. Asker de 10 yıl öncesine göre demokrasiye daha çok inanıyor. Vatandaşa o günleri bir daha yaşatmak, kimsenin hakkı değil. Yapılacak şey, her zaman halka kulak vermektir. Cumhurbaşkanı mı seçiyorsun, bırak halk seçsin.”

¹³⁶ Bkz.: Bir önceki dipnot.

dinci akımlar Türkiye'nin birinci sorunu hâle geldi." İç sayfada ise başka bir haberde "MGK'ya irtica raporu" başlığının altında, "Milliyet güvenlik birimleri tarafından MGK'ya sunulmak üzere hazırlanan "İrticai Faaliyetler" konusundaki raporu ele geçirdi" denilmekteydi. Ancak *Milliyet*'te daha ilginç bir ifade, 28 Şubat'ta "En uzun gün" manşetiyle verdiği haberin spotunda geçiyordu. Buna göre, "Cumhurbaşkanı, siyasiler ve generallerin irtica tartışması Refahyol'un kaderini etkileyecek"ti.

Sabah MGK'ya erken hazırlanmış görünüyordu. Nitekim "En Kritik MGK" manşetini *Sabah* 18 Şubat'ta atmıştı. Buna göre büyük spotta Karadayı'nın "çok önemli bir konuşma yapması" beklenirken ayrıntıda, "son dönemde Atatürk ilke ve inkılâplarıyla, laikliğe karşı girişilen 'sistemli hareketler' üzerine duracak" deniliyordu. *Sabah* habere kaynak olarak ise "Başkent'in bütün önemli kulisleri"ni gösteriyordu. Haberi yapan kişi Fatih Çekirge olunca bu önemli kulisinin neresi olduğu kestirilebiliyor ancak, "önemli" ifadesiyle kast edilen ya da söylenmeye çalışılan pek net değil gibi görünüyor. Yine bu "önemli kulislerde" Karadayı'nın, rahatsızlık duyulan kişileri ismen belirtmeyeceği, ama "gözlerine içine baka baka" söyleyeceği belirtiliyor. 19 Şubat tarihli manşetten ise "Paşalara Güvence" verileceği RP'nin "etkili bir üst düzey yetkilisi"nin Birand'a aktardığı belirtiliyor. Buna göre Erbakan da MGK'ya hazırlanıyordu ve amacı da paşaları teskin etmektir! Son olarak *Sabah* aynı günlerde, biri manşetten olmak üzere, gelecekteki siyasî yeniden-biçimlenmeye yönelik iki haber daha veriyordu. Buna göre birinci sayfadan verilen bir haberde DSP'li bir vekilin "Solun iktidarı için bu fırsatı kaçırmayalım (*Sabah*, 18.02.1997)" dediğini aktarırken, manşetten verdiği diğer bir haberde ise Yılmaz'ın, "Rejimi Kurtaralım (*Sabah*, 22.02.1997)" sözlerini aktarıyordu. Spotta ise Yılmaz'ın, "Geçmişin öfkesiyle hareket etmeyeceğiz. Ülkenin nasıl büyük bir tehlikenin eşiğinde olduğunu biliyoruz... DYP ile hiçbir ön şart olmadan koalisyon kurmaya hazırız" ifadelerine yer veriliyordu. Yine *Sabah*, 22 Şubat'ta Bir'in Türk-Amerikan Konseyi'nde yaptığı konuşmayı "Muhtıra Gibi" manşetiyle duyurdu. Nihayet MGK'nın yapıldığı gün *Sabah*, Bir ve Karadayı'dan sonra tün kuvvet komutanlarını birinci sayfaya koyarak "5'i de Konuşacak" manşetiyle çıktı.

27 Şubat'ta *Hürriyet*, Demirel'in Erbakan'a gönderdiği mektubu, "Şok Mektup (*Hürriyet*, 27.02.1996)" manşetiyle duyurmuş ve ertesi gün de "İşte Mektup (*Hürriyet*, 28.02.1996)" manşetiyle mektubun içeriğini açıklamıştı. Haberlerin ayrıntısında

Demirel'in Erbakan'a, "hükümetinizin davranışları nedeniyle rahatsızlık var. Rejimin tehlikede olduğuna dair yaygın kanaat var. Hükümetinizin girişimleri ve bazı hareketler, kamuoyunda kötü yankılar uyandırıyor. Laik demokratik cumhuriyet hedefinden saptığınız şekilde kanılar var. Benim de inancım bu doğrultuda... Eğer hükümet olarak bu tutumunuzda devam ederseniz, rejim tehlikeye girer. Bunun da ne sonuçlar getireceği kestirilemez. Bugün ordu, üniversite ve sokaklar rahatsızdır. Bu rahatsızlığı sürdürecektir eylemlerden kaçınınız (Hürriyet, 27.02.1996)" demektedir. "İşte Mektup" manşetinin atıldığı gün olan 28 Şubat'ta ise –o sıralar MGK toplantısı yapılmaktadır– yine birinci sayfada büyük bir MGK toplantısı resmi altında "Kritik MGK bugün" haberi veriliyordu. Demirel'in "ne sonuçlar getireceği kestirilemez" dediği sonuç, mektubun yayınlandığı günün ertesinde MGK'dan muhtıra olarak çıktı.

7. 28 Şubat MGK kararları ve "Post-Modern Darbe"

Tarihe "post-modern darbe" olarak geçen¹³⁷ darbe, 28 Şubat 1997'de toplanan MGK'nın hükümete muhtıra vermesiyle "resmiyet" kazandı.

MGK'nın toplanacağı güne gelinceye kadar askerinin nasıl bir pozisyon aldığı ve toplantı gecesi nasıl çalıştığını, hem sivil hem askerî dönemlerde uzun yıllar Çankaya'da Cumhurbaşkanlığı basın danışmanlığı yapmış ve Genelkurmay'dan iyi koku alan biri olan Ali Baransel özetliyordu:

"Bugünkü MGK toplantısı için çok uzun süre çalıştılar. Geceyarılarına kadar dosyalara gömüldüler. Dün de öyle, geceyarısına kadar Genelkurmay'daydılar. Biliyorlar, dağ fare doğurursa, çok gülünç durumda kalacaklar. Sağlam bir bildiri çıkarmanın peşindeler, son rötuşlarını yapıyorlar. Hoca'dan inşallah bir kıvırtma olmaz.

"Ordu iki yönlü oynuyor. Bir yandan kamuoyu bugünkü noktaya getirildi, oluşturuldu. Bir psikolojik baskı yaratıldı. Böylece hükümetin direnci kırılmak isteniyordu ki, bunun için kamuoyu hazırlandı. Bu sayede ... Hoca teslim alınabilecekti. Kendi görüşünü MGK'da tamamen hâkim kılmak istiyor askeri kesim ... (Cemal, 2010 s. 244)"

¹³⁷ Tabiri ilk kez Cengiz Çandar kullanmıştır.

Sürece ilişkin en yaygın kullanılan sıfat budur. Sıfatın özelliği, -biraz da "post" ekinin darbeyi ortadan kaldırdığı sanısına yol açmasıyla- darbeyi savunanlar tarafından da kullanılıyor olmasıdır. Yine tabirin içeriği yansıtan başka bir adlandırmayı da sol literatürde görebiliriz: Bonapartizm. Kavram ilk defa Fransız Devrimi sonrası Marx tarafından Bonaparte yönetiminden kavramsallaştırılmıştır. "Bonapartizm" sınıf mücadelesinin keskinleştiği dönemlerde orduya dayanarak sınıflar arasında bazısına vaat, bazısına gözdağı ve bazısına da göz kırpmaya yoluyla cambazlıklar yapan büyük burjuvazinin diktatörlük veya otoriter yönetimidir (Inan, 2009).

MGK sonucunun muhtırayı “resmileştirdiği”nden bahsetmiştik. Zira “sivil apoletliler” muhtırayı çoktan vermişti.¹³⁸ Bu nedenle MGK’dan çıkacak sonuç çok da öngörülmez değildi. MGK devam ederken, sonuca ilişkin Baransel’in yorumu şöyleydi:

“Asker, amiyane deyişle, hükümeti ve Refah’ı kulampara sarmasına almak istiyor. Kendi istediği bildiriye çıkarma savaşı verecek. Böylece Refah’ın ve hükümetin manevra alanı iyice daralacak. Ne mi olur? Kritik bir dönem. Bence Erbakan Hoca beyaz bayrağı çekecek bugünkü MGK’da... (Cemal, 2010 s. 244)”

Öyle de oldu. Askerin istediği iki sayfalık bildiri ve hükümetin ne yapması gerektiğini içeren 18 maddelik bir ek çıktı.¹³⁹ Karadayı toplantıyı şöyle özetlemişti: “Nizamiye’den döndük. Güç tuttum. En büyük kaygım, Rüştü Erdelhun¹⁴⁰ durumuna düşmektir (Cemal, 2010 s. 245).” Yani özetle, ılımlılar ile şahinlerin mutabakatı zor da olsa sağlanmıştı. Karadayı gibi, muhtemel bir darbeyi engellemeye çalışan Demirel de “rahat bir nefes” aldığını söylüyordu. Demirel’e göre “her şey anayasal sınırlar içinde cereyan etti (Cemal, 2010 s. 245).” Yine Demirel, “oylama yapmadık herkes katıldı (Hürriyet, 02.03.1997)” dedi. Ali Bayramoğlu o günlerde şunu soruyordu: Askerî darbe mi engellendi, yoksa “ara rejim mi geldi? (Cemal, 2010 s. 246).

Medya MGK sonuçlarını büyük bir coşkuyla kutladı. Aylardır, neredeyse Genelkurmay’a bağlı bir birim gibi çalışarak “olgunlaştırdığı” darbe şartlarının meyvesini, MGK’dan sonuçla alınmıştı. Medya 28 Şubat’a bir kaç gün kala Ankara’ya kamp kurup 9 saat süren MGK’yı, “kulis koklamaktan helak bir şekilde”, Hasan Cemal’in deyimiyle “dokuz doğurarak” yakın takibe almıştı (Cemal, 2010 s. 241).

Cumhuriyet, en deneyimlileri olarak, “Muhtıra Gibi Tavsiye (Cumhuriyet, 01.03.1997)” manşetini atıp spottan “çağdışı uygulamaların ‘hukukun üstünlüğüyle

¹³⁸ Örnek olarak *Sabah*’ın 23 Şubat tarihli sayısı gösterilebilir: “Muhtıra Gibi”. Habere göre Bir, Türk-Amerikan Konseyi’nin kapanış konuşmasında “içeriği bu olan” konuşmayı yapmış. Bir’in konuşmasını, salonda bulunan “çoğu” Türk binin üzerinde davetli ayağa kalkarak “hararetle” alkışladı. Abdullah Gül de konuşmayı önce oturarak, sonra herkes ayağa kalkınca da ayağa kalkarak alkışlamış (Sabah, 23.02.1997).

¹³⁹ Toplantı sonrası hükümetin yerine getirmesi öngörülen 18 maddelik ek “kabul” edildi. Erbakan’ın imzalayıp imzalamadığının gündem olduğu bu kararlar gerçekte MGK’da oylanmamış, ‘tam bir mutabakat içinde olunulduğu’ ilan edilmişti. Kazan, Erbakan’ın kararları imzaladığı ancak bu 18 maddelik Ek’i imzalamadığını, hiç kimsenin bu kararların imzalı halini getiremeyeceğini çünkü böyle bir imzanın olmadığını savunur (Kazan, 2000). MGK kararlarını önemli yapan içeriğindeki hükümeti suçlayan ve ondan bazı tedbirler almasını isteyen hükümler nedeniyle değil, süngü ucu gösterilerek, yasal statüsü hiçe sayılarak fiili bir “yaptırım” tehdidiyle uygulanmaya çalışılması olduğu belirtilmelidir. Bu açından muhtıra metninde ve Ek kararlardaki ifadelerin tezimiz açısından doğrudan bir öneminin olmadığı belirtilmelidir.

¹⁴⁰ 1960’da Genelkurmay başkanıydı. DP’ye yakın biliniyordu. Darbede o da tutuklandı ve yargılandı. Hilmi Özkök de, 2003-2004 darbe tertiplerinin tertipçileri olan malûm medya tarafından “Rüştü Elderhun olursun sonra!” denilerek korkutulacaktı (Cemal, 2010 s. 245).

bağdaşmayacağı”nı yargısını öne çıkardı. Deneyimliydi çünkü bu ülkede darbelerin nasıl da “hukukîleştirilebileceğinin” farkındaydı. Dolayısıyla, bir muhtırayı alkışlarken aynı zamanda ‘hukukun üstünlüğünden nasıl bahsedilebilir?’ sorusuna tarihsel bir perspektifle cevap verebilirdi. Kaldı ki, bir zamanlar azılı düşman olarak gördüğü Demirel bile “her şey anayasal sınırlar içinde cereyan etti” demişti. *Cumhuriyet* 4 Mart’ta da, muhalefetten işbirliği isteyen Erbakan’a muhalefetin cevabını “Ya içine sindir ya git (Cumhuriyet, 04.03.1997) ” şeklinde vermişti. *Hürriyet* muhtırayı “Ne darbe ne şeriat (Hürriyet, 01.04.1997)” gibi, dönemin özlü sözlerinden biri hâline gelecek bir manşetle duyurmuştu. Böylece *Hürriyet*, genel yayın politikasına uygun bir şekilde, asıl söylemek istediğini satır arasına gizleme, çaktırmadan hissettirme yöntemine başvurmuş, ‘bakın alkışlamıyorum’ demeye getirmişti. Ertesi gün ise “Askerin 20 Şartı (Hürriyet, 02.03.1997)” manşetini attı. Maddelendirilen “şart”ların başlığını ise “bunları yapın” şeklinde vermiş. *Milliyet* muhtırayı Bir’e atıfta bulunurcasına¹⁴¹ “9 saatlik zirvede rejime ince ayar (Milliyet, 01.03.1997)” şeklinde duyurdu. Yine *Cumhuriyet* gibi *Milliyet* de asker’in “hukukî kaygılarını” manşet altından vermişti. Buna göre asker, ‘anayasanın ihlal edildiği mesajını’ veriyordu. Ancak haberin detayında daha çok “betimleyici” bir tarz kullanan *Milliyet*, askerî tarza bir gün gecikmeli geçti ve “163 Geri Geliyor (Milliyet 02.03.1997)” manşetini attı. Manşetin altında “Süleyman Demirel susturdu” başlığıyla, “Tarihi zirvede komutanlar, Refah lideri Necmettin Erbakan’ı Başbakan Erbakan’a şikâyet ettiler. Erbakan’ı Tansu çiller savunmaya kalkınca, Cumhurbaşkanı Demirel’in devreye girdiği ve Çiller’i susturduğu öğrenildi” denildi.¹⁴² Yine “asker kime ne mesaj verdi” başlığı altında askerlerin yaptığı uyarılara yer verilmiş. *Milliyet*’in bu sayısında göze çarpan en önemli ayrıntı ise Erbakan’ın terlerini silmesini gösteren büyük bir fotoğraftı. *Sabah*’ın MGK sonrası manşeti ise “Zehir zemberek (Sabah, 01.03.1997)” şeklindeydi. Ayrıntıdaki başlıklardan en ilgi çeken ise “Laiklik yaşam tarzı” başlığıydı. Buna göre “‘Türkiye’de laikliğin... bir yaşam tarzı olduğu’ kaydedildi” denilmekteydi. *Sabah*, diğer tüm gazetelerden farklı olarak muhtıranın duyurulduğu gün Amerika’ya referans eden bir haber verdi: “Amerika: laik geleneğe saygılıyız (01.03.1996).” Peki içerik? Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, içerikte ABD Dış İşleri Bakanlığı Sözcüsü Nicholas Burns’ün, “Türkiye’nin

¹⁴¹ Bir, Washington’daki bir toplantıda Sincan’da yürüyen tankları kastederek, “demokrasiye küçük bir balans ayarı yaptık” demişti (Cemal, 2010 s. 233).

¹⁴² Metinde açıkça hata yapılmış ve komutanlar Erbakan’ı Erbakan’a şikâyet etti ifadesi kullanılmış. Öyle görünüyor ki, “çılgınlığın” bu kadarına *Milliyet*’in çalışanı bile inanamamış. Ya da inanmış ama beyni farklı, eli farklı çalışmış.

laik ve demokratik düzenine saygılarının büyük olduğunu” söylediği aktarılmış. Ayrıca koyu puntuyla tırnak içinde İran’ın batı için tehdit olduğuna da aktarmış *Sabah*.¹⁴³

MGK 28 Şubat’tan bir gün önce “sivil kurumların” devlet sektörü içindeki terör ve siyasî faaliyetler yoluyla bir İslamî devlet peşinde olduklarına dair bir açıklama yayınladı. Oysa Türkiye bağlamında İslamcılık ile terör arasında kurulan bağ genel olarak temelsizdi. Yine de oluşturulan atmosfer sayesinde Refah’ı çökertmek için uygun ortam hazırlanabildi (Cook, 2008 s. 286).

8. Muhtıra Sonrası Gelişmeler

Erbakan muhtıra verildikten sonraki ilk gün “bildiri mükemmel... Bütün konularda tam bir fikir birliği içinde olduğumuzu gördük (Sabah, 02.03.1997)” diyecek, ardında da “devletin başbakanı”ndan, yani MGK Genel Sekreteri Özkasnak’tan “Türk silahlı kuvvetleri yalnızca Atatürk’ün kurduğu laik cumhuriyete ve onun temel ilkelerinin hayata geçirilmesine inananlar ve gönül verenlerle uyum içindedir. Bunun dışında hiç kimseyle uyum içinde değildir, olamaz da (Sabah, Hürriyet, 03.03.1997)” cevabını alacaktı. Ancak daha sonraki günlerde MGK kararlarını imzalamayacağı yönünde beyanatlar vermişti.¹⁴⁴ MGK’ya gelinen süreçte Erbakan ısrarla bir darbe tehlikesine inanmamıştı. MGK Genel Sekreteri’nin bu cevabı verdiği gün, aynı cevap altında Erbakan’ın MGK kararlarını boykot edeceği haberi vardı (Sabah, 03.03.1997)”.

Burada parantez açıp Çiller’in muhtıra sonrası helmelerine bakmakta yarar vardır. Çiller, muhtıradan sonra, psikolojik harekâtın sadece RP’ye değil, DYP’ye de uygulandığı daha iyi anladı. Bu nedenle Akşener’e talimat verip emniyeti reorganize etmeye girişti.¹⁴⁵ Akşener işe Emniyet İstihbarat Dairesi’yle başladı ve hem demokrasi inancı yüksek, hem de Ağar ekibiyle mesafeli olan bir ismi, Bülent Orakoğlu’nu¹⁴⁶

¹⁴³ Burns gerçekte de sadece “laiklik” bile demiş olsaydı, hem tezimiz açısından, hem de genel olarak bu açıklamanın hiçbir ehemmiyetinin olmadığı aşikârdır. Ama bir husus ehemmiyet taşıyorsa bu da elbette Sabah’ın konuyu aktarış şeklidir. Nitekim Burns aynı konuşmasında, “Sivil hükümet, Türkiye’nin Avrupa’daki konumu için çok önemlidir. Türkiye’de derin bir istikrarsızlık konusunda bazılarının taşıdığı kaygıyı paylaşmıyoruz (Yıldız, 2000 s. 31)” demiş ancak *Sabah* bu sözleri “gözden kaçırmıştı.” Yine, çok değil yaklaşık 6 yıl sonra aynı “merkez” basın ABD’nin “ılımlı İslam” projesinden bahsedecek Amerika’nın Türkiye üzerindeki emellerinden dem vuracaktı. Trajik bir “çark etme değildi elbette bu, “sınıfsal” bir “çark”tı.

¹⁴⁴ *Cumhuriyet*, Erbakan’ın “MGK, yasalar konusunda hükümete ve Meclis’e dayatmada bulunamaz (Cumhuriyet, 04.03.1997)” sözlerini “Erbakan MGK’ya meydan okudu” şeklinde veriyordu.

¹⁴⁵ Devlet kurumları kıblesini Genelkurmay’a çevirmiş ve emniyet Bir’le dostluğunu perçinleyen Ağar’ın hâkimiyetindeydi.

¹⁴⁶ Orakoğlu, ilerleyen dönemde basında da geniş yer tutacak olan bir isim olacaktı

işbaşına getirdi (Tayyar, 2009 s. 82).¹⁴⁷ Yine emniyet genel müdürü de değiştirilmek istendi. Köşk ile yaşanan uzun mücadelenin sonunda başarılabilen bu adım, devlet katındaki “savaş”ı gözler önüne serer nitelikteydi.

Muhtıradan sonra Erbakan gerçekten de direneceği yönünde mesajlar vermeye başlamıştı. “Üzerimize gelirlerse seçime gideriz... (Sabah, 04.03.1997)”, türünden direnmeler gösterdi ancak görünen o ki direnme için çok geç kalınmıştı. Muhtıra’dan üç gün sonra kararlar imzalandı.

Kararların imzalanmasından sonra medya zafer naralarına başladı.¹⁴⁸ *Sabah*’ın manşeti “apoletli günler”in habercisi gibiydi: “Paşa Paşa İmzaladı (Sabah, 06.03.1996).”¹⁴⁹ Manşetin altındaki iki detay ise oldukça manidardı. Birincisi Demirel ve Karadayı’yı el sıkışırken ve sırtırken gösteren bir fotoğrafı. İkincisi ise manşetin hemen sol altındaki “Sabah’ın renkli ve farklı yazarları” başlığıydı. Apolet takmış bir gazete ülkenin başbakanın “paşa paşa imzaladı”ğını söylerken bir yandan da, “özgür ve sivil” bir basın imajını vermeye çalışıyordu.¹⁵⁰ *Milliyet*, ilk olarak Çiller’in tehdidini “DYP: Çekiliriz (Milliyet, 04.03.1997)”¹⁵¹ şeklinde vermiş, Erbakan’ın direnişini de “Refah bunalımı (05.03.1997)” manşetiyle duyurmuştu. “MGK kararlarını Erbakan imzalamayınca kriz doruğa çıktı” spotu manşeti takip ediyordu. Medya apoletli manşetler atma konusunda o kadar rahattı ki *political correct* ifadeler dahi kullanmaya gerek duymuyordu. Kararlar imzalandıktan sonra ise “Sıra uygulamada (Milliyet,

¹⁴⁷ Ancak bu kolay olmadı çünkü Ağar bu işe karşıydı. İşin vahametini Orakoğlu’nun iddiaları ortaya koymaktadır. Orakoğlu, daha koltuğuna oturmadan önce Ağar’ın Çiller’e şu sözleri söylediğini aktarır: “Eğer Bülent Orakoğlu’nu göreve başlatırsanız, bu karardan dönmezseniz, Türkiye’de büyük olaylar olabilir, bazı turistik tesisler bombalanabilir (Orakoğlu, 2003).”

¹⁴⁸ Buna Demirel de dâhildi. Demirel’e göre Erbakan “imzalamasa da olur (Hürriyet, 03.03.1997)”du. Buna gerekçe olarak da MGK’da alınan kararlarda oyçokluğunun yeterli olacağı, oy birliği şartının aranmayacağını gösteriyordu. Ancak teamüllere ya da yasal prosedüre bu karar önem veren Demirel’in bizzat kendisi MGK’da bir oylama yapılmadığını, “zaten herkesin hem fikir olduğu”nu söylemişti (Hürriyet, 02.03.1997). Tabii buna bir de, Refahyol yıkıldıktan sonra, bütün teamülleri yıkıp hükümet kurma görevini Yılmaz’a verdiğini de hatırlatmak lazım.

¹⁴⁹ Kararları imzaladıktan sonra Erbakan kararları meclise taşıma girişiminde bulununca *Sabah* şu manşeti atacaktı: “Hoca yine ateşle oynuyor.”

¹⁵⁰ Doğruydı, istisnalar dışında genel olarak bir renklilik vardı. Ama renklilik “haki” rengin değişik tonlarını yansıtan bir renklilikti. Kaldı ki, gerçekten farklı düşünen yazarlara, muhtırayı ve “apoletli günler”i desteklemeleri için bizzat ordu tarafından, önce tehdit edilecek (MGK Genel Sekreteri Özkasnak’ın Mehmet Altan için, “onu süngünün ucuna takar cephe cephedendirim” demesi) ardından da tezgâh kurulacaktı. 1999 yılında yakalanan ve sorgulanan Şemdin Sakık’ın imzalamadığı ifadelerinde Cengiz Çandar, M. A. Birand gibi isimlerin PKK’dan yardım aldığı ifadeleri eklenmiş, bu isimler hakkında linç kampanyası yürütülmüştü. Daha sonra *Öküz Dergisi*’ne açıklama yapan *Sabah* yazarı Can Ataklı olayla ilgili şifreyi şu sözlerle açığa çıkaracaktı: “Sakık’ın ifadelerine o satırlar, İstanbul sosyetesine sıkı fıkı olan bir komutan tarafından eklendi (Karalı, 2005 s. 247).”

Daha sonra andıcı köşesinde deşifre eden ve “tezgâh”ı ispatlayan Çandar *Sabah*’tan atılmış, bunun sebebi olarak da, gazetenin sahibi olduğu bankayı (İnterbank) kaybetmeme isteği olduğunu belirtmiştir (Yeni Şafak, 12.11.2000).

¹⁵¹ Aynı gün birinci sayfada, Erbakan’ın atıyla Şeriat yönünde doğru gittiğini ve Karadayı’nın da onu bir tankın tepesinde “dur” işaretiyle durdurduğunu gösteren bir karikatür vardı.

06.03.1997)” manşetini atan *Milliyet*’in o sayısında ise, çekildiği sırada asker selamı yapmış gibi görünen Erbakan’ın fotoğrafı vardı. *Hürriyet* ise daha “demokratik” bir tavır sergilemiş ve “muhalafet” liderlerinin görüşlerini manşetine taşımıştı: “Ya uy ya çekil (*Hürriyet*, 04.03.1997).” Hemen manşetin altında ise daha ilginç bir başlıkla başka bir “ya uy ya çekil” haberi vardı: “MGK Refahyol’a bir ay süre tanıdı (*Hürriyet*, 04.04.1997).” Anlaşılan o ki *Hürriyet* o günü “demokrasi günü” ilan etmişti. Neredeyse hiçbir başlığının apolet taşımamasına gayret ediyor gibiydi. Öyle ya, MGK’nın yarısında fazlasını hükümet üyeleri oluşturduğu hâlde “hükümet hükümete bir ay süre verdi” gibi akıllara zarar bir başlık neden atılabilir ki? “Asker” dememek için MGK tercih edilmiş. Bu komik başlığı da bu “demokrat” tavır doğurmuş. Tabii bu arada MGK’nın nasıl olup da bir hükümete süre tanıyabileceğine ise hiç yer vermemişti. Zira demokrasi dedilerse o da bir yere kadardı! Yine birinci sayfada “Erbakan: MGK yasa dayatamaz” başlığıyla Erbakan’ın “imza krizi”yle ilgili demeçlerine yer verilmiş. Ama demeçlerin aktarılış şekli, yukarıdaki örnekler gibi pek “demokrat” olma gayesi taşımamış. Buna göre Erbakan “Yasaları TBMM yapar. MGK, ‘şu yasaları yapın’ diye herhangi bir ne Meclis’e, ne de hükümete dayatmada bulunamaz ve bulunmaz... Türkiye’de hükümet TBMM’de kurulur, MGK’da kurulmaz” diyerek “sert” çıkmış.

Yine 26 Mayıs’ta zinde kuvvetler sokağa çıktı. *Sabah*’ın “Vatandaş tepkisi (*Sabah*, 26.05.1997)” olarak verdiği habere göre binlerce insan “halk konuşacak, çeteler ve şeriat susacak” sloganları atmıştı. Yine –organik- aydınlar da eyleme destek vermişti.

10. Emniyet Reorganizasyonu ve Genelkurmay’dan Karşı Hamle: Köstebek Olayı

Genelkurmay psikolojik harekâtı sürdürürken, Emniyet de farklı bir çaba içindeydi. Enis Berberoğlu 17 Mart’ta, amacı Genelkurmay’ı yaklaşan tehlike konusunda uarmak olan bir yazı yazdı. Yazıda, kimliği meçhul bir polis şefinin emrinde emniyet teşkilatıyla askerî darbe karşısındaki en önemli güç olduğuna değindi. Amacına ulaştı. Askerî kesim Orakoğluna ateş püskürdü (Tayyar, 2009 s. 85).

Ancak asıl kıyamet Mayıs ayında koptu. Askerliğini Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’nda yapan emniyet istihbarat mensubu onbaşı Kadir Sarmusak’ın BÇG’nin faaliyetleriyle ilgili “gizli” belgeleri sızdırdığı iddiası gündeme düştü. Genelkurmay

Sarmusak'ın komutanlıklarının faaliyetleri hakkında bilgi topladığını iddia ediyordu.¹⁵² Orakoğlu ise, "174 bin kişilik emniyet ordusu" ifadesini kullanmadığını söylüyordu.¹⁵³

Orakoğlu Sarmusak olayını şöyle anlatmaktadır:

Onbaşı Sarmusak, Emniyet İstihbarat Daire Başkanlığı'na atanmamdan 2-3 ay önce Deniz Kuvvetleri Komutanlığı İstihbarat Dairesi'nce kullanılan ve arızalı olan çok eski model bir dinleme cihazının tamiri için sıkça galip gidiyor, bu gelişlerinde Hanefi Avcı, Mehmet Tomruk ve bazı personelle görüşmeler yapıyordu."

Kısaca, Karadayı'nın aksine Orakoğlu, Sarmusak'ın ordudan emniyete değil, emniyetten orduya bilgi taşıdığını, Sarmusak'ın ordunun casusu olduğunu iddia ediyordu. Sarmusak ise Genelkurmay ve Deniz Kuvvetleri istihbaratlarına verdiği kimi ifadelerinde Orakoğlu tarafından kullanıldığı hatta işten atılmakla tehdit edildiğini söylemiş, daha sonra altına imza atmaktan imtina ettiği başka bir ifadesinde ise Orakoğlu hakkındaki iddiaların doğru olmadığını söylemiştir. Son olarak ilk duruşmada ise kısaca, işkence gördüğünü, ilk alınan ifadelerin doğru olmadığı, ilk defa mahkeme huzurunda gerçekleri anlatacağını söylemiş ve ordu tarafından iki kez bilgi almak için emniyete gönderildiği ve bunları Eser Albay'ına rapor ettiği ifade etmiştir (Hürriyet, 13.09.1997; Orakoğlu, 2003 s. 120-130). Nitekim bahsi geçen Eser Albay da (D.K.K İstihbarat Daire Başkanı) katıldığı duruşmada, Sarmusak'ı istihbarat da görevlendirmek için Erkaya'dan emir aldığını söylemiştir (Milliyet, 30.09.1997).

Sonuç olarak, Genelkurmay "tehlike"yi önceden sezmiş ve bu çıkıştan "kârlı" bir şekilde ayrılmıştır.

11. 28 Şubat Süreci, Siyasî Yeniden-Biçimleniş ve DYP Operasyonu

Muhtıra'nın verilmesinden ve hükümetin direnmeyip imzalanmasından sonra süreç de bir başka aşamaya geçiyordu: "Siyasî yeniden-biçimleniş."¹⁵⁴ Bu anlamda

¹⁵² Karadayı hükümete şu uyarı yazısını yazacaktır: "Bir süredir Genelkurmay ve bazı askerî birliklerimizin polis tarafından gözetlendiği yolunda duyularımız var. Bu bizi fazlasıyla rahatsız etmektedir (Akpınar, 2006)."

¹⁵³ Bu iddia ilerleyen zamanlarda emniyetin zayıflatılması amacına hizmet etti.

¹⁵⁴ Bu biçimlenişin önemli bir kısmı da basın üzerinden yürütüldü. Can Ataklı, asker ile ilişkinin Özkasnak aracılığıyla kurulduğunu, demeçleri onun getirdiğini, bunların çarşaf çarşaf yayınlandığını ve arkasından da milletvekillerinin istifâ ettiğini söyleyecektir. Ataklı, bazı komutanların, "Bu dediklerimi yayınlarsanız en az 3 milletvekili daha istifâ eder." dediklerini aktarıyor. Basın Paşaları manşet yapmaya o kadar meraklıdır ki bir gün,

Karadayı'nın, hem de Cindoruk'a -bilgi dağarcığının bu kadarına da pes dedirten(!)- söylediği şu sözler oldukça manidardır: "Cezayir ordusunun yaptığı hataya düşmeyiz. Seçimi beklemeyiz (Cemal, 2010 s. 253)."¹⁵⁵ Tabii ordu mensupları sadece bu tür "entelektüel" açıklamalar yapmıyor, aynı zamanda -ilerde değinileceği üzere- bizzat manşetleri de belirliyordu. Örneğin hükümeti sıkıştıracak ve koalisyonu çözmeyi amaçlayan "istek" haberler geliyordu. Genelkurmay istihbarat şubesi *Sabah*'tan, "Türkiye dinsiz, laik bir memleket hâline gelmiştir, hayatımı Mustafa Kemal dinsizliğiyle savaşa adayacağıma..." diye başlayan bir Kuran Kursu yemininin büyük haber yapılmasını istiyor (Cemal, 2010 s. 252) ve "Ürperten yemin (Sabah, 05.03.1997)" manşeti 5 Mart'ta Sabah'tan genelkurmay için geliyor.

Muhtıranın verilmesini Refahiyol'un inadı ya da iktidar hırsı takip edince, ordu ikinci plan olarak açık darbe tehdidini kullanmaya başladı. Bu amaçla özellikle DYP'li vekillere sürekli darbe imalarında bazen de doğrudan darbe tehditlerinde bulunuluyordu: "Ordudan son uyarı: Genelkurmay, rejimi "silahla korumak"tan söz etti (Milliyet, 12.06.1997)."

Muhtıra sonrası liderlerin aldığı tavırlara daha sonra "aktörler" bölümünde değinilecektir ancak, Salih Memecan'ın bir karikatürü genel olarak siyasî aktörlerinin durumunu gayet iyi özetler nitelikteydi. "En garantili iktidar formülü (Sabah, 03.03.1997)" başlıklı karikatürde Yılmaz kurmaylarına, "Boşverin DYP'yi DSP'yi gelin biz MGK ile koalisyon yapalım" diyordu.¹⁵⁶

Siyasî yeniden-biçimlenişe en büyük katkıyı Erbakan yapmıştı. Bunu en iyi Cengiz Çandar'ın "Erbakan'la dün ve yarın (Çandar, 1997)" adlı köşe yazısı anlatmaktadır:

...

"İşin en başına dönersek, Tansu Çiller'le "ahlaki zemini çürük" bir ortaklık" kurmamalıydı. Kurdu. Peki, sonra? Susurluk'la önüne çıkan "altın fırsatı" kullanmalıydı. Kullanmadı. Bu

---

"Paşam bugün ne yazalım" diye sormuşlar ve "Kafanıza göre bir şey çakın" cevabını almışlardı. Ardında Paşanın biri demiş gibi haber yazmışlardı (Ataklı, 25.02.2006).

¹⁵⁵ Cezayir'de 1990'lı yıllarda, dini temsil ettiğini iddia eden güçlerle devleti iddia eden güçler arasında siyasî çatışmalar çıktı. Mısır hükümeti, on yıllık zımnı işbirliğinin ardından, sivil toplumda itibarı artan Müslüman kardeşleri zayıflatmaya çalıştı. Sonuç, 5 yıl süren düşük yoğunluklu bir savaştı. Aynı yıl, Cezayir'in yüksek rütbeli komutanları ülkenin ilk çok partili genel seçim sonuçlarını iptal etti. Çünkü çeşitli İslami fraksiyonların birliğinden oluşan İslami Selamet Cephesi, parlamentoda çoğunluğu sağlayacak kadar oy almıştı (Cook, 2008 s. 28)

¹⁵⁶ Yılmaz muhtıraya az kala, "hükümet... tankları göremeyecek kadar kör ve gaflet içindedir (Hürriyet, 25.02.1997) diyerek askere göz kırpmayı ve "uslu bir çocuk" olacağı mesajını vermeyi ihmâl etmiyordu.

işin üzerine gitmesinin, hükümeti bozabileceğinden korktu. Olabilir. Ama üç-dört ay hükümette kaldıktan sonra, sırf Refah'ın "pisliğin üzerine yürümesi" kararlılığından ötürü hükümet bozulsaydı bile, Refah, bu ülkenin vicdanına öyle bir kazınabilirdi ki, bir-iki yıl içinde çok sağlam ve önlenemez ve belki de tek iktidar alternatifi olarak, siyaset yelpazesinde yerini alırdı.

"Yapamadı. Son kaçırdığı fırsat, MGK toplantısı gecesi, toplantıyı terk etmesi ve hükümetin istifasını vermesiydi. Böyle yapsa büyüydü.

"Bunu yaparsa, işlerin Refah'ın kapatılacağına kadar varacağından korktuğunu söyleyenler var. Bunu yapsaydı; bundan sonrasında hala varolan bu ihtimalin gerçekleşmesi, o gün, geçen hafta bugün daha zayıf olurdu.

"Ardından ortaya çıkan "imza krizi"yle, "askeri müdahaleler tarihimizde "ilk kez direnme" noktası olacağı sanıldı. Ciddi bir "demokratik direnme" sergilemeden imzayı attı.

...
"Şimdi, DYP içinde "kumpaslar"ın ne yön alacağını ve Silahlı Kuvvetler'in sabır ölçülerinin ne, me kadar ve nereye kadar olduğunu izlemekle yetineceğe benziyoruz."

Tabii Erbakan'ın yaptığı, biçimlenişe uygun ortamın oluşmasına yol açmaktı. Süreci ilmek ilmek işleyen ise, ordu-'merkez medya'-yargı-üniversiteler-büyük sermaye, yani "zinde kuvvetler"di.

Siyasî yeniden biçimlenişin ilk etabı şüphesiz hükümetin düşürülmesiydi. Bu amaçla DYP üzerinde -Çandar'ın "kumpaslar" dediği- böl-parçala stratejisi uygulandı.¹⁵⁷ Daha önce Cindoruk'un 1997 başlarında bir parti kurduğunu ve DYP'den kopacak olanları devşirmeye çalışmayı hedef edindiğini söylemiştik. Tayyar'ın da belirttiği gibi Cindoruk, Güven Erkaya'nın hükümeti devirme misyonu yüklediği "silahsız kuvvetlerin" bir parçası olarak algılandı (Tayyar, 2009 s. 80). Yine Erez'in tutumu da ilginçtir. Erez, kısa süre önce hükümete yüklenenlere şu cevabı vermişti:

¹⁵⁷ Süreç basına şu manşetlerle yansımıştı: "Refah DYP'yi esir aldı (Hürriyet, 31.12.1996)." "Böyle gitmez", Esat Kıratlıoğlu: "Refah'ın dümen suyundan çıkalım (Milliyet, 13.02.1996)." Anayolsol için DYP'de start verildi (Hürriyet, 06.03.1997)." "Erez'den Çiller'e boykot (Sabah, 06.03.1997)." "Erez ipleri kopardı (Sabah, 30.03.1997)." Erez: "Gerekirse bakanlığı bırakırım (Hürriyet, 01.04.1997)." "Yalım Erez: Bizi susturamazlar (Hürriyet, 10.04.1997)." Erez ve Aktuna -Çiller'e-: "Hırsını, ülkenin üzerine çıkarma (Hürriyet, 27.04.1997)." Erez: "Bu hafta iş biter (Hürriyet 28.04.1997)." "Kabine çıkmazda: Erez'in alternatif hükümet turları başladı (Milliyet, 09.05.1997)" "Erez'den iki formül (Milliyet, 10.06.1997) Sabah -gensoru için- DYP'li vekillere sesleniyor: "Tarihi görev (Sabah, 14.05.1997)." "Doğruyol kaynıyor (Milliyet, 16.05.1997) "Kabine dökülüyor (Milliyet, 18.05.1997) "İstek parça" ekibine Vural Savaş katılıyor. Güven oylamasından hemen sonra RP'ye kapatma davası: "RP kapatılıyor (Sabah, 22.05.1997)." Kapatma davası hakkında Cindoruk Cemal'e: "Coşkun'la -Darbe planlarının hazırlanmasına "yataklık" eden DYP'li vekil- birlikte hazırladı bu iddianameyi Vural... (Cemal, 2010 s. 258)." Bir hafta sonra tüm gazetelerde Tüm General Fevzi Türkeri'den Asker yargıya 'uyarı': "Ya görevinizi yapın, yoksa darbe yaparız." (Cemal, 2010 s. 258). "DYP'de istifa depremi (Sabah, 24.05.1997)." "Cevheri'yi istifa ettiren yumruk (Hürriyet, 24.05.1997)." "Günde iki istifa (Milliyet, 25.05.1997) TOBB'da- "Çiller'e şok üstüne şok (Sabah, 25.05.1997)." Rahmi Koç Çiller için: "Küçük Hanım gidici (Sabah, 25.05.1997)." "Hayır" oyu vermektен vazgeçen DYP'li vekillere atfen: "Acı itiraflar (Hürriyet, 23.05.1997)." Briefing rezaletinden sonra DYP'li vekiller -orduyu ve yargıyı değil de, ilginç bir şekilde- Çiller'i topa tutmuş ve hükümetin bozulmasını istemişlerdi (Sabah, 12.06.1997). Bakan Ufuk Söylemez'in istifasına atfen: "Ve sağkol da çekiliyor (Sabah, 14.06.1997)." Aynı haber için *Hürriyet*: "DYP'li bakanın şok sözleri (Hürriyet, 14.06.1997)." "DYP isyanlarda (Sabah, 15.06.1997)." "Yılmaz: İstifalar sürecek (Zaman, 23.06.1997)." "Çorak söküğü gibi (Milliyet, 28.06.1997)." "İçten çöküyorlar (Cumhuriyet, 29.06.1997)." "DYP'de son çıkan ışıkları söndürsün (Milliyet, 29.06.1997)."

“Türkiye’de şeriatın gelebileceğini düşünen insanın aklından zoru vardır. Onun yeri akıl hastanesidir... (Tayyar, 2009 s. s61).” Bu Erez’in, hükümeti koruyan son açıklamasıydı.¹⁵⁸ 2 hafta içindeki bu muazzam değişiklik ilgi çekicidir. Öte yandan, asker bir yandan DYP’yi bölmeye çalışırken, bir yandan da Refah’ın gözünü korkutmaya, darbe tehlikesinin devam ettiğine inandırmaya ve kamuoyundaki imajını sarsmak için psikolojik harekât düzenlemeye devam ediyor, bir yandan da koalisyon ortakları birbirlerine karşı kışkırtılıyordu. Siyasî yeniden-biçimlenmenin ilk aşaması el birliğiyle sonuçlandı ve 18 Mart’ta Erbakan istifa etti. *Sabah*’ın manşeti manidardı: “Bir yıl dayanabildi (Sabah, 18.06.1997).”

Tayyar’ın, Cıvaoğlu’dan aktardığı bir anekdota bakılırsa, DYP üzerinden yürütülen operasyon “manşet attırma”yı aşmış görünmektedir: “20 milletvekili bugün bir araya geliyorlarmış. Yalım Erez ile İlhan Aküzüm’ü... (de) çağırılmışlar. Toplantı... büyük bir gazetenin Ankara Bürosu’nda oldu. Yemekler yenirken ‘bu hükümetin yürümeyeceğinin’ altın çizildi. Bir hükümet formülünün eksik kalan meclis desteğini tamamlamak üzere DYP içindeki operasyon Paris’te planlandı. 4 Milletvekili geride kalan haftada Paris’te Yılmaz’la görüştüler... (Tayyar, 2009 s. 80)”¹⁵⁹ Burada bir ayrıntı önem kazanıyor. Cıvaoğlu’nun yazıyı 6 Mart’ta yazması ve di’li geçmiş zaman kullanması toplantının 6 Mart’tan önce yapıldığını gösterir ki, bu da toplantının, Erez’in muhtıraya 3-4 gün kala şeriat suçlaması yapanların “tımahane” gitmesi gerektiği ve üyesi olduğu hükümeti desteklediği son sözlerden kısa bir süre sonra, hükümete tavır koymaya başlamasından da -Erez’den Çiller’e boykot (Sabah, 06.03.1997)- kısa süre önce gerçekleştiğini gösterir. Kısacası, eğer Erez muhtıra metnini okuyup büyük bir “aydınlanmaya” uğramadıysa, bahsi geçen Paris kaynaklı toplantı işe yararmış gibi görünüyor.¹⁶⁰

İkinci alıntı dönemin DYP vekili İlhan Aküzüm’ün FP’li Sacit Günbey’e aktardığı ve dönemin Adalet Bakanı Kazan’ın aktardığı (Refah Gerçeği-3, s.112) anekdot:

¹⁵⁸ *Yeniçağ Gazetesi*’nde köşe yazarlığı yapmış olan İrfan Ülkü’ye göre Erez, muhtıra verildikten sonraki gün, “direnelim” diyen DYP’lilerden biriydi. Ülkü’ye göre Erez’in bir anda ağız değiştirmesinin nedeni, askerinin kurmak istediği teknokratlar hükümete başbakanlığı Erez’e teklif etmeleriydi (Aksiyon, 2004).

¹⁵⁹ Tayyar, Cıvaoğlu’nun ismini vermediği gazetenin, kendisinin o zamanlar çalıştığı *Sabah* ve mekânın da *Sabah*’ın Karum İş Merkezi’ndeki bir bar olduğunu söylemektedir: “O bar, çoğu zaman alternatif Bakanlar Kurulu gibi çalıştı.”

¹⁶⁰ Erez, “bakanlık görevinden, kendime ve ülkeme olan saygımdan dolayı istifa ettim... ben ülkenin geleceğini düşünüyorum, gelecek seçimleri değil (Hürriyet 27.04.1997)” gibi “göz yaşartıcı” bir diğergamlıkta bulunuyor, ‘kendim için bir şey istiyorsam namerdim, her şeyi ülkem için yapıyorum’ demeye getiriyordu.

“Bir gün telefon çaldı. Genelkurmay’dan aradılar ve beni... çağırdılar. Gittim. Karşımda Çevik Bir ve İlhan Kılıç Paşa... Önce ‘Babanız da milletvekiliydi siz de... Babanız şöyle iyiydi böyle iyiydi’ diye iltifat ettikten sonra ‘DYP’den mutlaka istifa etmelisiniz, ülke kötüye gidiyor...’ dediler. ‘Tamam istifa ediyorum’ dedim. Ben odadan çıkarken içeriye Işıl Saygın giriyordu. Sonra öğrendim ki Yaman Törüner de aynı baskı ve yönlendirmeye DYP’den istifaya zorlanmış (Tayyar, 2009 s. 81).”

2009’da *Aksiyon*’da yayınlanan ve eski DYP’li Hikmet Aydın’ın ifadeleri ise yapbozdaki parçaları birleştirecek önemli ifadeler içeriyor. Aydın’a göre, özel bir operasyonun parçası olan DTP ‘parayla’ kurulmuştu. Aydın, DYP’den ANAP ve DTP’ye geçişler içinde şu ifadeleri kullandı: “Para döndü. Hatta tanık olduğum bir olay var. Hükûmet düşürülmüş ve Anasol-D hükûmeti kurulmuştu... gözümün önünde ANAP’lı bir milletvekili DTP’li bir milletvekiline aynen şunu söyledi: ‘Sen şu adamdan 750 bin dolar almadın mı?’ İkisi o sırada tartışıyordu... Erkan Mumcu’nun bana bir lafı var: ‘Bir kuruşa mal olmayan bir tek sen varsın bize (Aydın, 2009).¹⁶¹ Yine eski *Sabah* yazarı Can Ataklı’nın *Zaman*’a yaptığı açıklamalar sürecin aktörlerinin tutumlarına ilham veren güdüleri gözler önüne sermiştir.¹⁶²

Sonuç olarak hükümetin düşürüldüğü güne değin DYP’den 20 vekil istifa ettirilmiş, *Sabah*’ın haberine göre DYP 20 kişi azalmıştı (Sabah, 23.06.1997).

12. Hürriyet Baskını Operasyonu (mu)

12 Mayıs’ta *Hürriyet*’e silahlı saldırıda bulunuldu. *Hürriyet* “Tahriklerin sonu (13.06.1997)” manşeti attı. Zanlı ifadesinde, Çiller’in sözlerinden etkilendiği, teşvik alan gazetelerin milletin kanını emdiği için eylemi gerçekleştirdiğini söyleyecektir.

¹⁶¹ Nitekim o günlerde Hasa Celal Güzel de, “...bir çok milletvekili davar gibi alınıp-satıldı (Yıldız, 2000 s. 42)” diyecektir

¹⁶²

“... 28 Şubat süreci içerisinde özellikle büyük gazete ve televizyonların yaptığı haberlerin yüzde 90’ı yalandır... bir düşman ilan edildi... Bu savunma mekanizmasının çalışmasıyla birlikte zemberek de koşturdu. Çok bilinçsizce bir sürece girdik. Panik hâlinde ve yapılan her şey hoş görülmeye başlandı... ‘Bugün konuştuk falanca paşayla’... Anlarsınız ki, onun büyütülmesi isteniyor. ‘Bu kim?’ denir mesela Çevik Paşa. Ama ismini vermek istemeyen diye yazılır.

... bir tarafta yoğun bir parlamento dışı baskı... Bunun bir ucunda askerler vardı. Bir ucunda güç, sermaye var. Ve onlarla işbirliği yapmış olan basının bir bölümü var. Şimdi böyle bir olgu karşısında direnmek ya da bunun karşısını söylemek o anda mümkün olmuyor.

Çok önemli bazı milletvekilleri, ellerinde çantalarını hazırlamışlar. Hapishaneye hazırlandılar. Çünkü öyle korkutuluyorlardı. Askerden haber aldığını ima eden sivil ittifak bu korkutmayı yapıyordu. Bazı milletvekilleri işte bu korkuyla ayrıldılar. Bir kısmı, çok açık söylüyorum, paralar aldılar... Çok ünlü bilinen ama şimdi milletvekili olmayan bazı iş adamları paralar verdiler, borçlar kapattılar. Kimileri tehdit edildi. Böyle sivil bir yıldırma yapıldı... (Karalı, 2005 s. 248)”

Haberde zanlının imam hatip mezunu olduğu, ‘imam hatipler kapatılamaz’ sloganı attığına yer verilmiş. Zanlının ateş ederkenki fotoğrafının altında ise “silah eğitimi almış gibi” başlığı kullanılmış. Ayrıca zanlının babasının sözlerine de yer verildi. Baba, oğlunu, okuduğu aşırı dinci kitapların bozduğunu söyledikten sonra ekliyordu: “oğlumun cezaevine değil hastaneye yatması lazım.”

Brifinge katılımın tartışıldığı günlerde ordu tarafından yapılan bir açıklama neredeyse brifingin kendisi kadar skandal boyuttadır. Nitekim Adalet Bakanın Kazan’ın ‘izin vermem’ ifadesini Genelkurmay “sert” bir şekilde, “Meşrutiyet’in savcılarını gelmez” diyerek yanıtlıyordu (Milliyet, 10.06.1997).¹⁶³ Hürriyet, Muhtıra için “Suç duyurusu” diyen Yılmaz’a atıfta bulunurcasına, Genelkurmay tarafından verilecek brifing için “Brifingde suç duyurusu” manşetini attı. Sabah, Yargıya verilen Brifinge katılan yargı mensuplarına atfen, “Türkiye sizinle gurur duyuyor (Sabah, 11.06.1997)” manşetiyle verdi. Ertesi gün ise “Muhtıra gibi brifing (Sabah, 12.06.1997) manşetini attı.” Brifing’den sonra *Hürriyet*: “Askerden RP’ye şok suçlamalar (Hürriyet, 12.06.1997) manşetini attı.”

Brifing sonrası *Hürriyet* Genelkurmay yetkilisine atfen: “Gerekirse silah bile kullanırız (Hürriyet, 12.06.1997)” manşetini atmış, yine aynı gün bir DYP’li vekilin “hükümetten çekilelim yoksa darbe olacak (Hürriyet, 12.06.1997)” sözlerine yer vermişti. Erbakan ve Çiller’in anlaşmasına atfense: “Ateşle oynuyorlar (Sabah, 13.06.1996)” manşetini atmıştı.

D. Refahyol’dan Sonra

Muhtıra’dan çok önce bir siyasî-yeniden biçimlenişin startının verildiğine, muhtıradan sonra ikinci bir evreye geçildiğine ve bu evrede özellikle DYP üzerine psikolojik bir harekât uygulandığından bahsedildi. Refahyol’un düşmesine yakın, “irtica brifingleri” ile de üçünü aşamaya geçildi. Brifinglerde, irtica ile daha etkin mücadele

---

¹⁶³ Açıklama savcılarını “bir şey” olmakla itham ve tehdit ettiği ölçüde skandal olmaya yetmekle birlikte, “Meşrutiyet” ibaresinin kullanılması da skandalın boyutlarını büyültmektedir. Nitekim –bir dönemi ifade eden ve büyük harflerle yazılan- Meşrutiyet, zamanında devrimlerin, iç çatışmaların uğrunda yapıldığı bir özlemi, devrimciliği simgelemekteydi. Öte yandan meşrutiyet-monarşi-cumhuriyet gibi yönetim sistemlerinin tek başlarına bir anlam ifade etmedikleri bir veri olduğu gibi, hâli hazırda da bunun örneklerinin var olması açıklamayı birinci nedendeki anakroniklikten de öteye komedi boyutuna taşımış, genelkurmayı bir nevi “rezil” etmiştir.

edilebilmesi için Batı Çalışma Grubu'nun kurulduğu duyuruldu. Bu, bir nevi *gestapo* idi. Artık operasyon kurumsal olarak ve öncekinden farklı olarak tüm ülke sathında, “bilinçlendirme”nin yanında fişleme faaliyetleri için de yürütülecektir.¹⁶⁴

Erbakan'ın istifasından sonra gözler Demirel'e çevrilmişti. Medya, askerden aldığı talimatlarla havanın dozunu ayarlıyordu: “Refah'sız arayış (Hürriyet, 19.06.1997), “Babanın işi zor (Hürriyet, 20.06.1997),” “RP'size 9 oy lazım (Hürriyet, 20.06.1997).” Demirel, teamüllerini bir kenara iterek¹⁶⁵ hükümeti kurma görevini Çiller'e değil, Yılmaz'a vermişti. Çiller, “bu bir Çankaya darbesidir” demişti ama iş isten geçmişti. Daha sonra Demirel danışmanlarına, “Hasan Cemal'in bu yazısını¹⁶⁶ okuyunca, ürperdim, çok kaygılandım. Darbe ihtimalinin çok daha gerçek olduğunu gördüm. Aslında... görevi Çiller'e verecektim... bölünsün diye. Ama Hasan'ın bu yazısını okuyunca ve bu sözlerin Çevik Bir'e ait olduğunu öğrenince vazgeçtim... (Cemal, 2010 s. 263)” diyecektir. Diğer bir ilginç gelişme ise Haziran ayı ortalarında komuta kademesinde yaşanıyor. Genelkurmay 2. Başkanı Bir Amerika, J.G.K Koman Azerbaycan, K.K.K Köksal Gürcistan ziyaretini iptal etmiş ve bu gelişme Çankaya'nın dikkatini çekmişti. Yine Çankaya'nın “mutabakat hükümetinin kurulması ve seçime gidilmesi” beklentisinin aksine Meclis Başkanı Mustafa Kalemli'ye göre darbenin eli kulağında: “Ordunun tavrı kesin, yani hükümet filan da değil bu tavr... (Cemal, 2010 s. 265).¹⁶⁷ Yine Cemal'e göre aynı günlerde Genelkurmay'dan hava yayılıyordu kulislere: “Başbakanlık Çiller'de kalırsa, bu iş biter!”

Burada Genelkurmay'ın tavrını gösteren ve “DYP operasyonu” hatırlatan bir yorumu vermek gerekir. Bir Genelkurmay yetkilisi, “Askerlerin Çiller'i başbakan olarak görmek istemediği”ne ilişkin iddialara şöyle yanıt veriyordu: “Bu partiden herhalde 10 vatan evladı çıkacaktır... İşi bu defa silahsız kuvvetler halledecek (Cemal, 2010 s. 266).” 5 gün sonra *Yeni Yüzyıl*'da çıkan bir haber de Genelkurmay'ın tavrını gösterir

¹⁶⁴ Bu teşkilat, ordu içindeki şahinlerden Güven Erkaya tarafından kurulmuş, planların genel çerçevesi Bir tarafından oluşturulmuştu.

¹⁶⁵ *Sabah*, Çiller'in Demirel'e “276 imza topladık” sözüne verdiği karşılı manşete taşıdı: “Beni bağlamaz (Sabah, 26.06.1997).”

¹⁶⁶ İlgili yazı, Hasan Cemal tarafından kaleme alınan ve “Şahın Ordusu Değil!” başlığını taşıyan yazıdır. Yazıda Cemal, Bir'le yaptıkları sohbette Bir'in sarfettiği şu sözleri aktarmıştı: “Türk Silahlı Kuvvetleri şahın ordusu olamaz. İran'da Genelkurmay bizim bugün yaptığımız çalışmaları yapmadığı için İran'da hâlen o karanlık rejim işbaşında!”

¹⁶⁷ Şevket Kazan da, Nisan-Haziran arasında 5 kez darbe söylentisiyle karşılaştıklarını söyleyecektir. Yine Emniyet İstihbarat Daire Başkanı Bülent Orakoğlu, darbe söylentileri üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda Çiller'e, “darbe başladı”, “24 saat sonra darbe olacak, kesin haber aldım” türünden kasıtlı haberler taşıdığını tespit ettiğini söyleyecektir (Orakoğlu, 2003 s. 322).

nitelikte. Bu haber herkesin, “ya Yılmaz hükümeti kuramazsa” sorusunu sorduğu günlerde çıktı: “Asker bekliyor: Bu iş başarılmalı! Üst düzey bir komutan, yeni hükümetin kurulması konusunda, ‘Başarmaları gerek, başaramazlarsa felaket olur’ dedi (Cemal, 2010 s. 268).” Ve beklenen oldu. Anasol-D, dışarıdan CHP’nin verdiği destekle –ve tabii “ödül”lü DYP’lilerin desteğiyle- kuruldu. 3 partili ama yine de dışarıdan desteğe muhtaç bir azınlık hükümeti... Türkiye “ara rejim” benzeri bir döneme girmişti.

Kurulan rejimin “ara” olması ve yakında bu araya bir ara verilecek, sandığın milletin önüne konulacak olması nedeniyle Yılmaz, apolet takarak elde ettiği başbakanlık koltuğuna oturduktan sonra askerle çatışmaya başlayacaktı. Çünkü o da “seçim sandığı”nı, partisinin oy tabanını genişletmeyi düşünmek durumundaydı (Cemal, 2010 s. 269). MGK kararlarının sorgusuz sualsiz Meclis’ten geçirmenin siyaseten partiyi hırpalayacağı endişesini taşıyordu. 8 yıllık temel eğitim kanunundan sonra “sivil” mesajlar vermeye başladı. Nihayetinde doğrudan bir darbe olmadığı için, öyle ya da böyle seçime gidilecekti. Dolayısıyla, “postal yalamak” artık işe yaramayacaktı. BÇG’ye alternatif olarak Başbakanlık Takip ve Koordinasyon Kurulu kurdu ve irticayla mücadeleyle sivilleşirmeye(!) çalıştı. Ama onu oraya getirenler, anında düşürecek kadar da güçlüydü ki, bu zaten işin doğasında vardı. Postalla gelen her hâlükârda, ya halk tarafından ya da onu oraya koyan tarafından şutlanırdı.¹⁶⁸ Nitekim asker, kuran kursları, imam hatipler, başörtüsü ve Anadolu sermayesi konularında ceberut tedbirler konusunda işi sıkıya almıştı. 29 Temmuz’da bu sefer brifing alma sırası, ipleri gevşettiği düşünülen “ara rejim” hükümetine gelmişti.¹⁶⁹ BÇG faaliyetlerinin periyodik olarak basında yansıtılmasına devam edildi. Özellikle “yeşil sermaye” olarak adlandırdıkları ticari faaliyetlerle ilgili BÇG haberleri gazetelerde öncelikli olarak veriliyordu (Tayyar, 2009 s. 108-110).

---

¹⁶⁸ Yılmaz göreve geldikten sonra Çiller bir konuşmasında Yılmaz için, “Şimdiye kadar seçilmiş hiçbir genel başkan, onbaşı olma şerefsizliğini göstermedi” demişti. Gerçekte Çiller Yılmaz’ı bir sivilden çok, bir askere benzetme çabasındaydı ama cümleyi ters kurduğu için kamuoyunda çok eleştirilmişti. Çünkü bu sözden ‘onbaşı olmanın şerefsiz olmayla eşdeğer olduğu’ anlamı çıkıyordu. Ama her ne kadar Çiller cümleyi yanlış kurmuş olsa da, aslında Yılmaz’a yöneltmeye çalıştığı eleştiride haklıydı. Daha önce bir gazeteden yaptığımız alıntıda gösterdiğimiz gibi Yılmaz, “darbe olacak, bunu bilerek söylüyorum” türünden, apoletini çıkarmış bir general gibi konuşuyordu.

Nitekim Yılmaz bunu farkına varmış olsa gerektir, sözde kapsamlı bir susurluk raporu hazırlama talimatı verdi. Ama amaç Susurluktan ziyade, jandarma, emniyet ve MİT üzerinden derin devletle hesaplaşmaya ve böylece omuzlarındaki apoletleri halk gözünde çıkarmaya çalışacaktı. Ancak sonuçta giriştiği bu iş onun da ipinin çekilmesine neden oldu. Son tahlilde Yılmaz da onlar için “güven vermeyen” bir isimdi (Tayyar, 2009 s. 115).

¹⁶⁹ Erkaya da 5 Ağustos’ta yaptığı bir konuşmada, irticaya karşı önlemlerin alınacağı, yetmezse silahlı kuvvetlerin alınacağını, askerinin bu önlemleri aldığını, bunun BÇG olduğunu ve yerinde bir önlem olup çalışmalarına devam ettiğini belirtecekti (Milliyet, 05.08.1997).

Daha sonra bir grup seçilmiş subay Yılmaz'a gönderilerek, hükümetin irtica ile mücadelesinin yetersiz olduğunu ve MGK kararlarının uygulanması gerektiği mesajı verilecekti. Yılmaz ise şu cevabı verecekti: "Toplumsal gerginlik hat safhada, şişenin kapağını zor kapattık. Biraz daha zorlarsak tazyik şişeyi patlatır." Bunun üzerine asker MGK Genel Sekreteri'ne baskı kurmaya başladı. Genel Sekreter de daha önce kaldırılan 163. Madde'nin daha ağırlaştırılmış bir hâlini hazırladı. Ancak taslak metin o kadar ağır ve muğlâk unsurlar taşıyordu ki, hiçbir siyasî iktidar –Yılmaz bile- kabullenemezdi. Yılmaz doğal olarak bu taslağa karşı çıktı. Bundan sonra asker, Refahiyol'dan sonra yeni bir krizin siyasî maliyetini ve ayrıca mevcut parlamento içinde daha iyi bir aritmetik bulunamayacağından ısrarcı olmayarak gelecek seçimleri beklemeye başladı. Hükümete karşı ise tatlı-sert politikalar uygulamakla yetindi (Tayyar, 2009 s. 109-110).

1. Toros Tatbikatı ve "Ordu İçi Savaş" İddiası

Anayol-D göreve başladıktan sonraki ay YAŞ toplandı. Karadayı ve Bir dışındaki komuta heyeti tamamen değişti. En önemli değişiklik Kıvrıkoğlu'nun K.K.K'na getirilmesi oldu. Bu, Genelkurmay Başkanı olmak isteyen Bir'in bu şansını kaybettiği ve Kıvrıkoğlu'nun teamüllere göre bir sonraki Ağustos'ta Genelkurmay Başkanı olacağı anlamına geliyordu. Konumuz açısından bu gelişmenin iki önemli sonucu vardı: Hem genel olarak yapılan terfi ve atamalar ve özellikle de Kıvrıkoğlu'nun K.K.K'na atanması 28 Şubat sürecini önemli ölçüde kırdı, hem de Kıvrıkoğlu ile 28 Şubat ekibi arasında çatışma başlattı (Tayyar, 2009 s. 111-112).

Ancak 6 Ekim'de Kıbrıs'ta düzenlenen Toros-2/97 tatbikatında yaşananlar iç çatışmanın bir ölüm oyununa dönüştüğü izlenimini daha da artırdı. Tatbikatta gerçek mermiler kullanılmış ve tatbikat devam ederken Kıvrıkoğlu'nun hemen arkasında tatbikatı izleyen Albay Vural Berkay, keskin nişancı tüfeğinden çıkan bir merminin isabet etmesiyle hayatını kaybetmişti. Olayla ilgili en büyük iddia Bir'e bağlı ekipler tarafından Kıvrıkoğlu'na suikast düzenlendiği iddiasıydı. Çünkü eğer Kıvrıkoğlu ortadan kaldırılsa Bir'e Genelkurmay Başkanlığı yolu açılıyordu. Her ne kadar olay Eyüp Aşık'ın başkanlığında bir komisyon tarafından incelenmiş olsa da bir bulguya rastlanmadı. Kıvrıkoğlu'nun bu olaydan sonra zorunlu olmadıkça uçak seyahati yapmadığı, koruma sayısının artırıldığı ve kalabalık yerlerden uzak durmaya çalıştığı

iddiaları birbirini izledi (Tayyar, 2009 s. 112). Bu olay Ergenekon operasyonu kapsamında, bir istihbaratçının, “asıl hedef Kıvrıkoğlu’ydu. Kurşunu sıkan astsubay ve ona yardım eden asker bindikleri uçak düşürülerek öldürüldü” iddiası üzerine yeniden araştırılmaya başlandı. Operasyon kapsamında Bir’in de ifadesi alındı.¹⁷⁰

2. Abdullah Öcalan ve Bülent Ecevit Operasyonu

Seçim tarihi olarak belirlenen 18 Nisan 1999’a az bir süre kala Yılmaz’ı bitirecek iki önemli olay yaşanacaktır. Bunlardan biri Türkbank ihalesiydi. Yılmaz’ı iktidara getirenler üzerine çarpı işareti attıkları için Yılmaz’ı yalnız bıraktı. Tutuklanan işadamı Korkmaz Yiğit’in kayda aldığı ifadelerini sahibi olduğu Kanal 6’da yayımlatınca, hükümete dışarıdan destek verenler gensoru vererek hükümeti düşürdü.

İkinci gelişme ise Suriye’de saklanan ve daha sonra ülke ülke gezen Öcalan’ın yakalanması oldu. Öcalan ülke ülke gezerken, ilk etapta ciddi bir kamuoyu tepkisi yaratıldı. Ardından da Abdullah Öcalan, ABD’nin yardımı ve takvim hesaplamasıyla Ecevit’in geçici hükümeti sırasında Kenya’da yakalandı (Tayyar, 2009 s. 138). Bu iki gelişme askerin yoluna artık Ecevit’le devam etmek istediği gösterir gibidir.¹⁷¹ Nitekim İngiliz istihbarat uzmanı Frederick Forsyth Yeni Şafak’a yaptığı açıklamada Öcalan’ı Türkiye’ye kendilerinin teslim ettiğini ifade edecektir (Yeni Şafak, 13.03.2001).

3. Batı Çalışma Grubu (BÇG) ya da TC Gestaposu¹⁷²

BÇG’nin ne zaman kurulduğuna dair net bir bilgi yoktur. Demirel 18 Ocak’ta kendisine verilen brifingdeki elli beş maddenin BÇG çalışması olduğunu ve Eylül 1996’dan sonra Genelkurmay tarafından başlatılmış bir çalışmanın sonucu olduğunu söylemiştir (Avcı, 2007 s. 188). 28 Şubat MGK’sında verilen ve uygulanmaması hâlinde “yaptırım” uygulanacağı söylenen bildiriden sonra hükümet arasında bildirinin

¹⁷⁰ http://www.sabah.com.tr/Gundem/2009/06/28/bire_kktcdeki_suikast_soruldu

¹⁷¹ Demirel, seçime 9 ay kala “bu seçimlerde istikrar olacak mı? Sorusuna şu yanıtı veriyordu: “Dokuz ay zaman var, ama anketler umut verici görünmüyor.” [bahsi geçen anketler FP’yi % 24 ile birinci göstermektedir] Ve ekler Demirel: “Bir bilen olarak olarak söylüyorum. Bu seçim, mesaj isteyen bir seçimdir. Seçmenin yönlendirmesi lazım (Bayramoğlu, 2007 s. 319).” Bu utanç verici cümlelerden Demirel namına sayfalar dolusu analiz çıkarılabilir. Ama çok daha ilginç olan, Demirel’in bu sözünün bahsi geçen gelişmelerle paralellik göstermesidir. Nitekim Demirel bu sözü söyledikten kısa süre sonra bahsi geçen olaylar yaşanacak ve Ecevit başbakan yapılacaktır.

¹⁷² Ağırlıklı görüş BÇG’nin mimarının D.K.K Güven Erkaya olduğudur. BÇG’nin üssü de Deniz Kuvvetleri Karargâhında idi.

hayata geçirilmesi noktasında görüş ayrılıkları doğunca, bizzat kurucusunun ifadelerinden anladığımız üzere¹⁷³ bir askerî *darbenin alt yapısını*¹⁷⁴ oluşturmak üzere MGK üstü bir anlayışla Mart ayı içerisinde yeniden dizayn edilmiştir. Nitekim Bir'in imzasını taşıyan ve askerın BÇG'yi etkin bir şekilde kullanabilmesini sağlayan iki genel strateji hazırladı ve tüm birimlere gönderildi.¹⁷⁵ Bunlardan biri 6 Mayıs 1997 tarihli “Batı Harekât konsepti”, diğeri ise kişiyeye özel damgalı Faaliyet Planı idi.

Eğer belgelerin içeriğine girecek olursak bu teşkilatın neden bir gestapo olduğu netlik kazanır. Faaliyet Planı:

...
“Basın yayın organlarında ‘Aczmendi’, ‘Üfürükçü Hoca! vb. konular *sürekli gündemde tutularak* bunların gerçek yüzlerinin bütün topluma gösterilmesini sağlamak...”

“Tarikatlara bağı ve onların kontrolünde olan özel yurt, vakıf, okul ve dersanelerin amacı, öğrenci miktarı ve yöneticilerini *tespit etmek*... Bunları finanse eden kurumları ve yöneticilerini belirlemek...¹⁷⁶ Bu kuruluşların zayıf ve hassas yönlerini ve zararlarını *medyayı kullanmak suretiyle afişe etmek*...”

“İrtica faaliyetleri nedeniyle... ilişkileri kesilen personelin kamu kurum ve kuruluşlarında işe alınmak suretiyle, istismar edilmesi ve Türk silahlı Kuvvetleri’ni dine karşıymış gibi göstermeye çalışan bazı medya gruplarının... yayınlarının önlenmesi... (Cemal, 2010 s. 250)”

Batı Harekât Konsepti:

“İrticai unsurlar ve onların sözcüleri durumundaki basın yayın organlarıyla doğrudan tartışma ve polemige girmek yerine, Atatürkçü... organlarının *devreye girmesini sağlamak*...”

“İrticanın daha fazla değer kazanmasına sebep olan kişi kurum ve kuruluş temsilcileri ile basın ve organları aydınlatılmalı ve *yönlendirilmelidir*.”

“... öğretim üyeleri, aydın din adamları ve halk arasında itibar sağlamış değerli şahsiyetlerle samimi ilişkiler içinde bulunulmalı ve *onlardan yararlanma yolları araştırılmalıdır*.”

...

¹⁷³ “... Genelkurmay başkanının odasında şunu savundum: İhtilal için ortam hazırlanana kadar beklensin isteniyorsa o zaman nasıl tayin edilecek? ... neye göre karar vereceksiniz? ... MGK’nın yaptırım gücü yok... işler kötüye giderse ne yapacağız? Onun için hazırlıklı olunmalı, bir plan yapılmalı ve çalışmalar bunun üzerine bina edilerek yoğunlaştırılmalı. Bu önerim komutan arkadaşlar arasında genel kabul gördü (Tayyar, 2009 s. 77).”

¹⁷⁴ 28 Şubat’ta gerçekten bir darbenin planlanmadığı tartışma konusu olmakla birlikte, hükümet düştükten sonra Emniyet İstihbarat Daire Başkanı Orakoğlu’nun eline geçen ve BÇG’ye ait olduğu anlaşılan belgeye göre BÇG darbe hazırlığı yapmak amacıyla faaliyet yaptığı ispatlanmıştır (Orakoğlu, 2003).

¹⁷⁵ DKK emekli orgeneral Vural Beyazıt’ın, “Bu iş bitti. Darbenin anayasası bile hazır, Coşkun Kırca hazırladı” dediği ve Coşkun Kırca’nın “dosya dosya” hazır dediği, darbenin alt yapısını oluşturan belgeler ve uygulamaları bunlar.

¹⁷⁶ Bu faaliyeti *Sabah* manşetten duyurmuştur: “Subaylar özel okul denetleyecek (Sabah, 26.05.1997).”

“İrtica ile mücadelede kullanılacak en güçlü öge psikolojik harekettir... konuyla ilgili görevlerde çalıştırılacak personelin bir plan dahilinde Psikolojik hareket kursundan geçirilmeleri sağlanmalıdır (Cemal, 2010 s. 259-260).”

BÇG ilk olarak Genelkurmay’ın “irtica brifinglerinde” dillendirilmişti.¹⁷⁷ Her ne kadar “irtica brifingleri”nde BÇG’nin varlığından bahsedilmiş olsa da, kurumun nasıl işleyeceğine ilişkin, italik yazılan kısımlar hariç çok net bilgiler verilmemişti. BÇG’nin, Bir’in bahsi geçen planlardaki faaliyetleri gözler önüne seren belge ise Emniyet Genel Müdürü’nün yaptığı açıklamadan da anlaşıldığı üzere, Genelkurmay tarafından kamuoyuna açıklanmadan önce Emniyet İstihbarat Daire Başkanlığı’nca ele geçirilmişti.¹⁷⁸ Dolayısıyla Orakoğlu’nun “darbeyi rapor ettim” sözü de dikkate alınır, Genelkurmay’ın BÇG’yi duyurması bir taktikti. Amaç, darbe deşifresinin önlenerek BÇG’yi yasal bir organ olduğu algısının oluşturulmasıydı gibi görünüyor.¹⁷⁹ Nitekim daha önce sözü geçen Orakoğlu-Sarmusak davası, bir yönüyle bu bilginin örtbas edilmesinde kullanıldı. Kamuoyu, aslında varolmayan “casus skandalı” ile meşgul edilmiş ve BÇG’nin faaliyetlerine ilişkin ele geçen belge gündemde çok yer bulmamıştır. Orakoğlu, Genelkurmay’dan yapılan ‘devletin bir kurumunun bir diğerini araştırması’ suçlamasını, ‘ele geçen belgelerin tam tersi, Genelkurmay’ın diğer kurumları fişlediği, incelemenin TSK’yi değil, TSK içindeki yasadışı bir teşebbüs olduğu, elde edilen bilgi ve belgelerin mahiyetinin tartışılabilceği ancak, 2559 sayılı kanunun Ek-7. Maddesi gereği polisin, mevcut yasadışı teşebbüsü res’en incelemek durumunda olduğu’ belirterek reddetmektedir (Orakoğlu, 2003 s. 326-334). Emniyet’in yürüttüğü mücadele o kadar etkili olmuşa benziyor ki Bir, İçişleri Müsteşarı Ünosan yoluyla İçişleri Bakanı Akşener’i ve Orakoğlu’nu tehdit etmiştir.¹⁸⁰ Yine Hasan Celal

¹⁷⁷ “Ancak bundan –Muhtıra’dan- sonradır ki; TSK irticai faaliyetleri iç tehditte, bölücü terör örgütü ile aynı seviyeye, yani birinci önceliğe yükseltilmiş ve bu duruma bağlı olarak, yeni bir teşkilatlanma içinde Batı Çalışma Grubu oluşturulmuş ve faaliyete geçirilmiştir. İşte bu teşkilatın oluşturulması ile, TSK’leri tarafından siyasal islamın ülke genelindeki resmî çıkartılarak, irticai faaliyetlere ilişkin ülke boyutundaki genel görüntü, tüm yönleriyle yakinen takip ve kontrol altında izlenmektedir (Sabah, 12.06.1997).”

¹⁷⁸ Batı Çalışma Grubu Bilgi İhtiyaçları konulu belgede tüm Türkiye’deki il ve ilçelerdeki: a- Tüm dernekler ve vakıflar, sendikalar; b- Yükseköğretim kurumları, c- Yurtlar, d-Üst düze yöneticiler (vali, kaymakam, belediye başkanı vb.) ile diğer mülki makamlarda bulunan görevlilere ait biyografiler, siyasî görüşleri, yönleri, e- İl genel meclisi ve belediye meclisi üyeleri, f- Siyasî parti il ve teşkilatları, g- Yerel tv, radyo, gazete, dergi ve diğer basın yayın kuruluşlarından toplanan bilgilerin gizliliğine riayet edilerek, gerektiğinde bölgedeki askerî makamlarla işbirliği yapılacağı, elde edilen bilgilerin bilgisayar ortamında hazırlanacağı ve 12 Mayıs’a kadar D.K.K’na gizli ve kişiye özel gönderileceğine değinilmektedir.

¹⁷⁹ Darbe hazırlığının ortaya çıkmasını engellemekte en büyük rolü Demirel üstlenmiş görünüyor. Nitekim Orakoğlu, dosyanın hiyerarşiye uygun olarak Cumhurbaşkanı’na kadar ulaştığını, ancak Demirel’in dosyayı resmî bir yazı ile göndermek yerine Genelkurmay Başkanı’na elden teslim ettiğini, dolayısıyla gereğini yetirmediğini söylemektedir (Orakoğlu, 2003 s. 354).

¹⁸⁰ Bir Ünosan’a, “O kadına söyle ayağımı denk alsın. Emniyet istihbaratına sahip olsun, konuşmalarına dikkat etsin, yoksa iktidarı ele aldığımızda onu avanesi ile birlikte... yağlı kazığa oturturuz. Ayrıca Emniyet İstihbarat Dairesi Başkanı Bülent Orakoğlu da sabrımızı taşımaya başladı. Ne yapmak istiyor eceline mi susadı? Bu tip faaliyetlere

Güzel'in, yayınlanmasıyla birlikte cuntanın hedefi hâline geldiği belgelere göre de BÇG Haziran'da yapılacak darbe için faaliyet yürütmekteydi (Aksiyon, 19.02.2007).

28 Şubat süreci anlatılırken ve özellikle medyanın tavrına değinilirken, neredeyse Genelkurmay'a bağlı bir birim gibi çalıştıklarına değinilmişti. Nitekim ilerleyen bölümlerde ifadelerine yer verdiğimiz *Sabah*'ın patronu da, askerinin medyayı nasıl yönlendirdiğine, nasıl "manşet siparişi" ettiğine değinecektir.¹⁸¹ Öyle görünüyor ki, BÇG faaliyetlerinin basında yer bulması çok zor olmamış.

Ancak BÇG'nin faaliyet alanı, bahsedildiği gibi sadece "manşet siparişi"nden ibaret değildi.¹⁸² BÇG, hemen her alanda faaliyet göstermiş ve ciddî bir terör havası estirmişti. BÇG'nin "manşet siparişi" dışındaki faaliyetlerini, andıç ve fişlemelerdi. Bu andıçlardan biri aynı zamanda bir komplo olma özelliği de taşıması bakımından Genelkurmay'ın "iş"i ne kadar büyüttüğünü de göstermiştir. Nitekim Bir, PKK militanlarından Şemdin Sakık'ın imzalamadığı ifadeye bir de Cengiz Çandar, Mehmet Ali Birand, Ahmet Altan, Mehmet Altan, Akın Birdal gibi isimleri 'PKK'den para alıp yazıyorlar' diye eklemiş ve Babahan'a göre yazarların yazı yazdığı *Sabah*, 'bu haberleri yayınlamazsanız bu adamların hayatı asıl o zaman tehlikeye girecek' tehdidine boyun eğip "haber"i "Korkunç ifşaat" manşetiyle yayınlamıştı.¹⁸³

Bunun yanında BÇG kendi "sivil toplum"unu yaratma faaliyeti de yürütmüştü. Nitekim, süreç boyunca sivil topluma her alanda nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin talimatlar verildiği gibi gazeteler aracılığıyla da kampanyalar yürütülmüş, bir nevi "555 T" oluşturulmaya çalışılmıştı: "Kamyondan sonra Meclis (Yurttaş, Muhalefet, Yargı, Sivil Toplum vs.) eskisi gibi olamaz. Artık hiçbir şey eskisi gibi olamaz. Her şeyi okuyorum. Benim gazetem var. Her şeyi görüyorum. Benim televizyonum var. Her şeyi duyuyorum. Benim radyom var."

---

devam etmesi hâlinde öldürüleceğinden haberi yok mu?" demiştir. Akşener bu rezaleti önce basına duyurmayı düşünmüş, ancak Demirel'in "korkma böyle bir şey olmaz. Ben Genelkurmay Başkanı'na iletirim" demesiyle vazgeçmiştir (Orakoğlu, 2003 s. 335-336).

¹⁸¹ Bkz. "Basın" başlığı.

¹⁸² Daha önce medyanın "emir eri" pozisyonuna değinildi. Bu bölümde ayrıca ele alınmayacaktır.

¹⁸³ <http://www.taraf.com.tr/nese-duzel/makale-andic-iftirasi-bilerek-atildi.htm>

BÇG'nin yürüttüğü faaliyetler ve sahip olduğu etkinliği Bir'in ANAP'lı vekil Eyüp Aşık'a söylediklerinden daha net anlaşılabilir. Toros Tatbikatı'ndan sonra Yılmaz'ın emriyle Genelkurmay'ı ziyarete gönderilen Aşık, Bir'e bir süre hükümet icraatları konusunda hesap verdikten sonra Bir'in, "siz bu Erbakan'ı, Çiller'i hapse atmayacak mısınız" sorusuna, "olur mu öyle şey" yanıtını verince Bir Aşık'a şu yanıtı vermiştir: "Neden olmasın? Adamların bir yılda neler yaptıklarını görmediniz mi? Bunların hesabını vermeyecekler mi? ... *Eğer suç bulamıyorsanız bizden yardım isteyin, size gerekli belgeleri verelim.*"*

BÇG'nin yanı sıra, Genelkurmay'a bağlı legal bir birim olan Psikolojik Harekât Şubesi, Psikolojik Harekât Dairesi'ne dönüşmüş ve personel sayısı artırılmıştır. Bu birim de tıpkı BÇG gibi andıç ve fişleme faaliyetleri yürütmüş, TSK'nın iç politikadaki önemli bir aracı olmuştur.¹⁸⁴

III. 28 ŞUBAT SÜRECİNİN AKTÖRLERİ

28 Şubat süreci aktörlerinin tavırları, düzenli seçimlerin yapıldığı sıradan bir demokrasi gözönüne alındığında oldukça ironik görülebilecektir. Nitekim tüm aktörlerin tutumlarını özetleyen bir örnek bu ironinin boyutlarını gözler önüne sermektedir. Buna göre enflasyonu 30 puan aşağıya indirmiş ve 90'lı yıllar boyunca işçi ve memura en fazla zammı vermiş olan bir hükümeti devirmek için işçi ve işveren sendikaları (Türk-İş, DİSK, TESK, TUSİAD, TİSK) işbirliğine giderek zinde güçlere katılabilmektedir (Çaha, 1999 s. 120). Bu açıdan sürecin bütün aktörlerinin hemen hepsinin sınıfta

---

* Vurgu bize aittir.

¹⁸⁴ Birimin 1997 yılına ilişkin faaliyetleri bir "emniyet istihbarat notu"nda şöyle özetlenmiştir:

1. RP'nin aleyhine haberler hazırlayarak basına vermek ve yayımlamasını sağlamak.
2. Çiller'in "şerefsiz onbaşı" sözüne tepki olarak, Gaziler, Emekli Subaylar ve Emekli Astsubaylar Derneği kullanılarak DYP Genel Merkezi Önünde eylem yapılmasını sağlamak.
3. Salih Kapusuz, Çetin Altan, Ahmet Altan, Rahmi Koç gibi ünlüler aleyhine çok sayıda kışla ve emekli subay çıkışlı mektup yazıldı, kampanya başlatıldı.
4. Genelkurmay'a yakın görülen bazı gazetecilere "şu konu, bu konu hakkında yazın" ricasında bulunuldu.
5. Genelkurmay'a karşı yapılan haberlere kontrhaber üretilecek. Özellikle İslamî kesimi birbirine düşürecek haber ve hareketlere ilkbaharda başlanacak.
6. Psikolojik harekât grupları bölgelerinde yayın yapan TV ve radyoların ideolojik yönlerini tespit ediyor.
7. Bazı sivil devlet görevlilerinin yönlendirilmesi yapılıyor. Örneğin, geçen Haziran sonu Diyanet İşleri Başkanı'nın "Kur'an yeniden tercüme edilmelidir..." şeklindeki konuşma bu daire tarafından hazırlandı.
8. RP'nin kapatılması için, kampanya kontrol formu hazırlanıyor. Planda basına verilecek haberler, kaç mektubun kimlere yazılacağı ve hangi köşe yazarlarına temalar verileceği ayrıntılı olarak yer almakta.
9. Bütün günlük gazeteler ayrıntılı biçimde inceleniyor. Üzerlerinde gerekli çalışmalar yapılıyor. Gerekirse tehdit, gerekirse takdir kampanyası başlatılıyor (Bayramoğlu, 2007 s. 98-99).

kaldığı, ama sınıfsal olarak da bundan oldukça hoşnut olduklarını, aktör olmakla birlikte içtimaî ve siyasî bir meşruiyetlerinin olmadığı söyleyebiliriz.

A. Yargı, Üniversiteler ve Medya

Türkiye'nin en istikrarlı kurumlarından yargı askerî darbelerden dahi etkilenmemeyi başarabilmiştir. Bu anlamda Türkiye'de yargının “tam bağımsızlığından” söz edilebilir. Yargının kendisi de bu bağımsızlığı korumakta oldukça kararlı davranmıştır. Öyle ki yargı, bu bağımsız konumunu 28 Şubat sürecinde de korumuş, Genelkurmay Karargâhı'nda yapılan “irtica brifingi”ne, bahsi geçen kararlılığı göstererek, hem pozitif hem de doğal hukuktan bağımsızlığını kullanarak, “art niyetli” Adalet Bakanı izin vermediği hâlde, bakanın yazılı uyarısını hâkim ve savcılara ileten Ankara Cumhuriyet Başsavcısı dâhil olmak üzere “tam kadro” katılmıştı. *Sabah* haberi “Türkiye sizinle gurur duyuyor” şeklinde verdi. Manşetin altındaki büyük bir resimde hâkim ve savcıların karışık bir şekilde oturduğu görülmüyordu. Resmin altındaki yazıda ise salonun yetmediği, ek sandalye getirildiği, bu davranışlarıyla Cumhuriyet'e sahip çıkmış olduklarına ve brifing bittiğinde 10 dakika ayakta alkışladıklarına değinilmiş. Gelelim spotta yazılana: “Hâkim ve savcılarımız Adalet Bakanı'nın tehditlerine rağmen laik Cumhuriyet'in *emrinde olduklarını*¹⁸⁵ gösterdiler ve irtica konusundaki brifinge akın akın katıldılar (Sabah, 11.06.1997).”¹⁸⁶

Üniversitelerin “büyük koalisyona” “resmi” girişleri 1960 Darbesi'nde yayınladıkları darbe fetvası ile oldu. Bu bildiriye darbenin, “...meşru ve sosyal nizamı tekrar kurmak ihtiyacının bir neticesi sayıyoruz” denilmişti. Aynı profesörlere geçici anayasa hazırlama görevi de verilmişti (İba, 1998 s. 184). Askerler, “öyle bir anayasa yapın ki bir daha ihtilâl olmasın” isteğinde bulunmuş, “ihtilâlin Anayasa'yı ihlal anlamına gelmediğini saptayan hukukî bir fetva hazırlamaya daha kararlı” olan hocalar da 1 Sayılı Yasa'yı hazırlamıştı. Bu maddeyle ordunun, “Türk milleti adına hareket

---

¹⁸⁵ Vurgu bize aittir.

¹⁸⁶ Vurgulu yazılan kısım yargıçların “yargı bağımsızlığı” konularını haklı çıkarır vaziyettedir. Askerî bir mahâlde, askerlerle karışık bir şekilde oturan yargıçlar, ne pozitif ne de doğal hukuk normlarının onları nasıl da bağlamayacağını, nasıl da “bir şey”in emrine girmekte gayet rahat davranabileceklerini göstermiş oldular. Tabii bu “emrinde olma” durumu safiyane bir laiklik sevdasından kaynaklanmaktadır. Adeta bir kast sistemini andıran “yargıç atama ve yükselme usulleri”, haklarındaki hiçbir rüşvet ve yolsuzluk iddialarının tartışılmaması vs. yargıçların statü ve sınıf olarak özel bir mevkide olmalarına ve gerektiğinde asker karşısında esas duruşa geçebilmelerine imkân vermektedir.

ederek iktidara el koyduğu ve iktidarı geçici olarak MBK'ya "emanet" ettiği" ifadelerine yer vermek suretiyle, "Cumhuriyet Koruma ve Kollama" sözcüğünü askerî müdahalelerin hukukî formülü hâline getirmişlerdi (Öztürk, 1993 s. 113-114).¹⁸⁷ Üniversiteler sistem içindeki rollerini 28 Şubat sürecinde de oynamaya devam ettiler. Nitekim dönemin YÖK Başkanı ve İstanbul Üniversitesi Rektörü süreç boyunca Genelkurmay'la koordineli bir çalışma yürütmüştür.¹⁸⁸ Yine sembolik bir örnek vermek gerekirse, 8 yıllık kesintisiz Meclis'te yasalaşınca ODTÜ Rektörü Süha Sevük, "Hepimiz kabul etmeliyiz ki Türk Silahlı Kuvvetleri'nin baskısı olmasaydı, parlamentomuz bu kanunu çıkarmazdı" demiştir (Hürriyet, 24 Eylül 1997).

Medyaya gelince, Can Kozanoğlu'nun, "Televizyon kanalları ve gazete-dergi piyasasına egemen olan kuruluşlar, medya çağında 'entegre çıkar kollama organizasyonları'nın en büyük ayağı belki de. Çünkü toplumsal engellere göğüs germe görevi onlara düşüyor (Karalı, 2005 s. 195)"¹⁸⁹ sözlerini haklı çıkaran örneklerle dolu bir dönemdi 28 Şubat süreci. Basının muhtıranın verilmesi ve "siyasî yeniden-biçimleniş"te aldıkları tavır ve rollere bölüm boyunca değinilmişti. Burada yalnızca küçük bir karşılaştırma ekseninde verilecek birkaç numune örnekle yetinilecektir.

Henüz RP iktidara gelmeden önce o zamanın Türkiye'si'nin en büyük iki medya grubu olan *Sabah* ve Doğan grupları birbiriyle savaş hâlindeydi. Ilıcak'tan yapılacak iki alıntı bu savaşı özetlet gibidir:

---

¹⁸⁷ Hatta Dönemin akademisyenlerinden Hüseyin Nail Kubalı daha da ileri gitmiş ve "en geç üç ay içinde seçimlere gidip, iktidarı sivillere bırakacağız" diyen Gürsel'e, "gerçek güç sizdedir... her türlü değişikliği yapmak konusunda meşru yetkiniz vardır" demiştir. Ayrıca, Gürsel hükümeti müsteşarlardan oluşturma fikrini öne sürünce Kubalı, "olur mu paşam, her türlü yasama ve yürütme yetkisine sahip olduğunuza göre hükümeti de aranızda kurabilirsiniz demiş, diyebilmiştir. Ayrıca, "Meclisi feshetmemeyi, kapısında durup CHP'lilerle masum DP'lileri almayı" öneren Gürsel'e bilim adamları, "olur mu Paşam, meclisi kapatmazsanız, siz meşrulaşamazsınız" diyerek çıkmışlardır (Mazıcı, 1989 s. 199-200).

¹⁸⁸ İstanbul Üniversitesi'nde yapılan yolsuzlukların sümenaltı edilmesi, Rektör Kemal Alemdaroğlu'nun "Atatürkçülük"ün yanında başka saiklerle de yola çıktığını gösterir gibidir. Zira DDK'nın 110 sayfalık raporu, Başbakanlık Teftiş Kurulu ile YÖK arasında kayboldu (Yeni Şafak, 04.07.1998).

¹⁸⁹ Genelkurmay da basının bu "işlevi"nin farkında gibidir. Nitekim, komuta kademesine verilen "Psikolojik Harekât Görevleri" başlıklı bir brifing metninde basının serencamını yansıtan şu ifadeler yer veriliyordu:

"... Psikolojik Harekât Dairesi TSK'da çok önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bugün azınlıkta olan irticai basın hariç tüm gazete ve TV'ler Silahlı Kuvvetler'in her hareketini destekler duruma getirilmiştir (Bayramoğlu, 2007 s. 99).

Nitekim daha sonra *Vakit Gazetesi* tarafından yayınlanan bir belge, "önemli bir boşluğu" dolduranların bunun karşılığını aldıklarını göstermiştir. Buna göre, dönemin Genelkurmay Sekreter'i Özkasanak'ın imzasının bulunduğu ve kırk gazetecinin ismi geçen 'Basınla Temas' başlıklı belgede "söz konusu basın mensuplarına bu çalışmalarında gösterdikleri işbirliğinden ve vermiş oldukları hizmetlerden dolayı takdir ve teşekkürlerimi bildiren mektuplar yazılacaktır" ifadesi geçiyor (Zaman, 03.03.2010).

Bakın Milliyet ve Hürriyet gurubu bir zamanlar, Sabah grubu için neler yazmış:

“Kurulduğu günden itibaren temiz Türk basınına bir leke gibi yapışan Sabah zihniyeti, basın dışı işlerde artık sınır tanımaz bir noktaya gelmiştir. Promosyon sahtekârlıkları, reklâm almak için işadamlarına şantajlar siyasî partiler arasında kuryelik, iktidar yapıcılığı, rüşvetçilik, yalan habercilik, okuyucuya saygısızlık Türk basınına Sabah gazetesiyle girdi...”

Şimdi de Sabah’ın Aydın Doğan için yazdıklarına ufak bir örnek:

“Sayın Aydın Doğan sizi iki nedenle utanmaya davet ediyoruz. Birincisi Sirkeci’de otomobil bayisiyken satın aldığımız Milliyet ve daha sonra satın aldığımız Hürriyet gibi sizden çok önce varolan basının iki köklü kurumunu düşürdüğünüz zavallı, acımacak durum için. Bu iki eski köklü gazeteyi hem saldırı amacı olarak kullanıyorsunuz hem de Dışbank ve ray sigorta örneklerinde olduğu gibi devletten avanta toplamak için...”

Yukarıda yazılanlar Kasım 1995 kavgasından sadece ufak bir kesit...

Peki, ne değişmişti? Bu iki kanlı bıçaklı gücün “ortak bir dava” uğruna bir araya gelmelerindeki sebep “rejimin içine düştüğü tehlike” miydi? İspanya örneğinden yola çıkarsak sorumuza yanıt bulabiliriz. 23 Şubat 1981’de İspanya’da darbe girişimi yaşanır. Ülkenin en ciddi ve en çok satan gazetesi *El Pais*’in yazı işleri toplanır. ‘Ne yapmalı’ diye sorulur. Gazete olarak varlıkları anayasa ve demokrasinin devamına bağlıydı. Derhal bir erken baskı çıkarılır ve Madrid sokaklarında dağıtılmaya başlanır. *El Pais*’in o günkü manşeti şöyledir: “Ülke ve Ulus Anayasasının Yanında! Yaşasın Anayasa! (Cemal, 2010 s. 39)” Aynı tabloyu Türkiye’ye uyguladığımızda karşımıza ilgin bir tablo çıkacağı aşikârdır.¹⁹⁰ Daha ilginç bir konu basının, diğer darbelerden farklı olarak 28 Şubat sürecinde daha pervasız olduklarıydı. Öyle ki basın, darbeye çanak tutmanın dışında askerin aktif siyaset içindeki rolünü de inanılmaz ölçülerde normalleştiriyor, asker-sivil ilişkilerinde tavrını, her ne kadar “biz de darbe istemiyoruz, sadece olanları anlatıyoruz” deseler de, askerden yana koyuyordu.¹⁹¹

¹⁹⁰ Türkiye’de “merkez” medyanın varlığını neye borçlu olduğu bu soruyu cevaplayabilir. Eğer Sincan’da tankların yürütülmesi olayı hatırlanacak olursa soru açıklığa kavuşur. Daha önce de bahsedildiği üzere 5 Şubat’ta Sincan’da tanklar yürütüldüğünde, Sabah’ın muhabirleri arabada sabahlamış, diğer gazeteciler ise merkeze dönmüştü. Ertesi gün öyle ibretlik bir olay yaşandı ki, Türkiye’de medyanın durduğu yeri, varlık sebebini ve amaçladıklarını bundan iyi hiçbir şey açıklayamazdı. Tank gösterisi başlayınca ve olayı sadece Sabah’ın görüntülediği anlaşılınca bazı gazetelerin üst düzey yöneticileri tankların tekrar geçişini sağlamışlardı. Bu işe en çok bozulan isim olan Sabah muhabiri Cemal Doğan komutana yakınırken komutan şu cevabı veriyordu: “Ne sorup duruyorsun? Sizin büyük başarınız aramış. Döndük geldik (Tayyar, 2009, 53).” Kısacası Türkiye medyasının “varlık sebebi” Refahiyol’la birlikte tehlikeye girmişti ve “ezeli” düşmana karşı işbirliği kaçılmaz hâle gelmişti.

¹⁹¹ Normalde olayları anlatıyor görüntüsü altında satır aralarında, vermek istediği mesajı ince ince işleyen, bazen mesajı bir süreç boyunca vermeye çalışan *Hürriyet* bile bu süreçte ağızından tükürükler saçarak “bağırılmakta” yani manşet atmaktaydı. Nitekim pek çoğuna bölüm boyunca değinilmişti ancak özellikle bir olayda basının genel tavrı açıkça ortaya çıkıyordu. Nitekim Şevki Yılmaz’ın vekilleri hedef alan “pezevenkler” hakaretine ateş püsküren basın (*Hürriyet* “olayları aktarmak”tan sıkılmış olacak ki, Meclis’e değil de basına küfredilmiş gibi “Sensin (*Hürriyet*, 31.05.1997)” manşetini atmıştı) aynı sözü bir ay önce hükümete söyleyen Tuğgeneral Osman Özbek’i yere göğe sığdıramıyor “az bile demiş” manşetleri çekiyordu. Adalet Bakanı’nın ifade edilen hakaretler soruşturma açmasını ise *Sabah*, “Paşa krizi (Sabah, 25.04.1997) manşetiyle duyurup spotta bakanın krize yol açtığını veriyordu.

Türkiye’de basın, özellikle “kritik dönemler”de kötü bir sınav verdiği için sıkça bahsedilir.¹⁹² Ancak bize öyle geliyor ki, yapılan hiçbir yorum bizzat basının içinden birinin, hem de bir medya patronunun yorumundan daha etkili olamaz. 28 Şubat döneminde, *Hürriyet*’i bile geride bırakarak neredeyse Genelkurmay Başkanlığı’nın bir “emir eri” hâline gelen, Etibank münasebetiyle 2002’de DGM’lik olan *Sabah* gazetesinin sahibi Dinç Bilgin¹⁹³ şunları söylüyordu:

“... her şey zıvanadan çıktı. Söylenmemesi gereken şeyleri söyledik. Yapılmaması gereken şeyleri yaptık. Gazeteler... hadlerini aştılar. Hükümet yıkıp, hükümet kurmaya başladılar. *Enerji başta olmak üzere bütün kamu ihaleleri medya patronlarına dağıtılır oldu*. Medya patronları köpekbalıkları gibi her şeye saldırdılar. *Her patronun bir bankası vardı*. Bunun dışında kalamadım... *psikolojik harp* vardı. Devletin bazı kademelerinde uzman kişilerce bir plan hazırlanıyor ve uygulama devreye sokuluyordu. Birileri bildirimleri bize uçuruyor ve yayımlamamızı istiyor... her gazetenin askerle teması vardı (Cemal, 2010 s. 267).”¹⁹⁴

Medya bu süreçte sadece askerden yana tavır almak gibi “onursuz” bir pozisyona düşmemiş, bunu yaparken de oldukça rahat davranabilmiştir. Örneğin *Sabah*, “Hoca’nın en zor haftası (*Sabah*, 26.05.1997)” manşetiyle verdiği haberin spotunda şu ifadeleri kullanıyordu: “Koltukta eğreti oturan Başbakan bugün dinci subayları ihraca “evet” diyecek, Cumartesi MGK’da hesap verecek.” Filmin sonunun ve “paylaşım”ın reforme edilmesinin yakın olduğu hesaba katılırsa, “hükümet askere hesap verecek” diyen *Sabah*’ın bu haysiyet-şeref-vidan-namus yoksunu tutumu daha iyi anlaşılabilir. Basının tavrını gösteren daha net örnekler de vardır. Örneğin 31 Mayıs tarihli MGK öncesinde, komutanların Demirel’i eleştirdiğini haber yapan muhabir askerlere “Gazetelerdeki MGK haberlerini nasıl buldunuz, bir eksikimiz, yanlışımız var mı?” diye sormuş ve şu cevabı almıştı: “Yanlış veya eksik yok. Gayet güzel (Karalı, 2005 s. 227).”

Basının öneminin asker de farkındadır. Nitekim 2003’ten sonra hazırlanan bir dizi darbe planından biri olan Sarıkız adlı darbe planının birinci maddesinde şu yazmaktadır:

¹⁹² Birkaç örnek verilirse (Erdin, 2010): *Hürriyet* 1960 darbesi için: “Türk ordusu vazife başında.” *Akşam* darbe sonrası “yargılanan” liderler için: “Düşüklerin Yassıada’da yargılanmaları katileşti.” *Milliyet* 1971 Muhtırası’ndan 3 gün sonra: “Komutanların isteği liderlere bildirildi.” *Hürriyet* 1971 Muhtırası için: “Ordu ultimatom verdi.” *Milliyet* 12 Eylül Darbesi için: “Silahlı Kuvvetler yönetime el koydu” ve *Hürriyet* “Ordu yönetime el koydu”, 12 Eylül Darbesi’nden sonrası için *Milliyet* başyazarı “Huzur giden yol”.

¹⁹³ Dinç Bilgin’in psikolojik operasyon içindeki rolünü DYP’li bir vekilin istifasının arkasında yaşananlar özetler gibidir: Habere göre Erez ve Aktuna’dan sonra Işıl Saygın da Refahyol’un yarattığı gerginliği kınayarak bakanlık görevinden ayrıldı. Dinç Bilgin Hasan Cemal’e şunu diyecektir: “İlk defa böyle bir şey yaptım, Işıl’ın istifasını aldım. Gazetede yazıldı partiden istifa mektubu. Bunların gitmesi lazım, yoksa geliyorlar (Cemal, 2010, 258).

¹⁹⁴ (Vurgular bize ait) O dönemde yaşanmış bir başka olay girift ve karanlık ilişkileri gözönüne sermektedir. Buna göre, “Karadayı’dan Humeyni Dersi” manşetinden sonra –*Sabah*, Refahyol koalisyonuna kadar DYP’ye destek vermekteydi ve parti ile iyi ilişkiler vardı- Çiller ekibi gazeteden rahatsız olmaya başladı. Özer Çiller başyazar Güngör Mengi ile Hasan Cemal’i şikâyet etmiş, Zafer Mutlu’ya da bir tehdit savurmuştu: “Kamikaze olur girerim o binaya... (Cemal, 2010, 224)”

“Önce basını ele geçirmeye çalışacaktık (Cemal, 2010 s. 84).”¹⁹⁵ Medya desteği olmadan yeni bir 28 Şubat’ın mümkün olamayacağı malûmdu. Kuvvet komutanları, bu yüzden 2003’ün sonu ile 2004’ün başında hem medya hem büyük iş dünyasıyla aralarında doğrudan kanallar açmaya koyuldular.¹⁹⁶

Yıllar sonra gazete yazarları 28 Şubat süreciyle ilgili günah çıkarmış, sürecin operasyonel niteliğine ve medya-ordu ilişkilerine ışık tutmuşlardı.¹⁹⁷ Bunlardan en ilgi çekici olan Can Ataklı’nın Zaman Gazetesi’ne yaptığı açıklamalar ise yalnızca bahsi geçen boyutları değil, aynı zamanda operasyonun çoğu zaman ortaya çıkarılması güç yönlerini de deşifre eder nitelikteydi.¹⁹⁸

Son olarak basının gayretlerinin sebebini ara yol hükümeti Devlet Bakanı Güneş Taner de ortaya koymuştur: Nitekim Taner, 1983-1997 yılları arasında Bilgin’in Medya Holding’ine 200, Doğan’ın Doğan Holding’ine 425 milyon dolar devlet desteği sağlandığını, tüm medya desteğinin % 90’ının bu iki gruba gittiğini belirtmiştir (Yeni Şafak, 08.01.1998).

B. Sermaye grupları

Ordu-devlet-sermaye ilişkisi yeni bir tartışma konusu değildir. Yıllar önce Sakıp Sabancı’ya verilen baba nasihatı bu ilişkiyi özetler gibidir: “Aman ordu mensubu ve bankacı ile ilişkini kesme.”

Sermaye gruplarının en ayırdedici özellikleri devletle aralarındaki ilişki/ilişkisizliktir. Büyük sermayeye ana rengini veren özellik devlet rantlarıyla

¹⁹⁵ Murat Erdin (Gazeteci) yıllar sonra bir belgesel çekimi için Harp Akademileri Komutanlığı’na gittikleri sırada Çevik Bir’e yaptıkları bir sohbet sırasında “28 Şubat’ı birlikte başardık, Siz ve biz. Askerler ve medya...” dediğini ve Bir’in de gözleri parlatarak, “Evet birlikte başardık, çok da iyi yaptık!” dediğini aktarır (Erdin, 2010 s. 191).

¹⁹⁶ Bu doğrultuda bazı kıdemli gazetecilerden de yararlandılar. Bu amaçla Aydın Doğan’ın da olduğu bazı yemekler düzenlenmiştir. Ancak Aydın Doğan yeni bir 28 Şubat’ın zamanı ve zemini olmadığını belirtir (Cemal, 2010 s. 84-85). Bunun, ‘aslında emrinizdeyim ancak yeterli malzeme yok’ anlamına geldiği açıktı.

¹⁹⁷ *Hürriyet*’ten *Akşam*’a geçen Serdar Turgut şunları yazacaktı: “28 Şubat operasyonunun en önemli aktörleri o dönemde Hürriyet ve Sabah Gazeteleri ile... televizyon kanallarında yapılan haberlerdir... Sabah Gazetesi Hürriyet Gazetesinden daha fazla heyecanlı davranmış ve bu heyecanı nedeniyle Türk basın tarihinin önemli ayıplarından bir tanesi işlemiştir (Karalı, 2005 s. 248).”

Yine *Zaman Gazetesi*’nden Mehmet Barlas şunları yazmıştı: “28 Şubat postmodern darbesinin mimarları kim ise onlar durumdan vazife çıkardılar ama medyadaki ve sermaye kesimindeki bir grup da durumdan durumdan hırsızlık çıkardı. İrtica tehlikesi var diye devletle acayip ilişkilere girdiler. Özelleştirmeleri aldılar, bankaları aldılar. Kartel medyası 28 Şubat’taki irtica yaygarasından rant sağladı.”

¹⁹⁸ Üçüncü Bölüm’de ayrıntıları verilmiştir.

besleniyor olması,¹⁹⁹ bürokrasiyle iyi ilişkiler kurmuş olmasıdır. Anadolu sermayesi ise tarihsel olarak güçlü köklere sahip olan, sürekli olarak devletin darbelerine maruz kalmış, rekabetçi ekonomik koşullar içerisinde gelişmiş, sadece devletin kendisine “gölge etmemesini” isteyen²⁰⁰ bir özelliğe sahipti (Yaşar, 2010 s. 21; Özdemir, 2006 s. 60). Dolayısıyla, çevrenin iktisadî gücü olan bu grup için Erbakan, bir şeyleri değiştirme hususu konusunda bir umut vesilesi olmuştu. Bu anlamda İslamcı parti ihtiyacı/örgütlenmesi güçlü maddî temellere dayanıyordu (Bianchi, 1984 s. 256).²⁰¹

Hürriyet’in, Refahyol’un ilk yurtdışı gezisini duyurduğu haberindeki bir ayrıntı bahsi geçen “devletle ilişkiler”i açıkça ortaya koyar gibidir. Nitekim, TÜSİAD, TOBB ve MÜSİAD’a 20’er kişilik kontenjan ayrıldığına değinildikten sonra, “... gezi sayesinde MÜSİAD devlet protokolüne girmiş oldu” denilmiştir (*Hürriyet*, 07.08.1996).

Büyük sermayeden farklı olarak Anadolu sermayesinin dış ticaret yaklaşımı doğal olarak daha farklı ve geniş bir yelpaze içinde şekillenmiştir.²⁰² Devlet destekli büyük sermaye, bu özellikleri korunduğu sürece AB ile ekonomik ilişki kurmakta pek bir sakınca görmemiştir. Hatta AB yanlısı bile davranabilmiştir. Şüphesiz bunda o zamana kadarki ekonomik ilişkilerin kuruluş biçimi etkili olmuştu. Ancak Anadolu sermayesi kaçınılmaz olarak dış ticaretini daha geniş tutmak durumundaydı.²⁰³ MÜSİAD, 1996’ya geldiğinde 8 Milyar dolar ihracat yapan bir güç hâline gelmişti (*Hürriyet*, 24.11.1996). Şen, *İktisat Dergisi* tarafından gerçekleştirilen “Gümrük Birliği mi, İslam Ortak Pazarı mı?” konulu tartışmada MÜSİAD temsilcisinin bahsi geçen vizyonu gösteren şu sözlerini aktarır:

---

¹⁹⁹ Yaşar TÜSİAD’ın devletle olan bağının Türk Ticaret Kanunu’nun Meclis’te görüşüldüğü sırada görüldüğü görüşündedir. Nitekim yasa AB standartlarına göre çıkarsa, şirketler devletten aldıkları yardımları net olarak göstermek zorunda kalacaklardı. Bu nedenle TÜSİAD kanuna muhalefet etti (Yaşar, 2010 s. 22).

²⁰⁰ Erol Yarar’ın şu ifadeleri MÜSİAD’ın iktisadî zihniyetini gösterir gibidir: “Medine ekonomisi sisteminin üç prensibi var. Bunlar pazarda serbestlik, kimseye imtiyaz tanınmaması ve fiyatın Pazar şartlarına göre ortaya çıkması. Bu üç prensibe baktığımız zaman dünyada şu anda uygulanan serbest piyasa ekonomisi sisteminin temelini görürsünüz. Prensipler paraleldir ancak tabii ki araçlar ve enstrümanlar farklı olacaktır... (Milliyet, 24.11.1996).”

²⁰¹ 1990’da 5 üye ile kurulan ve 1995’lerde üye sayısı 4000’lere yükselen MÜSİAD’ın 1980 öncesi kurulan şirket sayısı 437’dir. Sadece 1980-90 arasında kurulan şirket sayısı ise 744’dür (Özdemir, 2006 s. 61-67). Bu istatistikler 1980 sonrası liberalleşmenin etkilerini göstermesi ve Anadolu sermayesinin güçlenme trendini göstermesi bakımından önemlidir.

²⁰² Anadolu sermayesinin bu vizyona kavuşmasında lisan tekelinin TÜSİAD’dan alınmış olması da etkili oldu. Nitekim bugün Anadolu’nun pek çok bölgesinde dil öğreten kursla vardır ve bunun yanında bu sermaye gurubu çocuklarını yurtdışına dil öğretmeye göndermektedir (Yaşar, 2010 s. 21). Derneğin yurtdışı bağlantı noktalarından bazıları şunlardır: [Batı Avrupa ülkelerinin yanı sıra] Singapur, Malezya, Bangladeş, Pakistan, Malauri, Tayland, Sri Lanka, KKTC, Romanya, Güney Afrika Cumhuriyeti, Sudan, Mısır, Nijerya, Uganda... (www.musiad.org.tr)

²⁰³ MÜSİAD çevrelerinde ve İslamcı çevrelerde Batı karşıtı retorik ara ara mevcut olsa da, bu yalnızca retorikte sınırlı kalmış, hem dil öğrenmek için ikamet etmeden hem de ticari iş kurmadan geri durmamıştır (Yeni Şafak, 01.09.1998).

“... 5 yıldır değişen bölgelerde ülke taraması yapmaktayız. Arjantin’den Şili’den tutun, Afrika’nın en ücra köşelerine kadar, Uzakdoğu dâhil... bu bölgeleri araştırmışız... Bu bakımdan sadece İslam pazarı noktasından değil, muhtelif pazarlar noktasında bizim gözlerimizi açmamız, ufkumuzu genişletmemiz lazım. Afrika’nın içerisinde öyle güzel pazarlar var ki, şu anda AT sadece bizden aldığı ürünleri oraya pas etmekle bunlardan para kazanmaktadır. Niçin ben illa GB çerçevesinde mallarımı oraya satayım da, onlar da oraya satsın (Şen, 2000 s. 114).”

Diğer bir sermaye grubu TÜSİAD’dır. TÜSİAD’ın kendi yayını olan *TUSİAD Members’ Company Profiles 1989 (TÜSİAD Üyelerinin Şirket Profilleri)* adlı kitapçığa göre 405 şirketin 150 tanesi 1970’lerde, 87 tanesi 1960’larda, 49 tanesi 1950’lerde ve 22 şirketin ise daha önce kurulmuş olduğu görülmektedir (TÜSİAD, 1989). Bu tabloda en fazla sırtan yıl 1970’lerdir. Nitekim bu yıl teknokratlar hükümetinin kurulduğu, DPT’nin etkinliğinin artırıldığı ve bunlara bağlı olarak planlamanın ve ithal ikameci politikaların tavan yaptığı yıllardır. Firmalara sahip olan ailelerin girişimcilik tarihlerinin Cumhuriyet’ten öteye gidememesi, TÜSİAD’a bağlı üyelerin her dönem şirket kurabilmiş olmaları²⁰⁴ ve bu ailelerden hiç birinin esnaflıktan gelmiyor olması ilginçtir (Buğra, 2010 s. 90-92).²⁰⁵

Buğra, incelediği sekiz büyük sermaye sahibinin otobiyografilerinde iş yaşantılarında devletin önemli bir etken olduklarını vurguladıklarını belirtir. Buna göre devlet ya işveren ya da en önemli müşteri olarak veya işadaminin kariyerinin akışını değiştirecek bir projede ilk adımı atmaya gerekli ana sermayeyi sağlayarak firmanın iş hayatındaki dönüm noktasında anahtar rolü oynayabilmiştir (Buğra, 2010 s. 105). Dolayısıyla devlet, serbest piyasadan ve rekabetten hoşlanmayan, hammaddeyi aldığı devlete ürününü satmak isteyen, teşviksiz iş yapmayan, yüksek gümrük duvarları isteyen bu grup için statükonun kendisi hâline gelmiştir (Yaşar, 2010 s. 37).

²⁰⁴ Özellikle 1950’lerde TÜSİAD üyelerinin sahip olduğu firmaların DP’nin girişimci yanlısı politikalarının sonucu olarak 1950’lerde kurulmuş olması da ilgi çekicidir (Buğra, 2010 s. 90). Nitekim 1. Bölüm’de anlatıldığı üzere, İTC’yle gelişip serpilerek Türk sermayedarları 1940’larda rüzgârın yön değiştirmesi ve farklı kesimlerin zengin olmaya başlamasıyla göbeğinden bağlı oldukları devlete sırt çevirmiş ve çok partili hayat geçilmesini desteklemişti. Yine bu sermaye, kuruluşundan 50’lere kadar taşıdığı geni devam ettirerek 1960 darbesinden tekrar yön değiştirecekti. Bu kesimin ‘devletçi’ dönemlerde özel sektörde çalışmak üzere kamu sektörünü terk etmeleri (Buğra, 2010 s. 90) ilginç bir ayrıntıdır. Özeli seçmek için ‘devletçi’ dönemin tercih edilmesi sermayedarların devletle olan bağlarını ortaya koyar gibidir. Nitekim bu dönemde oluşturulan tekeller yoluyla büyük firmalar büyüklüklerini diğerleri aleyhine perçinlemiştir. Kaderin bir cilvesi olarak, küçük firmalardan birinin kurucularında olan Erbakan da, bu sermayenin sahip olduğu (ithalat) tekeli avantajı yoluyla fiyat kırarak bu firmanın önünü kesecek Erbakan ve arkadaşları da, önce ithalatı düzenleyen TOBB’da, bu başarısız olunca da siyasette etkin olmayı deneyeceklerdi.

²⁰⁵ Üyelerden yalnızca Çukurova zengin toprak sahibiydi ve o da Kurtuluş Savaşı’na katılan, cumhuriyet yönetimi ile sıkı çok yakın ilişkileri olan bir aileydi (Buğra, 2010 s. 92).

12 Eylül sonrasında tüm siyasî partiler, dernekler vs. kuruluşlar kapatılmasına rağmen TİSK ve TÜSİAD açık tutulmuş ve 1982 Anayasası'nda en çok TİSK'in görüşleri yer almıştır. Sermaye ile doğrudan ortaklık ilişkisi olan Silahlı Kuvvetler, 12 Eylül'de yönetime el koyduklarında en büyük destek sermayeden gelmiş, karşılığında da, 1982'de 100 milyon liralık "takipli alacak"tan vazgeçilmiştir. Bir süre sonra 33 milyarlık "kara servet" belgelenmiş, ama karşılığında 1,5 milyon "ihtilâflı" dosyanın incelenmesinden vazgeçilmiştir. 1983'de ise cumhuriyet tarihinin en büyük malî affi gerçekleştirildi. "Özel Uzlaşma" yöntemi ile bir bankaya bloke edilen para ve döviz 273 milyara ulaşıyordu. "Servet Beyanı" yöntemi ile 15 trilyon lira tutarında taşınır ve taşınmaz mal bildirerek aklanıyordu. Yine TÜSİAD 1981 yılında bakanlar kurulu kararı ile "kamu yararına çalışan dernek" statüsüne alındı. (Parlar, 2007 s. 100-101).

Daha önce bahsi geçen Buğra'nın büyük sermaye sahiplerinin otobiyografileri üzerinden ve kendileriyle yaptığı ikili görüşmelerden edindiği sonuçlar bu kesimin zihniyetini gösterir durumdadır.²⁰⁶ Buna göre devlet sorun ve sıkıntıların kaynağını oluşturmakta ancak buna rağmen devletin ekonomide ağırlıklı bir rol oynaması normal bir olgu olarak kabul edilmektedir. Yine bürokrasi ilginç bir şekilde bir yakınma sebebi oluşturmamaktadır. Yakınılan sorun devletin ekonomiye müdahalesinden ziyade, bu müdahalelerin belirsizlik yaratan özelliğidir. Kısacası işadamları iktisadî politikadaki sık değişikliklerden, bürokratik mevkilerdeki yer değişikliklerinden ve hatta planlamanın olmayışından yakınmışlardır (Buğra, 2010 s. 106). Bu eleştiriler bir sermaye sahibi için haklı eleştirilerdir. Ancak öyle görünüyor ki sermayedarlar aslında devletten değil, hükümetlerden şikâyetçilerdir. Bu nedenle demokrasinin askıya alınabilirliği onlar için bir problem oluşturmaz. Çünkü varlıklarını güçlü bir sivil topluma ve piyasa ekonomisine borçlu değillerdir. Örneğin Koç, 24 Ocak Kararları'nın 12 Eylül'den önceki ve sonraki dönemde uygulama farklılığını şöyle açıklamaktadır:

"Büyük fark şuradan ileri gelmektedir: 12 Eylül harekâtından önce her şeyi demokratik bir sistem altında yapmak zorundaydık. Bu da karar almak, yasa ya da yönetmelik çıkarmak için aylar geçmesini gerektiriyordu. Yani her şey güç ve uzun zaman içinde gerçekleşebiliyor, her şeye politik açıdan bakılıyordu. Askeri yönetim altında fark alınan kararların parlamentodan geçmesi gibi bir zorunluluk olmadığından çok hızlı hareket edebiliyor ve üstelik askeri yönetim yanlış yapsa bile bunu kısa sürede düzeltebiliyor. En

²⁰⁶ Yöntemlerini ise iki üyenin kavga anında birbirlerine söyledikleri sözler ortaya koyar gibidir: *Sabancı*: Bir fabrikan bile yok. *Has*: Senin baban, benim babamın fabrikasında işçiydi. Ortaklarınıza hep kazık attınız. Stokçuluk yaptınız. *Sabancı*: Sen en büyük kumarcısın. *Has*: Elimde senin kardeşinin en büyük kumarcıların başında olduğunu gösteren bir kitap var, göndereyim de, kim kumarcıymış gör... (Armağan, 08.08.1997)

önemlisi ise bu işlemler yapılırken politik yaklaşımlar söz konusu olmuyor. Çünkü askeri yönetimin parlamento da sandalye kaybı ya da seçmen kaybı diye bir kaygısı yok. En büyük fark askeri yönetimin zamanında ve doğru kararlar almasıyla çok değerli zaman tasarrufumuzun olmasıdır (Parlar, 2007 s. 158-159).”²⁰⁷

Yine Sabancı'nın 28 Şubat sürecinde, hâlihazırda iktidar olmayan ama muktedir olan ordunun daha da güçlenmesi için, Koç'un aksine, bu sefer tam tersi –ama aynı doğrultuda- hükümetin etkinliğini iyice sınırlayacak olan önerisi²⁰⁸ ibretliktir. Kendisine karşı beş partili koalisyonun savunulması için Refahyol ne tür bir kötülük yapmıştı?

2011 Mart ayında internete düşen bir ses kaydı “Refahyol’un ne kadar tehlikeli” olduğunu, ordu-sermaye ilişkilerini özetler gibidir. Kayıttaki sesin sahibi Korgeneral Y. C. TÜSİAD Başkanı Arzuhan Doğan Yalçındağ’ı şu sözlerle hedef alıyordu:

“TSK bu devletin kuruluşundan beri bu sistemin omurgası meydana getiriyor... Eskiden silahlı kuvvetler bir şey söylediği zaman YÖK’ü yanındaydı, yargısı yanındaydı, TÜSİAD’ı yanındaydı mesela yani. Gazeteler bilmem ne kapımızda dolaşıyordu... Bir tane bize haber verin biz de yazalım diye... AKP ile belli mecrada konuşup fikrimizi anlatalım ki adam irkilsin biraz... Her şeye rağmen kritik yerlerde hala adamlarımız var. İstedüğümüz zaman bize bilgi de verirler destek de verirler. Yeter ki 28 şubat'taki gibi sistemi işletelim... Yeter ki o insanlar sağında solunda silahlı kuvvetlerin varlığını hissetsin yani... Hatta ben daha ileri gidiyorum, gel lan buraya Arzuhan Doğan Yalçındağ mı ne b..san. Karı o...da. Sen ne istiyorsun kardeşim. Mevcut düzenlemede ekonominin bilmem şey bozulmamasını, kredi musluklarının kapanmamasını. Tamam lann... Ben de sana sağlayacağım. Ama benim tarafımla benim ağızla konuş... Onun [AKP'nin] ağızıyla konuşma. İlerde bir şey olursa ben de sana sözü veriyorum bu imkanları tanıyacağım... yani 28 Şubat 1997'yi yaşamış, orda proje subaylığı yapmış bir adam olarak bunları söylüyorum. İstihbarat başkanlığı yapmış olarak söylüyorum yani... Ya ben bir de bu topluma inanmıyorum ya, ben kendi silahlı kuvvetlerimle ilgileniyorum...”²⁰⁹

Büyük sermaye 28 Şubat sürecinde de tabii olarak tarihsel misyonuna uygun bir tavır aldı. 1995 seçimlerinde RP birinci parti olduktan sonra 1996 Ocak ayının ilk haftasında Sabancı Centre’da, Rahmi Koç, Sakıp Sabancı, Bülent Eczacıbaşı, Dinç Bilgin, Halis Toprak gibi Büyük Sermaye’nin patronları bir araya geldiler (Aydın Doğan yurtdışında olduğu için telefonla katıldı). O gün toplantıdan çıkan ve birbirini besleyen üç eğilimden bir tanesi ‘Refah Partili bir iktidarı Türkiye’ye ihanet olacağı’ydı (Cemal, 2010 s. 209).

²⁰⁷ Ancak KOÇ’un tek avantajı bu olmaması gibi görünüyor. Nitekim 1980-1983 boyunca 117 şirkete sahip Koç Holding’in 1980 sabit fiyatlarıyla geliri 163,7 milyardan 407 milyara, 90 şirketli Sabancı Holding’in geliri 1848 milyardan 308 milyara ve 50 şirketli Çukurova Holding’in geliri 88,2 milyardan, 203 milyara yükselmişti (Parlar 2007, 159).

²⁰⁸ “Sabancı, beş partili koalisyon önerdi (Hürriyet, 01.05.1997)”

²⁰⁹ <http://www.ikincicumhuriyet.org/index.asp?sayfa=basindan-alintilar&icerik=21374>

Refahyol henüz iktidardayken bir “demokratikleşme paketi” hazırlayan, bir süre gündemi meşgul eden, sonunda da gelen tepkiler üzerine paketi cami avlusuna bırakan TÜSİAD, RP’nin kapatılma kararını da, Refah Türkiye’nin partisi olmayı başaramadı” diyerek karşıladı (Hürriyet, 22.01.1998).

28 Şubat sürecinin bir özelliği de, bir yandan devlet destekli sermayeye devlet desteğini yeniden tesis ederken bir yandan da yeni zenginler yaratmasıydı. Nitekim Susurluk’la ortaya çıkar gibi olan karanlık ilişkiler ve bir kısmının bu ilişkilerin aktörleriyle bir şekilde irtibatlı olduğu bir dizi yeni zengin türemiştir. Erol Evcil, Korkmaz Yiğit, Hayyam Gariboğlu, Turgay Ciner, Yahya Demirel bu isimlerden bir kaçıdır. Refahyol düşürülüp de iktidar ele geçirildikten sonra oluşan “iktidarsız iktidar”lar döneminde bu isimler rahat hareket edebilmiştir.

C. Sendikalar ve Beşli İnisiyatif/Çete

2 Mayıs’ta Genelkurmay tarafından üniversiteler ile işçi ve işveren sendikalarına verilen brifinge DİSK ve TİSK de katılmıştı. Ama daha ilginç bir ayrıntı daha vardı. ‘Çok sıcak bir ortamın oluştuğu’ Harp Akademileri Komutanlığı’ndaki brifingde askerlere ve işadamlarına “sürpriz” hazırlamışlardı. Buna göre askerlere, “Türkiye’de irticanın bu boyutlara gelmesinde 12 Eylül’ün rolü yok mu?” sorusunu soracaklar ve ardından da, “solcu düşmanı generallerin sorumluluğunu da” tartışmaya açacaklardı. Ancak brifinge kısa bir süre kala “koşulların hassasiyeti” nedeniyle, büyük bir fedakârlık örneği göstererek bu “kritik” sorudan vazgeçildi (Akpınar, 2006 s. 244-245). Hazırlanan “sürpriz” tipik bir ‘sol’ refleksi aslında. Süreci iyi okuyamayan, tarihsel dinamikleri yer yer çözümleyebildiği hâlde onu klasik sol paradigma içine yerleştiremeyen Türkiye solunun apolet takarken bile “derin sınıfsal analizler” yapmaya çalışma refleksi bu.

Brifingden aldıkları “feyz” ile kısa bir süre sonra kameraların karşısına geçip, tam da Refah’a kapatma davasının açıldığı gün “silahsız kuvvetlere” katıldıklarını, bu şanlı mücadelenin birer neferleri olacaklarını açıklamışlardı. 26 Şubat’ta *Milliyet*’ın manşetini “Sivil dayanışma” manşetiyle süsleyen Türk-İş, DİSK ve TESK’e, 22 Mayıs’ta *Sabah*’ın “Tarihi uyarı” manşetiyle diğer neferler, TOBB ve TİSK de katıldı.

Bu beşli, hükümetin en fazla sıkıştırıldığı anda büyük bir basın toplantısı düzenleyerek, hükümetin istifa etmemesi hâlinde 6,5 milyonun temsilcisi olarak eyleme gideceklerini deklare ettiler. Bayram Meral tarafından okunan ortak bildirin tek özelliği herhangi bir iktisadî sebep ortaya koyamayan, Atatürk ilke ve inkılâplarından sapıldığı ve bu nedenle hükümetin artık güvenli olmadığını türünden ifadeler içermesiydi (Sabah, 22.05.1997).

Tam bu noktada sendikaların neden bu tavrı aldığı sorusu önem kazanıyor. Önceki bölümlerde sendikaların merkez-çevre eksenindeki yerine değinilmişti. 28 Şubat sürecinde, tam da hükümet düşürüldükten 8 gün sonra, 26 Haziran 1997'de sendikalar üzerindeki devlet denetiminin sessiz sedasız kaldırılması, 'karar sendikaların 28 Şubat'a verdiği desteğin karşılığı mı?' sorusunu akla getirmiştir (Yazar, 25.12.2007).

D. Siyasî Aktörler ve Süleyman Demirel

1. Demirel

12 Eylül'de Hamzaköy Askeri Dinlenme Tesisleri'ne gönderilen Demirel'e AP kurmaylarından Ekrem Ceyhan "Bazı arkadaşların hükümette görev almak gibi bir durumları hasıl oluyor. Ne yapalım?" sorusunu sorunca Demirel şöyle yanıtlamıştı: "Devlet bizim devletimiz. Aman memleket hizmetsiz kalmasın. Görevdeki arkadaşlarımız, *yeni yönetim** 'git' diyinceye kadar kalsın. Bunu bürokratlar için söylüyorum. Siyasî olarak bizim arkadaşlarımızdan bazıları hükümette görev alırsa, bu onlar için sıkıntı olur. Derler ki 'demek ki bu ihtilâlin içinde Adalet Partisi varmış... (Parlar, 2007 s. 172)" Görevinden uzaklaştırılmış bir liderin askerler için "yeni yönetim" demesi ve bu yönetimi de devletin sürekliliği ve memleketin hizmetsiz kalmaması gibi gerekçelerle desteklemesi manidardır. Yine, ülke neredeyse bir açık hava hapishanesine dönmüşken Demirel'in kendi partisine mensup olanların hükümette görev almalarını en önemli politik problem sayması, onun "hassasiyetlerini" göstermesi bakımından önemli görünüyor. Ama her şeyden önemlisi "sivil bir politikacı açısından askerî bir darbe devletin devamlılığını ve hizmetin sürekliliğini tehdit etmiyorsa bu

---

* Vurgu bize aittir.

politikacı için devletin “demokratik” niteliğe sahip olmasıyla “otoriter” niteliğe sahip olması bakımından hiçbir fark yoktur demektir (Parlar, 2007 s. 174).”²¹⁰

Siyasilerin “psikolojik operasyon”, muhtıra ve darbe söylentileri karşısındaki tutumu bir örnekle özetlenebilir. Rusya’da darbe girişimi yaşanınca Yeltsin tankın üzerine çıkmış ve muhtemel bir darbeyi önlemişti. Bazı meslektaşları Demirel’e Yeltsin örneğini verince Demirel şöyle çıkmıştı: “Ben Gorbaçov durumundaydım, tankın üzerine sizler çıkmalıydınız.” 17 yıl sonra “tank muhabbeti” Türkiye’de 28 Şubat sürecinde yaşanınca, bahsi geçen yakınmayı yapan Demirel dâhil²¹¹, Türkiye’deki tüm siyasî taraflar bırakın tankın üzerine çıkmayı ya da en azından hareketsiz kalmayı bizzat tankları arkadan itelenmiştir (Ilıcak, 1999 s. 222).

Demirel’in 28 Şubat sürecinde, askerın ve zinde güçlerin gazını alarak askerın kışlasından çıkmasını engellemeye çalışması, Çiller ve Erbakan’ı darbe konusunda uyarması ve bunun için de tüm tarafları idare eden açıklamalar da bulunması,²¹² gizli planlarını gerçekleştirmek içindi. Demirel’in amacı “Merkez sağda Yılmaz ve Çiller’in tasfiyesi, iki turlu-dar bölgeyi yeni bir seçim sistemi ve Fransa’dakine benzer bir yarı-başkanlık sistemiyle bir süre daha Çankaya’da oturmak... (Cemal, 2010 s. 242).” Yine Ali Baransel (CMB basın danışmanı) Demirel’in planları hakkında şunları söylüyordu:

Demirel de bu ortamda asker desteğini arkasına alarak kendi yetkilerini güçlendirmenin peşinde diye düşünüyorum... Yani bulanık havada şimdi Demirel’in de oyunu var. Askerle arası çok iyi... Yetkilerini artırmak istiyor. Seçimleri yenileme yetkisi gibi... Cumhurbaşkanı’nın halk tarafından seçilmesi gibi... Bu arada Çiller, hükümetten düştü mü tam biteceğini biliyor. O yüzden askere, ‘Laikliğin teminatı benim’ mesajı vermeye çalışıyor. (Cemal, 2010 s. 244)”

²¹⁰ Bu kadarla da kalmamıştı Demirel. 12 Eylül sonrasında kendini ziyarete gelen yabancı heyetlerle yaptığı görüşmeleri Demirel tutanak hâline getirip, askerî yönetimin dışişleri bakanlığına göndermekte, bu tutanaklarda kısa süre içinde MGK üyesi komutanlara sunulmaktaydı. Demirel’in dışişleri istihbaratına katkıda bulunması, darbeyi yapan güç odağının zirvesinde bulunan MGK ile bir bakıma dolaylı ilişkisini sağlıyordu. Yine kendisiyle görüşme yapan Avrupa Konseyi Asamblesi Başkanı De Koster, Demirel’e Türkiye’nin nasıl görüldüğünü sorunca Demirel, demokrasinin yeniden kurulacağını ancak, “Türkiye’yi köşeye sıkıştırarak, Türk devleti ve milletinin zaafa uğramasına sebep olacak hareketlerden kaçınılması” gerektiği belirtiyordu (Parlar, 2007 s. 179). Yine Demirel, biz silahlı kuvvetlerimizin giriştiği mücadeleden başarı ile çıkmasına duacıyız. Türkiye’nin zaafa uğramaması ve uğratılmaması lazımdır” diyerek askerî yönetimin “mücadelesi konusunda duacı olanlara katılmayı da ihmâl etmemiştir (Parlar, 2007 s. 181).

²¹¹ Hasan Celal Güzel: “Demirel bu sefer 12 Mart’taki gibi şapkasını alıp gitmedi. Ama cumhurbaşkanı olarak bu defa başına asker şapkasını giydi (Cemal, 2010 s. 242)”

²¹² Bunun için çok gayret ettiği Karadayı’nın, “laik demokratik cumhuriyete karşı bir tehlike görüyor musunuz?” sorusuna verdiği şu yanıtın anlaşılabilir: “Sayın cumhurbaşkanımız çok güzel beyanatlar veriyor. Tamamıyla kendilerine iştirak ediyoruz. Ve hepimiz sayın cumhurbaşkanımızın fikirlerini destekliyoruz.

1997 Mart ayının sonları süreç hakkında Demirel “inşallah bu parlamento bir dangalaklık yapmaz (Cemal, 2010 s. 252)” demişti. Cemal’e göre Demirel bununla, günü geldiğinde REFAHYOL’un Meclis’te bir güvensizlik oyuyla düşürülmesini kast etmişti. Nitekim Refahyol yıkılıp da yerine Yılmaz’ın hükümeti kurulunca Demirel de eteğindeki taşları dökmüştü. Daha önce olduğu gibi bir sistem tartışması gündeme getirmiş ve yarı-başkanlık sistemini gündeme getirmişti (Cemal, 2010 s. 271).²¹³

Demirel mücadelesinin karşılığı bulamadı belki ama Türkiye bu deneyimden oldukça kazançlı çıktı. Her şeyden önce bir beş yıl daha Demirel’e maruz kalmaktan kurtuldu. Ve daha önemlisi de, geleceğinin halkın oyuna bağlı olması durumundan kurtulur kurtulmaz müesses nizamın kucağına oturarak ibretlik bir tablo çizdi.²¹⁴

2. Olaylar ve Liderlerin Tavırları

28 Şubat sürecinde liderlerin yaşananlar karşısında aldıkları tavırları gösteren bir kaç sembolik örnek verilebilir:

- Baykal muhtıradan sonra, “MGK umarım Türkiye’nin önünü açar. MGK hükümete tavsiyede değil bildirimde bulunmuştur... bu bir demokrasi çarpıklaşmasıdır. Çarpıklaşma hem hükümetin anayasa dışı arayışlara yönelmesinden, hem de bunu sürdüremeyip MGK’dan talimat alma ve onun programına boyun eğme noktasına gelmesinden kaynaklanıyor (Cumhuriyet, 01.03.1997);” RP düşürüldükten sonra, “TSK, rejimi değiştirmek isteyen hükümete karşı bir demokratik kitle örgütü gibi çalışıp RP’nin maskesinin indirilmesine katkıda bulundu...(Hürriyet, 18.06.1997)” ve “asker artık incelikli darbeler yapıyor. RP gibi partiler iktidar için heveslenmemeli (Bayramoğlu, 2007 s. 130, 199)” demişti.²¹⁵

²¹³ Cemal’e göre “çok sesli koro” Yılmaz hükümeti bu anayasal değişiklikleri yapamazdı. Soruyor Cemal: Acaba Demirel, asker in aba altından sopa göstermesine mi umut bağlamıştı? Ve yanıtlıyor Cemal: 1997’nin sonlarına gelindiğinde demoklesin kılıcı hâlâ RP’nin üzerindeydi ve böyle bir hava yoktu.

²¹⁴ Demirel aslında ta en başından beri müesses nizamın adamıydı. 28 Şubat sürecinde ise bunu artık gizlemeye gerek duymadığı bir pozisyona geldi. Sadece 28 Şubat sürecinde yaptığı ucuz siyasî hesaplarla değil, “türbanlılar ille de okumak istiyorsa Arabistan’a gitsin” türünden, bir tutuma Kemalizm bir tutam ‘ya sev ya terket’çi bir ırkçılığın eseri olan ya da açıkça ‘28 Şubat’ın Cumhuriyet’le başlayan ve ilelebet sürecek bir süreç (Taşgetiren, 02.03.2000)’ olduğu yönünde, neredeyse asker in şapkasını başına geçirmiş apoletli açıklamalar yaparak da bunu gösteriyordu.

²¹⁵ Bir an için ‘acaba Baykal ironi mi yapıyor?’ sorusunu sordurtan bu cümleler bir siyasî liderin, hem de doktora yapmış birinin ağzından dökülüyordu. Nitekim muhtıra yanlısı tutum zaten ittihatçı gelenekten olmanın bir gereği idi ancak, ifade ediliş şekli oldukça şaşırıcı ve oldukça da komikti.

- Ecevit Muhtıra verildikten sonra, “Devletle inatlaşarak hükümet edilemez. RP’nin laikliği içine sindirmesi gerekir”; “balans ayarı”ndan sonra, “Türkiye askeri darbeye değil, RP darbesiyle karşı karşıya. RP, darbesini gerçekleştirme inadını sürdürürse bu, halkın gücüyle önlenir, ama Türkiye bundan büyük zarar görür (Sabah 07.02.1997)” ve kapatma davasıyla ilgili de, “... Demokrasilerde parti kapatılır. Refah’ın kapatılması, akıllı gidilirse, demokrasiye bir soluk aldırabilir (Cemal, 2010 s. 259)”²¹⁶ demiştir.

- Yılmaz Muhtıra’dan sonra; “... Başbakan ve kurul üyesi bakanlar, MGK bildirisindeki tehlikelerin Türkiye’de varolmadığını söylüyorlardı. Eğer bu tespitler doğruysa buradaki hükümetin rolü nedir? Bildiri hükümet için bir suç duyurusudur... MGK hükümetin faili olduğu suçları tespit etmiştir... Başbakan bunu imzalarsa yeni bir takkiye yapacak... yaptırımı kim kimle uygulayacaktır. Bu söz her türlü tahmine açıktır (Hürriyet, 02.03.1997);” darbe söylentileri sırasında, “Bilerek söylüyorum bu hükümet yolcu.” “Bunlar gidince yeni bir koalisyon kurulacak. İçinde mutlaka ANAP olacak (Sabah, 21.04.1997);” 28 Şubat süreci hakkında “28 Şubat süreci demokrasi tarihimizin en yaygın sivil toplum hareketine sahne oldu, başında silahlı kuvvetler, sonunda ise silahsız kuvvet vardı” ve yargının 1960 Darbesi’nden sonraki en açık “esas duruşu”nun yapıldığı bir hukuk skandalı olan “irtica brifingi”nden sonra, Genelkurmay brifinglerinin bilgilendirmenin çok ötesine geçtiğini ve bunun “Bal gibi muhtıra (Sabah 15.06.1997)” olduğunu söyleyecektir. Yılmaz’a göre “çok sert bir muhtıra verilmiştir ancak Refahyol yöneticileri anlamamazlıktan geliyor”du.

- Cindoruk, Cemal’e göre “Demirel’in borusunu öttürüyor” ve yarı-başkanlık sistemine geçilmesi gerektiğini söylüyordu. Buna göre Demirel Erbakan’a karşı yarışacak ve kazanacaktı. Yarı-başkanlık sisteminin gerektirdiği yasal değişiklikleri sıraladıktan sonra da, Cemal’in “bütün bunlar nasıl olacak” sorusunu şöyle yanıtlıyordu: “Asker korkusu ve medya desteğiyle... o kadar zor değil. 12 Mart’ı hatırlayın. Kaç madde ne kadar kısa sürede değiştirilmişti (Cemal, 2010 s. 253).”²¹⁷

---

²¹⁶ Bülent Ecevit’in “soluk alan” demokrasisi, ordu bünyesinde kurulan ve kuruluşu yasalara aykırı olan BÇG tarafından hazırlanan raporun RP’yi kapatmak için kullanılabilirdiği ve bunun bir gazete tarafından manşet yapılabilirdiği (Hürriyet, 11.07.1997) bir demokrasiydi.

²¹⁷ Aynı Cindoruk, Erbakan istifa etikten sonra RP’siz ve DYP’siz bir azınlık hükümeti kurulabilmesi için Baykal’ın desteği gerekince ve Baykal’da ayak direyince şunları söyleyecektir: “Bu demokrat değil ki sosyal demokrat olsun. Bunlar 27 Mayıs ruhuyla yetmişmiş (Cemal, 2010 s. 265).”

- Muhtıradan sonra Ercan araklıyla konuşan emekli orgeneral Vural Beyazıt şunları söylüyordu: “Bu iş bitti. Darbenin anayasası bile hazır, -DYP’li vekil- Coşkun Kırca hazırladı (Cemal, 2010 s. 252).” Yine Kırca Hasan Cemal’e 1997 Nisanı’nda şunları söylüyordu: “Bugünkü komuta heyeti tecrübeli... bunlardan sonra gelecek olanlar hiç ihtilâl yapmamışlar. Dosyalar hazır... Bugünkü komutanlar, mevcut siyasilere bu işi kıvıramayacaklarını biliyorlar. Yarı-başkanlık sistemine gitmek lazım, Fransa’dakinin bir benzerine... Eğer Cumhurbaşkanı yanaşmazsa, ordu Meclis’ten isteyecek, yani muhtıra... oysa asker şık olmasını, üstü örtülü olmasını istiyor (Cemal, 2010 s. 254).”

- Muhtıradan sonra kendisi de bir hükümet üyesi olan Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan, “Devrim yasalarını bırakanları mahcup etmeyeceğiz... Bizim enerjimiz, petrolümüz Atatürk ilke ve devrimleri olmuştur” demişti. Yine daha önce 8 yıllık zorunlu eğitime karşı çıkan Milli Eğitim Bakanı Mehmet Sağlam da, MGK’nın kararlarının bakanlık programlarıyla “paralellik” gösterdiği savunmuştu (Cumhuriyet, 04.03.1997).

- Son olarak, yıllar sonra sessizliğini bozan eski I. Ordu Komutanı Çetin Doğan dönemin siyasilere için söylediği şu sözleri aktarmak gerekir: “O dönemde seçimle iktidara gelemeyen ya da gelemeyecek bazı siviller dosyayı koltuğunun altına koyup Genelkurmay’ın kapısını çalıyordu. Askerlerin etrafında askerden çok sivil geziniyordu (Aksiyon, 08.01.2007).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

28 ŞUBAT EKONOMİSİ

28 Şubat süreci, “beyaz Türkler”in siyasî ve iktisadî hegemonyalarını siyah Türk ve Kürt'lere karşı koruma ve onları özelleştirme sürecinden çıkarma girişimidir. Yavuz, süreci iki neden üzerinden açıklamaktadır: Ordunun devleti siyah Türk ve Kürt'lerden korumak ve onları kamusal alandan çıkarmak istemesi ve İstanbul merkezli kartel ve burjuvazinin, hükümetten daha bağımsız bir şekilde İMF'nin talep ettiği özelleştirmelerden aslan payını alma kararlılığı. 28 Şubat sürecine ilk desteği özelleştirme sürecinden kayda değer bir kâr elde etme beklentisiyle Doğan Medya Grubu verdi (Yavuz, 2000 s. 38-39). Güya ordu, “Türkiye’yi Orta Çağ karanlığına götürmeye çalışan irticacı güruhtan” kurtarmıştı, ama aslında yaşananları herkes bu kadar özlü bir şekilde maskeliyor da değildi. Nitekim Hugh Pope’un *Wall Street Journal*’da yayınlanan ve Türkiye’de de *Radikal*’de yayınlanan makalesinde işadamlarının devlet ihalelerini İslamcı iş çevrelerine kaptıracağından endişe ettikleri yazdıktan sonra, bir banka yöneticisinin, “Ordu’nun yaptığından çok memnunuz... her şey basit: Biz elitiz çok para kazanıyoruz ve bunu kaybetmek istemiyoruz” görüşünde olduğunu aktarmaktadır (Kocabaş, 1998 s. 224). Bu ifade aslında bu çalışmanın özünü gayet özlü şekilde ifade özetlemektedir.

Her ne kadar Türk siyasî hayatının en karanlık simalarından biri olduğu için, ifadesi bir tespit mi yoksa aynı zamanda “cânı gönülden katılma” mı tespit edilemese de, Mehmet Ağar’ın şu sözleri Türkiye’de vuku bulan darbeleri anlamamız için önemlidir: “... Türkiye Cumhuriyeti devleti bir anonim şirkettir, şirketin hisselerinin yüzde 51’i zinde güçlere aittir.”²¹⁸ Onların onaylamadığı hiçbir adım atılamaz, kritik

---

²¹⁸ Güven Erkaya, Refahyol düştükten sonra yaptığı bir açıklamada şunu söyleyecektir: “Bu hükümet, MGK için hiçbir şey yapmadı (Hürriyet, 28.06.1997).”

dönemlerde onlar ne derse o olur... (Bayramoğlu, 2007 s. 281).” Bu yorumu doğrularcasına, henüz RP birinci parti olmamışken, bir panelde konuşan ve “... gecekondularda yaşayan... emekçi grubu ve orta ölçekli sanayileşme var... Bu merkezler Refah Partisi’nin güçlendiği yerler olacak... RP, Emekçilerle burjuvazinin bir kanadını birleştiriyor” diyen Mustafa Şen’in yorumunu Mustafa Sönmez şöyle sürdürüyordu: “Erbakan, ‘biz iktidara geldiğimizde asker bize selam durur diyor’ diyor. Büyük sermaye de durur mu? Doğrusu büyük sermayenin refah’ı kabulleneceğini pek sanmıyorum... MC içindeki pratiği... büyük sermaye tarafından hiç onay görmedi... Faizden, ithalattan, canı yanmış olan sermaye kesiminden destek görebilir tabii... Anadolu sermayesi ile TÜSİAD’da temsil edilen sermayenin atılacak siyasî adımlar konusunda farklı tutumlara girebileceğini düşünüyorum (Panel, 1994 s. 65-68).”

Türkiye 28 Şubat Darbesi’ne gelinceye kadar ikisi doğrudan biri dolaylı olmak üzere 3 askerî müdahaleye maruz kalmıştı. Bu darbelerin ortak özelliği devlet eliyle palazlanmış büyük burjuvazisinin küçük burjuvaziye ve tarımsal sermayeye karşı kaybettiği mevzileri tekrar ele geçirmesiydi. 1960 Darbesi gelişen ticaret ve tarım burjuvazisini hedef almışken, 1980 Darbesi’nde buna işçi sınıfı da eklenmiştir. 28 Şubat’ta da genel eğilim değişmemiş ve “tekelci sermaye” ve ‘merkez’ bugüne kadar elinde tuttuğu mevzileri kaybetmemek için, 1980’den sonra istikrarlı bir şekilde gelişen İslami/Anadolu sermayesine karşı harekete geçirmiştir (Akalın, 2002 s. 47, 150).²¹⁹

I. RP’NİN İKTİSADÎ ANLAYIŞI VE UYGULAMALARI

RP’nin doğduğu koşullar bir önceki bölümde anlatılmıştı. Muhtıra ve darbe hazırlıklarına giderken RP’nin sisteme yönelttiği eleştirilere ve uyguladığı politikalara değinmek yerinde olacaktır.

---

²¹⁹ 14 Nisan’da Ankara’da DYP’li il başkanları toplantısından sonra açıklanan bildiri tehlike altındaki kazanımları gösterir niteliktedir:

“Gümrük duvarlarını indiren, tekelci sermayeyi devlet kesesinden besleyen mekanizmalara son veren, devletin finans kaynaklarını tabana yaymak amacıyla KOBİ’lere ve Anadolu Kaplanları’na yönelen hükümetin karşısına, hiçbir toplumsal geçekliğe dayanmayan yapay rejim tartışmalarıyla çıkan tekelci sermaye, kendi çıkarlarını korumak amacıyla geliştirdiği siyaset projesine, başta bazı milletvekilleri olmak üzere maalesef ortak edilebilmiştir.

...

“Bununla birlikte, Türkiye’nin reel dinamikleriyle hiçbir nispeti olmayan bu yapay krizler, ülkemizin ufkunu daraltmakta, her biri bir tarihi fırsat niteliğindeki açılımları bloke etmektedir. Tekelci sermayenin çıkarları hesabına yaratılan bu rejim krizi, sadece demokrasimizi tehdit eden bir mahiyet kazanmakla kalmamış, Türkiye’yi ileride telafisi imkansız zararların eşğine getirmiştir (Akpınar, 2006 s. 213-214).”

A. Genel İktisadî Politikalar

RP'nin iktidara gelmeden önceki dönemde hükümetlerin ekonomi politikalarına dönük eleştirilerini üç ana başlık altında toplamak mümkündür. RP bir yandan tefeciliğin yasaklanması ve İslami işbirliği gibi reçeteler sunarken, diğer yandan tekellerin varlığını²²⁰, sosyal adaletle ilgili kusurları ve elitlerin ekonomik milliyetçiliğe ihanet edişini eleştiriyordu. Kapitalizm ile sorunları yoktu, ama devletin, parti literatürü ve sözcülerinin açıkça “tekel” olarak tanımladığı oluşumlara sunduğu desteğe karşıydılar (Cook, 2008 s. 255-257).²²¹ Erbakan tarafından kaleme alınan *Adil Ekonomik Düzen* adlı kitapçıkta, köle düzenini terk ederek herkese hakkını veren ve herkese fırsat eşitliği tanıyan Milli Görüş'ün düzeninde faizin olmayacağı, haksız vergilerin olmayacağı, paranın değerinin hak ölçüsü olarak kabul edilip değerinin düşürülmeyeceği, kredilerin âdil ölçüler içinde faydalı iş yapan herkese verileceği türden yer yer sosyal devlet, yer yer de liberal ekonomik enstrümanları vurgulayan vaatlerde bulunuluyordu (Erbakan, 1991 s. 14-15). Buna paralel olarak Parti'nin tekel karşıtı retoriği, doğrudan İslamcı iş sektöründeki seçmenlere yönelirken, sosyal adalet talepleri başta İstanbul, İzmir, Adana ve Ankara olmak üzere gecekondulardaki kent yoksullarının sadakatini kazanmayı hedefliyordu. Nitekim gecekondulardaki faaliyetleri, İslamcıların retoriği pratikle örtüştürme kapasitesi ve örgütlenme becerisine sahip olduğunu gösterdi ki, bu özellik o dönemdeki tüm rakiplerinde eksik olan bir özellikti. Bununla RP “hakiki kapitalizm”, sosyal adalet ve kendi kendine yeterlilik retoriğini birleştirebileceği bir orta yol bulmaya çalıştı (Cook, 2008 s. 258-260).

Erbakan tasarruf ve yatırımlar için daha fazla teşvik, vergi oranlarının daha gerçekçi hesaplanması, dengeli bütçe, merkez bankasının özekliğinin artırılması, daha

---

²²⁰ Erbakan'ın bir demeci hem sahip olduğu “sınıf” bilincini hem de özel olarak RP'nin genel olarak da “partileşme gerekliliğini gözler önüne sermektedir. Erbakan *Türkiye Gazetesi*'ne verdiği demeçte kısaca, Gümüş Motor fabrikasını kurduklarını, motor ithal edenlerin –ki bunlar tekeller oluyor- ciddi ambargosuyla karşılaştıklarını, yerli imalatın bu ithal ürünlere karşı korunması gerektiğini ama Odalar Birliği'nin bunu yapmadığını, bu nedenle önce ithal kotalarını düzenleyen Odalar Birliği Sanayi Dairesi'ne başkan olduğunu, alınan kararlar Genel Sekreterlik tarafından engellenince TOBB Genel Sekreteri olduğunu, bu sefer de idare heyetinin engel olduğunu, bunu engellemek için de son olarak TOBB Başkanı olduğunu, nihayet bu seferde Demirel'in bu yetkiyi TOBB'dan aldığını ve artık siyasete atılmaktan başka bir yollarının kalmadığını anlatır (Şen, 1995 s. 20).

²²¹ Bu tekel –Birinci Bölüm'de çerçevesi çizilen “büyük koalisyon”un unsurlarından biri olan- İstanbul çevresinde konuşlanmış büyük holdingler ve onun bir araya geldiği TÜSİAD'dı ve devletten aldıkları destek, rekabet dengesinde onların lehine bir durum yaratıyordu. İşte bu RP kitlesi TÜSİAD'a rakip olarak MÜSİAD'ı kurdu. RP lideri Çiller'le özdeşleşen söylemi kullanarak, kendi seçmeni aleyhine TÜSİAD üyelerini kayıran eşitsiz uygulamalara dikkat çekmeye çalıştı. RP'nin 1995 yılı Adil Ekonomik Düzen tanıtım yayınının ilk bölümündeki “hakiki özel sektör yanlısı” hükümet politikaları uygulaması talebi işte tam da buna yönelikti (Cook, 2008 s. 255-257).

etkili özelleştirme politikaları²²², enerji ihtiyacını giderecek alt yapı harcamaları, Gümrük Birliği'nin daha etkili bir hâle getirilmesini içeren bir dizi uygulamadan bahsediyordu. Bu vaatler bir yandan önceki hükümetlerin izlediği ekonomi politikalarına yakıcı birer eleştiri getirirken, diğer yandan da doğrudan yüksek komuta heyetlerinin çıkarlarını da hedef alıyordu (Cook, 2008 s. 260-261).²²³

RP, bir yandan Anadolu sermayesinin önünü açarken²²⁴ bir yandan da ekonomik sonuçları da olan bir dizi siyasî girişimde de bulunuyordu. Nitekim bu amaçla aynı sosyal tabana sahip olan grupları kazanmaya çalışıyor ve bu da kaçınılmaz olarak sistemin sinir uçlarına dokunmayı gerektiriyordu. Nitekim bu sinir uçlarından biri de, kamusal alanda görünürlüğü artan diğer bir grup olan Kürtlerdi. RP, tabanındaki unsurlardan biri olan milliyetçi kesime hitap etmek için milliyetçi söylemleri kullanıyordu belki ama Türk milliyetçiliğini de yeniden tanımlamaya çalışıyordu. PKK açıkça kınanıyordu ancak, yükselen Kürt milliyetçiliğini de etnik farklılıkları tanımayan Türk milliyetçiliğinin doğasına bağlıyordu. RP geriye dönerek Osmanlı dönemi uygulamalarını örnek gösteriyor, Müslüman dayanışmasının getirdiği kardeşliğin yeniden tesis edilmesiyle etnik husumetin giderileceğine inanıyordu.²²⁵

Bir diğer sinir ucu ise dış politikaydı.²²⁶ RP aynı zamanda Türkiye'nin dış ilişkiler politikasında da değişiklikler yapmak istedi. RP'nin, sahip olmadığı takdirde iktidara

---

²²² Özelleştirme öteden beri merkez sağ partilerin ısrarla yürüttüğü bir politika olmuştur. TÜSİAD eski başkanlarından Ali Koçman'ın şu ifadeleri, KİT ve özelleştirme konusundaki bu ısrar hakkında ipuçları barındırır: "İtiraf edelim ki, bizler bugüne dek kamu sektörünü ve bazı mercileri babamızın şirketlerinden daha fazla ve rahatça kullanmışızdır. Sonradan işimize gelmediğinde acımasızca eleştirmişizdir (Türk, 2009 s. 32)."

Yine Süleyman Yaşar da, zamanında Özal "KİT'leri alın" dediğinde bakma sahibi iş adamlarının yan çizdiğini çünkü KİT'lere yüksek faizle kredi verip KİT'lerden ucuz hammadde temin ettiklerini, özelleştirmenin bu kolay kazancı bitirmek anlamına geleceğini gördüklerini belirtir. Ayrıca, KİT'lerin yüksek faizle borçlanmasının önüne geçmeyi amaçlayan kit finansman havuzu projesi 28 Şubat'ı "olgunlaştıran" şartlardan biriydi (Yaşar, 2010 s. 37).

²²³ RP'nin demokratik dönüşümüne ve liberalleşmesine gayret eden entelektüellerden Doç. Davut Dursun RP'nin yükselişle zuhur eden hoşnutsuzluğu ve yürütülen propagandayı şöyle özetliyordu: "... RP'nin... mahalli yönetimlerde iktidara gelmesi, şimdiye kadar kamusal rant alanlarının başında oturmakta olan çevreleri fazlasıyla tedirgin etmiş benzerdir. Bu toplumsal değişim ve dönüşümden başka bir şey değildir; ama meşruiyet temelleri ve güçleri sarsılan kesimler bunu çarpıtarak konuyu bir devlet, cumhuriyet, laiklik, Atatürkçülük ve sözde çağdaşlık sorunu olarak ortaya koymaya çalışmaktadırlar... (Çakır, 1994 s. 118)"

²²⁴ Hükümet güvenoyu aldıktan yaklaşık 2 ay sonra KOBİ'lere teşvik öngören kararname hazırladı. Buna göre KOBİ'lere kredi olanağının yanı sıra vergi ve harç muafiyeti ile KDV desteği sağlanması öngörülmüştü (Yeni Şafak, 14.08.1996). Yine 96'nın sonuna gelindiğinde 103 KOBİ'ye yaklaşık 270 milyar kredi verilmişti ki bu, 1997'de verilesi hedeflenen miktarın ¼'ü idi (Milliyet, 30.12.1996).

²²⁵ İktidara geldikten sonra Kürt sorunuyla ilgili retorik tonu düşmeye başlamıştır ancak yine de, Erbakan PKK sorununun askerî olmayan yöntemlerle çözülmesine duyduğu ilgiyi dile getiriyordu. Bunun için partinin Kürt vekillerinden biri olan Fethullah Erbaş'ı görüş alışverişinde bulunması için doğuya göndermiştir (Cook 2008, 265).

²²⁶ Dış politikaya ilişkin önemli bir stratejinin "gerilim politikası" olduğu görülüyor. Nitekim 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren özellikle Yunanistan'la sürekli gerilimli bir ortam vardı. Bunun, sürekli gerginlikle beslenen askerî-sınai kompleksin önünü açan yeni bir birikim süreci oluşturduğu aşıkardır (Süvari, 2000 s. 15).

gelebileceği ima edilen bakanlıklardan biri de Dışişleri Bakanlığıydı. Öyle de oldu. Ancak yine de Erbakan Türkiye'nin diğer Müslüman ülkelerle ilişkilerini güçlendirmenin yollarını aradı. Başlarda söylem olarak Batı ile ilişkilerin zayıflatılması gerektiği söylenmişti ancak RP, Doğu'yla olan münasebetleri artırmaya gayret ederken Batı'yla olan ilişkileri de inkâr etmedi. Ekim 1996'da İstanbul'da düzenlenen bir gelişme konferansında Erbakan, daha sonra D-8 olarak anılacak Müslüman ülkelerin oluşturduğu ve G-7'ye rakip olacak kuruluşu önerdi.²²⁷ Yine Erbakan ilk yurtdışı gezilerini doğu ülkelerine yaptı. Güvenoyundan bir ay sonra İran'a gitmiş ve 18 milyar dolar değerinde anlaşmalar yapmıştı. Yine Suriye'de Hafız Esad'ı ziyaret etmişti. RP'nin güvenlik ve dış politika konularındaki tavrı her ikisinin de geliştirilmesi ve uygulamasında önemli bir role sahip olmuş olan Türkiye'nin askerî kurumu için bir meydan okuma anlamına geliyordu (Cook, 2008 s. 267-268). Nitekim Avrupa ve ABD hattının dışındaki ilişkilerin kullanılmaya başlanması OYAK'ın da içinde bulunduğu kesimlerin çıkarlarıyla çatışmıştır (Şen, 2000 s. 39).²²⁸

RP yerel yönetimlere daha fazla yetki verilmesi, referandumun kullanılması ve MGK'yı yeniden yapılandırmak gibi sistemin diğer sinir uçlarına da müdahale etme girişimlerinde bulundu. Erbakan daha ileri giderek ordunun millî güvenlik meselelerindeki yetkisinin elinden alınacağını bildirdi. Bu adımların atılması, karar verme mekanizmalarını, ordunun kolaylıkla etki edebildiği Ankara'daki elitlerin elinden alacağı açıktı. Tüm bunların askerın çıkarları için birer tehdit oluşturuyordu. RP, orduya kışladan çıkma bahanesi verecek kadar “büyük koalisyon” a karşı, sistemin sinir uçlarına dokunacak şiddette uygulama yapamadı. Kışladan çıkacak malzemeyi edinemeyen asker bu sefer de sivil toplumu kışlaya çevirmeye çalıştı. Subaylar ve müttetikleri İslamcıların siyasî gündemlerini öylesine başarıyla denetim altına aldı ki, Erbakan çoğu hedefini gerçekleştirmedi (Cook, 2008 s. 272-274, 282).

---

²²⁷ Erbakan bununla da yetinmeyerek MÜSİAD'ın düzenlediği Uluslar arası İş Forumu'nda İslam ülkeleriyle ortak bir para birimine geçmeyi ve bu ülkelerle ortak bir gümrük kurma önerisinde bulunma “cüreti”nde de bulundu (Hürriyet, 21.11.1997).

²²⁸ Ordu ve müttetiki –aynı zamanda içtimai tabanı- büyük sermaye, ithal ikameci dönemde kurdukları ilişkileri dışa açıldıktan sonra da koruyabilmek için ABD-AB hattını tek hat olarak belirlemişlerdi. Bahsi geçtiği üzere RP bunlara başka başka bölgeler de eklemişti. 1997 tarihli Millî Güvenlik Siyaset Belgesi'nde yer alan “Türkiye'nin AB'ye tam üyelik konusundaki hedefi korunmalıdır” ifadesi ile OYAK Yönetim Kurulu Başkanı'nın “ülke ekonomisi ile global ekonominin orta-uzun vadede göstereceği gelişme ve değişme OYAK'ın mutlaka uyum sağlaması gerekmektedir” ifadeleri birlikte ele alındığında (Akça, 2009 s. 266), RP'nin alternatifli dış politikasının nerelere dokunduğu ortaya çıkmaktadır. Ordu ve büyük sermayenin dış politika vizyonunu oluşturan AB konusunun, onların AB aşkından kaynaklanmayıp tamamen ticari bölgeye ilişkin olduğunu 2003 sonrası süreç daha net gösterecektir. Nitekim Adalet ve Kalkınma Partisi önceliği AB ile bütünleşmeye verince bu gruplar ciddi bir ulusalcı reaksiyon göstermiştir.

1997'nin kansız atlatılmasında 1982'nin yapısal "getiri"lerinin katkısı olmuştur. Osmanlı'dan cumhuriyete devreden "bürokratik gelenek" sistemi doğrudan bir askerî müdahaleye gerek kalmayacak şekilde dizayn etmiştir. Bürokrasi 28 Şubat sürecinde üzerine düşen rolü ustalıkla yerine getirdi. Zaten onun bu başarısı "neden RP'nin iktidarda olmaması gerektiğini" de açıklıyordu. Muhtemel bir RP iktidarı bürokrasinin dönüştürülmesine ve Kemalist olmayan kadroların iş başına gelmesine neden olacaktı (Cook, 2008 s. 282-283).

Cook'a göre 28 Şubat sürecine yol açan nedenlerden biri de, RP'nin stratejik noktalardan bürokrasiye sızarak Türk devletini ele geçireceğinin düşünülmesiydi –ki asırlardır süren bir geleneğe meydan okumaktı bu. Yüksek komuta kademesi sadece geleneksel kaynak bölüşümünün, şimdye kadar devlet ihsanından faydalananlar yerine İslamcı seçmenleri kayıracak biçimde değişmesinden çekinmiyor, aynı zamanda, İslamcı bağlantılı bürokratların potansiyel olarak rejimin kurumsal altyapısını oluşturan düzenlemelerin uygulanmayacağından çekiniyordu. Cook'la röportaj yapan subaylardan biri şunları söylemekteydi: "İrticanın karanlık yüzleri tehlikeliydi. Devlete sızarak, Türkiye'nin *tüm kazanımlarını* alt-üst etmek istiyorlardı (Cook, 2008 s. 286)."

28 Şubat süreci, eşzamanlı olarak hem RP'yi dışlama, hem de Türkiye'nin kurumsal düzeninin ordu ve müttefikleri lehine tutulması gayretini yansıtır. Nitekim MGK "tavsiye"leri bu amacı yansıtıyordu (Cook, 2008 s. 286). Buna göre, özel sektörü besleyen önemli bir kaynak hâline gelen eğitim sektörü üzerinde daha çok devlet denetiminin sağlanması, imam hatip liselerinin kapatılması, 8 yıllık zorunlu eğitim, TSK'ya, üniversitelere, yargıya ve bürokrasiye "radikal sızmanın" engellenmesi türünden, sözde irticaya yönelik gibi görünen, ancak gerçekte sivil toplum unsurlarının piyasada işlem yapmasını, aktör hâline gelmesini ve 'merkez' güçlerinin tekelinde bulunan mevkilere gelebilmesini engelleyen düzenlemelerdi bunlar.

Sonuçta büyük sermaye daha daha hükümet kurulalı 2 ay olmuştu ki kılıçları çekmiş, erken seçim talep etmişti. Koç'un yorumu manidardı: "Dışarda imaj, içerde moral bozuk. Uluslar arası piyasalardan uzun vadeli kaynak bulabilmemiz için mutlaka IMF ile anlaşma yapılmalı (Hükümet, 21.10.1996).

Medya en başından beri RP'ye karşıydı ve bunu açık açık göstermekten de hiç çekinmedi. Nitekim bu karşıtlığını, sadece hükümet doğrudan ayrıcalıklarına müdahale ettiği zaman değil, hükümetin bir uygulamasının sonucu olmayan olaylarda da gösteriyordu. Örneğin *Hürriyet* Asya Finans adında bir finans bankasının kuruluşunu, hükümetin bir uygulaması ya da uygulamasının sonucu gibi vermektan, MÜSİAD'a ayrıcalık gösterdiğini ima etmeden vermiyordu (Hürriyet, 01.11.1996). Yine Erbakan'ın, "iç borçlanmayı durdurun" talimatını "Tehlikeli oyun" manşetiyle duyurmuş, spottan da, "yine para basılacak" endişesinin piyasalara hâkim olduğunu duyurmuştu. *Hürriyet* "tehlike" ile içinde buldukları "rantiyeci" kesimin faiz gelirinden mahrum kalmasından kaynaklanacak öfkeyi mi, yoksa para basılmasının neden olacağı enflasyonu mu kast ediyor anlaşılmıyor ama ikincisi bile olsa, hem hükümetin iç borçlanmayı azaltmak için yarattığı kaynaklarla dalga geçip (Hürriyet, 15.10.1996) hem de sözde piyasalarda "enflasyon endişesi"nden bahsetmesi durumun "muhalefet" etmekten öte olduğunu göstermekteydi (16.10.1996). Nitekim üçüncü kaynak paketinin açıklandığı toplantıda, birinci kaynak paketinin 9,5 milyar dolar getiri sağladığı haberini yine *Hürriyet* "miş" eki vererek aktarıyordu (Hürriyet, 26.11.1996).

Hükümetin kaynak paketinde de yer alan enerji ve santral ihalelerini *Cumhuriyet*, "İslami sermaye şimdi de... santral ve şebekelere göz dikti" üst yazısı ve "Enerji RP'lilere teslim" başlığıyla duyuruyordu. Ancak haberin ayrıntısında "Refah Partisi'ne yakın çevrelerin enerji bakanlığına başvuruda bulunmaya hazırlandıkları öne sürüldü" denilmekteydi (Cumhuriyet, 02.11.1996). Aynı haber *Milliyet*'te MÜSİAD'dan 1 milyar \$'lık elektrik havuzu" manşeti ile verilmişti. Haberın ayrıntısında MÜSİAD üyelerinin enerji ihaleleri için güç birliğinde bulunduğuna değiniliyor. Ama *Milliyet* asıl "haber"i hemen alttaki haberde duyuruyordu. Buna göre "İslamcı ekonomi kontrol alınacak"tı. Ayrıntıda *Financial Times*'ın, MGK kararlarına ve hükümetin bunu uygulayacağına, ancak İslamcı işadamlarının yasal olmayan bir iş yapmadıkları için bunun zor olduğu haberine değiniliyordu (Yeni Şafak, 15.03.1997; Milliyet, 16.03.1997)

Refahyol düştükten sonra, onu düşürmek için işi apolet takmaya kadar götüren medya rant kavgasına geri döndü. Nitekim *Hürriyet*'in Show TV, Cine-5 ve İktisat Bankası sahibi Erol Aksoy'a ait AKS şirketinin yolsuzluk yaptığına dair haber

(Hürriyet, 08.09.1997), sadece medya içindeki savaşı değil, aynı zamanda Refahyol sonrası dönemde yaşanan/yaşanacak rant kavgasını da gözler önüne sermekteydi.

Yine Refahyol’u düşürülmesinin üzerinden bir yıl geçmişti ki, Çağdaş-Atatürkçü Şişli’nin Belediye Başkanı Gülay Aslıtürk, Yılmaz hükümetinin SÇG’ye (Sivil çalışma Grubu) “irticayla savaş emri” verdiği sıralarda Şişli Belediyesi’nin içini boşaltarak yurtdışına kaçmış, “Çuvalla götürmüş (Hürriyet, 26.03.1998)”tü. Yeni Şafak tarafından yayımlanan belgeler Aslıtürk’ün ara rejim hükümeti ANAP’ı da ihya ettiği yönündedir (Yeni Şafak, 11.08.1998).

Anasol-D’nin bedel ödediğine dair yaygın bir kanaat, kısa bir süre sonra yerini somut bir gerçeğe bıraktı. Nitekim Refahyol’a “kanlı” muamelesi yapan ve Genelkurmay’a “bağlanarak” BÇG’nin “medyada gözü” hâline gelen Doğan ve Bilgin gruplarının, Refahyol döneminde Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü tarafından “sektördeki tekelleşmenin kaldırılmasını teminen... komple yeni yatırım niteliği taşımadığı” gerekçesiyle kabul edilmeyen teşvik başvuruları, ilgili kararname 31 Mart tarihinde yürürlükten kalktığı hâlde, Anayol-D kurulduktan 6 gün sonra yapılan yeni başvuruyla kabul edilmiş, 16.4 trilyon usulsüz teşvik verilmişti (Yeni Şafak, 17.12.1997).

Orduya şirin görünme çabalarının yoğunlaştığı bir dönemde akıl almaz olaylar da yaşanmaktaydı. Örneğin Refahyol’dan sonra göreve gelen Ziraat Bankası yönetimi, Refahyol döneminde hükümetin “Kanal 7’ye “logo gösterimi için vermeyi taahhüt ettiği reklam bedelini “son anda yakalamış (Hürriyet, 31.10.1997)”tı. Bitmiş bir ticarî sözleşmeyi iptal etmeye varan bu mücadele, ara ara görünüp kaybolan bir düşmana karşı savaşılmış izlenimi verir gibiydi.

Medyaya en büyük yatırımı yapanlardan biri olan ve tutuklandıktan sonra kendisine ait olan Kanal 6’da yayınlattığı kasetle Anasol-D’yi düşüren Korkmaz Yiğit, 2003 yılında meclis komisyonuna verdiği ifadede Türkbank dâhil yaptığı yatırımları kendi parasıyla değil Yılmaz’ın kendisi için bankalardan açtırdığı krediler sayesinde aldığını iddia edecekti (Karalı, 2005 s. 142).

Sabah Grubu'nun Patronu Dinç Bilgin'e ait olan Etibank'a 27 Ekim 2000'de el konulmuştu. Sabah Gazetesi Etibank'ın faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde yürütememesinin sebebini 2 yıldır uygulanan istikrar programının mâli sektör üzerindeki baskısıyla açıklamıştı ancak, Eylül-Ekim döneminde yapılan yayınlar bunun aksini gösterir nitelikteydi. Bu aylarda *Sabah* "Özlenen hızı yakaladık (Sabah, 01.10.2000)", "Devlet oh diyecek (Sabah, 12.10.2003)", "Nereden nereye (Sabah, 24.10.2000) başlıklarını kullanmıştı. Etibank'la ilgili ise "Etibank bireysel bankacılık üssü oldu (Sabah, 03.09.2003), "Etibank'ta katrilyonluk sevinç (Sabah, 04.10.2000)", "Etibank yerini sağlamlaştırdı (Sabah, 21.10.2000)" haberleri verilmişti.

Bankalara yönelik el koymalar başlayınca, kendi şirketlerine yapılacak muhtemel bir operasyonu engellemek isteyen Cem Uzan, 28 Şubat'ta *Sabah* ve *Hürriyet*'in oynadığı role benzer bir rolle sahneye çıkıp *Star*'ı Genelkurmay'a bağlı bir birim gibi kullanmaya başladı. Nitekim Ankara temsilcisi Hayrullah Mahmud da, gazetenin Fatih Çekirge döneminde 28 Şubat sürecinin devamı şeklinde yayınlar yaptığını itiraf etmişti. Yine *Akşam*'dan Serdar Turgut da gazetenin yayın politikasının arkasında *Star*'ın kendisini kurtarma çabasının yattığını yazmıştı (Karalı, 2005 s. 152).

Hürriyet Genelkurmay'a bağlı bir birim olarak faaliyet gösterdi ve sürecin sonunda bunun karşılığı fazlasıyla da aldı. Nitekim DYP Genel Başkan Yardımcısı Meral Akşener'in gazetecilere dinlettiği, Ertuğrul Özkök ve hazine sorumlusu devlet bakanı Güneş Taner arasında geçen iki ses kaydı "kirli" ilişkileri gösterir niteliktedir. Buna göre Özkök bir karton fabrikası kurmak istediklerini, bunun için bir tescil başvurusunda bulduklarını ve bunun Taner'in masasının üzerinde beklediğini söyleyince Taner, kendisine gelmediğini, hemen sorduracağını ve telefonla ona döneceğini söylemektedir (Karalı, 2005 s. 240-241; Yeni Şafak, 18.12.1998).

Bahsi geçen ropörtajında Can Ataklı şunları söyleyecektir:

... bir tarafta yoğun bir parlamento dışı baskı... Bunun bir ucunda askerler vardı. Bir ucunda güç, sermaye var. Ve onlarla işbirliği yapmış olan basın bir bölümü var. Şimdi böyle bir olgu karşısında direnmek ya da bunun karşısını söylemek o anda mümkün olmuyor (Karalı, 2005 s. 248).

Önceki bölümlerde 1960 Darbesi'nden sonra bazı askerlerin maaş ve statüye ilişkin "itiraf"larını aktarmıştık. Buna benzer bir olay da 28 Şubat döneminde yaşanmıştır. Mehmet Altan olayı şöyle anlatır:

"1997'de "Silahsız kuvvetlere zam var mı?" başlıklı bir kaleme almıştım; aşağı yukarı 28 Şubat sürecinin yaşandığı günlerdi. Askerler % 72'lik zam almışlardı. Yazının özeti şu cümlede vurgulanıyordu: "Türkiye'de memur olmak gibi bir talihsizlik, silahsız memur olunca ikiye katlanıyor." Eğitimcilerle askerlerin maaşları arasındaki farkı da buna örnek göstermişim. Örneğin bir orgeneral, kıdemli bir profesörün iki mislinden fazla maaş alıyordu... Dönemin Genelkurmay Sekreteri'nin yazı ile ilgili gazete yönetimini arayıp "beni süngü ucunda cephe cephe dolaştırmakla" tehdit ettiğini bir zaman sonra gazete yöneticilerinin ağzından öğrenecektim... Ertesi yıl hemen aynı minvalde bir yazı daha yazdım... Bu kez aynı general, patron katına telefon etti. Küçük bir gazete için kriz yaşandı... (Altan, 2007)."

Türkiye'de öteden beri, bir irtica/şeriat tehlikesinin olduğu yönünde oldukça köklü bir söylem geleneği vardır. Kemalist kesim dindar kesimi çağdaş olmamakla, kapalı bir hayat tarzı yaşamakla itham etmektedir. Ancak 2000'lerin başı itibariyle dindar kesim değişmeye ve kalıplarını kendiliğinden değiştirmeye –örneğin jipe binmeye, ele eşe tutuşmaya, şık giyinmeye- başlayınca bu sefer aynı Kemalist kesim dindarları takiye yapmakla, dini kullanmakla suçlamaya başlamıştır. Normal şartlarda bu gelişimden memnun olması gereken Kemalist kesimin bu tavrı neden ileri gelmektedir? Bu soruyu Temmuz 98'de BÇG tarafından açıklanan ve oldukça ilginç bir "itiraf"ı barındıran raporla cevaplayabiliriz. Buna göre mürteci/irticai "kaymakamlar eşlerinin başını açtırmış... Atatürk ilke ve inkılaplarından gerekli gereksiz söz etmeye başlamış... her yere Atatürk resimleri asmaya başlamış... Cumhuriyet'in 75. yıldönümü kapsamında bazı faaliyetler düzenlemeye hazırlanmış... türbanlı öğretmenlere türbanı çıkar talimatı verilemeye başlanmış... sanat, spor ve çeşitli toplantılar düzenlemişler(di)... (Bayramoğlu, 2007 s. 308)" vs. Bu ifadelerden, daha düne kadar istediklerini bu gün şikâyet konusu yapanların "klinik birer vakıa" oldukları sonucu çıkmıyorsa, geriye tek bir sonuç kalıyor: Kemalist zümre için sorunun kaynağı dindarların dindar olması değil, dindarların dindar olarak kamusal alanda, sivil toplumda görünür olması, kendilerinin de finanse ettikleri devlette makam sahibi olmak istemeleridir. Yoksa "bizim de annemizin başı örtülü ama o başka bu başka" klişesinin başka bir îzahı olabilir mi?

TSK, Cezayir ve Mısır'da olduğu gibi şiddete ya da devlet eliyle zor kullanmak yerine, "sivil toplum"u sistemli bir şekilde militerize ederek amacına ulaşmaya çalıştı.

Ekim 1996'dan itibaren TÜSİAD, yargı çevreleri, akademi, kadın grupları, sendikalar ve medya mensupları askerî üstlerde “ağırlanarak” “tehlikenin farkına varacakları” sofistike multi-medya brifingler aldılar. Yine Ağustos 2000'de Genelkurmay Başkanı Kıvrıkoğlu, Ecevit hükümetinden köktendincilikle bağları bulunmakla suçlanan tüm memurların görevlerine son verilmesini sağlayacak bir “kanun hükmünde kararname” çıkarılmasını emretti. Bu tip adımlarla ordunun “büyük koalisyon”da açılan gedikleri yamamaya çalıştığı ve tarihsel gelişime uygun olarak “zekâtı saraya bağladığı” görülebilir. Öte yandan Türk kamu hizmetinin İslami okullar da dâhil eğitim sisteminden beslendiği düşünülürse, MGK kararlarındaki eğitim vurgusu yapmasının, Kemalist elitle aynı dünya görüşünü paylaşan yeni kadroların yetiştirilmesi çabasının parçası olduğu söylenebilir (Cook, 2008 s. 288-290).

Militerize etme çabasının yargı üzerinde dahi işe yaradığı söylenebilir. Niitekim, RP'nin büyük kentlerdeki belediye zaferlerinden aylar sonra hakkında kapatma davası açıldığında²²⁹ DGM Başsavcısı *Turkish Daily News*'e verdiği röportajda şunları söylüyordu: “Düşünebiliyor musunuz –varsayalım ki fanatik köktendinciler demokratik bir atmosferde yapılan seçimlerin sonucunda iktidara geliyor. İktidarı tekrar bırakırlar mı? Bu tartışma götürmez. Peki, biz bu önlemi almazsak ne olur?... gelecekte kendi muhaliflerinin iktidara gelmesi için seçim sandığının kullanılmasını önleyecek önlemler almazlar mı?...” Cook'un da belirttiği gibi Başsavcının retorik soruları, RP'nin iktidara gelme girişimleriyle subayların ve sivil müttefiklerinin baş etme yolunu yansıtıyordu (Cook, 2008 s. 275).

RP'nin bu eleştirileri pretoryen özellikler taşıyan diğer Orta Doğu ülkeleriyle de paralellik arz etmektedir. Nitekim bu ülkelerde de “sınıfsal” nitelikli ya da sistemin yaslandığı yönündeki ekonomik yapıya yöneltilen eleştiriler daha net olabilmekteydi. Örneğin Cezayir'deki İslamcı FIS'in (İslami Selamet Cephesi) ve Mısır'daki Müslüman Kardeşler'in eleştirileri ve vizyonları subayların oldukça gelişmiş bulunan ekonomik çıkarlarını baltalama potansiyeli taşıyordu. 90'lı yıllardaki Cephe muhalefetine karşı ordu, neredeyse bir siyasî parti gibi, doğrudan müdahale etmiyor ancak halka partinin reform taleplerinin yapmacık olduğunu anlatmaya çalışıyor, hatta FIS'in faaliyetlerine

---

²²⁹ Karadayı'ya ait olduğu iddia edilen ev tektip edilmeyen ses kaydında Karadayı RP'nin kapatma davasıyla ilgili, “biz partiyi kapattık yav” demektedir (aktifhaber.com, 2009). İfadelerden, yargının brifinglere katılmaktan daha fazlasını yaptığı anlaşılabilir.

atıfta bulunularak Cezayirlileri demokrasinin gerçek savunucularının FIS değil, ordu olduğuna ikna etmeye çalışıyordu (Cook, 2008 s. 116-117, 127).

Türkiye ile Cezayir arasındaki fark, Türkiye’de asker tehdit olarak gördüğü partiyi iktidardan düşürmüşken, Cezayir’de asker petrol ve gaz gelirleriyle zenginleştikten sonra Meclis’te İslamcı bir unsurun varlığını onaylamak konusunda istekli olduğunu göstermiştir (Cook, 2008 s. 144).

Türkiye ile Mısır’ın ortak özelliği ise sık kullanılan bir klişenin varlığı idi. Kardeşler’in devlet elitini eleştirmesine Savunma Bakanı kendisinin ve ailesinin de dindar olduğu ve karısının *hijab* (başörtüsü) taktığını belirterek cevap veriyordu (Cook, 2008 s. 207).

Türkiye’de ordu ile sermayenin ilişkisi daha eskilere dayanmakla birlikte, 1960 darbesinden sonra daha sıkı bir düzeye erişmiştir. Bunda, 1950’den sonra çok partili siyasî hayata geçilmesinin önemli bir payı olmuştur. Zira tek parti döneminde olduğu gibi “rahat” bir ortam yoktur ve cumhuriyetin kazanımları tehlikededir. “Çeşitli dönemlerde komutanlık yapmış olan general ve subaylar emekliliklerinde hemen özel banka ve holdinglerde göreve davet edilmektedir. Örneğin 12 Mart’ın aktörleri de çeşitli şirketlerin başına getirilerek “tecrübelerinden” faydalanılmıştır (Pusat, 1996 s. 74).

Tablo 1: 28 Şubat’a Gelinceye Kadar Danışmanlık Yapmış Paşalar

Semih Sancar	Gen. Kur. Başkanı	Akbank ve Türk Tic. Bankası
Memduh Tağmaç	Gen. Kur. Başkanı	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
Mehmet Buyruk	J. G. Komutanı	Vakıflar Bankası
Eşref Akıncı	K. K. Komutanı	ODC Savunma Sanayisi (Doğuş Holding)
Halil Sözer	H. K. Komutanı	Borusan Petkim
Zahit Atakan	D. K. Komutanı	İmpexbank
İ. Hakkı Akansel	Ege Ordu Komutanı	Holding danışmanı
Hüsnü Çelenkler	3. Ordu Komutanı	MKE
Süreyya Yüksel	Ege Ordu Komutanı	Yaşar Holding Danışmanı
Adnan Ersöz	Mit Müsteşarı	İş Bankası
Bülend Ulusu	D. K. Komutanı	AKSA
Turgut Sunalp	MDP Başkanı	Garanti Bankası, Netaş

Kaynak: (Pusat 1996, s. 170)

28 Şubat Darbesi Bir’in ifadesiyle “medya ve asker” tarafından başarılmıştı ancak, medya patronu büyük sermaye mi askerî, yoksa asker mi büyük sermayeyi

kullanmıştır sorussu yoruma açıktır. Ancak bu işten tek kârlı çıkanın büyük sermaye ve medya patronları olmadığı, tıpkı 1960 sonrasındaki gibi bu süreçte de pek çok paşanın özellikle banka “danışman” olmaları yoluyla “şeriatla mücadeleye” devam ettikleri söylenmelidir.²³⁰ Banka patronları da paşaların kanatları altında, banka varlıklarını hesaplarına geçirebilmiş, “28 Şubat kılıfıyla soygun (Yeni Şafak, 25.11.2000)” yapabilmıştır.

B. Faiz Harcamaları ve Havuz Sistemi

Faiz harcamaları, sadece bütçenin önemli bir bölümünü oluşturması, dolayısıyla yatırımı teşvik ya da sosyal harcamaları engellemesi yönüyle değil, aynı zamanda piyasa aktörlerinin de devlete borç vererek geçinmeyi tercih etmesi, yani “rant ekonomisi” doğurması nedeniyle ekonomiye ciddi zarar veren harcamalardır. Özel, iç borcu, dış borç tutarından daha az olduğu hâlde, bahsi geçen nedenlerden dolayı daha tehlikeli görmektedir. Özel, dünyanın aksine Türkiye’nin en yüksek faizle borçlandığını ve banka kârlarının % 55’inin devletten elde edilen faiz yoluyla kazanıldığını, bunun da ciddi bir problem oluşturduğu kanaatindedir (Özel, 1996).

Refahiyol’un iktisadî politikalarından biri de, 1990’lar itibariyle bozulan malî yapıya çekidüzen vermek ve bunun için bir model geliştirmektir. Çünkü 1990’larda sistem “kompradorları” besleyen bir yapı arz ediyordu. Öyle ki, sermayedarlar devlete yüksek faiz oranlarıyla borç vermekte, kurdukları bürokratik ilişkiler sayesinde devlet bankalarından aldıkları ucuz kredileri diğer devlet kurumlarına yüksek faizle vermekte ve hiç çaba harcamadan fahiş kârla elde etmekteydiler (Kapu, 2009 s. 754).²³¹

Devletin faize ödediği yüksek meblağları önlemek için RP bir iktisat politikası olarak iç borçlanmaya gitmeme kararı almış ve protokol gereği hazinenin başına getirilen Ufuk Söylemez’in bu politikaya uyacağı varsaymıştı. Ancak Söylemez,

---

²³⁰ Nitekim Karadayı, Türkbank yolsuzluğuna bulaşan ve tutuklanan Korkmaz Yiğit’in yönetimi kurulu başkanı oldu. Erkaya Yiğit’in danışmanı idi ve ayrıca Yiğit’in Mesut Yılmaz’la tanıştıran isim olarak bilindi. Yine Koman kırmızı bültenle aranan Cavit Çağlar’ın İnterbank’ının yönetim kurulu üyesi idi. “Lider” isimlerden Bir ise daha büyük bir “ava” oynadı ve Amerika’daki Yahudi kuruluşu JINSA’dan aldığı destekle Cumhurbaşkanı olmayı hedefledi ama olmadı (Çandar, 17.01.2001).

²³¹ “Tablo 2”, faizi harcamalarının dönemler itibariyle yükünü göstermektedir. Hükümet sadece Havuz Sistemi’yle değil, doğrudan da faiz konusuna değiniyor ve devletin borçlanma gereksinimini azaltmaya, faizleri sıfırlamaya çalışacağını beyan ediyordu (Hürriyet, 24.10.196).

dönemin Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın iddiasına göre, üç kez iç borçlanmaya gitmiş, RP de sabrı taşınca Söylemez hakkında gensoru verme tehdidinde bulunmuştu.²³² Kazan'a göre gensoru tehdidi 28 Şubat'ın fünüyesini ateşlemiştir (Kazan, 2000 s. 14-15).

Tablo 2: Ekonominin Temel Göstergeleri ve Faiz Harcamaları

Ekonominin Temel Göstergeleri	1996	2000	2001	2005
GSMH (1987 sabit fiyatları ile milyar TL)	106	119,1	107,7	145,6
GSMH (Cari, milyar dolar)	184,7	201,4	144,8	360,5
Kişi başına milli gelir (Dolar)	2947	2987	2101	5000
Enflasyon (Tüfe)	80	39	68	7,7
Toplam kamu net borç stoku / GSMH (%)	17	57,1	90,4	55,8
Konsolide bütçe açığı / GSMH	-8,3	-10,9	-16,9	-1,9
Cari açık / GSMH (%)	-1,3	-4,9	2,4	-6,4
Faiz ödemeleri / toplam harcamalar	38,0	43,5	50,6	30,8
Faiz ödemeleri / gelirler	55,4	61,5	80,0	33,8
Vergi ödemeleri / toplam harcamalar	57,0	56,4	49,0	79
Toplam gelirler / toplam harcamalar	68,6	70,8	63,2	93

Kaynak: (Öztürk, 2007 s. 169-174).

Havuz sistemi RP'nin borçlanma ve faiz problemini çözmek, reel sektöre olan yönelimi artırmak ve “rant kaynaklarını kurutmak” için attığı adımlardan biriydi. Erbakan sistemi şu sözlerle özetliyordu:

“...diyelim ki Tüpraş Petro-kimya ürünleri satıyor. Satışlarından muazzam para topluyor... Buna mukabil, öbür tarafta başka bir kuruluşun parası yok. Geliyor Hazine'den para istiyor. Hazine'de para yok. O da, yüzde 140 faizle borç alıyor. Parası olan diğer kuruluş ise parayı yüzde 70'le repoya vermiş... Buna karşılık, parası olmayan kamu kuruluşları yüksek faizle borçlanıyor. Bu uygulamayla iş tersine dönecek. Devlet yüzde 140 faizle borç alacağına, şimdi bankalara soracak: “Hanginiz yüksek faiz veriyorsunuz, ben bu parayı sana yatacağım.” Devlet para arayan değil, veren hale gelecek... Siz banka olarak, ben % 90 faizle, bilmem 300 trilyon alabilir miyim, dediğiniz gün, bilgisayar bütün bankalardaki hesaba bakacak. Hangisinde devletin en lehine durum varsa az faiz veren bankaların hesabından o bankaya otomatik olarak nakledecek. Ne pazarlık ne bir şey. Bunları bilgisayar yapacak. Bu durumda bütün bankalar yüksek faiz vermeye çalışacak. Devlet borçlanması olmayacak inşallah. Buraya, bu paraya kavuşmak isteyeceksiniz. Siz bunu en karlı yatırımlara, üretime götürüp vermeye mecbursunuz. Çünkü artık oturduğunuz yerden yüzde 140 faiz yok. O kapı dayanıyor. Para rantıyeye değil, üretime gitmeye mecbur kalacak (Hürriyet).”

Yeni Şafak'ın haberine göre 1 katrilyon kaydî paranın biriktiği havuz, bono faizlerinin düşmesinden etkili olmuştu (Yeni Şafak, 14.03.1997). Yeni durum doğal olarak banka sahiplerinin işine gelmedi. Yaşar'a göre hükümetin darbeye maruz

²³² Havuza aktarılan KİT paraları konusunda da problem yaşandığı, DYP'ye bağlı bakanlık KİT'lerinin paralarını başka bankalara aktardığı haberleri basına yansımıştır. Hazinesinin başında bir DYP'linin, yani Ufuk Söylemez'in bulunması da “mücadele” söylentilerini güçlendirmişti (Milliyet, 23.01.1997).

kalmasında bu sistemin rolü büyük olmuştu. Bu model, kamu maliyesini yağmalamanın, devletten yüksek faiz almanın önüne geçiyordu. Bu, Refahyol'un düşürülmesinde önemli bir dönüm noktası oldu (Yaşar, 2010 s. 92-93). Yine Kapu da, bu sistemin Refahyol'un düşürülmesinde etkili olduğu kanısındadır.

Havuz kurulduktan sonra periyodik aralıklarla sistemin fayda vermeyeceği, Hatta zarar vereceği yönünde yayınlar yapıldı. *Cumhuriyet*, uzmanların kar eden KİT'lerin bu işten zarar edeceğini, paralarını reel faize yatıramayacağını, kaynağı olmayan kurumların ödeneği olmadan kaynak kullanacağı görüşlerini aktarıyor (*Cumhuriyet*, 19.09.1996) ancak, kar eden KİT'in hangi oranda "reel faiz" alıp, ödeneği olmayan KİT'lerin hangi oranda "reel faiz" ödeyeceğine değinmiyordu.

Hürriyet "Yeşil Komünizm" başlığıyla verdiği haberde havuz sistemine ilişkin yaptığı değerlendirmede, hükümetin tüm kamu kurumlarının parasına "göz diktiği"nden, bunun rahatsızlık yarattığından, sistemin Sovyet yönetim tarzını anımsattığından, sistemin uluslar arası spot piyasalarda işlem yapan KİT'leri tehdit ettiğinden vs. dem vuruyor, neredeyse hükümetin kurulu düzeni illegal olarak değiştirmeyi planladığı izlenimini veriyordu (*Hürriyet*, 07.10.1996).

Henüz 97'nin başında *Milliyet*'te yan yana çıkan iki haber hükümetin faiz ve havuz sistemini ve aynı zamanda faiz ile geçinenlerin tepkisini özetler gibidir. İlk habere göre "Faizde düşüş korkutuyor"du. Hemen yandaki bir başka haberde ise iç borç ödemesinin havuzdan karşılanacağına değinilmişti. (*Milliyet*, 01.01.1997). Yine bir başka *Milliyet* haberine göre de hazine tarafından gerçekleştirilen tahvil ihalesinde faizlerde hızlı bir düşüş yaşanmış, düşüş oranı % 13'ü bulmuştu (*Milliyet*, 22.01.1997).

Ara dönem hükümetinin ilk icraat olarak havuz sistemini kaldırmış olması ilgi çekicidir (*Sabah*, 05.07.1997). Bu anlamda faiz ödemeleri için bütçeden ayrılan payın 1992 yılında 17.9, 1995'te 33.5 ve 1998'te ise 39.9 olması (*Yeni Şafak*, 31.05.1998), 1998 ve 1999'a ilişkin vergi ve faiz rakamlarıyla birlikte değerlendirildiğinde RP sonrası dönemin ekonomi politikası özetler gibidir:

"Toplanan vergilerin % 96'sı yani neredeyse tamamı faiz ödemelerine gidiyor. 1999 yılının ilk yedi aylık bütçe sonuçlarına göre, vergi gelirleri yedi katrilyon seksen trilyon lira

[7.080.000.000.000]. Buna karşılık sadece faiz giderleri altı katrilyon yedi yüz altmış beş trilyon lira [6.765.000.000.000]. Bunun dört yüz elli dört *trilyon* lirası dış borç [454.000.000.000], altı *katrilyon* üç yüz on bir trilyon lirası [6.311.000.000.000] iç borç ödemeleriyle ilgili... (Kazan, 2000 s. 15-16)”

C. Bedelsiz İthalat Uygulaması

Hükümetin önemli uygulamalarından biri “bedelsiz otomobil ithalatı” idi. Uygulamaya göre Ziraat Bankası’nda 50 bin Mark’lık hesap açtıran gurbetçilerin ülkeye getirdikleri otomobillerden vergi alınmayacaktı. Demirel Kararname’yi kabul etmeden önce büyük sermayenin hassasiyetlerini mektup yazma yoluyla Erbakan’a ilettiği (Hürriyet, 22.10.1996). Sonra da 31 Temmuz’da 1996’da hazırlanan ve Meclis Genel Kurulunda kabul edilen bu uygulamayı 3 ay beklettikten sonra kabul etti. Ancak uygulama esas olarak yaz aylarını hedefliyordu. Dolayısıyla Demirel bu hamlesiyle büyük sermayeye büyük bir kıyak geçmiş oldu (Tayyar, 2009 s. 28).

Bedelsiz otomobil ithalatı uygulaması henüz başlamıştı ki, Rahmi Koç’un²³³ başını çektiği bir grup TÜSİAD üyesi hükümetin kredisinin bittiğini ve hemen seçime gidilmesi gerektiği deklare etmişti. Hâlbuki topu topu iki ay içinde iki kaynak paketi açıklanmıştı ve makro ekonomik veriler dahi henüz gelmemişti (Sabah, 18.09.1996). Koç’un açıklamasından bir hafta sonra da TOFAŞ gene müdürü “bedelsizin ağır bedeli (Sabah, 26.09.1996)”ne ilişkin açıklamalarda bulunmuştu.

Hürriyet uygulamanın yürürlüğe girmesinden sonra, tüketici kredilerine getirilen kesintiyle ilgili haberi “Koç’a bir darbe daha” başlığıyla duyurdu. Gerçekten de, OYAK’la birlikte otomobil piyasasında Oligopol görüntüsü veren Koç’un uygulamayı kendisine karşı pozisyon olarak görmesi doğaldı. Nitekim Hürriyet de haberin ayrıntısında, hükümetin uygulamayı içlerinde Koç’un da olduğu yerli üreticiye karşı alındığı’na ve “intikam operasyonu” yürüttüğüne değiniyordu (Hürriyet). Koç Yönetim Kurulu üyelerinden İnan Kırac 120 bin kişinin işsiz kalacağı (Milliyet, 23.11.1996) ve Vehbi Koç da gerekirse TOFAŞ’ın kapatılabileceği tehdidini yöneltti (Milliyet,

---

²³³ Koç’un tek kaygısı otomotiv sanayisi de değildir. Nitekim Koç, yaptırmak istediği üniversite için Sarıyer’deki ormanlık arazinin kendisine tahsis edilmesi için dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı R. Tayyip Erdoğan’dan istekte bulunmuştu. İstedğini alamayınca da sıkıştırmaya çalışmıştı. Tabii bu arada yasalara aykırı oldu hâlde henüz izin çıkmadan inşaata da başlamıştı (Yeni Şafak, 16.07.1996). Anasol-D’nin kurulmasıyla ilgili arazi Sarıyer sınırlarından çıkarılarak “engel” aşılmış, ormanlık arazi Koç’a tahsis edilmiştir (Yeni Şafak, 10.09.1997).

22.11.1996). Erez ise ‘Aynı durumdaki Opel ve Renault işçi çıkarıyor mu?’ sitemi aslında otomotiv sektöründe yaşananları aşan bir tarihselliğe sahipti.

Tasarı nedeniyle ülkenin eski araba çöplüğüne dönüşeceği, Türkiye’deki otomotiv sektörünün çökeceği türünden eleştiriler yöneltilmişti. Oysa Kararname’ye göre ancak 4 yaşına kadar otomobiller ithal edilebilecekti. Mesela Birand bir köşe yazısında “yeni yeni ayakları üstüne dikilmeye başlayan otomotiv sanayinin büyük darbe yemesine yol açacak” diyerek uygulamayı eleştiriyordu. Ancak nasıl olup da onlarca yıl geçmesine rağmen sektörün hala “yeni yeni ayaları üzerinde” durduğunu, bunca korumaya rağmen neden bir arpa boyu yol alınmadığını ve adî ve pahalı araç üretildiğini sorgulamıyordu. Onca yıl süren gümrük korumasına rağmen nasıl olup da rekabete dayanıklı hale gelinemediği de sorgulanmıyordu.

Bu ayrıntılar gözardı edildiği gibi, uygulama basında “infaz”, “gasp” gibi sıfatlarla anılıyor ve “kara para aklanacak” türünden ithamlara maruz bırakılıyordu.

Uygulamaya karşı Otomotiv sektörü ayağa kalktı. Patronların fabrikalara kilit vurulabileceğini açıklaması işçi kesimini tetikledi. Neticede uygulama başladı fakat ne otomotiv sektörü çöktü ne de fabrikalar kapandı. Hatta uygulama Koç’u Fiat’la flört etmeye mecbur kıldığı gibi, 22 bin yeni arabanın yanı sıra *Hürriyet*’in aktardığı rakama göre yaklaşık 800 milyon dolara yakın da döviz getirdi.

D. Değişmeyen Makûs Talih: Anadolu Sermayesine Savaş

1990’lı yıllarda gelişmeye başlayan Kombassan, Yimpaş, Jet-Pa gibi holdingler ve bunların sermaye birikim tarzları, egemen sermaye çevrelerinde, hiyerarşinin değişme endişesini doğurmuştu.²³⁴ Yine söz konusu holdinglerin özelleştirme ihalelerine katılıp pastadan pay alacak kadar büyümeleri²³⁵ egemen çevrelerde rahatsızlık uyandırmıştır (Kapu, 2009 s. 757). Anadolu sermayesinin geniş bir alanda yatırım yapması ve yatırıma başlama hazırlığı içinde olması gelecekteki şiddetli

²³⁴ 1990’lara kadar bürokrasi, sermaye ve sermayenin dışındaki toplum kesimleri arasında bir hiyerarşi vardı. 90’lar itibarıyla bu hiyerarşi bozulmakla kalmadı, eskinin net tabakalaşması yerini daha karmaşık tabakalaşma örüntüsüne bıraktı. Dolayısıyla hiyerarşinin yeniden tesis edilmesi eskiden daha doğrudan ve kolay iken, yine bir hiyerarşi tesisi anlamına gelen 28 Şubat sürecinde bu “tesis” daha zor ve karmaşık olmuştur (Şen, 2004 s. 105).

²³⁵ Örneğin Kombassan’ın Petlas ihalesini kazanmış ancak süreç yılan hikâyesine dönmüştü.

çatışmaya ilişkin ipucu vermekteydi. Ancak, silah sanayisine ilişkin yatırımlara başlama hazırlığı çatışmayı erken başlattı. 1996 yılı sonlarında Milli Savunma Bakanı özel sektörün savunma sanayisinde etkin rol almasını ve bunun ordu tarafından da istendiğini²³⁶ ileri sürse de (Şen, 2000 s. 115) çağrının sermayenin sadece bir bölümüne yapıldığı açıktır. Konuyla ilgili Abdurahman Dilipak şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Türkiye'nin büyük miktarda silah alımı yaptığı büyük ülkeler tarafından biliniyor, şu anda bu konuda ülkeler arasında da Türkiye için büyük kavgalar yaşanıyor. Başbakan Erbakan da bu konuda bazı duyumlara sahip olduğu için temkinli davranıyor. Fakat bundan rahatsız olan bazı içi ve dış holdingler, hükümeti düşürme senaryoları üretiyorlar (Dilipak, 30.04.1997).

RP, Dünyayla kurduğu ilişkilerle, yeni yatırımlarla gücüne güç Anadolu sermayesinin çıkarlarını savunacak parti yokluğunu doldurmuştu ancak, farklı ve yer yer birbiriyle çatışan dinamikler üzerinde yükselen RP'nin acemice uygulamaları nedeniyle, Anadolu sermayesi ve bu parti arasında gelişmeye başlayan ilişkiler daha ilk aşamada zedelendi. Yaşanan süreçte bir simge durumuna gelen Kombassan'ın yaşadığı serüveni izlemek Anadolu sermayesinin serüvenini özetler durumdadır. Şirket, 28 Şubat sürecinin simge hedeflerinden biri hâline geldi. Her yönden kuşatma altına alınan şirket²³⁷, rejim adına "normalleştirilmeye" çalışıldı. Anasol-M Hükümeti'nin kurulmasının ardından "normalleşme" hız kazandı. SPK'nın kurallarına uyma çalışmalarına girişen şirket, yeni yatırımlara yönelme amacını dile getirmeye başladı.²³⁸ Yeni hükümetin daha iki ayını doldurmadan Kombassan'a teşvik belgesi vermesi (Hürriyet, 06.09.1997; Milliyet, 24.08.1997), yaşanan sürece ilişkin çeşitli soruları akıllara getirmektedir. Nitekim Şen, MÜSİAD'ın 1997 raporundaki, 'yılın ilk yarısında ekonomik icraat yapılmadığını, enflasyonun önemini koruduğu ve özelleştirmenin 2 yıl içinde tamamlanması gerektiğini' ifadelerle eski hükümete yönelik eleştirisini de vermiş olduğu kanaatindedir (Şen, 2000 s. 116-117). Gerçekten de, İTO seçimleri öncesi MÜSİAD daha önce yaptığıının aksine aday göstermeyip, münferit olarak aday olan üyesini de desteklememe kararı almasına İTO Başkanı Mehmet Yıldırım'ın yorumu şu olmuştur: "MÜSİAD'ı sistem içinde erittik. Odanın kendi görüşleri doğrultusunda yönetilemeyeceğini anladılar (Milliyet, 05.11.1997).

²³⁶ Buna göre ordu, elbiseden silaha kadar 20 fabrikadan misyonunu tamamlayanları kapatıp, diğerlerini özele devredecekti. *Milliyet*'in aktardığına göre pazarın büyüklüğü 4 milyar dolardı (Milliyet, 26.05.1997).

²³⁷ 16 Haziran'da şirketin 15 trilyonuna tedbir koyuldu (Yıldız, 2000 s. 39).

²³⁸ Aslında şirket kararları çok daha önceden uygulamaya koymaya çalışmış ancak, bir toplantıda belgeleri gösteren Haşim Bayram'ın iddiasına göre SPK tarafından oylanmışlardı (Zaman, 29.06.1997).

Anadolu/İslamî sermaye konusu açıldığında ‘merkez’ basının özellikle “Refah’a yakınlığıyla bilinen” tabirini kullanması ilgi çekicidir. Nitekim, Cumhuriyet tarihi boyunca Türk burjuvazisinin devlet ile kurduğu ilişkinin niteliği, burjuvanın devlete sınıştığı ve onunla anlaştığı bir düzlemde olmuş, burjuvazi devletten bağı koparmamış, bunun karşılığında da tekel niteliğini korumuştur (Buğra, 2010). Dolayısıyla ‘merkez’ medyanın bu söylemi yaşanan siyasî mücadelenin iktisadını itiraf eder niteliktedir. Nitekim ötede beri işadami-devlet ilişkilerinin bu düzlemde yürüdüğü bir sistemde ‘neden sadece Anadolu sermayesi söz konusu olunca bu “yakınlık” mevzuunun belirtiliyor’ sorusuna verilebilecek bir cevap, ‘merkez’ basının kendine dert ettiği şeyin devlet-işadami ilişkisinin çarpıklığı değil, onların istediği ilişkinin tesis edilememesi, ya da tesis edilmiş ilişkinin bu süreçte bozulmuş olmasıydı.

Çevik Bir, bir grup gazeteciyle yaptıkları sohbette “kriz yönetimi”nden bahsediyordu. Hasan Cemal’e göre Bir, Ocak ayında yayınlanan Başbakanlık Kriz Yönetimi’ne atıf yapıyor ve Refahiyol sonrasına ilişkin beklentilerini aktarıyordu. Bu beklentilerden biri de “... Ekonomik alanda mücadele, yani irticanın mâli kaynaklarını kesmek... Nitekim bu beklenti bir ambargoda somutlaşmıştı. “Orgeneral Çevik Bir imzalı emirde, bir darbe hâlinde yapılması gerekenler de belirtilmiş... halka karşı nasıl tavır alınması gerektiğine dair direktifler de yazılı emir de yer alıyordu (Cemal, 2010 s. 261)” *Hürriyet* ve *Milliyet* konuyu manşete taşıyordu: “Ordudan Ambargo! Genelkurmay: irticacı kuruluşlardan alışveriş yapmayın.” Ancak konu sadece “kimden alışveriş yapılmaması”yla kalmıyor, “ihalelere de alınmaması” talimatı veriliyordu (Hürriyet ve Milliyet, 06.06.1997).” Bizzat D.K.K tarafından hazırlanan 26 Mayıs 1997 tarihli “İrticai Kuruluşlar Listesi” adlı raporda alışveriş yapılmaması istenen kuruluş tek tek sayılmıştır. Liste o kadar ayrıntılıdır ki, restoran ve kebab salonları dahi vardır (Yıldız, 2000 s. 176).²³⁹

Ambargolu şirketlerin ortak özelliği bir şekilde Koç Holding’in rakibi olmalarıydı. Yine şirketlerin bir kısmının İslamî kesimle alakasının olmaması ya da

---

²³⁹ Rakibinden hazzetmeyen bir işyeri sahibinin asılsız ihbarının sonucu gibi görünen listedeki işyerlerinden bir kısmının alkollü olması traji-komiktir. Bunun yanında Pepsi’ye bağlı Uzay Gıda’nın da “irticacı” listesinde yer alması ise herhangi bir yorumu imkânsız kılmaktadır. Son olarak bir diğer “gariplik”, 28 Şubat’ın hukuksuzluklarını eleştirmesiyle bilinen kumarhane sahibi Liberal Demokrat Parti Genel Başkanı Besim Tibuk’un sahibi olduğu Net Holding’in de ambargo kapsamına dâhil edilmesi oldu (Yeni Şafak, 14.06.1997).

çokuluslu şirketler²⁴⁰ olması, ‘genelkurmayın birileri tarafından manipüle edildiği’ ve ‘asıl hedefin Anadolu sermayesi ve büyük sermayenin hedefindeki sermayedarlar olduğu’ kuşkusuna yol açmıştır (Yeni Şafak, 14.06.1997) ki, çerçevesi sunulan tarihî mücadele/arka plan düşünüldüğünde durumun şüpheden öteye de gitmektedir.

Ambargonun zamanlaması da oldukça manidardır. Nitekim 1997’nin başlarında MÜSİAD üyeleri enerji ihalelerine güç birliği yapacaklarını beyan etmiş, Ambargo ve ihalelerden uzaklaştırma “emri” bu beyandan sonra gelmiştir (Milliyet, 16.03.1997). Nitekim daha önce alıntısı yapılan ifadelerinde Dinç Bilgin de, enerji ihalelerinin medya patronlarına nasıl peşkeş çekildiğini itiraf edecekti (Cemal, 2010 s. 267).

Ambargonun yan sonuçlarından da söz etmek gerekir. Nitekim Ambargo uygulanacak listede yer alan şirketlerin kazandığı ihaleler BÇG tarafından zorla iptal ettiriliyor ve ikinci sıradaki “tesadüfen” Anap’lı ve CHP’li ilçe başkanlarının üyelerinin olduğu şirketlere veriliyordu ki, bu uygulamanın en meşhur örneği Sayha Holding’den alınıp Yörüs AŞ’ye verilen ihale olmuştur (Yeni Şafak, 26.09.1997; 01.01.1998).

Estirilen “terör havası” kısa sürede meyvelerini vermiş olacak ki, değinildiği üzere MÜSİAD “günah çıkarmış”, listeye yanlışlıkla sokulan Beğendik ise apar topar Genelkurmay’a başvurmuş Ambargo uygulanacak listeden adının çıkarılmasını talep etmiştir. *Hürriyet*’in haberine göre, istihbarat birimlerinin yaptığı araştırma sonucu firmanın rejim karşıtlarına destek olmadığı anlaşılmış, firmadan 7 farklı gazetede irtica ile ilgilerinin olmadığını ilan eden reklamın verilmesi şartıyla listeden çıkarılmışlardır. Aynı haberin devamında ise BÇG’nin bir bütün olarak İslamî sermayeye odaklandığından söz edilmekteydi (*Hürriyet*, 18.06.1997).

Ambargodan kısa süre sonra yargı mensuplarına verilen brifingde şu ifadeler yer almıştır:

“Siyasal İslam; taraftarlarının sahip oldukları 2500 dernek, 500 vakıf, binin üzerinde şirket, 1200 yurt, 800’ün üzerinde özel okul ve dershaneler ile oldukça yüksek bir ekonomik güce kavuşmuş ve bu yöndeki çalışmalarına devam ettiği görülmüştür.

...

---

²⁴⁰ Pepsi’ye bağlı bir yan şirket, Hyundai, Subaru, Citroen, Kia, Tokai.

“Özelleştirme kapsamında yapılan ihalelerde, irticai kesim yanlısı şirketlere öncelik verildiği ve bu şirketlerin başta enerji olmak üzere, **stratejik öneme haiz sektörlerdeki ihalelere** ilgi duyduğu ve birleşerek güç oluşturmaya yönelik çalışmaları hususu açık kaynaklarda yer almıştır.

...
“İrticai kesim, halkın dini duygularını, örf ve adetlerini, geleneklerini istismar ederek, aidat, yardım ve hibe gibi usullerle trilyonlarca lira maddi yardım toplamakta ve sağladıkları menkul ve gayri menkullerle büyük maddi imkanlara ulaşmaktadırlar.

“Bu yardım ve hibeleri yapanların arasında İslamcı kesimden millî gelirden en üst seviyede pay alan kişilerde yoğun olarak yer almaktadır.

“... yüz siyasal İslamcı patron olarak bilinen bu kişilerin servet durumu özetle şöyledir.

- 6 kişinin 100 trilyondan fazla
- 5 kişinin 20-50 trilyon
- 15 kişinin 10-20 trilyon
- 13 kişinin 1-10 trilyon
- Diğerlerinin ise 1 trilyonun altındadır (Sabah, 22.06.1997).”

Genelkurmay’ın brifing ve harekât planlarını uygulamaya koymak üzere harekete geçtiği anlaşılan²⁴¹ yargı ve SPK’nın tutumunu *Hürriyet*’in, “Kombassan dört koldan sarıldı (Hürriyet, 19.06.1997)” başlıklı haberi özetler gibidir.²⁴² Kombassan’a karşı yürütülen operasyona, Esenboğa havalimanında yakalanan getirilmek üzerinde mark ve altın bulunan kurye sebep gösterilmişti. Ancak Kombassan’ın sahibi Haşim Bayram, Türk Parasını Koruma Kanunu ve onunla ilintili 32 sayılı kararın 4. Maddesi gereği bunun suç olmadığını ifade etmiş, şirket hakkındaki operasyona karşı gazetelere tam sayfa ilan vermek durumunda kalmıştı. İlerleyen süreçte *Hürriyet*’te çıkan ve “Karacan: Kombassan’da takıyyeye izin vermeyiz (Hürriyet, 22.06.1996)” başlığıyla çıkan ve SPK Başkanı Ali İhsan Karacan’a ait olan bu sözler, gerçekte SPK’nın bir suç unsuruna ihtiyaç duymadığına, sanı ve tahminlerle de yola çıkabileceğini, Genelkurmay bildiri ve brifinglerinin ne kadar başarılı olabildiğini göstermiştir. Nitekim bir hukuk devletinde telaffuz edilmesi bile ciddi bir skandal olan “takıyye iddiasıyla işlem” bir kurum başkanı tarafından rahatça dillendirilebiliyordu. Karacan’a göre bağış adı altında sermaye toplanması bir takıyye idi ve buna müsaade edilemezdi. Takip eden süreçte Kombassan’ı bitirmek için ekstra bir çabaya gerek kalmadı. Nitekim, *Hürriyet*’in manşetten duyurduğu²⁴³ habere göre Kombassan’ın

²⁴¹ Akademi çevrelerinin, ‘SPK neden bu kadar bekledi (Yeni Şafak, 21.02.1997)’ sorusu bu anlamda önemlidir.

²⁴² Yurtiçi ile yetinilmemiş, Almanya’da da Türk gazetelere tam sayfa ilanlar verilmiştir.

²⁴³ “Kombassan’a 15 trilyonluk darbe (Hürriyet, 18.06.1997).” Spot mahkemeyi ‘hukuk devletini ihlâl ettiği gerekçesiyle iğneliyor gibi görünüyordu, ama değildi, yani ‘doğal’dı: “Genelkurmay’ın irticayı destekleyen grupların başında gösterdiği Kombassan’ın gurbetçilerden topladığı 15 trilyon liraya mahkeme el koyma kararı aldı”

parasına el koyulmuştu. Dolayısıyla şirket günü gelen borçlarını ödeyemediği için senetleri mahkemeye düşmeye ve haciz kararları çıkmaya başladı.²⁴⁴

Brifing o kadar etkili olmuştur ki, *Cumhuriyet* tarihi bir “itiraf”ta bulunarak, “Kombassan’ın hesabına el konu” başlıklı haberin spotunda şu ifadelere yer verdi: “Ordunun irticai faaliyetler içinde gösterdiği şirketin trilyonluk banka hesapları incelemeye alındı (Cumhuriyet, 18.06.1997).” Bu sadece Kombassan’ı incelemeye alan örneğin SPK gibi kurumları zan altında bırakmayan, aynı zamanda ‘neden Kombassan’ sorusunu da yanıtlayan bir haber niteliğindedir. Zira bir “hukuk devleti” ordusunun “şüphe bildirimi”nden hareketle hesap donduruyor, yani suç ihdas ediyordu. Yine *Cumhuriyet*, Aldığı brifinglerin etkisinde kalmış olsa gerektir ki, “Genelkurmay Başkanlığı İslami sermayenin santrallerle ve elektrik şebekelerine odaklandığı bildirdi” haberini yapmakta, 80 öncesi sermayeye karşı takındığı tavrın nasıl da konjonktürel olduğunu, aslında büyük sermayenin ebedi hakkı olan ihalelerin nasıl da tehdit altında olduğunu düşündüğünü göstermekteydi (Cumhuriyet, 13.06.1997). Nitekim, varlığı bile pejoratif olan bu haberi, Ordudan 22 katrilyonluk alım planı” başlığıyla verilen, devamında bir tümgeneralin Egeli sanayicilerle buluşarak onlara brifing vereceğine değinilen ve ihale ve alım ambargosu genelgesiyle irticai sermayenin güçlendirilmesinin önüne geçildiğine değinen bir haber takip etmektedir (Cumhuriyet, 13.06.1997).

Brifing etkisi sadece devlet kurumlarını militerize etmekle sınırlı kalmadı. Firmalar da gönüllü militerleşme sürecine girdi. Nitekim Ülker’in Bir’i bir “rüşvet” olarak firmasına danışman yaptığı uzun süre konuşuldu. Yine Anadolu sermayesine mensup ya da mensup olmayan ama bir şekilde listeye girmiş firmalar gazetelere tam sayfa ilan vermek durumunda kalmıştır. İlan veren ve haklarında çıkan haberlerin asılsız olduğu ilan eden şirketler arasında Kombassan, Yimpaş, Ülker ve Beğendik vardır.²⁴⁵ Bunlardan Ülker’in reklamı oldukça ilgi çekicidir. Nitekim reklamda, önce Ülker’in “neden önemli bir firma” olduğunun delilleri sıralandıktan sonra, “İrticaya yardım Eden Kuruluşlar” arasında isminin geçmiş olmasının ciddi bir yanlışlık sonucu olduğunu

²⁴⁴ Yine *Hürriyet*’in haberine göre Kombassan’a 290 milyarlık haciz gelmişti (Hürriyet, 25.06.1997).

²⁴⁵ Reklamlar brifing sonrası verilmiştir. Reklamlarda genel olarak “irticai” faaliyetlerin tamamen dışında olduğu ve yasalara uygun şekilde faaliyet yürütüldüğü belirtilmiştir. Ancak bu firmalardan yalnızca, şirketinde mini etekli çalışanlar istihdam etmeye başlayan Beğendik Genelkurmay listesinden çıkarılmış, “aklanmış”tı.

ifade edilmekteydi (Yeni Şafak, 20.06.1996). Yani liste hazırlanabilirdi ve gerçekten de bu listeye girmeyi hak edenler vardı ama kendileri listeye yanlışlıkla girmişti.

Anadolu sermayesine karşı takınılan tavırda savunma sanayi konusundaki gelişmeler de etkili olmuştur.²⁴⁶ Bu sanayinin Türkiye'nin bugün en önemli gündem maddelerinden biri hâline gelmesinin ve ekonominin atardamarlarından biri hâline gelmesinin öyküsü daha eski olmakla beraber, 28 Şubat Darbesi'nden sonraki süreç bu gözle gör görülmür bir hâle gelmiştir (Süvari, 2000 s. 16). 20 Haziran 1998 tarihinde yayımlanan “Türk Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisinin esasları” adlı bir kararname ile silah sanayisinde yeni bir döneme girildi. Buna göre 20 yıl içinde yürütülmekte olan mevcut projelere ek olarak yerli katkıların ağırlıkta olduğu 14 milyar dolarlık 30 yeni proje ekleneceği açıklandı. Savunma Sanayi Müsteşar Yardımcısı Hasan Kazdağlı'nın “TSK'nın önümüzdeki 30 yıl içinde ihtiyacı olan teçhizat tutarı 150 milyar olduğu” yönündeki açıklaması da dikkat çekicidir. Yine 1997 yılında 5,25 olan savunma bakanlığının bütçesinin 28 Şubat Darbesi'nin etkisiyle 1998 yılında yüzde 48 gibi rekor bir oranda artarak 7,75'e gelmesi de dikkat çekicidir (Süvari, 2000 s. 73).

Daha önce değinildiği gibi Şen, Anadolu sermayesinin savunma sanayisine giriş kararının, çatışmayı ve dolayısıyla 28 Şubat'ı öne çektiği görüşündeydi. Gerçekten de, diğer gazetelerden çok daha fazla ekonomi politığe değinen ve “büyük sermaye”nin safında yer alan *Cumhuriyet* Anadolu sermayesinin savunma sanayisine gireceği “tehlikesi”ni yarım sayfalık haberle duyuruyordu. “İslami sermaye düzeni” başlıklı haberde, “Sermaye Piyasası Kurulu'nca hazırlanan raporda, RP'ye yakınlığıyla tanınan Kombassan'ın silah ve savunma sanayii sektörüne gireceğini açıkladığı bildirildi (Cumhuriyet, 15.04.1997)” ifadelerine yer verilmiş ve yine ‘neden bu bilgi SPK raporunda yer alsın’ türünden basının “asıl” işi olan soruyu atlama “hata”sına düşmüştü.

Ambargo uygulanan şirketlerin bir özelliği de savunma sanayiinin ihtiyaçları için açılacak ihaleye girmeye hazırlanmalarıydı.²⁴⁷ Savunma sanayiinin kısa dönem için

---

²⁴⁶ Türkiye'de savunma harcamaları 1993'den sonra 6 misli artarak 1,2 milyar dolara tırmanmıştı. 1995-2000 dönemi için karara bağlanan 70 milyar dolarlık silah üretimine ek olarak 18 Nisan seçimlerinin ardından kurulan Anadol-M hükümeti döneminde de, geçen hükümet döneminde onaylanmayan 17,5 milyar dolarlık savunma harcamasına imza atılması sürecin devam ettiğini gösterir (Süvari, 2000 s. 76-77).

²⁴⁷ Daha önce değinildiği üzere *Cumhuriyet* daha Nisan 97'de ön bildirimde bulunmuş ve “tehlike”ye dikkat çekmişti (Cumhuriyet, 15.04.1997).

açacağı 7 milyar dolarlık ihaleye Türkiye'nin en büyük bisküvi firması olan Ülker tek başına, Kombassan, Yimpaş, İttifak ve Adım Holding de birleşerek girmek istemişlerdir (Uzunay, 1997), ki daha önce değinildiği üzere ordunun özel firmalara yaptığı çağrı *de facto* olarak sınırlı kesimlere hitap etmekteydi. Nitekim üst düzey bir komutan 9 Haziran günü *Hürriyet*'te yayınlanan demecinde “Silah üretimi çok önemli bir olaydır. Kılı kırk yarmak gerekir. Rejimimizi tehdit eden ve onu yıkmaya çalışan bir sermaye grubuna silah ürettirmek intihardan farksızdır. Bu nedenle İslamcı sermayeye karşı son derece uyanık olmak, kuzu postuna bürünmüş kurtları anında belirlemek gerekir” demekteydi (Hürriyet, 09.06.1997).

Anadolu sermayesinin bizzat varlığı dahi rahatsızlık doğurmaya yetiyor gibidir. Nitekim “büyük koalisyon”un bülteni *Cumhuriyet*, herhangi bir spesifik olayın yaşanmasına ihtiyaç duymadan ve sanki gayri meşru bir ilişkiyi/uygulamayı ifşa ediyor gibi Anadolu sermayesine karşı haberleri periyodik aralıklarla yapmaktaydı. Örneğin, “Yeşil sermaye Doğu’da yayılıyor” başlığıyla duyurduğu bir haber bir cinayet zanlısını afişe eder/işaret eder gibi görünen (Cumhuriyet, 13.04.1997), ya da, “Faizsiz çalışan Asya ve İhlas Finans’ın aracı kurum başvurusu göz önüne alındı” türünden ‘neden haber yapıldığı pek anlaşılamayan’ “haber”ler yapmaktaydı (Cumhuriyet, 12.04.1997). Bazen de *Cumhuriyet*, “İslami sermayeye destek” başlığıyla verdiği ve ayrıntısını “Erbakan’ın... otomobil-yedek parça ithalatında gümrük vergilerini kaldıran Bakanlar Kurulu kararıyla Kombassan’ın yatırımlarını desteklediği ortaya çıktı (Cumhuriyet, 15.04.1997)” şeklinde aktardığı haberlerde olduğu gibi, “neden genel bir uygulama sadece bir şirketi destekliyor” sorusuna cevap vermeyi atlama “hata”sına düşebilmekteydi.

28 Şubat sürecinde Anadolu sermayesine yönelik olarak yıldırma ve yıpratma, hiç değilse gözdağı verme çabası sürekli devam etmişse de, bazı dönemler zirve yapmıştır. Nitekim bunlardan biri de Yılmaz hükümetinin düştüğü, yeni hükümetin kurulmaya çalışıldığı, bu arada yeni vurgunların yapılmaya çalışıldığı “iktidarsız” dönemlerdi. Gerçekten de Çağlar’ın bankasına son bir kıyak geçilirken medyada Anadolu sermayesine karşı yürütülen propaganda hat safhaya ulaştı.²⁴⁸ Nitekim, SPK’nın

---

²⁴⁸ Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet gazetelerinin 1998 sonu ve 1999 başındaki nüshalarında bu konuyla ilgili çokça haber vardır.

Anadolu menşeli şirketlere uyguladığı denetimler son iki ay içinde sıçrama yapmış, kararlarındaki “objektiflik” yitirilmiş ve daha da kötüsü siyasî bir hâl almıştı. Artan baskılarla ilgili açıklama yapan MÜSİAD Başkanı Mesut Yarar, kanunî bir engel olmadığı hâlde birçok sanayi kuruluşunun teşvik almasının, sermaye artırma taleplerinin bazı bürokratlarca engellendiğine, devlet ihalelerinde bazı holdingle lehine merkezden baskı uygulandığına, siyasî baskılarla holdinglerin SPK’ya başvurularının engellendiğine değindi (Yeni Şafak, 10.02.1999). Mart 1999’da ise, Mayıs 1998’de olduğu gibi MÜSİAD’a yeniden kapatma davası açıldı (Yeni Şafak, 16.03.1998). 25 Mayıs 1998 tarihli *Hürriyet*, “MÜSİAD topun ağzında” manşetiyle, Başkan Erol Yarar’ın bir konuşmada sarf ettiği sözlerden dolayı derneğin kapatılması istemiyle dava açıldığını duyurmaktaydı. İç sayfada ise, daha koyu bir arka plan içinde küçük bir kutucuk içinde derneğin kısa süre içinde büyüdüğü Türkiye çağında şubeler açabildiği ve yurtdışında da faaliyet gösterdiği belirtilmiş (Hürriyet, 25.05.1998).

Refahyol yıkıldıktan aylar sonra dahi Anadolu sermayesine karşı yürütülen operasyon son bulmadı. Öyle ki, 1997’nin son MGK’sında da, Anadolu sermayesi gündem maddelerinden birini oluşturmaya devam etti (Milliyet, 24.12.1998). Nitekim Yılmaz’ın talimatıyla kurulan SÇG’nin “irticayla topyekûn savaş” kararıyla Anadolu sermayesi sıkıştırılmaya devam edildi. “Anayasal düzeni değiştirmek için sigorta şirketi kurmak iddiasıyla” 7’si MÜSİAD üyesi 10 kişi gözaltına alınacaktı (Hürriyet, 21.04.1998). Yine Refahyol sonrası dönemde MASK (Milli Askeri Strateji) ve MGSB’de yapılan değişikliklerle (Milli Güvenlik Siyaset Belgesi) “İslamî sermaye”nin sürekli kontrol altında tutulması hedeflenmişti (Hürriyet, 09.07.1998).

Hürriyet’in, “İrticai sermaye için teşvik musluğu kapandı” başlığıyla duyurulan bir haber Anadolu sermayesine karşı yürütülen savaşta kullanılan yöntemlerin sınırını ve hukuk tanımazlığını, devletin hukuksuzluk yaparkenki “rahatlığı”nı gözler önüne sere niteliktedir. Nitekim haberin ayrıntısına, “MGK’nın irticaya karşı her alanda mücadele” tavsiyesine uyan Hükümet, teşvik kararnamesini yeniden düzenledi... Tebliğde, ‘diğer mali mevzuata aykırı davranan kuruluşlara belge verilmez, belgesi varsa iptal edilir’ deniliyor” ifadelerine yer verilmiş, kısacası MGK’nın “irticacı” ithamı bir “diğer mali mevzuat” olarak görülmüştür (Hürriyet, 03.05.1998).

28 Şubat sürecinin dikkat çeken isimlerinden biri de başta otomotiv ve inşaat olmak üzere birçok alanda faaliyet gösteren Fadıl Akgündüz'dü. Hakkında ortaya atılan ve mahkemece sabit görülen “suç” ne olursa olsun Akgündüz’ü bitiren süreç otomotiv sektörüne girişi gibi görünmektedir.²⁴⁹ Nitekim Akgündüz, büyük sermayenin ve ordunun faaliyet gösterdiği en önemli alanlardan biri olan otomotiv sektörüne TOFAŞ’ın kendisine karşı gösterdiği negatif tutumun ardından girmiş,²⁵⁰ Malezya’nın yerli otomobili olan Proton’u ithal etmiş bununla da yetinmeyerek tüm malzemeleriyle –imza adlı- yerli bir otomobil üretme kararı da almıştı. İkinci ara dönem hükümetini kuran Ecevit’in ilk icraatlarından birinin otomobil ithalatını sınırlandırma kararı (Yeni Şafak, 08.03.1999), Akgündüz’ün, 'İmza' otomotiv projesini hayata geçirmek istediğini, ancak o günkü koalisyon hükümeti ile Koç Holding ve etkisi altında kalan Doğan Medya Grubu'nun projesine engel olduğu (Yeni Şafak, 02.14.1999; Zaman, 04.10.2010) ifadeleri ve ithalatı sınırlama kararının, Akgündüz’ün “resmen” piyasadan silindikten hemen sonra alınmış olmasını birlikte değerlendirilmek gerekir.²⁵¹ Yine Akgündüz medyaya da girmek istemiş, iddiasına göre Kanal 6 Cumhurbaşkanı tarafından Korkmaz Yiğit’e tahsis edilmek istenmiş, kendisi bunu Batman’da açıklayınca gözaltına alınmış, daha sonra serbest bırakılmıştır (Yeni Şafak, 04.10.1998).

Kombassan’ın tüm mallarına ihtiyati tedbir koyulmasının ardından artık konuşacağını söyleyen Bayram, MÜSİAD başkanı Mesut Yarar’ın 1999’daki açıklamalarına benzer şekilde, savunma sanayisine giriş kararlarıyla birlikte ölüm tehditleri aldığını, kâğıt fabrikasının iki defa yakıldığını ve baskılara dayanamayarak çekildiklerini ve şimdi de SPK tarafından sıkıştırıldıklarını, bunun da amacının Anadolu sermayesinin büyümesinin engellenmek istenmesinden kaynaklandığını belirtmişti (Yeni Şafak, 14.10.2000).

30 Mart 2001’de toplanan MGK’da “İslami sermayeli 33 kuruluş ile 15 vakıf yakın takibe alınacak” denilmekteydi (Hürriyet 31.03.2001). Benzer bir haber ise 1997 Haziranı’nda verilmişti (Milliyet, 11.06.1997).

---

²⁴⁹ Akgündüz’e karşı ilk tavır, henüz sektöre tam girmeden, TOFAŞ’ın ürünlerini pazarlarken gösterildi. Buna göre TOFAŞ JET-PA’ya artık ürün verilmeyeceğini açıkladı. Akgündüz’ün buna ilk tepkisi, tekel oluşturan firmaların kendilerinden rahatsız olduğu şeklindeydi (Cumhuriyet, 18.11.1996). Nitekim Jet-Pa’ya karşı merkez medyanın yürüttüğü mücadele hat safhaya ulaştığı tarihlerde İmza adlı otomobilin çıkarılacağı ilan edilmiş ve Akgündüz yine benzer açıklamalarda bulunmuştu (Yeni Şafak, 14.02.1999).

²⁵⁰ Otomotiv sanayini OYAK Koç ile birlikte uzun bir süre hâkimiyetleri altında tutmuşlardır. Sektör payları 1990’ların başında % 20 iken, 1990’ların sonuna doğru % 27,7’ye çıkmıştır (Akça, 2009 s. 250).

²⁵¹ Kombassan Jet-Pa’nın yarısını almış ve iki ortak otomobil üretme kararı almıştı (Sabah, 21.05.1997).

E. Krizler, Boşaltılan Bankalar ve Yolsuzluk Operasyonları

2000 yılında yapılan röportajda bir subay “Biz demokrasiyi korumak istiyoruz, ama siviller o kadar beceriksiz davrandı ki onların işini de biz yapmak sorunda kaldık. Sorunları çözmek için pratik yöntemlere başvurduk. Köktendincilerin *başardığımız her şeyi** mahvetmesini istemiyoruz (Cook, 2008 s. 274)” diyordu. Nitekim asker 2000’li yıllara Anasol-M hükümetiyle girmeyi uygun görmüştü. Bu hükümetin ilginç bir özelliği, başka birçok potansiyel hükümet seçeneği kurulabileceği hâlde, MHP ve DSP gibi iki “uç” görünümlü, gerçekte devletçi iki partinin, kan davasını bir tarafa bırakarak uzlaşması ve merkez sağ temsil etmesi için de Anap’ın hükümete dâhil “edilmesi” oldu. Ancak çok daha ilginç özelleştirmelerle ilgili bakanlığın Anap’a, yani yolsuzluk nedeniyle düşürülmesinin üzerinden 1 yıl geçmemiş bir partiye verilmesi oldu (Yeni Şafak, 30.05.1999). Böylece siyaset, zıt kutupların bir araya getirilerek yürütmenin felç edilmesi üzerine kurulurken, ekonomi de “irticadan kurtulma”nın bedelini ödeme üzerine inşa edilmiş oldu.

Kur(dur)ulan hükümet 28 Şubat’ın önemli aktörlerinden TSK’yı da mahcup etmedi. Nitekim, her MGK hükümetin orduya hesap vermesi şeklinde cereyan ederken, “yeşil sermaye” karşı alınması istenen önlemler kusursuzca alındı. Bununla da kalınmayarak TSK’ya ilerleyen dönemdeki silah alımı konusunda cömert bir karar alma sahası açıldı. Nitekim Türkiye’nin kriz dönemine girdiği 2000’lerin ortalarında TSK, 30 yıllık bir dönem için 150 milyar dolarlık bir silah alımını öngörmüştü (Yeni Şafak, 21.03.2000).

1999’da Deniz Kuvvetleri Komutanlığı görevine getirilen İlhami Erdil yolsuzluk suçlamasıyla hakkında açılan davada 2 yıl 11 ay hapis cezası almış ve rütbe ve unvanları geri alınmıştı. Erdil bir söyleşide zikrettiği, “Rahmetli Kuvvet Komutanlarımızdan Kemal Kayacan’ın damadı, firkateynlerin Türkiye temsilcisiydi. Milyar dolarlar yani... ve “Şimdi bu alımlar 22 milyar liraymış ve dört tarihte alım yapılmış. 22 milyarlık alımlardan yüzde 15-20 kâr edilse, alt tarafı 6 milyar liralık kazanç olur” sözleriyle savunmadan ziyade itiraflarda bulunmuş, ‘ben yaptım ama diğerlerinin yanında devede kulak’ demeye getirmiştir (Yıldırım, 2009 s. 34).

2000 yılı itibarıyla Türkiye “bağırsaklarını temizlediği” bir dizi operasyona tanık oldu:

---

* Vurgu bize aittir.

Tablo 3: 2001-2002 Dönemi Yolsuzluk Operasyonları

Operasyon	Tarih	Maliyet (trilyon)
Paraşüt	Mayıs, 2000	500
Hayal	Temmuz, 2000	100
Serhat	Ağustos, 2000	5
Kartal	Ağustos, 2000	11
Matador	Ağustos, 2000	500
Balina	Ağustos, 2000	100
Bufalo	Kasım, 2000	500
Sis	Aralık, 2000	1000
Fırtına	Ocak, 2001	100
Birinci Perde	Ocak, 2001	100
Hasat	Ocak, 2001	300
Akrep	Şubat, 2001	3
Yeşil Vadi	Mart, 2001	500
Puro	Mart, 2001	100
Talan	Nisan, 2001	750

Bu noktada operasyonları yöneten İçişleri Bakanı Sadettin Tantan'ın Mesut Yılmaz tarafından görevinden alınmakla kalmayıp aralarında gizli bir savaş yaşandığını da belirtmek gerekir (Hürriyet, 22.05.2001; 06.06.2001). Yılmaz Tantan için, "Türkiye'yi polis devletine çevirecekti (Hürriyet, 07.06.2001)" eleştirisinde bulunmuştu. Ancak, tavrın Tantan'ın Beyaz Enerji operasyonu sonucunda Ersümer'in istifa etmek zorunda kalmasının belirlediği öne sürülmüştü (Yeni Şafak, 06.06.2001).

28 Şubat sürecinin önemli konularından biri de "banka hortumlamaları" olarak bilinen yolsuzluklar olmuştur. Nitekim, 1994 yılındaki krizi atlatabilmek için bankalara verilen ancak 1-2 yıl sonra kaldırılması gereken garantiler kaldırılmamış,²⁵² Takip eden süreçte pek çok banka el değiştirmiş²⁵³ ve birinde Güven Erkaya'nın, diğerinde Teoman Koman'ın danışman olduğu bu bankaların sahipleri –Hayyam Garipoğlu ve Korkmaz Yiğit- yolsuzlukları ispatlanarak mahkûm olmuştur ki bu, Türköne'ye göre 28 Şubat'ın amaçlarından birini ele vermektedir. Nitekim Türköne'ye göre iktidar mücadelesi siyasî değil, iktisadî güç elde etmek için yapıldı (Türköne, 19.02.2007 s. 45). Tabii, operasyonlar sadece Garipoğlu ve Yiğit'in sahibi olduğu Türkbank ve Sümerbank'la sınırlı kalmamış, bu dönemde Cumhuriyet tarihinin en sistematik banka soygunları da

²⁵² 12 bankanın 64. madde kapsamında Hazine'nin kontrolüne alındığını herkes biliyordu ve bunlardan bazıları yıllardır bu kapsamdaydı. Yani devlet desteğiyle ayakta durmalarına rağmen müdahale edilmiyordu (Dikbaş, 2007).

²⁵³ Bankaları hortumlayanların özellikle 1997 ve 1998'de bankaları almış olmaları ilgi çekicidir. Nitekim, Yahya Murat Demirel Ege Bank'ı 1998'de, -kendi itiraflarını da aktardığımız- Dinç Bilgin Etibank'ı 1998'de, Hayyam Garipoğlu Sümerbank'ı 1996'da, Cavit Çağlar İnterbank'ı 1995'de, Korkmaz Yiğit Bank Ekspres'i 1998'de almış, 28 Şubat'ın hızlı paşalarından Teoman Koman Çağlar'ın İnterbank'ına 1997'de girmiştir. Yine el koyulan ilk 10 bankasının yönetim kurulu üyesi pek çok isim (Gazi Erçel gibi) karar verici pozisyonlardaki isimlerdi (Yeni Şafak, 29.12.2000).

yaşanmıştır.²⁵⁴ 1999 yılında bankacılık yasasında yapılan bir değişikliğin üst düzey bir bürokrat tarafından “yolsuzlukları sansür (Yeni Şafak, 13.06.1999)” girişimi olarak nitelendirmesi yaşanacak sürece ilişkin ipucu verir gibidir. Her şey 2000 yılına girilirken –daha sonra OYAK’a peşkeş çekilecek olan- beş bankaya (Egebank, Yurtbank, Esbank, Sümerbank ve Yaşarbank) el konulmasıyla başladı. Uzun bir süre sonra Egebank’ın içini boşaltan ve bir dizi yolsuzluk yapan torun Yahya Demirel’in gözüaltına alınmasıyla, “kasırğa”²⁵⁵ adı verilen büyük operasyon başlatılmış oldu. Boyutları 750 trilyona varan Egebank yolsuzluğuna karşı yapılan operasyonu, Sümerbank’a yapılan ikinci dalga takip etti. Bu sefer, yine boyutları 750 trilyonu bulan yolsuzluk nedeniyle Sümerbank eski sahibi Hayyam Garipoğlu gözüaltın alındı. Üçüncü dalga operasyon, 400 trilyonluk yolsuzluk yapıldığı belirlenen Yurtbank’a yapıldı. Dördüncü dalga 300 trilyonluk yolsuzluğun yapıldığı, tanıdık bir sima olan Korkmaz Yiğit’in Bankexpres’ine yapıldı. Beşinci dalga Cavit Çağlar²⁵⁶ ve Dinç Bilgin’in sahip olduğu Etibank’a yapıldı. Banka daha sonra tamamen Bilgin’in eline geçmişti.²⁵⁷ Bilgin Grubu’nun bankada yarattığı toplam zarar 430 trilyon liraydı (Şener, 2001 s. 119-171). Bilgin’in bir diğer icraati ise Halkbank’ı 40 trilyon zarara uğratmak olmuştu. *Yeni Şafak* bu haberi “Hortum Belgelendi” başlığıyla duyurmuştu (Yeni Şafak, 14.03.2001).

El konulan bankalardan özellikle Türkbank’ın hikâyesi oldukça ilginçtir.²⁵⁸ Bu bankanın hortumlanmasını ilginç kılan ise bankanın Hazine’ye geçtikten sonra hortumlanmış olmasıdır. Nitekim yasaya rağmen bankanın mevcut plasmanınının 13 katı, sermayesinin de 9 katını aşan krediler verilmiş, kredilerin hiçbiri geri dönmemiş –ki

²⁵⁴ BDDK’nın yayınladığı bir rapora göre bankacılık krizlerinin maliyeti/zararı 47,2 milyar doları bulmuş ve bu rakam 2001 millî gelirinin % 32’sine tekabül etmiştir (Radikal, 24.10.2003).

²⁵⁵ Operasyonun hedef aldığı isimlerden Dinç Bilgin ve ona bağlı Sabah Medya Grubu için Can Ataklı o günlerde, *Sabah*’ın ara rejimi destekleme karşılığında hükümetten yüklü miktarda krediler aldığını ve bu kredilerin uzunca bir süre ertelendiğini kaydetmişti (Yeni Şafak, 07.12.2000).

²⁵⁶ Demirel’in “aile fotoğrafı”nda yer alan isimlerden Çağlar’ın bir bankası da 1999’da, Yılmaz hükümeti Türkbank skandalıyla düştükten sonraki “iktidar boşluğu”nda yapıldı. Buna göre Çağlar’ın sahibi olduğu İnterbank’a ödeme güçlüğü nedeniyle 100 milyon dolarlık kaynak aktarılmış, “el koymadan önce bir kaynak transferi daha yapılması beklendi” iddialarını haklı çıkarıncasına, bu yardımdan sonra bankaya el konulmuştu. Bankanın devlete zararı 2 milyar dolar olmuştur (Yeni Şafak, 10.01.1999).

²⁵⁷ Bu satışın gerçekleştiği tarihte Çağlar’ın sahibi olduğu İnterbank mali durumu zayıfladığı için yarı yarıya Hazine Müsteşarlığı’na geçmiş, Hazine Müsteşarlığı da, Etibank’ın satışı sürecinde bu durumu ifade eden bilgilendirmelerde bulunmuş ancak bu uyarıları dikkate alınmamış, Etibank Çağlar’a satışı onaylanmıştır (Yeni Şafak, 09.11.2000).

²⁵⁸ 1923 yılında bir grup Adapazarlı esnaf tarafından kurulan banka tefeci-bankerlere karşı kurulan ilk “millî” özel bankadır. 1937’de Türk Ticaret Bankası adını alır. Banka için sonun başlangıcı 1993 yılı olur nitekim bankadan Sümerbank için, kredilerinin % 80’ine tekabül eden miktarda kredi istenir. Bankanın o zaman ki müdürü 15 yıldır o koltukta oturmaktadır ve siyasî pek bağlantıya sahiptir. Bu bağlantının da sayesinde kredi verilir ve bir yıl sonra kriz patlak verir. Müdür paranın ödenmesi konusunda ısrarcı olmaz ama devlet, faizlerin % 1000’lere vardığı bir ortamda paranın % 75 faizle geri ödeneceğini bildirir. 1994 Kasım’ına gelindiğinde banka 64. Madde kapsamına alınır.

burası oldukça ilginçtir-, sorumlular hakkında da hiçbir yasal işlem yapılmamıştır.²⁵⁹ Yine bazı batık bankaların bu banka yoluyla kurtarılma girişimleri de olmuştur. Daha sonra bankanın büyük hissesi TMSF tarafından alınmış, asıl sahip küçük ortak konumuna düşmüştür. Devalüasyonla birlikte ise banka iyice tükenmiş, 3 trilyon nedeniyle denetim altına alınmışken son durumda borcu 300 trilyona çıkmıştır. Bahsi geçen kaset skandalı ise o kadar çok taşı yerinden oynatmış, o kadar çok kişiye dokunmuştu ki, yapılan ihalelerinde bu bankaya 600 milyon dolar verildiği hâlde banka, yolsuzlukları ortaya çıkmasın diye satılmak ya da devredilmek yerine²⁶⁰ doğrudan kapatılmıştır. Sonuç olarak bu nedenle banka ne batmış ne de içi boşaltılmış, o güne kadar hiç batığı olma hâlde Hazine/Devlet eliyle batırılmış/boşaltılmıştır. Bu yönlerinin kamuoyunca bilinmemesi yönüyle banka diğer bankalardan ayrılır (Durukan, 2001). Bankanın kapanış sürecinde arda kalan tek “teselli” edici faktör ise, bankaya bir şekilde dokunan herkesi de beraberinde aşağıya çekmiş olması ve ne bir holdingin ne de siyasî bir oluşumun bankası olmadığı için “öksüz” kalan bu “temiz” bankanın “öcünü” böylece almış olmasıdır.²⁶¹

Ancak devlet bankaları kurtarmakla kalmamış, batık bankaların eski sahiplerine ait şirketleri de kurtarma kararı almıştı. Buna göre Hüsamettin Özkan başkanlığında 6 kişilik bir “kurtarma komitesi” oluşturulmuştu (Yeni Şafak, 18.11.2000).

Operasyonlar bankalarla sınırlı kalmadı. Zira 2001 yılının başlarında başlayan “beyaz enerji skandalı” bürokrat-işadamı ekseninde dönen kirlili ilişkileri açığa çıkardı. Bürokratların “rüşvet değil yardımdı” sözleriyle kendilerini savundukları skandalda pek çok bürokrat görevinden alındı. TEAŞ Genel Müdürü Muzaffer Selvi “Eski devlet bakanı yardım niyetine 195 bin dolar verdi... Park Holding ortaklarından Erhan

---

²⁵⁹ Buharlaşan 400 milyon doların verildiği isimlerin arasında Eze Zeytincilik’in sahibi ve 28 Şubat sürecinin en “hızlı” iktisadî aktörlerinden Erol Evcil de bulunduğu birkaç kişi medyaya da yansıdı.

²⁶⁰ Bankanın 1998’de satış ihalesinde teklif veren isimlerin, sonraki yıllarda yolsuzluk nedeniyle mahkûm olacak olan “şâibeli isimler” oldukları belirtilmelidir (Hayyam Gariboğlu, Korkmaz Yiğit, Erol Aksoy). Yine Koç gibi büyük isimler zarf aldığı hâlde teklifte bulunmamış, 28 Şubat sürecinde aktif olan benzer isimler teklifte bulunmuş, bu isimlere banka verilmek istenmiş görüntüsü oluşmuştur. Nitekim “ihaleye fesat” nedeniyle bu isimlerin bir kısmına DGM tarafından dava da açılmıştır.

²⁶¹ Adapazarlı Müslüman esnafların duaları arasında açılan banka, bugüne kadar pek çok kişinin siyasî ve sosyal yaşamında belirleyici oldu.

- Tansu Çiller: 135 trilyonluk batık krediler Çiller döneminde Ufuk Söylemez’in devlet bakanlığı döneminde verildi. Hükümet tepetaklak oldu.

- Mesut Yılmaz: İktidara emin adımlarla yürüyordu. Apo’yu yakalayacak, enflasyonu düşürecek ama Türkbank gensorusu ile düştü.

- Korkmaz Yiğit: ANAP’ın aracılığı ve mafya marifetiyle Türkbank’ı aldı ama her şeyini kaybetti.

- Alaaddin Çakıcı: Türkbank ihalesinde komisyon almak için ihaleye girenlere telefon açtı fakat sonrasında işleri yolunda gitmedi (Durukan, 2001).

Aygün'den yine yardım niyetine 100 bin dolar aldım" ifadelerinin ardından operasyon Turgay Ciner'in sahibi olduğu Park Holding'e sızdı. Bu operasyonları "Beyaz Şahin", "Beyaz Benzin" ve "Beyaz Tilki" operasyonları izledi (Şener, 2001 s. 155-190).²⁶²

Demirel'in koruması Keskin ifadelerinde, iş takibi amacıyla Sabah Gazetesi yazarı Rauf Tamer'in evine 650 bin dolar götürdüğünü ifade etti (Şener, 2001).

Yaşar'ın ifadesiyle kredi kartı alamayacak darbe destekçilerine banka kurma hakkı verildi.²⁶³ Banka kurmanın teknik koşullarının yeterince gözetilmemesi, teknik, mâli ve etik kısıtların, siyasî ilişkilerle aşılması, Bankalar Yeminli Murakıpları raporlarının dikkate alınmaması ve bilançoların gerçeğe aykırı olarak yayınlanmasına göz yumulması, iktisat literatürüne "hortumlama" olarak giren yöntemlere yol açarak bankaların mâli yapılarının giderek zayıflaması ve art arda batmasına yol açtı (Yaşar, 2010). Devlet Bakanı Ali Babacan'ın açıklamalarına göre 2001 krizi nedeniyle ihraç edilen senetlerin bugüne enflasyonla getirilmiş hâli 251 milyar 563 milyon lira oldu. Babacan "Bunları ödemeseydik, bugün Hazine'nin borcu ne kadar daha az olacaktı diye baktığımızda 381 milyar 877 milyon lira gibi bir rakam buluyoruz. Aralık [2010] sonu itibariyle iç borç 352 milyar 841 milyon lira. Bu kriz olmasa, aslında iç borcumuz olmayacaktı" demiştir (Zaman, 20.02.2010).

Türkiye krizle çalkalanırken askerî iktisadî kuruluş OYAK'da durum farklı seyretmekteydi. 2001 yılında OYAK ilk kez faaliyet raporunu açıkladığında, medya – şaşırtıcı olmayan bir şekilde ordunun ekonomi alanındaki varlığını büyük puntolarla kutsamıştı.²⁶⁴ Açıklamada bulunan OYAK başkanı Ulusoy, "2001 çok başarılı geçti. TL bazında yüzde 250-300 oranında gelir artışı oldu. Dolar bazında ise yüzde % 50'ye yakın artış gerçekleşti. Kâr yarım trilyonu geçti, 600 trilyona gidiyor... Krizden nasıl etkilenmedik? Devalüasyonu öngörüp, dövize yatırım yaptık... (Yıldırım, 2009 s. 110)." Ancak cılız birkaç ses dışında bu kurumu eleştiren ya da eleştirmeye davet eden çıkmadı. Bu isim Kürşat Bumin'di:

²⁶² Aslında Turgay Ciner'le ilgili 1997'de de iddialar gündeme gelmiş, Ciner'in İş Bankası ile olan "flörtü" ve kredi usulsüzlükleri ortaya çıkmıştı. İddiaya göre Ciner İş Bankası'ndan aldığı kredi ile İş Bankası'nın iştiraklerinden Ceytaş'ı almış ve bu kredilerle işlerini büyütmişti (Yeni Şafak, 18.10.1997).

²⁶³ Anadol-D, Refahiyol döneminde getirilen, "hazineye belli bir miktar yatırılma zorunluluğu" kaldırılmış, bedelsiz banka kurulmasında müsaade etmiştir (Yeni Şafak, 25.08.1998).

²⁶⁴ "Savaş taktiği mucize yarattı... OYAK kanla sınanmış askerî prensiple ilerliyor." (Sabah, 23.11.2001), "OYAK krizde büyüdü" (Radikal, 23.11.2001), "Dünyanın en ilginç holdingi... En ilginç holding OYAK'ın büyüklüğü 9 katrilyonu aştı." (Hürriyet, 23.11.2001), "Asker Holding sivillere açılıyor" (Milliyet, 23.11.2001), "Türkiye OYAK'a dar geliyor" (Akşam, 23.11.2001), "Bu modeli örnek alırsa Türkiye rahatlar" (Star, 23.11.2001)

“[Genel Müdür] Coşkun Ulusoy, “OYAK, Ordu’ya ait değil” diyor ama yönetim kurulunun dört üyesi üniformalarıyla karşımızda... Daha da şaşırtıcı olanı, gazetelerin hiçbirinin OYAK’ın niçin ”mucize” yaratabildiğini okurlarına açıklamak gibi bir çaba göstermemesi. OYAK nasıl bir kuruluştur; bazı vergilerden filan muaf mıdır; içinde “Ordu” sözcüğü bulunan bir holdingin “serbest piyasa”nın gereği olan rekabet koşullarını tanımadığı söylenebilir mi? Yedek subaylar’dan yapılan ve geri ödenmeyen kesintiler 40 yıl içinde hangi rakama ulaşmıştır? “Ordu”nun şöyle ya da böyle içinde olduğu bir bankacılık sistemi hangi ülkelerde vardır? Vesaire, vesaire... (Bumin, 2001)”

Ancak Bumin’in değinmediği daha da ilginç bir konu da vardı. Zira Ulusoy “devalüasyonu öngördük” diyordu ancak, bu kadar öngörülebilir bir süreci diğer binlerce şirket ve vatandaş nasıl öngörememişti? Örneğin aynı yıl OYAK’tan daha büyük bir grup olan Koç Holding 448,7 trilyon lira, Sabancı Holding ise 301 trilyon lira zarar etmişken OYAK’ın bu kârı ticari başarıyla ne kadar izah edilebilir?²⁶⁵

Kriz yılında OYAK’daki gelişmeler bununla da sınırlı değil. Zira bu yıllarda OYAK, 1990’lı yıllarda Boston Bank’ı satın alıp, adını Oyakbank olarak değiştirdikten sonra girdiği finans sektöründe beklenen başarıyı yakalayamamış ve hayâl kırıklığı yaratmıştı. Ancak 2001 krizinin ardından sermayeleri azalmış bankaları kurtarma operasyonunda OYAK’ın siyasî gücünün ona avantajlar sağladığına dair güçlü emareler bulunmaktadır.²⁶⁶ Oyakbank (bahsi geçen kurtarma operasyonundan sonra) 2001 yılında da TMSF’den Sümerbank’ı²⁶⁷ bünyesine katmış ve böylece bu tarihe kadar daha çok kurumsal bankacılık alanında hizmet veren küçük bir banka olan Oyakbank en büyükler arasına girmiştir. Devrin gerçekleştiği sırada Barlas, kamunun siyasetten ayrılmaya çalışıldığı bir çağda OYAK’a bir banka daha verilmesinin, sadece bu “ayırma” çabasına aykırı olmadığına ve aynı zamanda “ekonomi ile askerliğin kaynaştırılması” anlamına da geldiğine değiniyordu (Barlas, 21.07.2001). Ancak, sorun sivil-asker ilişkilerine ilişkin ilkesel düzlemin de ötesine geçmiş nitelikli bir yolsuzluk hâlini almıştır. Nitekim banka, neredeyse kelepirci fiyata Oyakbank’a devredilmiştir (Akça, 2009 s. 253).²⁶⁸

²⁶⁵ Nitekim adının açıklanmasını istemeyen eski bir bürokrat, yaşanan her devalüasyon öncesi önemli kamu ve özel kuruluşların devalüasyondan haberdar edildiğini iddia etmiştir (Şanlı, 2001). Bu, Ulusoy’un açıklamasıyla birleşince oldukça açıklayıcı görünüyor.

²⁶⁶ TBMM Plan Bütçe Komisyonu sektör içi aktif büyüklüğü % 1’in üstünde olan bankaların kapsam dâhilinde olduğunu açıkladı. Kurtarma limiti % 1 değil de % 1,5 olsaydı, biri Türkiye’nin en büyük medya kuruluşunun, öbürü en büyük sınaî askerî grubun olan iki banka dışarıda kalıyordu”

²⁶⁷ TMSF bünyesindeki Sümerbank’a, 19 Şubat 2001 tarihinde Egebank, Yurtbank, Yaşarbank ve Bank Kapital de aktif ve pasifleriyle dâhil edilmiştir.

²⁶⁸ OYAK Yönetim Kurulu başkanı Selçuk Saka Sümerbank’ı "satın alma bedeli olarak bütün tahminlerin aksine sadece 50 milyar TL gibi sembolik bir para ödemiş olduğumuzu bu vesile ile bildirmek isterim" demekte ve "değerini bu açık metinde rakam olarak belirtmeyi uygun görmediğim menkûl ve gayrimenkûlleri olan Sümerbank’ın 4.5 aylık faaliyet sonunda bırakacağı kâr diğer 25 iştirakin toplam kârına eşit, hattâ üzerinde bir rakam" olacaktır diye devam etmektedir (Yıldırım, 2009 s. 114). Gerçekten de bakıldığında Oyak Bank’ın 2000 yılı zararı 8.6 trilyon TL olmuş ve

Genelkurmay Sekreteri Tuncer Kılınç “dahiyane” iktisadî fikirlerini şöyle açıklıyordu: “Amerikalılar, beyaz kağıdı alıyor, yeşil boya basıyor, dolar imal ediyorlar. Bizim Türkiye’deki en yanlış politika dar para politikasıdır. Bizim elimizde olsa, beyaz kâğıdı alıp Türk parasını basarız. Piyasaya bol miktarda para süreriz darphaneyi 24 saat çalıştırırız. (gülüşmeler üzerine) Ne gülüyorsunuz? Sanki doların karşılığı var mı ki basıyorlar (Yıldırım, 2009 s. 44).”

F. Elektrik Dağıtım İhalesinde Açığa Çıkan Çatışma

Cumhuriyet tarihinin en büyük ihalelerinden biri olan elektrik dağıtım ihalesi sürecinde yaşananlar, Birol Uzunay’a göre 28 Şubat sürecinde sembol hâline gelen, hatta MGK bildirimlerine sebep olan önemli bir semboldü. İhale henüz yapılmadan ihale üzerine spekülasyonlar yapılmış ve RP yanlısı sermaye grupları zan altında bırakılmıştı.²⁶⁹ RP yanlısı firmaların ihaleyi kazanması engellenmişti belki ama ihaleyi kazanan firmalardan, örneğin Doğan, RTÜK yasasının medya patronlarına sınırlama getiren hükmünü atlayınca ihale tehlikeye girmişti. Firmalar bir yandan ilgili maddeyi değiştirmeye çalışırken bir yandan da Danıştay ve Rekabet Kurulu engelleri aşılmaya çalışıldı (Uzunay, 23.02.2002). Uğraş başarılı olmuş olacak ki Danıştay, Doğan ve Karamehmet’in medya kuruluşlarındaki hisse paylarının % 10’nun altında olduğu yönünde karar verdi (Yeni Şafak, 24.06.2000).

III. 28 ŞUBAT’IN MALİYETİ

28 Şubat’ın bir sonucu da, bahsi geçtiği üzere, “iktidarsız iktidar”lar dönemini doğurması ve bu iktidar boşluğu içinde, karanlık simalarla ilişkide bulunmuş bir takım yeni zengini türetmesi olmuştur. Gerçekten de, 28 Şubat mahsulü ilk ara dönem hükümeti olan Anayol-D Türkbank skandalı ile yerle bir olmuştu.

Sümer-bank’a 27 trilyon sermaye koyacağını açıklamış, Sümerbank-Oyakbank birleşmesinden sonra ise bankanın 2001 yılı kârı 167 trilyon olarak açıklanmıştır (Akça, 2009 s. 253).

²⁶⁹ Daha önce bahsedildiği üzere *Cumhuriyet* bu onuyla ilgili “bariz” deformasyon ve “ön tedbir”-erken uyarı oluşturan bir habere yer vermişti. Hükümetin kaynak paketinde de yer alan enerji ve santral ihalelerini Cumhuriyet, “İslami sermaye şimdi de... santral ve şebekelere göz dikti” üst yazısı ve “Enerji RP’lilere teslim” başlığıyla duyuruyordu. Ancak haberin ayrıntısında “Refah Partisi’ne yakın çevrelerin enerji bakanlığına başvuruda bulunmaya hazırlandıkları öne sürüldü” denilmekteydi (Cumhuriyet, 02.11.1996).

Bir dönem yolsuzlukları araştırmakla görevlendirilen Gmrkler Başmüfettişi Necati Can'ın ifadeleri 28 Şubat sürecinde yapılan yolsuzlukları açıkça göstermektedir. Can, "artık 28 Şubat denince aklıma direkt yolsuzluk geliyor" diyor ve dönemi Şöyle zetliyor: Demirel, "İki duvar arasında olacaksınız. Birisi niter devlet, diğeri laiklik" demişti. "Ben de diyorum ki, bu iki duvarın arasında istediğin kadar yolsuzluk, hırsızlık yap kimse bir Şey demiyor. 28 Şubat'ın tarifi bu: Demokratik, laik bir Şekilde soygun yapmak... 28 Şubat'la birlikte ülkeye 'hırsızlar oligarşisi' yerleşti... bu oligarşi sadece gmrklerde milyarlarca dolarlık hayal ihracat yaptı... En büyük zntm ise bu yolsuzluk belgelerinin anlatıldığı raporların Cumhurbaşkanlığı raflarında çürümesi... dönemin Bakanı kendi istediği Şekilde atamalar yaparak hayal ihracat arkı kurdu... haksız vergi iadeleri, Anasol-D hükümetinin kurulmasından hemen bir ay sonra başlıyor... Bakan bu işlerden 2 milyon dolar pay aldı... (Zaman, 28 Şubat 2007)."

Dönemin iklimini, Türkiye'yi sarsan "iki Şubat" arası dönemde yaşananlar özetler gibidir. Nitekim 28 Şubat 1997'den 19 Şubat 2001'e Türkiye'de Ekonomi darbe almış, yolsuzluklar tavan yapmış, demokrasi küçülmüş ve siyaset itibar kaybetmişti.

Bu dönemde yaşananlara ilişkin Malki cinayeti de oldukça açıklayıcıdır. Nitekim eski İstihbarat Daire Başkanı Orakoğlu, Mamak Askerî Cezaevi'nden ayrıldıktan sonra Meral Akşener'le yaptıkları bir toplantıda Akşener'in kendisine, "Refahyol hükümetinin yıkılmasında Malki cinayeti ile ilgili yaptığımız araştırmaların önemli bir rolü olduğu"nu söylemişti (Orakoğlu, 2003). Nitekim Ergenekon soruşturması kapsamında gözaltına alınan Doğu Perinçek'in dosyaları arasından çıktığı belirtilen²⁷⁰ belgelere göre, MOSSAD aracılığıyla Türkiye'ye sokulan 17 milyar doların 9,7 milyar doları Nesim Malki eliyle piyasaya sürülmüş, Malki de bu paraları yüksek faizle işadamlarına pazarlamıştı. Yine belgelere göre listede aralarında çok ünlü iş adamlarının bulunduğu yaklaşık 50 kişinin Malki'ye milyonlarca dolar borcu bulunuyordu (Tayyar, 2009 s. 106). Listedeki Cavit ağlar, Erol Evcil²⁷¹, Hayyam Gariboğlu, Korkmaz Yiğit, Hacı Ali Demirel, Yahya Demirel gibi yeni zenginler de bulunuyordu (Yeni Şafak, 16.01.1999). Yine listeyi açıklayan İşçi Partisi yesi, Yılmaz'ın olayların ana hatlarıyla bildiğini

²⁷⁰ Belge 1999 yılında yine bir İşçi Partisi yesi tarafından açıklanmış, liste ilk kez o yıl gazetelerde yer bulmuştu (Yeni Şafak, 16.01.1999).

²⁷¹ Evcil'in srf bankalardan aldığı usulsüz kredi miktarı 283 milyon dolardır (Yeni Şafak, 12.07.1999).

söyleyecekti ki (Yeni Şafak, 16.01.1999) Yılmaz da zaten cinayetle ilgili, “bir gecede 700 trilyon lira el değiştirdi” diyecekti (Aydın, 31.10.1988).

28 Şubat’ın en büyük maliyeti, oluşmasına zemin hazırladığı 2001 krizi olmuştur. Bu dönem, hemen her grubun bir şekilde yolsuzluğa bulaştığı, “hortum” ve “yolsuzluk”un trend ifadeler olduğu bir dönemdi. Öyle ki, Türkiye’nin yaşadığı en ciddi depremlerden biri olan 16 Ağustos 1999 depreminden sonra Kızılay nezdinde ortaya çıkan çürümüşlük aynı zamanda devletteki çürümeyi de gözler önüne sermiştir. Yine, deprem konutlarının inşasına ilişkin yapılan ihalede ortaya çıkan ve Anap’lı bakanın da karıştığı “Bayındır gate skandalı” yolsuzluğun boyutlarını gösterir gibidir (Yeni Şafak, 30.08.2001).

A. Doğrudan Maliyet ve 2001 Krizi

2001 krizine giden süreçte 1997 Mart’ıyla başlayan gerginliklerin piyasa üzerindeki etkileri de etkili olmuştur. Kredi derecelendirme kuruluşları ardı ardına not kırmış, zam ve vergiler devreye girmiş, vadelerin kısalması ve reel faizlerin artmasıyla hazinenin borçlanması zorlamış, 1996 ve 1997 yılında iç borç stokunun GSMH’ya oranı yüzde 21 seviyesindeyken oran 1998’de 21,7’ye 1999’da ise yüzde 29,3’e çıkmıştır. 2001’de ise yüzde 69,2 ile zirveye çıktı. Bütçeden ödenen faiz tutarı 1994 krizinin ardından 1995 ve 1996’da ciddi boyutlara ulaşmış, 1996’da 38 olan payı, 1997’de yüzde 29’a çekilmişti. Fakat 1997’de başlayan gerginlik ve istikrarsızlık maliyetleri iyice yükseltti. Rakam 1998’de yüzde 40’a çıktı. Yine gelirler açısından bakıldığında ise 1997’de vergi gelirlerinin yüzde 48’ini faiz ödemelerine ayılmışken, 1998’de yüzde 67’ye, 1999’da da yüzde 72’ye çıkmıştır (Dikbaş, 2007).

28 Şubat sürecinin bir ürünü olarak ortaya çıkan²⁷² Anasol-M hükümeti, Cumhuriyet tarihinin en büyük krizine yol açan yönetimiyle açık bir başarısızlığa imza attı. İlk sinyali Kasım 2000’de veren, “anayasa fırlatma” olarak hafızalara kazınan 19 Şubat 2001 tarihli MGK toplantısının ardından fitili ateşlenen ve tarihe “2001 ekonomik krizi” olarak geçen krizle sosyal ve ekonomik yıkımın yaşandığı bir sürece girildi. Sürecin ekonomi politiği gözönüne alınmadığı takdirde krizin “anayasa fırlatma”dan kaynaklandığı sonucu çıkabilir. Ancak bu “kavga” sadece krizi ateşlemiştir. Nitekim sırf

²⁷² Bunun neden böyle olduğu önceki bölümlerde açıklanmıştır.

bir kavganın bu kadar büyük bir krize yol açması da mümkün değildir. Yine bu kriz sadece bir hükümet başarısızlığı olarak da algılanamaz. Nitekim, Anadol-M değil de başka bir hükümet de kurulsaydı kriz kaçınılmazdı. Çünkü iktidar 28 Şubat sürecinin bir ürünü olarak kurulmuştu ve onu kuranların düzenine bir şekilde uymak durumundaydı. (Özipek, 2009 s. 659-661).

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerine yol açan faktör elbette ki tek başına 1997 sonrası yaşananlar değildir. Nitekim Dünya Bankası Türkiye Temsilcisi A. Chhibber'in ifadesiyle krizin tohumları 1990'ların başında atılmıştı ve asıl sorun, finansal/yapısal değişimlere tamamlanmadan, sermaye hareketlerinin serbest bırakılması olmuştur (Üzümcü, 2009). Elbette ki bu tespit doğru ve iktisadî/teknik bir tespittir. Ancak bahsi geçen "finansal" değişimlerin olmaması 2001'e gelinirken yapılan banka hortumlamalarının ve "yapısal" değişimlerin olmaması da aşağıda listesi verilen yolsuzlukların yaşanmasına neden olmuş, siyasî iktidar, gerçekte iktidar olan medya ve ordu karşısında aciz kalmıştır (Bayramoğlu, 2007 s. 255 vd.).²⁷³ Yine kamu harcamalarının ve rant dağıtım kanallarının gerçek boyutlarının hükümetlerce manipüle edilmesi ülkedeki malî dengesizliğin boyutlarını gittikçe artırmıştır.

Kuva-yı Medya Dergisi'nin belgeleriyle yayınladığı habere göre Aydın Doğan, TL'nin bir gecede yüzde 50 değer yitirmesine yol açan 21 Şubat 2001 krizinden bir gün sonra, doların satış kuru 900 bin lira iken, Halk Bankası Mecidiyeköy Şubesi'ndeki 8 trilyon lirasını 800 bin liradan dolara çevirtti. Doğan, elde ettiği 10 milyon dolarlık parayı ise aynı şubedeki döviz hesabına yatırdı. Kurun 100 bin lira düşük uygulanmasından dolayı Aydın Doğan'ın Halk Bankası'na, dolayısıyla devlete zararı 1 trilyon lira olurken işlemi yapan görevli cüzi bir ceza aldı. Doğan'ın kârı, dolar yükselmeye devam ettikçe de devam etti (Kuva-yı Medya, 05.01.2006).

Yine Doğan'ın sahip olduğu Dışbank da devalüasyon gecesi dolar olan bankaların içinde yer aldı. Belgelere göre Dışbank kriz günü Merkez Bankası'ndan 258.7 milyon dolar çekerek trilyonluk bir vurguna imzasını attı. Merkez Bankası'nca 19, 20 ve 21

---

²⁷³ Çandar'ın da belirttiği gibi, "Bugün -2001'li yıllarda- ortalığa sapır sapır dökülen soygunların ve yolsuzlukların köklerini, 28 Şubat ve onun yandaşlarında bulabilirsiniz. 28 Şubatçılar arasında son günlerde patlak veren ihtilafın gerisinde, Türkiye'nin içinden geçtiği bugünkü süreçte, 28 Şubat'ta "bal tutan parmaklar"ın kırılmaya başlanması, bir sürü "kutsal inek" in dokunulmazlığının kalkarak, demir parmaklıklar ardına gönderilmesi yatıyor (Çandar, 17.01.2001)."

Şubat 2001 tarihlerinde üç gün içinde toplam 84 kuruluşa net toplam 5 milyar 188 milyon dolar tutarında döviz satışı yapılmıştır. Belirtilen tarihlerde MB'den 25 milyon dolar ve daha fazla döviz satın almış olan yetkili katılımcılar ile satın aldıkları dövizlerin tutarları aşağıdadır (Kuva-yı Medya, 05.01.2006):

Tablo 4: Devalüasyon Gecesi Dolar Alan Bankalar

Yetkili Katılımcı	Günlük Net Alış (USD)
1 Citibank	1.063.800.000.-
2 Deutsche Bank	764.000.000.-
3 Koübank	426.000.000.-
4 TEB	411.000.000.-
5 Y. K. Bankası	383.700.000.-
6 Chase&Manhattan	332.600.000.-
7 Osmanlı Bankası	269.000.000.-
8 Dışbank	258.700.000.-
9 HSBC	254.900.000.-
10 WLB	227.200.000.-
11 Garanti Bankası	199.000.000.-
12 ABN Ambro	135.000.000.-
13 Finansbank	121.000.000.-
14 İş Bankası	95.000.000.-
15 Türkbank	90.900.000.-

1999'a kadarki dönemde göz atıldığında sayısal verilerle (Tablo 1) de kolayca ispatlanabilecek bir rant ekonomisi ve buna bağlı rantiyer –Erbakan'ın deyimiyle rantiyeci (Erbakan, 1991)- tipi bir bölüşüm modeli ortaya çıkmıştır. Örneğin İstanbul Sanayi Odası'na kayıtlı 468 özel sanayi işletmesinin net bilanço kârı ve faaliyet kârı karşılaştırıldığında, *faaliyet dışı gelirlerin* vergi öncesi bilanço karlarına *oranının* 1999'a kadar her yıl ortalama % 19 arttığı görülmüştür. Bu oran 1994 krizinde % 43 olurken 1999'da ciddi bir sıçrama yaparak % 219'a yükselmiştir. Bu oranlar açıkça sermayenin spekülatif rant alanlarında kullanıldığını göstermektedir (Dikkaya, 2009 s. 734). Yine bu 500 büyük sanayicinin yıllık gelirlerinin % 87'sini faizler oluştururken yatırımların payı sadece % 13 olmuştur (Kazan, 2000).

Öztürk'e göre 2001 krizinin nedenleri kısaca şöyle özetlenebilir:

“1. ... Süreçte hukukun üstünlüğü rafa kaldırılmış, gücünün elinde bir intikam ve istismar aracı hâline gelmiştir. Beklendi gibi bir kurallar manzumesi olan piyasa ekonomisi, kanunsuzluk ortamında hızla bir “vahşi kapitalizm”e esir düşmüştür.

2. ... Gümrük Birliği'nin istenen neticeyi vermesi için iktisadî açılımlara devam etmesi şarttı... Ancak Telekom örneğinde olduğu gibi o dönemde dünyada özelleştirme furçasının yaşandığı birçok sektörde Türkiye şansını kaybetmiş... bu kurumların piyasa değeri dibe vurmuştu.

3. Yaratıcı düşüncenin ve alternatifin öldürülmesi... radikal söylem farklılığı olan partilerin tek bir koalisyon hâlinde cebren bir araya getirmiş olması sürecin en yıkıcı kısmı olmuştur.

...
Yine 28 Şubat süreci muhafazakar piyasa modelini cezalandırarak yarışın dışına çıkmaya zorlamış... çıkış yolunu da çaresiz bir şekilde kaynaklarını kayıt dışında örgütlenen bir kesime sadece “güven” esasına göre transfer etmekte bulmuştur.

...
Süreç kontrolden çıkınca “yağmacılık” mantığı bürokrasinin bütün katmanlarına sirayet etmiş, askeri bürokratlar bile askeri misyonlarını unutarak –ve asıl misyonlarını hatırlayarak- buldukları sınıfsal gücü de kullanarak piyasada iş takibine başlamışlardır.
... Bütün şirketlerin, bankaların, holdinglerin ve vakıf üniversitelerinin yönetim kurulu üyeliklerine çeşitli düzeylerde bir emekli asker koymak, hukuktan muaf tutulma anlamına gelmiş ve şirketler üzerinde ekonomide büyük bir çürüme gerçekleştirmiştir.

4. Türkiye İMF ile daha 1999 yılında bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmanın iktisadî gerekçeleri yoktu... Bu anlaşmanın nedeni, AB ile yaşanan Helsinki süreci olarak belirlenmiştir... AB normlarına uygun sağlanması için Türkiye IMF’ye havale edilerek süreç adeta otomatik pilota alınmıştır.

2001 krizi sadece Türkiye üzerindeki operasyonun iyice derinleşmesine neden olmuştur.

...
Askeri vesayet dönemi, açık bir şekilde ülkenin dış manipülasyonlara daha açık hâle gelişini ifade ediyor.

6. Makro ekonomik erozyon: 28 Şubat sürecinin 2001 krizine giden vetirede makro ekonomik yapıyı nasıl çökerttiğine dair temel veriler tabloda sunulmaktadır. Tabloda 28 Şubat sürecinin öncesindeki, kriz ortamındaki ve nihayet 2005 yılındaki ilgili veriler sunulmaktadır.

... Sabit fiyatlarla (1987) Türkiye’nin millî geliri süreç öncesinde 106 milyar YTL iken, krizden önceki yılda, 2000 yılında bu rakam 119’a çıkmıştı. Sürdürülemez kaynakla dayalı bu kısmî toparlanma ise 2001 krizinde tekrar 1996 düzeyine kadar düşerek tam beş sen geriye gitmemize neden olmuştur. Bunun bir de telafi edilmesi için kaybedilen kriz sonrası yıllar var. Böylece toplamda 8-10 sene civarında bir dönemi Türkiye heba etmiş oluyor. Dünya sisteminin bu kadar hızlı değiştiği bir ortamda bu kayıp dramatik sonuçlara yol açmıştır. 1996 yılında Türkiye’de kişi başına düşen millî gelir 3000, G. Kore’ninki ise 6000 dolar iken, 2001’de bizimki 2000 dolara gerilemiş, G. Kore’ninki ise yaşadıkları Asya Krizi’ne rağmen 12 000 doların kapısına dayanmıştır.

2005 sonunda GSMH 145,6 YTL ile bütün zamanların en yüksek düzeyine çıkmıştır. Kişi başına reel gelir 2005 yılında kişi başına gelir tarihin en üst düzeyi olan 5000 doları ancak görürken, rakam G. Kore’de 20,000 doların kapısına dayanmıştır.

Ekonominin Temel Göstergeleri	1996	2000	2001	2005
GSMH (1987 sabit fiyatları ile milyar TL)	106	119,1	107,7	145,6
GSMH (Cari, milyar dolar)	184,7	201,4	144,8	360,5
Kişi başına millî gelir (Dolar)	2947	2987	2101	5000
Enflasyon (Tüfe)	80	39	68	7,7
Toplam kamu net borç stoku / GSMH (%)	17	57,1	90,4	55,8
Konsolide bütçe açığı / GSMH	-8,3	-10,9	-16,9	-1,9
Cari açık / GSMH (%)	-1,3	-4,9	2,4	-6,4
Faiz ödemeleri / toplam harcamalar	38,0	43,5	50,6	30,8
Faiz ödemeleri / gelirler	55,4	61,5	80,0	33,8
Vergi ödemeleri / toplam harcamalar	57,0	56,4	49,0	79
Toplam gelirler / toplam harcamalar	68,6	70,8	63,2	93

7. Krizde yüzde 70'ler bandında olan enflasyon ise büyük gayretler ile 2004-2006 arasındaki üç yılda tek hane olarak gerçekleşmiştir. Enflasyonun ve milli gelirin yüzde 100'leri aşar hâle gelen kamu borç stokunun arasındaki temel gerekçe olan mali dengenin bozulması da yine 28 Şubat sürecine tekabül etmektedir. Şöyle ki AB normlarına göre normalde yüzde 3 olarak üst sınır çizilen bütçe açığının milli gelire oranı krizle beraber yüzde 16,5 seviyesine fırlamış, 2005 sonunda ise büyük oranda ortadan kaldırılmıştır.

O dönemde Türkiye, benzer ülkelerde emsali görülmemiş bir şekilde Hazine borçlanmasına yüzde 36 reel faiz ödemekte idi... 2001 krizi sonunda sadece faiz harcamalarının milli gelirden aldığı pay yüzde 23... 2005 sonunda faizin milli gelirdeki payı yüzde 8' gerilerken, 2006 yılı sonunda reel faizler yüzde 12 düzeyinde devam etmektedir.

Nüfusun en fakir yüzde 20'si ile en zengin yüzde 20'si arasındaki gelir dağılımı uçurumu o krizde 12 katına kadar çıkarken, 2005 yılı sonunda bu bir miktar düzelerek 8 kata kadar gerilemiştir (Öztürk, 2007 s. 169-174)."

B. Alternatif Maliyet

Dolaylı maliyete verilebilecek en iyi iki örnek bizzat MGK kararlarına da yansdığı ve sürecin aktörleri tarafından "irticayla mücadele" kapsamında ele alınması – iktisadî yönü dolaylı olduğu için- daha rahat olan başörtüsü sorunu ve imam hatipler sorunudur.

İmam hatip sorununun en doğrudan etkisi tüm meslek liseli öğrencilerin genel bir mağduriyet yaşamalarının yanı sıra bu okullara olan talebi de azaltarak lise mezunu işsiz genç sayısının artmasına neden oldu. Yaşar'a göre meslek liselilerin eğitim sistemi değiştirilmeseydi ve ülke ekonomisinin kaynakları sürecin aktörleri tarafından yapma edilmeseydi, bugün (2010'lar) Almanya'da olduğu gibi Türkiye'de de genç işsizlerin oranı küresel krize rağmen yüzde 10'lar seviyesine gerileyebilirdi. Yine Yaşar'a göre 28 Şubat sürecindeki talanın hazineye bindirdiği yük ve talan edilen paraların yurtdışına götürülmesiyle kaynakların yatırıma dönüştürülememesi de işsizliği artıran bir faktör olmuştur (Yaşar, 2010 s. 65-66).

Öztürk'ün, "... 1996 yılında Türkiye'de kişi başına düşen millî gelir 3000, G. Kore'ninki ise 6000 dolar iken, 2001'de bizimki 2000 dolara gerilemiş, G. Kore'ninki ise yaşadıkları Asya Krizi'ne rağmen 12 000 doların kapısına dayanmıştır." Tespiti alternatif maliyetin bir kısmını gösterir gibidir. G. Kore'nin, harcama kalemleri esas alındığında, kişi başına düşen geliri 2000 yılı itibariyle 17 bin dolar, Türkiye'nin ise 9 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılı itibariyle ise G. Kore'nin geliri 24 bin dolar

iken Türkiye'nin geliri ancak 11 bin dolar olmuş, 2000 yılında 8 bin dolar olan fark 2009'da 13 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. Eğer Türkiye 28 Şubat sürecinin neden olduğu yolsuzluk ve krizlere maruz kalmamış ve asgari G. Kore kadar büyümüş olsa idi - ki 2004-2010 performansı bundan fazlasını yapabileceğini göstermiştir- 2009 itibarıyla Türkiye'nin kişi başına millî geliri 21 bin dolar civarında olacaktı.²⁷⁴

Yine 2001 krizinin boyutlarıyla ilgili çarpıcı ifadeler kullanan Ali Babacan'ın krizin boyutuna ilişkin verdiği rakamlar alternatif maliyetin bir diğer boyutunu göstermektedir. Babacan, sadece 2001 krizi nedeniyle ihraç edilen senetlerin toplam ödemelerinin bugüne enflasyonla getirilmiş hâlinin 251 milyar 563 milyon lira olduğuna dikkat çekmiştir. Babacan "Bunları ödemeseydik, bugün Hazine'nin borcu ne kadar daha az olacaktı diye baktığımızda 381 milyar 877 milyon lira gibi bir rakam buluyoruz. Aralık [2010] sonu itibarıyla iç borç 352 milyar 841 milyon lira. Bu kriz olmasa, aslında iç borcumuz olmayacaktı" demiştir (Zaman, 20.02.2010). yine bu süreçte bu borç ödemelerine kullanılan kaynakların kaynak ihtiyacı duyan sektörlerle aktarılamamasının neden olduğu ve iktisadî olarak ölçülmesi çok kolay olmayan kayba dikkat çekmek gerekir.

Son olarak Türkiye ağır bir ekonomik bedel ödüyor ve -o zamanların popüler tabiri ile- kemer sıkıyorken büyük sosyal patlamalara da sahne oluyordu. Manevi açıdan geleceğe duyulan umutlar düşmüş, eylem yapmayan tek bir iktisadî grup kalmamıştır. Bu dönemde, normal şartlarda kanaatkar ve ağırbaşlı özelliği ile bilinen esnaf ve yine normal şartlarda eylemleri kontrol altına alması gereken polis cumhuriyet tarihinde ilk olarak eylem yapmıştır. 2000'li yılların sembol görüntüsü Başbakanlık merdivenlerine yazarkasa fırlatan esnaf ve yazarkasası olmuştur.

---

²⁷⁴ Kaynak: <http://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=558>

SONUÇ

Tarihsel olarak Türk siyasî hayatının biçimlen(diril)mesinde, Anadolu'dan ve özellikle de fethedilen bölgelerden devşirilen ve Osmanlı'nın klasik döneminde padişah otoritesini, Tanzimat ve Cumhuriyet döneminde ise kendi otoritelerini sağlayan devşirme bürokratların önemli bir rolü olmuştur.

Osmanlı'da, Batı'daki nitelikte olmasa da iktisadî olarak güçlenmeye ve güçlendikçe de yönetimde pay istemeye meyilli bir "orta sınıf" benzeri grup var olmuş ancak, herkesin içine doğduğu tabakada yaşaması gerekliliği üzerine kurulu sistem gereği bu unsurlar, iktidar alternatifini olamadan sürekli olarak 'merkez' tarafından geriletmiştir.

Türkiye'de devletten bağımsız bir üretici sınıfının gelişmemesi nedeniyle servet ve iktisadî olanaklar siyasî güce bağımlı olmuş, bürokrasi, zamanla elde ettiği güçle bir yandan kendi için bir sınıf özelliği kazanıp bir zümre hâline gelirken, bir yandan da elindeki bu güçle rejime bağlı "kapıkulları" oluşturmuştur.

Sistemdeki ilk derin çatlak 1950'de demokrasiye geçişle, iktidarın el değiştirilmesiyle oluştu. Asırlardır süren bürokratik hâkimiyetin, "musluk başı"nda bulunan bürokrat hâkimiyetinin serbest seçimlerle sona ermesiyle, temeli herkes için "değişmez pasta"nın devamına bağlı sistem, "pasta"dan kopanların yeniden tesis edilmesi mücadelesine evrilmiştir.

1950 seçimleri bu hâkimiyetin kırılması bakımından önemli iken, 1950'nin bir rövanşı niteliğindeki 1960 Darbesi de bu hâkimiyetin yeniden tesisi bakımından önemli olmuştur. Nitekim Türkiye'de siyasî hayat 1950'den sonra çok farklı bir mecraya girmiş ve mücadele yön değiştirmiştir. Nitekim 'çevre' aktörleri siyasî alanda "inanç" ve "kimlik" hürriyeti ile iktisadî alanda fırsat eşitliği ve tarafsız devlet taleplerini, 'merkez'

aktörleri ise kaybolan ayrıcalıklarını yeniden tesis etme isteğini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Mücadelenin ‘merkez’ galibiyetiyle sonuçlanmadığı zamanlarda da devreye “dipçik” girmiş, siyaset periyodik aralıklarla sahne çıkan tankların altında ezilmiştir.

Ancak siyasî arenadaki mücadele ve söylemlerin bu minvalde yürüdüğünü söylemek kolay değildir. ‘Çevre’ güçleri sürekli olarak ‘merkez’ güçlerinin baskısını hissetmiş, bu baskıyı atlatabilmek için aslında kendilerinin de onlar gibi olduğunu kanıtlamaya çalışmış, ‘merkez’ güçleri ise mücadeleyi, ‘ayrıcalığı kaybettim’ diyemediği için sürekli olarak “rejim sorunu” söylemiyle yürütmüş, yer yer zinde kuvvetleri, yer yer de kamuoyunu harekete geçirerek mücadelede üstünlük kazanmayı denemiş, son çare olarak da darbelere başvurmuştur.

28 Şubat Darbesi ve sonrasındaki süreci, bahsi geçen arka plan ve özel olarak da 1980’li yıllar itibariyle yaşanan gelişmeler göz önüne alınarak incelenmelidir. Nitekim 80’li yıllar bir yandan ‘çevre’ güçlerinin sahaya indiği ve seslerini yükselttiği, diğer yandan da iktisadî arenada görünürlüklerini artırdıkları yıllar olmuştur. Bunda, 24 Ocak kararlarının alınmış olması ve Turgut Özal’ın iktidara gelmiş olmasının payı büyük olmuştur. 24 Ocak Kararları’nın alınmasıyla ithal ikameci politikalar terk edilerek dışa açık ekonomiye geçilmiş²⁷⁵ bu da Anadolu sermayesinin gelişmesini sağlamıştır. Akça’ya göre Anadolu menşeli sermayenin 1990’lar boyunca gelişmesi, büyük sermayenin yaşam alanlarına el atması ve dünya ile alternatif bir bütünleşme modelinin taşıyıcısı olması TÜSİAD gibi yapılarda örgütlenen büyük sermaye için olduğu kadar aynı organik çıkarlara sahip askerî sermaye açısından da bir tehdit olgusu olmuştur (Akça, 2009 s. 265). Yine Özal’ın çoğulculuğa ve sivilleşmeye verdiği önemle sivil toplum güçlenmeye ve çeşitlenmeye başlamış, ‘çevre’ güçleri kamusal alanda varlıklarını hissettirmeye başlamış, ‘merkez’in kontrolündeki pastadan pay istemeye başlamıştır.

Bu açıdan bakınca, görünürde İslamcı gruplara karşı bir operasyon olan 28 Şubat süreci aslında 1980’li yıllar boyunca Türkiye’de yükselmekte olan liberal demokratik

---

²⁷⁵ 24 Ocak Kararları, kadim aktör ‘merkez’in tutumunda önemli değişikliklere sebep olmuştur. Nitekim literatürde ithal ikameci modelin bir riski olarak gösterilen “devletin zaman içinde koruduğu kesimlerin kontrolüne geçmesi” tehlikesi Türkiye’de görülmüştü (Öztürk, 2007 s. 166-168).

değerlere karşı bir operasyon olma özelliği taşımaktadır.²⁷⁶ Sürecin iki özelliğinden biri, ayrıcalıklı zümrelerin çıkarları üzerine inşa edilmiş bir merkez talebi olan “cumhuriyet” ile bir ‘çevre’ talebi olan “demokrasi”nin karşı karşıya gelmesi ve buna bağlı olarak ikincisi de, ‘çevre’ güçlerinin devlet rantıyla palazlanan yerleşik sermayeyi ciddî olarak kaygılandırmasıyla, bu kesimin tehlikeye giren geleneksel gelir kaynaklarını yapay bir rejim kurtarma operasyonu ile tekrar sağlama girişimidir. Bu çevreler RP iktidarının kendileri aleyhine olarak bu ‘çevre’ gücünü destekleyeceğinden endişe ediyordu. Nitekim büyük sermayenin rahatsızlık duyduğunu ve bunu merkez medya aracılığıyla aktardığı gerçektir (Erdoğan, 2007 s. 25; Çaha, 2004 s. 238-239).²⁷⁷

Bu girişim, yani ‘merkez’ güçlerinin kaybolan ayrıcalıklarını yeniden tesis etme süreci Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın ölümüyle başlamıştır. Özal zamanında başlayan “cari sistemin dönüşümü”, yine onun ölümünden sonra devlet eliyle restore edilmeye başlandı. Yani sistem açısından bir rövanş dönemi başlatılmış, “devletin” elinden çıkmış gibi görünen “kaleler” sivil ve asker devlet seçkinleri tarafından yeniden başlanmıştı (Erdoğan, 2007). Bunu en özlü biçimde ortaya koyan, cumhurbaşkanı olur olmaz verdiği ilk demecinde “devleti kurtarmaya geldim” diyen Demirel olmuştu.²⁷⁸ Özal’dan sonra Çiller de bir süre devlet rantının rotasını toplumdaki küçük ve orta ölçekli işletmelere çevirmiş, ancak devlet rantıyla palazlanan büyük holdingleri ve medya bloğunu karşısında bulmuş (Çaha, 2004 s. 237)²⁷⁹ ve zamanla bu çizgisinden sapmak durumunda kalmıştır.

1995 seçimleri sonucu iktidara gelen RP, DYP ile koalisyon kurmuş, ancak ‘merkez’ güçleri karşısında yeterli direnç gösteremeyerek iktidardan düşürülmüştür. RP, sahip olduğu perspektif, hayata geçirdiği uygulamalar ve vaat ettikleriyle ‘merkez’ ile ‘çevre’ arasındaki “ayrıcalık duvarı”nı yıkacağı sinyali vermiştir. Nitekim yaklaşık bir

---

²⁷⁶ Fehmi Kuru’nun da dediği gibi, “... 27 Mayıs DP’nin dayattığı “sapma”ya sistemin cevabıydı, 28 Şubat da – sanıldığı gibi Refahyol’a değil- Turgut Özal’ın 1980’lerde ülkeye tanıttığı “değişim felsefesi”ne bir tokattır. 28 Şubatçıların iddialarına göz atıldığında, amacın, “DP sapması”na da atıflar yapılabilen Turgut Özal’ın mirasını tersine çevirmek veya o mirası yok etmek olduğu hemen görülecektir (Kuru, 28.02.1999).” Nitekim Demirel de gelir gelir gelmez “devleti kurtarmaya geldim” diyecektir (Çaha, 2004 s. 237).

²⁷⁷ Çaha’ya göre, birkaç yıllık süre içinde Türkiye’de medya dünyasına hükmedecek kadar yükselen Korkmaz Yiğit’in arkasındaki isimlere dikkat edilirse bu iddianın boyutu anlaşılabilir. Aynı rantı paylaşmakta olan kadim medya Yiğit’in arkasındaki bu isimleri adeta gizlemeye çalışmıştır.

²⁷⁸ Bu noktada işadamlarının tutumu da ilgi çekicidir. Buna göre işadamları politikacılarla olan çatışmalarında açıkça bürokratların tarafını tutmuştur (Buğra, 2010 s. 229).

²⁷⁹ Çiller’e sürekli mal varlığı gensorularıyla aba altından sopa gösterilmesinin nedeni buydu. Nitekim zinde güçler, Tansu Çiller’e kurulu sistemin yanına çekilmesi durumunda bu şüpheleri hasıraltı edeceği mesajını vermiştir.

yıl iktidarda kalan RP, uyguladığı politikalarla bir yandan devleti borç sarmalına iten borçlanma sorununu çözmeye çalışırken, bir yandan da KOBİ'leri güçlendirmeye ve sermayeyi tabana yaymaya çalışmıştır. Yine RP, büyük sermayenin güçlü ilişkiler kurduğu Batı'ya, Doğu ve Müslüman ülkeler de ekleyerek dış pazarı çeşitlendirmeye çalışmıştır.

RP'nin uyguladığı politikalar ve hedef aldığı eski uygulama ve çıkarlar 'merkez' aktörlerinin hepsini bir şekilde etkilemiş, asker-sivil bürokrasi-üniversiteler-yargı-büyük sermaye-medya bütünleşmesini –yeniden- sağlamış, ordu içinde kurulan illegal örgütlenme olan BÇG ile RP'yi iktidardan bir şekilde düşürmeye yönelik operasyon başlatılmıştır.

28 Şubat 1997'de verilen muhtırayla yeni bir sürece girilmiş, oluşturulan siyasî iklim yolsuzluk ve krizlere kapı aralamış, 'merkez' bir yandan ayrıcalıklarını yeniden tesis ederken bir yandan da ülkeyi uçurumun kenarına getirmiştir. 2001 krizi, sisteme yapılan anti-demokratik mücadelenin nelere yol açabileceği konusunda oldukça öğretici olmuştur.

KAYNAKÇA

Acar, Mustafa. 2001. “Türkiyenin Toplumsal Krizlerinin Görünürdeki Nitelikleri.” *Liberal Düşünce*. Sayı: 23.

— . (2007). “Babam ve Oğlum, 12 Eylül ve Darbelerin Kararttığı Hayatlar Üstüne.” (Hürfikirler, 28.03.07,

http://www.hurfikirler.com/hurfikir.php?name=Kose_Yazilari&op=viewarticle&artid=443)

— . (2008). “Ergenekon an Opportunity for Peace Between State and People.” (Today’s Zaman, 4 July, 2008, <http://www.todayszaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=146548>).

— . (2008). “31 Mart’tan 27 Nisan’a Türkiye’de darbecilik geleneği ve Ergenekon.” (Star Açık Görüş, 170808, <http://www.stargazete.com/acikgorus/31-mart-tan-27-nisan-a-turkiye-de-darbecilik-gelenegi-ve-ergenekon-121391.htm>).

— . (2009). “12 Eylül’de Kimler Kazandı, Kimler Kaybetti? 12 Eylül ve Askeri Darbeler: Vatan Kurtarma Adına Hayat Söndürme ve Ülkenin Ufkunu Karartma Operasyonları.” (Stratejik Boyut, 15.09.09 http://www.stratejikboyut.com/article_detail.php?id=592).

— . (2007). “Bir Ekonomik ve Siyasi Karabasan: 28 Şubat Süreci.” (Hürfikirler, 190307, http://www.hurfikirler.com/hurfikir.php?name=Kose_Yazilari&op=viewarticle&artid=433).

Akahn, Uğur Selçuk. 2002. *Türkiye’de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası*. İstanbul : Set Yayınları.

Akça, İsmet. 2010. “Ekonomide Askerin Varlığı, Askeri Sermaye, Oyak.” Nihal Boztekin (Ed.), *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim*. İstanbul : Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği.

- , **2009.** “Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri.” Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (Ed.), *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Akpınar, Hakan. 2006.** *28 Şubat: Postmodern Darbenin Öyküsü*. İstanbul : Bir Harf Yayınları.
- Akyaz, Doğan. 2006.** *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden, Emir Komuta Zincirine*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Akyol, Taha. 01.11.2010.** “Solda Bir Işık.” *Milliyet Gazetesi*.
- Altan, Mehmet. 2004.** *Bürokrasi mi, Burjuvazi mi?* Ankara : Liman Kitapları.
- , **2006.** *Darbelerin Ekonomisi*. İstanbul : Hemen Kitap.
- , **2007.** “Din Devleti Özlemi ve Laik Tanklar.” Birey Yayıncılık (Ed.), *28 Şubat: Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi*. İstanbul : Birey Yayıncılık.
- , **2008.** *İkinci Cumhuriyet’in Yol Hikayesi*. İstanbul : Hayy Kitap.
- Armağan, Mustafa. 08.08.1997.** “Türk Burjuvazisinin İhtişam ve Sefaleti.” *Yeni Şafak Gazetesi*.
- Ataklı, Can. 25.02.2006.** “28 Şubat’ta Birçok Haberi Paşalar Yazdırdı.” *Zaman Gazetesi*.
- Ataman, Muhittin. 2000.** “Özalizm: Türkiye’de Yeniden Yapılma Teşebbüsü.” *Liberal Düşünce*. 2000. Sayı: 19.
- Avcı, Gültekin. 2007.** “28 Şubat ve İstihbarat.” Birey Yayıncılık (Ed.), *28 Şubat: Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi*. İstanbul : Birey Yayıncılık.
- Aydın Doğan’ın Dolar Vurgunu Operasyonu. 05.01.2006.** *Kuva-yı Medya Mesleki Mücadele Dergisi*. Sayı: 259.
- Aydın, Murat. 31.10.1988.** “Malki’nin “Kara” Havuzu.” *Aksiyon Dergisi*. 204.
- Barlas, Mehmet. 21.07.2001.** “Tayyip’e Özgürlük, Oyak’a Yeni Banka.” *Yeni Şafak Gazetesi*.
- Başkaya, Fikret. 2004.** *Paradigmanın İflası: Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*. Ankara : Maki Basın Yayın. 4. baskı.

- **1999.** *Yediyüz: Osmanlı Beyliği'nden 28 Şubat'a Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi.* Ankara : Ütopya Yayınevi.
- Bayramoğlu, Ali. 2007.** *28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi.* İstanbul : İletişim Yayınları.
- **2009.** “Asker ve Siyaset.” Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu (Ed.), *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu.* İstanbul. İletişim Yayınları
- Berzeg, Kâzım. 2000.** *Türkiye'de Demokrasi ve Kapıkulu Geleneği.* Ankara : Liberte Yayınları.
- Bianchi, Robert. 1984.** *Interest Groups and Political Development in Turkey.* New Jersey : Princeton University Press.
- Birand, Mehmet Ali. 1986.** *Emret Komutanım.* İstanbul : Milliyet Yayınları.
- Bora, Tanıl. 2009.** “Ordu ve Milliyetçilik.” (Ed.), Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu. *Bir Zümre Bir Parti Türkiye'de Ordu.* İstanbul : İletişim Yayınları.
- Boratav, Korkut. 1997.** *Türkiye Tarihi.* İstanbul : Cem Yayınevi.
- Buğra, Ayşe. 2010.** *Devlet ve İşadamları.* İstanbul : İletişim Yayınları.
- Bumin, Kürşat. 2001.** “Öven çok, açıklayan yok!” *Yeni Şafak Gazetesi.*
- Buluş, Abdulkadir. 2004.** “1923-1950 Dönemi CHP İktisat Politikaları ve CHP'nin İktisadî Devletçilik Anlayışı.” *Liberal Düşünce.* Sayı: 36.
- Cangızbay, Kadir. 2007.** *Hiçkimsenin Cumhuriyeti.* Ankara : Ütopya Yayınevi.
- Cem, İsmail. 1989.** *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi.* İstanbul : Cem Yayınevi.
- Cemal, Hasan. 2010.** *Türkiye'nin Asker Sorunu: Ey Asker Siyasete Karışma!* İstanbul : Doğan Kitap.
- Cizre, Ümit. 2009.** “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz.” Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu (Ed.), *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu.* İstanbul : İletişim Yayınları.
- **2005.** *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ, Ordu, İslamcılık.* İstanbul : İletişim Yayınları.

- Cook, Steven. 2008.** *Yönetmeden Hükmeden Ordular: Türkiye, Cezayir, Mısır.* İstanbul : Hayykitap.
- Coşkun, Vahap. 2009.** *Ulus-Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu.* Ankara : Liberte Yayınları.
- Çaha, Ömer. 2004.** *Açık Toplum Yazıları.* Ankara : Liberte Yayınları.
- , **1999.** “Liberal ve Sosyalist Ülkelerde Sivil Toplum.” *Liberal Düşünce.* 1999, 16.
- , **2008.** *Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi.* İstanbul : Plato Film Yayınları.
- Çakır, Ruşen. 1994.** *Ne Şeriat Ne Demokrasi: Refah Partisi'ni Anlamak.* İstanbul : Metis Yayınları.
- Çandar, Cengiz. 17.01.2001.** “28 Şubat'çılar Niçin Bölündü.” *Yeni Şafak.*
- , **1997.** Erbakan'la Dün ve Yarın. *Sabah Gazetesi.*
- Çaylak, Adem. 2009.** “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de İktidar-Muhalefet İlişkileri.” Adem Çaylak, Cihat Göktepe ve Mehmet Dikkaya (Ed.), *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika.* Ankara : Savaş Yayınevi, 2009.
- Çekirge, Fatih. 16.02.1997.** “Yağmur Altındaki Kadınlar.” *Hürriyet Gazetesi.*
- Çetin, Birol. 2003.** “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İktisat Politikası Olarak Müdahalecilik.” *Liberal Düşünce.* Sayı: 32.
- Demir, Ö.; M. Acar, ve M. Toprak (2004).** “Anatolian Tigers or Islamic Capital: Prospects and Challenges.” *Middle Eastern Studies, Vol. 40, No. 6.*
- Demirel, Tanel. 2009.** “Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin Toplumsal Meşrûiyeti Üzerine.” Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (Ed.), *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de ordu.* İstanbul : İletişim Yayınları.
- Dikbaş, Kadir.26.02.2007.** “28 Şubat'tan 21 Şubat'a.” *Aksiyon Dergisi.* Sayı: 638.
- Dikkaya, Mehmet ve Özyakışır, Deniz. 2009.** “Türkiye Ekonomisinde Kayıp Yıllar.” Hüsnü Kapu ve diğerleri (Ed.), *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi.* Ankara : Savaş Yayınları.
- Divitçioğlu, Sencer. 1981.** *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu.* Kırklareli : Sermet Matbaası.

- Dursun, Davut. 2007.** “Türkiye'nin Dönüşüm Süreci, Dinamikleri ve Genel Özellikleri.” Davut Dursun, Burhanettin Duran ve Hamza Al (Ed.), *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye: Aktörler, Alanlar, Sorunlar*. İstanbul : Alfa Yayınları.
- Durukan, M. Yaşar. 2001.** “Resmen” Hortumlanan Banka. *Aksiyon Dergisi*. Sayı: 368.
- Ekşi, Oktay. 07.10.1996.** “Kaddafi Az Bile Yapmış.” *Hürriyet Gazetesi*.
- Erbakan, Necmettin. 1991.** *Adil Ekonomik Düzen*.
- Erdin, Murat. 2010.** *Silahsız Kuvvetler Medya*. İstanbul : Destek Yayınevi.
- Erdoğan, Mustafa. 2007.** “28 Şubat Darbesi.” Birey Yayıncılık (Ed.), *28 Şubat: Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi*. İstanbul : Birey Yayıncılık.
- **1998.** *Liberal Toplum Liberal Siyaset*. Ankara : Siyasal Kitabevi.
- Fedayi, Cemal. 2000.** “21. Yüzyılda Taşıdığımız Sorun: Siyasal Yozlaşma.” *Liberal Düşünce*. Sayı: 20.
- **2004.** “CHP'nin Sosyal Demokratlaşması Sürecinde Kemalizm Tartışmaları: 1961-1980.” *Liberal Düşünce*. Sayı:36.
- Genel Kurmay Başkanlığı. 1997.** *İrtica Faaliyetler 2*. Ankara : Genelkurmay Başkanlığı.
- Günlük Şenesen, Gülay. 2009.** “Türkiye'nin Savunma Bütçesi: Veriler ve Gözlemler.” Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (Ed.), *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Hale, William. 1996.** *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*. İstanbul : Hill Yayın.
- Heper, Metin. 1974.** *Bürokratik Yönetim Geleneği: Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde Gelişmesi ve Niteliği*. Ankara : ODTÜ İdari İlimler Fakültesi.
- Helvacı, Ahmet. 2000.** “The Statist Tradition and the Influence of liberalism on the Development of the Turkish State Until The 1980s.” *Liberal Düşünce*. Sayı: 18.
- İba, Şaban. 1998.** *Ordu Devlet Siyaset*. İstanbul : Çiviyazıları Yayınları.
- Ilıcak, Nazlı. 1999.** *28 Şubat Sürecinde Din, Siyaset ve Laiklik*. İstanbul : Birey Yayıncılık.

İnalçık, Halil. 2009. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Çev.: Ruşen Sezer. İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.

İnan, Akdağ. 2009. “II. Türk Siyasal Devrimi ve Ergenekon Davası.” *Birikim Dergisi İnternet Sitesi*. Alıntı Tarihi: 20 Kasım 2010.
[http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=560&makale=II. Türk Siyasal Devrimi ve Ergenekon Davası](http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=560&makale=II. Turk Siyasal Devrimi ve Ergenekon Davasi).

İnsel, Ahmet. 2009. “Bir Toplumsal Sınıf Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri.” Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (Ed.), *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*. İstanbul : İletişim Yayınları.

Kabaklı, Ahmet. 2002. *Millete Vurulan Canlı Pranga Bürokrasi*. İstanbul : Türk Edebiyat Vakfı Yayınları.

Kapu, Hüsnü. 2009. “Türkiye'de Devlet Sermaye Etkileşimi.” Hüsnü Kapu ve diğerleri (Ed.), *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika*. Ankara : Savaş Yayınevi.

Karalı, Hamit. 2005. *Medya İmparatorluğu: İhtilaller, İhaleler ve 28 Şubat'ın Kutsal İttifakı*. İstanbul : Truva Yayınları.

Kardaş, Ümit. 2009. “Askerî Gücün Anayasal Bir Yargı Alanı Yaratması ve Yürütme Erkini Etkin Bir Şekilde Kullanması.” Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (Ed.), *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*. İstanbul : İletişim Yayınları.

Karpat, Kemal. 2010. *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*. İstanbul : Ankara.

—. **2009.** *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*. İstanbul : Timaş Yayınları.

—. **2010.** *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. İstanbul : Timaş Yayınları.

Kazan, Şevket. 2000. *Öncesi ve Sonrasıyla 28 Şubat*. Ankara : Keşif Yayınları.

Keyder, Çağlar. 2009. *Toplumsal Tarih Çalışmaları*. İstanbul : İletişim Yayınları.

—. **2003.** *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul : İletişim Yayınları.

Kocabaş, Süleyman. 1998. *Postmodern Darbe Süreci: 28 Şubat'a Doping*. Kayseri : Vatan Yayınları.

Kongar, Emre. 1997. *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. İstanbul : Remzi Kitabevi.

- Koru, Fehmi. 28.02.1999.** “Bir Dahaki Sapmaya Kadar.” *Yeni Şafak Gazetesi*.
- Küçükömer, İdris. 2009.** *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul : Profil Yayıncılık.
- , **1994.** *Sivil Toplum Yazıları*. İstanbul : Bağlam Yayınları.
- Laçiner, Ömer. 2009.** “Türk Militarizmi.” Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (Ed.), *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Lewis, Bernard. 2004.** *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. Çev.: Metin Kıratlı. İstanbul : Türk Tarih Kurumu.
- Mahçupan, Etyen. 2009.** “Bir Mikro İdeoloji Olarak Militarizm: Zihniyet, Özne, ve Etik Meseleler Üzerine Bir Not.” Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (Ed.), *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif. 2007.** *Türk Modernleşmesi*. İstanbul : İletişim.
- , **2003.** *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Mazıcı, Nurşen. 1989.** *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*. İstanbul : Gür Yayınları.
- Orakoğlu, Bülent. 2003.** *Deşifre: Darbeyi Rapor Ettim*. İstanbul : Timaş Yayınları.
- Özbudun, Ergun. 1975.** *Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*. Ankara : A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını.
- Özdağ, Ümit. 1991.** *Ordu Siyaset İlişkileri*. Ankara : Gündoğan Yayınları.
- Özdemir, Şennur. 2006.** *MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türm Modernleşmesinin Derinleşmesi*. Ankara : Vadi Yayınları.
- Özel, Mustafa. 15.07.1996.** “Devlet Rantiyeyi Sirtında Taşıyamaz.” *Yenişafak Gazetesi*.
- Özipek, Bekir Berat. 2009.** “Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Dönemi İç ve Dış Politika [2002-...].” Hüsnü Kapu ve diğerleri (Ed.), *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika*. Ankara : Savaş Yayınevi.
- , **2002.** “Darbe ve Muhtıraları Nasıl Anlamalı?” *Anlayış Dergisi*. Sayı: 45.
- , **30.06.2006.** “Kenar Mahallenin Çocukları Hiç Sevilmedi.” *Zaman Gazetesi*.

- Öztürk, İbrahim. 2007.** “Bir "Ulusalıcı" Söylem Olarak 28 Şubat Süreci ve Sonuçları.” Birey Yayıncılık (Ed.), *28 Şubat: Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Sonuçları*. İstanbul : Birey Yayıncılık.
- Öztürk, Metin. 1993.** *Ordu ve Politika*. Ankara : Gündoğan Yayınları.
- Panel. 1994.** *Türkiye'de Egemen Sınıflar*. İstanbul : Toplumsal Araştırmalar Kültür ve Sanat İçin Vakıf.
- Parla, Taha. 2009.** “Türkiye'de Merkantilist Militarizm.” Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu (Ed.), *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Parlar, Suat. 2007.** *Silahlı Bürokrasinin Ekonomi Politikası*. İstanbul : Mephisto Kitabevi.
- Pusat, Devrim. 1996.** *Militarizmin Tarihsel Sürekliliği: Ordu ve Siyaset*. İstanbul : Nam Yayıncılık.
- Refah Partisi. 1995.** *Adil Düzen: 21 Soru / 21 Cevap*.
- Süvari, Ömer. 2000.** *Ekonomide "Gizli El": Askeri Sayayı Kompleks ya da Türkiye'yi Kim Yönetiyor?* Ankara : Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı.
- Şanlı, Ufuk. 2001.** “Ekonominin Generali: OYAK.” *Aksiyon*. 08.12.2001, 366.
- Şen, Serdar. 2000.** *Geçmişten Geleceğe Ordu*. İstanbul : Alan Yayıncılık.
- . **2004.** “Ordu Her Şeye Rağmen Korunması Gerekenin Temsilcisi.” Hıdır Göktaş ve Metin Gülbay (Ed.), *Kışladan Anayasaya Ordu*. İstanbul : Metis Yayınları.
- . **1995.** *Refah Partisi'nin Teori ve Pratiği: Refah Partisi, Adil Düzen, Kapitalizm*. İstanbul : Sarmal Yayınevi.
- Şener, Nedim. 2001.** *Tepeden Tırnağa Yolsuzluk*. İstanbul : Metis Yayınları, 2001.
- Taşgetiren, Ahmet. 02.03.2000.** “28 Şubat ve Demirel.” *Yeni Şafak*.
- Tayyar, Şamil. 2009.** *Kıt'a Dur: 28 Şubat'tan 27 Nisan'a İktidar Kavgası*. İstanbul : Timaş Yayınları.
- Toprak, Zafer. 1995.** *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum: Milli İktisat-Milli Burjuvazi*. İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Türk, Eylem. 2009.** *Tüsiad: Patronlar Kulübü.* İstanbul : Alfa Yayınları.
- Türköne, Mümtazer. 2005.** “Siyasetin Toplumsal ve Kurumsal Boyutları: Siyasi Kültür.” *Siyaset.* Ankara : Lotus Yayınevi.
- , **2007.** “28 Şubat'ın İdeolojisi: Türk Usulü Nasyonal Sosyalizm.” Birey Yayıncılık (Ed.), *28 Şubat: Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi.* İstanbul : Birey Yayıncılık.
- , **19.02.2007.** “Geçmişin Hesabını Görmeden 28 Şubat'lar Bitmez.” *Aksiyon Dergisi.*
- , **1994.** *Modernleşme, Laiklik ve Resmi İdeoloji.* Ankara : Bilim ve Sanat Yayınları.
- TÜSİAD. 1989.** *TUSİAD Members' Company Profiles 1989.* İstanbul : TÜSİAD.
- Uzun, Cem. 2008.** “Yüzleşme Zamanı: Kemalizm Sol Değil.” Fikret Başkaya (Ed.), *Resmi Tarih Tartışmaları.* Ankara : Özgür Üniversite.
- Uzunay, Birol. 1997.** “Mamüllerimizin Hiçbirinde "İrtica" Yoktur.” *Aksiyon Dergisi.* Sayı: 132.
- , **23.02.2002.** “Ya Tazminat Ya Oyak.” *Aksiyon Dergisi.*
- Üskül, Zafer. 2004.** “Demokratik Rejimde Rejimin Temnatı Tabii ki Millet Olmalı.” Hıdır Göktaş ve Metin Gülbay (Ed.), *Kışladan Anayasaya Ordu.* İstanbul : Metis Yayınları, 2004.
- Üzümcü, Adem; Mehmet Dikkaya; Deniz Özyakışır. 2009.** “Türkiye'de İktisadi Dönüşümler ve Politik Yansımaları: 1923-2007.” Hüsnü Kapu ve diğerleri (Ed.), *Osmanlı'dan İki binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika.* Ankara : Savaş Yayınevi.
- Yaşar, Süleyman. 2010.** *Derin Ekonomi: Cumhuriyet'in Finansal Şifreleri.* İstanbul : Etkileşim Yayınları.
- Yavuz, M. Hakan. 2000.** “Cleansing Islam from the Public Sphere.” *Journal of International Affairs.* 22.09.2000, 54.
- Yayla, Atilla. 2008.** *İki Cumhuriyetin Kavgası.* Ankara : Liberte Yayınları
- Yazar, İsa. 25.12.2007.** “Sendikalar Nereye Gidiyor.” *Zaman Gazetesi.*
- Yıldırım, Rahmi. 2009.** *Sermayenin Paşaları.* Ankara : Karınca Yayınları.

Yıldız, Abdullah. 2000. *28 Şubat.* Ankara : Pınar Yayınları.

—. **2000.** *28 Şubat: Belgeler.* İstanbul : Pınar Yayınları.

Yılmaz, Hakan. 2008. *Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler.* İstanbul. Timaş Yayınları.

Yılmaz, Murat. 2004. “CHP, DSP ve Sol: Tekrarda Fayda Var mı?” *Liberal Düşünce.* Sayı: 36.

Yürüşen, Melih. 2004. “Türk Modernleşmesini Karakterize Eden Başlıca Engeller Üstüne Bir Deneme.” *Liberal Düşünce.* Sayı: 36.

Zarakolu, Ragıp. 1985 *Latin Amerika’da militarizm, devlet ve demokrasi dosyası.* İstanbul. Alan Yayıncılık.

Faydalanılan İnternet Adresleri:

http://www.aktifhaber.com/news_detail.php?id=209918 Alıntı Tarihi: 11 Ekim 2010.

http://www.internethaber.com/news_detail.php?id=195251. Alıntı tarihi: 15.03.2011.

www.musiad.org.tr

www.tusiad.org

www.oyak.com.tr

Faydalanılan Süreli Yayınlar:

Yeni Şafak Gazetesi, 15 Şubat 1996-31 Aralık 2002.

Hürriyet Gazetesi, 15 Şubat 1996-31 Aralık 2002.

Sabah Gazetesi, 15 Şubat 1996-31 Aralık 1998

Zaman Gazetesi, 15 Şubat 1996-31 Aralık 1997.

Milliyet Gazetesi, 15 Şubat 1996-31 Aralık 1997.

Cumhuriyet Gazetesi, 15 Haziran 1996-15 Temmuz 1997.

Aksiyon Dergisi, muhtelif sayılar.

Anlayış Dergisi, muhtelif sayılar.